

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση ● τεύχος 44 ● Ιούλιος 1981 ● 100 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση, τεύχος 44, Ιούλιος 1981, 100 δρχ.
Κέκροπος 2, Αθήνα 119 (Πλάκα), τηλ. 3245332

Περιεχόμενα

Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Τά οικόνομικά του κ. 'Αθήρωφ
Γώργου Καρρά	Τ' όνομά μου είναι κανένας
Παντελή Μπουκάλα	'Αφισκόλλαγε καί μή έρεύνα
Μιχάλη Μοδινοῦ	Μονά-ζυγά δικά σου
Γώργου Καρρά	Περί «στροφής» τής Νέας Δημοκρατίας
Λεωνίδα Λουλούδη	'Αγγλία: καλοκαίρι καί καταχνιά
'Αριστεΐδη Μπαλτά	Μαῦρες όπές
XXX	Μιά πρόταση γιά τήν 'Αριστερά
Τάκη Παππά	Καταγωγές καί διαφοροποιήσεις
'Αγγελου 'Ελεφάντη	Τί θά γίνει μ' εκείνη τήν υπόθεση του σοσιαλισμού;
Γώργου Λεονταρίτη	'Εθνικισμός καί διεθνισμός: πολιτική ιδεολογία
'Αννας Φραγκουδάκη	Γλώσσα καί ιδεολογία
Παναγ. Παπακωνσταντίνου	'Ανισότητα στην έλληνική υποχρεωτική εκπαίδευση
Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου	Προβλήματα στην παραγωγή τής ανθρωπολογικής θεωρίας
Μωρίς Γκοντελιέ	'Υποδομές, Ιστορία, κοινωνίες
'Αλέκας Κορωναίου	«Σχολείο, Τάξη καί πάλη τών τάξεων» του Ζώρς Σνυντέρς
Σημειώματα, 'Αλληλογραφία	

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1000. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:**
Ευρώπης: έξάμηνη 650 δρχ., έτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 800 δρχ., έτήσια
1500 ● Γιά 'Οργανισμούς, Τράπεζες, 'Ανών. 'Εταιρείες: έξάμηνη 1000 δρχ., έτήσια 2000 ●
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

'Εκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, 'Αγία Παρασκευή, 'Ιδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: 'Αγγελος 'Ελεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκτύταρο ΕΠΕ, 'Υμηττού 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή: Μιχάλης Πολέμης, 'Εμμα - νουήλ Μπενάκη 43 ● Εκτύπωση: 'Αφοί Χρυσόχου, Στυμφαλίας 8 – Περιστέρι, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● 'Επιμέλεια: 'Αφροδίτη 'Αντωνάκη ● Κυκλοφορεί στά περίπτερα καί τά βιβλιοπωλεία ● Κεντρική διάθεση γιά Θεσσαλονίκη καί Β. 'Ελλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τοιμσκή 78, τηλ. 279720.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

Τά οικονομικά του κ. 'Αβέρωφ

Ο κ. 'Αβέρωφ, μέ θαυμαστή σιγουριά και γνώση, και μάλιστα σέ στυλ πού αυτονόητα δέ σηκώνει άμφισβήτηση, μάς εξήγησε στίς 18-7-81 πώς ή κυβέρνηση τήν όποία άντιπροεδρεύει δλέπει τά προβλήματα τής κρίσης και πώς μπορούμε νά βγούμε άπ' αυτή. 'Η κρίση είναι κατά κύριο λόγο ξενόφερτη και για όσο μάς άφορούν οί αίτίες τής «γρήγορα και θεαματικά άποτελέσματα» δέν πρέπει νά περιμένουμε, ούτε «θαύματα γίνονται». 'Ας κοιτάξουμε νά «νοι-κοκυρέψουμε» τά πράγματα, νά αποφύγουμε τίς σπατάλες, ιδίως σέ συνάλλαγμα, και νά βοηθήσουμε τίς επενδύσεις, μάλιστα δέ εκείνες πού αποδίδουν γρήγορα σέ παραγωγή και άπασχόληση, μεταφέροντας για τούτο πό-ρους από τό δημόσιο στόν ιδιωτικό τομέα.

Είναι από καιρό γνωστό πώς ό καλύτερος τρόπος νά χτυπάς τήν ανεργία είναι νά δίνεις δουλειά στους άνέργους, ό όρθότερος δρόμος για τήν πάταξη του πληθωρισμού είναι ή μείωση των τιμών, και ότι ό φίλος του κ. Ντέ Λαπα-λίσ ένα τέταρτο πριν πεθάνει ήταν ολοζώντανος. 'Η συμβολή του κ. 'Αβέρωφ στην καταπολέμηση τής κρίσης θρίσκειται σέ πλήρη άρμονία μέ τά παραπάνω θεωρητικά πλαίσια: ή κρίση όφειλεται στό ότι δέν γίνονται επενδύσεις, πρέπει λοιπόν νά γίνουν επενδύσεις. 'Εστω.

Δέν είναι βέβαια γνωστό κατά πόσο ό κ. αντιπρόεδρος και οί «τεχνοκρά-τες», λέει, σύμβουλοι του έχουν τήν αίσθηση των αναλογιών και κατά πόσο θεωρούν ότι ή μεταφορά (άν μεταφορά επιτευχθεί, κι αυτό είναι μιá άλλη ιστορία) 5-10, άντε 15 δισεκατομμυρίων, από τά δημόσια στό ιδιωτικά ταμεία, επηρεάζουν τή μάζα των εκατοντάδων δισεκατομμυρίων στά όποια άνέρχονται συνολικά και χονδρικά οί επενδύσεις στην ελληνική οικονομία.

Όυτε είναι καθόλου σαφές ότι ή μεταφορά αυτή γίνεται πρós παραγωγικές επενδύσεις άντιπληθωριστικού χαρακτήρα, έστω κι άν δεχτούμε ότι μέρος από τά μεταφερόμενα ποσά όντως, στίς προθέσεις τουλάχιστον, φεύγουν από πράγματι άντιπαραγωγικές.

Τέλος εκείνο πού θά έχει μεγαλύτερη, τελικά, σημασία είναι οί λεπτομέρειες των «μέτρων» του κ. 'Αβέρωφ, πού φωτίζουν και κάποιες άντιλήψεις περί του παρόντος και του μέλλοντος τής ελληνικής οικονομίας. 'Ας προσπαθήσουμε νά τά πάρουμε στα σοβαρά:

1. 'Επιβραδύνονται τά έργα στό άεροδρόμιο των Σπάτων για νά χρηματο-δοτηθούν τά «μέτρα». Δηλαδή εύσυνείδητα ό κ. αντιπρόεδρος καθυστερεί για ένα επιπλέον διάστημα (πόσο; 1-2 χρόνια;) ένα έργο πού ήδη όλοι οί ενδιαφε-ρόμενοι περιμένουν ότι θά καθυστερήσει έτσι κι άλλιώς από τή γνωστή μιζέρια του κράτους, στην οικοδόμηση του όποιου ό κ. 'Αβέρωφ έχει συμβάλει τά μάλα. 'Η έλαφρότητα του χειρισμού επιτείνει ασφαλώς τό άπεχθές αυτό γνώ-ρισμα του δημόσιου βίου μας. 'Αντίδραση; Καμία. Σέ δέκα χρόνια ποιός ζει, ποιός πεθαίνει; Παλιά ιστορία. Κι έπειτα, ποιός νά διαμαρτυρηθεί; 'Εκείνοι πού θεωρούν ότι μιá χαρά είναι τό 'Ελληνικό (τό μόνο άεροδρόμιο πού γνω-ρίζω στην καρδιά μιás πόλης, μαζί μ' εκείνο του Χόνγκ-Κόνγκ); 'Η εκείνοι πού θεωρούν ότι ή 'Αθήνα δέν χρειάζεται καθόλου διεθνές άεροδρόμιο; 'Η οί άλλοι, συχνά οί ίδιοι, πού έτσι κι άλλιώς θέλουν νά τό βγάλουν από τά Σπάτα και νά τό πάνε στη Μακρόνησο, στην Τανάγρα ή στη Δομβραίνα Βοιωτίας; EXIT λοιπόν τό άεροδρόμιο.

2. Θά κάνουν περικοπές των δαπανών τους τά ύπουργεία και τά ΝΠΔΔ. Τά «'Ανώτατα Κλιμάκια» όσων από αυτά δέν περικόψουν όσα τους ζητούνται «θά έλεγχοϋν άσπληρά». Σιγά! Δέν είμαστε σέ στρατιωτική μονάδα. 'Όσο για τήν πειστικότητα των «έλέγχων», ό κ. αντιπρόεδρος προφανώς πιστεύει στη μαγεία του ρήματος. 'Ας ρωτήσει όμως νά μάθει πόσοι, σέ άνώτατα ή κατώ-τατα κλιμάκια, από τους παραλήπτες των εντολών τής κυβέρνησης και του νόμου, έχουν «έλεγχθει» στό παρελθόν, πόσο και πώς. (Πρόσφατα «άποκατα-στάθηκε» ύπάλληλος μέ άποδεδειγμένη πλαστογραφική δραστηριότητα κατά τήν εκτέλεση των καθηκόντων του, μειώθηκε δέ ή (έλαφρά) ποινή πού είχε επιβληθεί στόν «άνωτάτοι κλιμακίου» λειτουργό πού είχε έμπορευθεί τά θέ-ματα των πανελληνίων εξετάσεων...»).

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

3. Κόβονται οι διορισμοί στο δημόσιο με εξαίρεση τά σώματα ασφαλείας, τήν παιδεία, τά νοσοκομεία... Παρά τόν αυστηρό του τόνο, ό κ. αντιπρόεδρος δέν εξήγησε τί θά κάνει μέ όσους (περίπου 10.000 λέγεται) διορίστηκαν τήν τελευταία φορά πού αναγγέλθηκε ή (τόρα μαγατιάτικη) αυστηρή απαγόρευση.

4. Αϋξάνεται ή χρηματοδότηση τών «μικρομεσαίων βιοτεχνών». Άλλά οι ένλόγω συμπαθείς, πλήν άπροσδιόριστης έμβέλειας, μάζες δέν επενδύουν γιατί τούς λείπει ή χρηματοδότηση για κάποιες εκατοντάδες χιλιάδες δραχμές (τό πολύ...) πού τώρα τούς ύπόσχεται ό κ. αντιπρόεδρος; Πάλι εκείνη ή αίσθηση τών αναλογιών πού λείπει...

5. Αϋξάνονται τά στεγαστικά δάνεια και ή «περίοδος χάριτος» για τήν εξόφλησή τους. Επίσης αϋξάνονται τά στεγαστικά δάνεια τής ΑΤΕ στά χωριά. Έδώ ύπάρχει κάποια άπαρχή πολιτικής. Αρχαίως προέλευσης βέβαια. Άπό τότε πού τίς λύσεις σε πάσα νόσο και πάσα ύφεση τίς έδινε στην Έλλάδα ή αναθέρμανση τής οίκοδομής. Θεωρεί ό κ. αντιπρόεδρος ότι οι δοκιμασμένες συνταγές του παρελθόντος ισχύουν και σήμερα; "Ότι φτάνουν κάπου 2-3 δισ. στην οίκοδομή για να τήν αναθερμάνουν (50% έχει πέσει στην Άττική...); "Ότι κάτι τέτοιο φτάνει για να αναθερμάνει τίς παραγωγικές επενδύσεις στην Έλλάδα (του 1980, όχι του 1950...); "Ότι, τέλος, αυτές καθαυτές οι επενδύσεις, αν γίνουν... λιγάκι, στην οίκοδομή χτυπάνε τόν πληθωρισμό (έχει διαβάσει κείμενα του κ. Ζολώτα;) κι ότι ταιριάζουν με τή γενικότερη πολιτική πού πριν κάμποσα χρόνια μάς έλεγε, σωστά, ότι καιρός είναι να στραφεί ή ελληνική οικονομία προς τή σύγχρονη μεταποιητική βιομηχανία. κλπ., κλπ.; Βέβαια, «θαύματα δέν γίνονται», ούτε «θεαματικά αποτελέσματα» κυνηγάει κανείς. Η κυβέρνηση όμως τής όποίας είναι άλληλέγγυος ό κ. αντιπρόεδρος, είναι εδώ από επτά και κάτι χρόνια...

6. Δίνονται δάνεια σε άγρότες για άγορά γης και μετατροπή ξερικών άγρών σε ποτιστικούς. Δάνεια επίσης σε κοινότητες για άρδευτικά έργα. Μπράβο. Μόνο πού δέν μάς ειπώθηκε πως κάτι τέτοιες επενδύσεις θά χτυπήσουν τόν πληθωρισμό και τήν κρίση. Άποδίδουν μεσοπρόθεσμα, εφόσον βέβαια γίνουν. Και εφόσον γίνουν σε συνθήκες τέτοιες πού να μην επιφέρουν άπλως αύξηση τής τιμής τών γαιών (δηλαδή πληθωρισμό...), τών άγροτικών ήμερομισθίων, του έξοπλισμού και τών υλικών κατά περιοχή (δηλαδή τοπικά πάλι πληθωρισμό). Και εφόσον γίνουν πραγματικά, δέν διοχετευθούν δηλαδή τελικά (όπως συχνά γίνεται κ. αντιπρόεδρε, πιστέψτε με, και μάλιστα με συνενόχη τών μεσοκατώτερων κλιμακίων σας) σε τρέχουσες δαπάνες, έορταστικά προγράμματα, σκυλάδικα ή προεκλογικές ρουσφετοπραξίες.

7. Τέλος, δίνονται φέτος 2 δισεκατομμύρια σε μηχανολόγους και γεωπόνους (τής Άνώτατης και Άνώτερης Παιδείας) για να κάνουν δικές τους επιχειρήσεις πάνω σε «ιδέες πρωτότυπες αλλά και εφαρμόσιμες». Μπράβο. Τώρα πόσο οι πρωτότυπες ιδέες είναι εφαρμόσιμες και πόσο οι τελευταίες είναι πρωτότυπες υπό τή βασιλεία τών «άνωτάτων κλιμακίων» και τών πολιτικών τους υπευθύνων (έν οίς και ό κ. αντιπρόεδρος) σήμερα, αυτό είναι μιá άλλη ιστορία, πικραμένη ως τραγελαφική. "Ίδωμεν.

Τελικά δηλαδή ό κ. αντιπρόεδρος παρουσίασε ένα σχεδόν άπιστευτο συνονθύλευμα από ξαναμασημένες κουβέντες, διαρθρωτικά μέτρα πού έκφυλίζονται σε συγκυριακά, συγκυριακές παρεμβάσεις πού ύποκρίνονται ρόλο άναμόρφωσης και νοικοκυρέματος τής ένγένει εθνικής ζωής και παραινήσεις προς τόν σύμπαντα λαό. Κι όλα αυτά για να μοιραστούν τελικά, αν μοιραστούν (γιατί ύπάρχουν και τά προβλήματα τής «άπορροφητικότητας» τους, με ένα μίνιμουμ αξιοπιστίας) κάποια δισεκατομμύρια σε άγρότες, κοινότητες (σημαντικό αυτό, μέρες πού έρχονται), εργολάβους και «μικρομεσαίους», δρώντες ή υπό έκκόλαψη.

Μου φαίνεται τελικά ότι όλα αυτά μυρίζουν έκλογές...

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τ' όνομά μου είναι κανέννας

Υπάρχει ένα ενδιαφέρον κινηματογραφικό είδος – προτείνω τόν δόκιμο όρο «φίλμ φαριμέρ» – μέ τήν έξης πάνω κάτω υπόθεση: φιλήσυχοι μέν αλλά τριζάτα ρωμαλέοι καί αμείλικτοι άμα λάχει μικρομεσαίοι Άμερικανοί άγρότες άρπάζουν, επί τή εύκαιρία άδικίας πού τούς γίνεται, τήν πλησιέστερη καρραμπίνα, καθάλανε τήν νταλικά τους καί τότε πλέον γαία καί πύρ ανθρώποις μιχθήτωσαν. Σιωπηρός υπότιτλος πάντα ή ίδια κεντρική έννοια: «κάτι μου φταιεί».

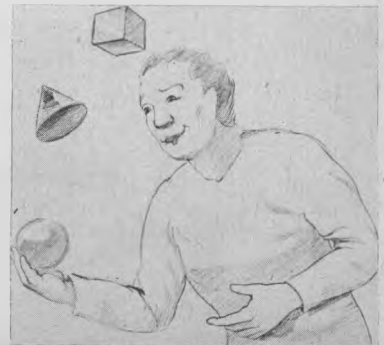
Όσοι θέλησαν πρό ήμερών νά ακούσουν τόν Ντίτζι Γκιλέσπι στόν Λυκαδηττό μπορεί νά μήν είδαν μικρομεσαίους Άμερικανούς άγρότες σέ στιγμές έξάρσεως άλλ' άκουσαν, άντί γιά μουσική, φτωχομεσαίους ίθαγενείς εκπροσώπους τους σέ στιγμές φτωχοεξάρσεως. Τό νά άποδοθοϋν τά όσα έγιναν στίς όντως κακές, ως συνήθως, μικροφωνικές έγκαταστάσεις θά 'ταν τουλάχιστον άπλοϊκό. Άπλως μιά μικρή σχετικά αλλά θαυματουργή μερίδα τών θεατών μέσα στό θέατρο αλλά καί στά βραχάκια (οί θέσεις στά βραχάκια σέ λίγο θά χτυπιούνται πιά στή μαύρη άγορά) είχαν οϋτως ή άλλως κάποιο πρόβλημα:

- άλλοι ίσως γιατί βρέθηκαν εκεί στό έτσι.
- άλλα ίσως γιατί έχουν κάποια σύγχυση («ή τζάζ είναι τελικά εξέλιξη τής ρόκ», γνωμοδότησε ό πισινός μου) ή γιατί νόμισαν ότι βρέθηκαν σέ συναυλία ρόκ όπου τό έπιδόρπιο είναι συνήθως ένας άλφα τσαμπουκάς μέ τά MAT.
- άλλοι ίσως γιατί άγνοοϋν τά στοιχειώδη μιάς συναυλίας τζάζ (ή άγνοια γεννά βαρβαρότητα) καί φαντάζονται (ή φαντασία στήν έξουσία) ότι πλέρωσα Γκιλέσπι σημαίνει ότι ένας μαϋρος φυσάει άσταμάτητα επί δίωρο χωρίς μπάσα, πιάνο, ντραμς καί άλλες άηδίες, άλλιως θεωροϋν ότι έμπαίζονται (Γκιλέσπι, σέ πλέρωσα καί θά σέ φάω).
- άλλοι ίσως γιατί άπλως δέν τούς γούσταρε αυτό πού άκουγαν άλλ' έμειναν νά τό παλέψουν τό ζήτημα καί νά τό αλλάξουν άπ' τά μέσα.
- άλλοι ίσως γιατί νόμισαν ότι τά δύο τρία κατοστάρικα είναι τό άντίτιμο του δικαιώματος νά βρουν μαζικό χώρο νά κάνουν παρέμβαση.
- άλλοι ίσως γιατί προτιμοϋν τά βραχάκια ως επαναστατικότερα άφου, άκόμα κι όταν κανείς δέν τούς εμποδίζει νά μποϋν άπό κει στό θέατρο, ή όλη γλύκα είναι νά αισθανθείς άπόβλητος τής κοινωνίας πού διεκδικεί διαίως τήν είσοδό του (τά βραχάκια όμως είναι πιά θεσμός όσο καί ή παραλία).
- άλλοι ίσως γιατί κάπου πρέπει νά βρει διεξοδό τό μέ τή μορφή μίσους εκδηλωνόμενο μικροαστικό σύμπλεγμα άπέναντι στούς επώνυμους ένγένει.
- άλλοι διότι ίσως γενικότερα άμφισβητοϋν τίς άσθεντίες (ή άμφισβήτηση τής άσθεντίας π.χ. του Κολόμβου σημαίνει άπόπλου πρός άγραν Άμερικής ή προβληματισμό έπ' αυτών).
- άλλοι ίσως γιατί καταπιέζονται οί όμοφυλόφιλοι καί οί ποινικοί κρατούμενοι.

Μέ τό πού χαμήλωνε λοιπόν κάθε φορά ό ήχος έπεφταν άσειτιάκια («ήθελαν νά φανοϋν άνάλαφροι αλλά τά λόγια τους έπεσαν βαριά σάν μολύδι», πού λέει καί ό Ρός Μακντόναλντ), φωνές, χυδαιότητες, άμφισβήτηση, ριζοσπαστισμός, έξέγερση (έκει καί τότε). Οί άμερικάνικες χριστοπαναγίες πού εξαπέλυσε ό άθυρόστομος Γκιλέσπι, άκόμα καί ή δημόσια επιθυμία του άντί νά παίξει μπλούζ, πού του ζήτησε κάποιος, νά παίξει μέ τή μαμά του φωνασκοϋντος, δέν άποστόμωσαν κανέναν ελλείψει στόματος. Καί ό δσάρης μουσικός, πού θά 'χουν δει πολλά, όμως όχι καί τόσο πολλά, τά μάτια του, τά παράτησε σχεδόν στή μέση κι έφυγε.

Καί τί γίνεται μέ μäs τούς υπόλοιπους, τούς λάτρεις του είδους ή τελοσπάντων τούς άπλως ενδιαφερόμενους νά ακούσουν, αυτούς πού είχαν τή δυσεύρετη, άπ' ό,τι φαίνεται, δυνατότητα νά φτιαχτούν καί νά τή βρουν; Αυτοί επιτρέπεται νά πηγαίνουν ελεύθερα μόνο σέ συναυλίες Φιλαρμονικών καί άνω. Γιατί 'έτσι γουστάρουν οί άγανακτισμένοι πολίτες. Υποστήκαμε λοιπόν μιά τρομοκρατία, έναν άπροκάλυπτο ολοκληρωτισμό του πίο βάνουσου είδους πού υπάρχει: γιατί δέν έχει στόχο ή μάλλον έχει στόχο τά πάντα, γιατί χτυπάει τό κεφάλι του στόν τοίχο μόνο πού τοίχος λέγονται τώρα οί υπόλοιποι. (Τό βασίλειό μου γιά λίγους καθαρόαιμους άστούς).

Γιώργος Καρράς

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἄφισοκόλλαγε καί μή ἐρεύνα

«Φωνάζει ὁ κλέφτης γιά νά φοδηθεῖ ὁ νοικοκύρης»: γνωστό ἀπόφθεγμα ποῦ δοκιμάζει νά συμπυκνώσει τήν κουτοπονηριά, τήν ἀπόκρυψη, τή μασκαράτα καί τήν μπλόφα, ὅ,τι δηλαδή πλασάρεται καί εἰσπράττεται σάν πολιτική στόν τόπο μας. Ἐσχατο τερατώδες σημεῖο ἐφαρμογῆς τῆς παροιμίας ἀποτελεῖ τό ἐπεισόδιο «ἀφίσα».

Ἡ κυβέρνηση ἔψαξε στούς ὑπόνομους κάποιον σεσηπότα ὑπόνομο καί ἀναθέτει στούς ἀστυνόμους τή φροντίδα γιά τήν ἀπαρέγκλιτη τήρησή του. Καί μάλιστα, κατά πῶς λέει, γιά τό καλόν τῆς ὁμορφιάς καί τῆς υγείας τοῦ περιβάλλοντος χώρου, τήν ὥρα ἀκριδῶς πού τοῦ καταφέρνει «ἀλλεπάλληλους ἀπόγους βιασμούς».

Κι ἐδῶ εἰσβάλλει ἡ ἀντιπολίτευση, κυρίως διά τῶν γηρασμένων νεολαίων τῆς πού, χαμένες στήν προετοιμασία τῶν ἐπικολυρικών τους φεστιβάλ, θυμοῦνται νά κορέσουν τόν προεκλογικό τους λιμό ἀκόμα καί μέ τήν ὑποστήριξη «ἀντικειμενικά προδοκατόρων» φυλακισμένων. Νά λοιπόν ἡ δευτέρα ἀντιστροφή: Αὐτοί ἀκριδῶς πού τσαλαπατοῦν τήν ἔννοια καί τήν πράξη τῆς πολυφωνίας καί τῆς (ἀντι)πολίτευσης ἐμφανίζονται σάν οἱ ἀκραιφνεῖς προστάτες τους.

Καί διαλαλοῦν: «Ἄφηστε ἕκατό ἀφίσεις ν' ἀνθίσουν». Μόνο πού ὁ πρότερός τους βίος ἐλάχιστα συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς δημοκρατικῆς ἢ, ἔστω, ἀνεκτικῆς καθημερινότητάς τους. Ἐνῶ, ὑποτίθεται, ἡ ἀφίσα τοποθετεῖται γιά νά φαίνεται καί νά δηλώνει τίς θέσεις τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς, στήν πραγματικότητα χρησιμοποιεῖται γιά νά μή φαίνονται καί νά μή δηλώνονται οἱ ἀπόψεις τῶν ἀντιφρονούντων, τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων· ἀγωνιώδης ἴσως προσπάθεια γιά νά μὴ ἀποκαλυφθοῦν τά τεταπεινωμένα ὄστέα τῆς ἰδεολογικῆς περιοσίαις τῶν καταπατητῶν.

Πρόκειται σαφῶς γιά φασίζουσα ἀπαγόρευση τοῦ δικαιώματος λόγου καί πολιτικῆς παρουσίας. Καί βέβαια αὐτοί πού φιμώνονται δέν εἶναι ὅσοι ἀντέχουν νά τυπώνουν δέκα τετράχρωμες ἀφίσεις τό μήνα (χωρίς ἀνάγκη κάλυψης ἢ γνωστοποίησης γεγονότος ἀρκετές φορές, καί μάλιστα μέ μπόλικες σφραγίδες παραλλαγῆς, π.χ.: ΚΚΕ, ΚΝΕ, Πανσπουδαστική, ΜΟΔΝΕ, ΠΑΠΟΚ, ΟΓΕ, ΚΕΑ, ΕΕΔΥΕ, ΕΣΑΚ καί πάει κολλώντας), σέ χιλιάδες μυριάδων ἀντίτυπα.

Ἐκεῖνοι πού χάνουν, καί φαινομενικά χάνονται, εἶναι οἱ «φτωχοπρόδρομοι», σίγουρα γιὰτί εἶναι φτωχοί καί ἴσως ἐπειδή εἶναι πρόδρομοι: ἀπό τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ ὡς τοῦς «μοναχικούς αὐτόνομους». (Ἄς ἐπισημανθεῖ παρεμπιπτόντως ἡ μαεστρική χρήση τῆς τραγικῆς εἰρωνείας ἀπό τοῦς διαφημιστές τοῦ Γιάγκου Πεσμαζόγλου: σέ εὐμεγέθεις, καλοπληρωμένες ὑποθέτουμε, πρωτοσέλιδες καταχωρήσεις στίς ἐφημερίδες, πού ἐπικεντρώνονται στό ψυχαναλυτικό σλόγκαν ΜΗΠΩΣ ΕΙΣΤΕ ΚΟΔΗΣΟ, καταγγέλλονται τά ὑπόλοιπα κόμματα γιά ἀλόγιστη σπατάλη χρημάτων πρὸς τό σκοπὸ τῆς νόθευσης τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος). Κι ἀκόμα, σβήνονται διαίως ὅσοι ρομαντικοί ἢ ἰδεαλιστές ἢ, ἔστω, νευρωτικοί πολίτες ἐπιμένουν νά μᾶς θυμίζουν μέ τοῦς χειρόγραφους «ἐπιταφίους» τους πῶς «τά κορίτσια μας κινδυνεύουν ἀπὸ τά μέντιουμ» ἢ πῶς «τό τοιγάρο περιέχει καρκινογόνον νίτρο».

Ἢταν ὁμως ἡ ἐσωτερική ἀμφισβήτηση καί διχογνωμία τελεῖ ὑπὸ τό κράτος τῆς ἀπαγόρευσης ἐπὶ ποινῇ ψυχάνλυσης ἀλά Γαλανός, τότε πῶς νά βρεθοῦν ὀρέξεις δημοκρατικῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τοῦς ἔξω, τοῦς ξένους;

Ἢ μεταβολισμός τῶν κομμάτων φροντίζει νά ἐκτονώνει τοῦς ἀντιρροήσεις μέ τή δοκιμασμένη μέθοδο τοῦ «ἀφισοκόλλαγε καί μή ἐρεύνα». Μέθοδος πού χαρίζει τά διάσημα τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας καί τῆς συμπαράταξης μέ τόν ἐργαζόμενο λαό, ἐξυψώνει τόν κομματικό σοβινισμό σέ ἱερό πόλεμο κατάκτησης μίας ἀκόμα γέφυρας, ἐνός ἀκόμα τετραγωνικοῦ, καί ταυτόχρονα θεραπεύει πάσαι ρεδιζιονιστικὴν νόσον.

Εἶναι λοιπόν μιά κάποια λύση ἢ ἀφίσα. Δέν μπορεῖ κανεὶς νά μᾶς τήν πάρει.

Παντελής Μπουκάλας

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Μονά-ζυγά δικά σου

“Όσοι – πάρα πολλοί – γιά κομματικούς λόγους μιλοῦν κατά καιρούς γιά έντο-
νες αντίφάσεις τῆς κυβερνητικῆς οικονομικῆς πολιτικῆς, ὅσοι – λιγότεροι –
ὑπαινίσσονται τήν ἀνυπαρξία τῆς καί κάποιοι – λίγοι ἢ πολλοί – πού ἀγνοοῦν
παντελῶς τόν ὄρο, βρέθηκαν σέ έντονη ἀμηχανία στή διάρκεια τῆς ἐβδομάδας
πού μεσολάβησε μεταξύ τῆς ἀρχικῆς φήμης καί τῆς ὀριστικῆς ἐπικύρωσης τῆς
ἀπόφασης τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς. Σάν – ὀριακά ἔστω – σκεπτόμενοι
πολίτες σταυροκοπήθηκαν. Σάν γιωταχήδες ὅμως ἢ φίλοι γιωταχήδων μέ δυ-
σκολία κατάπιαν τόν ένθουσιασμό τους. Καί ἐνῶ οἱ ἐφημερίδες σύν- καί ἀντι-
πολιτευόμενες ἔπασαν γιά ἀρκετές μέρες ἠθελημένα ἢ μή στήν παγίδα τῆς προ-
βολῆς τοῦ γεγονότος μέ τίτλους πού ἐπισκίαζαν τόν σεισμό τῆς μεταγραφῆς
τῶν Κυράστα-Γαλάκου, οἱ φίλαθλοι βρῆκαν, ἐνμέρει τουλάχιστον, τήν ψυχική
τους ἰσορροπία.

«Ἐξορμῶν Μονοί καί Ζυγοί» διαλάλησε περίτρανα (καί πρωτοσέλιδα) ἡ
Βραδυνή. Ἡ πληροφορία ὅτι τό μέτρο τῆς ἐναλλάξ κίνησης πρόκειται νά
ἰσχύει ξανά λίγο πρῖν ἢ λίγο μετά τίς ἐκλογές, δέν ἄρκεσε γιά νά δηλητηριάσει
τήν εὐφορία καί τίς προσδοκίες μας γιά λίγες ἀκόμη μέρες μακριά ἀπό τό ἀγ-
χος τῆς Πρωτεύουσας. Ἡ τῆ σιγουριά μας ὅτι τώρα πιά θά ἀπολαμβάνουμε
ἀπερίσπαστοι κάθε γουήκ-ἐντ σάν ἰσότιμοι ἐταῖροι, θά ἀποσβένουμε τά τσου-
χτερά τέλη κυκλοφορίας μας καί θά ἀξιοποιοῦμε τίς διατάξεις τοῦ Συντάγμα-
τος πού ἔχουν σχέση μέ τήν ἐλευθερία στήν κίνησή μας.

Οἱ κυβερνητικῆς φήμες καί ἀνακοινώσεις προβλήθηκαν πάντως ἐπαρκῶς
ἀπό τόν τύπο καί πρόσφεραν τό ἀπαραίτητο ἰδεολογικό ὄπλοστάσιο, τό τόσο
ἀναγκαῖο γιά νά περάσει κανεῖς ἕνα ἀνέμελο καί γνήσια εὐρωπαϊκό Σαββατο-
κύριακο ἐκτός – ἢ ἐντός; – λεκανοπεδίου. Ὅρισμένα δημοσιεύματα ἰσχυρίστη-
καν διστακτικά ὅτι τό μέτρο ἀπέδωσε ἤδη τόσο πολλά πού δέν χρειάζεται ἡ
παράταση τῆς ἰσχύος του. Μ’ αὐτή τῆ λογική τά μερικά δισεκατομμύρια δολά-
ρια ἔλλειμμα στό ἰσοζύγιο ἐξωτερικῶν συναλλαγῶν μας τείνει νά γίνει πλεόνα-
σμα. Ἄλλα πάλι ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως δέν ἔγινε καμιά ἐξοικονόμηση καυσίμων
καί ἐπομένως ἡ παράταση τοῦ μέτρου δέν θά εἶχε κανένα νόημα. Τέλος, μιά
τρίτη συμβιβαστική γραμμῆ διατεινόταν ὅτι ἐφόσον ἡ ἄρση τοῦ μέτρου ἔχει
ἀπλῶς δὶμήνη ἰσχύ δέν χρειάζόταν οὐσιαστική τεκμηρίωσή του.

Κι ἔτσι μείναμε ν’ ἀναρωτιόμαστε ποιός θά μᾶς ἐξηγήσει ἐπίσημα τῆ λογική
τοῦ μέτρου καί τῆς κατάργησής του: ἂν ἔγινε ποτέ καμιά μελέτη πού ν’ ἀναφέ-
ρεται στή μέση ἡμερήσια κατανάλωση βενζίνης τῶν ἰδιωτικῶν αὐτοκινήτων καί
στό συντελεστή πληρότητάς τους, καί πόση ἀπ’ αὐτή τῆ βενζίνη καταναλώνεται
τά Σαββατοκύριακα; ποιές ἀπό τίς μετακινήσεις εἶναι ὑποχρεωτικές καί ἐπο-
μένως θά γίνουν οὕτως ἢ ἄλλως καί ἄρα θά ὀδηγήσουν στήν κατανάλωση ἴσου
ποσοῦ βενζίνης; ἂν ὑπῆρξε, τέλος, κάποια ἐξοικονόμηση σέ καύσιμα σέ συ-
νάφηση βέβαια μέ τό ρυθμό αὔξησης τῶν Ι.Χ. στή χώρα μας τήν τελευταία
διετία.

Σίγουρα ὅμως πειστήκαμε ὅτι πρόβλημα νέφους δέν ἔχει ἡ πρωτεύουσα. Οἱ
πρό διμήνου κυβερνητικῆς προθέσεις γιά ἐναλλάξ κυκλοφορία ἀκόμα καί τίς
καθημερινές εἶχαν ἀρχειοθετηθεῖ στά χρονοντούλαπα τῶν ἀρμοδίων ὑπουρ-
γείων ἐν ἀναμονή τῶν μελετημῶν πού ἤδη ἄρχισαν. Ἐπειτα, ἡ ἀναζωογόνηση
τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας, ἔστω καί κατά τῆ διάρκεια τοῦ Σαββατοκύριακου,
ἔστω καί μέ τῆ μορφή κατανάλωσης σφαγίων, ἔστω καί ἂν τό Πόρτο Ράφτη ἢ ἡ
Ἐπίδαυρος δέν εἶναι πολύ ἐπαρχία, ἴσως νά ἐναρμονίζεται μέ τήν Περιφε-
ρειακή μας Πολιτική καί νά καλύπτει τά ῥήγματα πού ἀνοῖξαν οἱ σεισοί στήν
πληρότητα τοῦ ξενοδοχειακοῦ μας δυναμικοῦ.

«Μπορεῖ νά σ’ ἔχουν πλανέψει
ἀκρογιαλιές δειλινά...!»

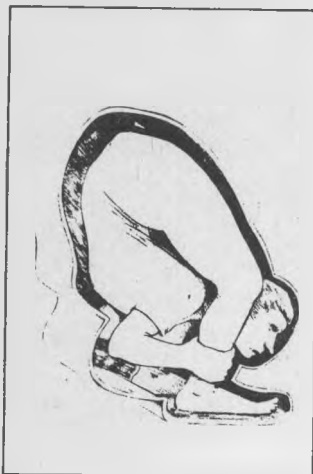
Ποιός ὅμως θά πλανέψει ὅσους ἐκ τῶν Ἑλλήνων δέν ἀνήκουν οὔτε στοὺς
ἀρτιους οὔτε στοὺς περιττοὺς ἀριθμούς;

Ἄλλά καί πότε αὐτοί θά ἀποφασίσουν ὅτι ἀνήκουν στήν κατηγορία τῶν μι-
γαδικῶν ἀριθμῶν ὥστε νά διεκδικήσουν τό δικό τους Σαββατοκύριακο;

Μιχάλης Μοδινός

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Περί «στροφής» τής Νέας Δημοκρατίας

Ἡ διαφαινόμενη προσέγγιση τής Νέας Δημοκρατίας μέ τίς ἀκροδεξιές πολιτικές δυνάμεις καί ἡ λεγόμενη δεξιά στροφή τής δικαίως ἀπασχολοῦν τόν τύπο γιατί εἶναι πράγματι ἀπό τά σημαντικά πολιτικά στοιχεία τῶν τελευταίων προεκλογικῶν μηνῶν. Ὡς μόνη δυνατή ἐρμηνεία προβλήθηκε ὁμως, μέ δύο λόγια, ἡ ἐξῆς: ἐνόψει τῶν ἐκλογῶν, μέ δεδομένο τό ρεύμα πρὸς τό ΠΑΣΟΚ καί τή βεβαιότητα ὅτι θά χαθοῦν μαζικά ψῆφοι καί ἔδρες, οἱ ἐπιτελεῖς τής ΝΔ ψάχνουν ἐναγωνίως γιά τίς ψήφους τής Ἐθνικῆς Παράταξης. Στό στρίμωγμα πού δοῖσκονται εἶναι, λέει, διατεθειμένοι νά τῆς προσφέρουν γῆν καί ὕδωρ, νά ὑποστεύουν ὅλες τίς σημαίες πού ἔχουν ὑψώσει ἀπό τό 1974 καί δώθε, διατηρώντας ἀναπεπταμένη μόνο μία, τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ, ὡς μοναδική δυνατή κοινή πολιτική «πλατφόρμα» μέ τούς ἀκροδεξιούς, διακινδυνεύοντας ἔτσι τό νά ἐνισχυθοῦν οἱ θιασῶτες χουντικῶν ἐκτροπῶν κ.λπ. Ἡ ΝΔ λοιπόν, σύμφωνα π.χ. μέ ἄρθρο στήν *Αυγή*, 19.7.81, διαγράφει «μέ μιά μονοκοτυλιά» τά ὅσα κατά καιρούς ἔχει διακηρύξει ὡς πολιτική φιλοσοφία τοῦ ριζοσπαστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, «πετώντας στόν κάλαθο τῶν ἀχρήστων τίς ὑποθήκες τοῦ ἴδρυτῆ τῆς ΝΔ καί ἐμπνευστῆ τῆς πολιτικῆς τῆς πλατφόρμας».

Οἱ ψῆφοι τῆς ἀκροδεξιᾶς εἶναι βέβαια ἀρκετοί καί προσεταιρισίμοι. Καί ὁ ἴδρυτῆς καί ἐμπνευστῆς αὐτός, ὁ Κ. Καραμανλῆς, εἶναι πράγματι ὁ μόνος πολιτικός ἀπό τά σπλάχνα τῆς δεξιᾶς πού ἔχει περάσει τόν Ρουβίκωνα (μέ πολλές ἐννοιες) ἢ ἔστω κάποιον παραπόταμό του. Ἄλλά – ὅσο σαρκαστική διάθεση καί νά ἔχουμε ἀπέναντι στή δεξιά – αὐτό ἀπέχει πολύ, πάρα πολύ, ἀπό τό νά δλέπει κανεῖς μιά ὀλόκληρη παράταξη ἐξουσίας νά ἀλλάξει ἰδεολογίες κατά τό δοκοῦν, νά διακηρύσσει καί νά ξεδιακηρύσσει, νά ἐναλλάσει στρατηγικές, νά τίς πετάει στό τραπέζι τῶν διαπραγματεύσεων μέ τόν Θεοτόκη γιά τίς ψήφους του. Καί πολύ ἀπέχει, ἀκόμα, ἀπό τό νά θεωρεῖ κανεῖς ὅτι ἡ ΝΔ «ξέρει βέβαια» ὅτι τό ζήτημα ἐπιλογῆς καθεστώτος πού θέτει γιά τίς ἐκλογές «ἀποτελεῖ ἕνα πέρα γιά πέρα ψεύτικο προπαγανδιστικό σλόγκαν». Δέν τό ξέρει, γιατί ἀλλιῶς θά τῆς ἔστριβε.

Νομίζω λοιπόν, σχηματοποιώντας στό ἔπακρο, ὅτι δέν εἶναι ἡ ἐπιλογή τοῦ πολιτικοῦ χώρου, ἀπ' ὅπου προσδοκάται ἡ ἀντληση ψήφων, πού καθορίζει τίς ἰδεολογικές καί πολιτικές συντεταγμένες· εἶναι, ἀντίθετα, οἱ πολιτικοί-ἰδεολογικοί συσχετισμοί, εἰδικοί καί γενικοί, πού θά καθορίσουν τελικά σέ ποιούς χώρους καί πῶς ἀπευθύνεται κανεῖς.

Ἡ ἑλληνική δεξιά, θγαίνοντας ἀπό ἕνα χθές βάνουσου (κρατικοῦ) ἀντικομμουνισμοῦ, ἰδεολογικῆς ἐξάρτησης καί θεωρητικῆς χορτοφαγίας, δέν μποροῦσε παρά νά εἶναι σφραγισμένη ἀπ' αὐτό – μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο καί ἀνάλογα μέ τούς συσχετισμούς μέσα τῆς καί παραέξω – σέ ὀποιαδήποτε πορεία καί νά ἀκολουθοῦσε. Ἡ πορεία πού θέλησε νά ἀκολουθῆσει ἦταν ἐκείνη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἐνός ἐκσυγχρονισμοῦ πού πατοῖσε στίς νέες ἀνάγκες πού ἀναδείκνυαν οἱ ἀνακατατάξεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς (τάσεις πού ἔχουν ἐνμέρει ἀναλυθεῖ ἢ ἔστω ἐπισημανθεῖ συχνά ἀπό τό περιοδικό αὐτό). Ὡτα εὐήκοα καί εὐαίσθητα μερίδων τῆς δεξιᾶς, καί σέ συνδυασμό μέ τίς εὐρύτερες πολιτικές-ἰδεολογικές ἀνακατατάξεις λόγω τῆς δικτατορίας καί τίς κατακτήσεις (μέ καί χωρίς εἰσαγωγικά) τοῦ λαϊκοῦ κινήματος, ἄκουσαν τίς ἀνάγκες αὐτές καί ἐπιχείρησαν νά τίς μεταπλάσουν, συχνά πρόχειρα καί ἄτσαλα, σέ ἰδεολογία καί πολιτική γραμμή, σέ στρατηγική, σέ ΕΟΚ, σέ πρακτικά μέτρα, σέ νόμους, σέ πολιτική στάση. Καί ἀπό τή σκοπιά αὐτή ἐπιδίωξαν νά ἀναδιατάξουν καί νά συγκροτήσουν τίς παλιές καί νέες δυνάμεις τῆς ἐξουσίας, νά στερεώσουν τό ἀναδιαμορφούμενο καθεστῶς. Καί ἐν πολλοῖς τό πέτυχαν (πράγμα, μακροχρόνια, ἀπείρως σημαντικότερο ἀπό τό ἂν θά φύγει ἢ δέν θά φύγει μεθαύριο ἡ δεξιά). Σέ στιγμές μάλιστα τέτοιων ἐξάρσεων, εὐφορίας καί ἐννοικῶν συσχετισμῶν πετάχτηκαν καί πολλές κουβέντες περί ριζοσπαστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Δόθηκαν καί διαλέξεις, ἔγιναν σεμινάρια, ἰδρύθηκαν κέντρα, ἐκδόθηκαν περιοδικά. Πολλά ἀπό αὐτά ἐξακολουθοῦν νά γίνονται καί νά ὑπάρχουν. Χάθηκε ὁμως ἡ ἐξαρση καί ἡ εὐφορία, κι ἀπ' ὅ,τι φαίνεται χάνεται ὅπου νά ναι καί ἡ ἐξουσία.

Οἱ ἐκλογές λοιπόν ἐβγαλαν πλέον στή φόρα τίς βαθύτερες ἀντιφάσεις τῆς Νέας Δημοκρατίας. Μιά τέτοια ἀντίφαση εἶναι ἕνας ἰδεολογικός δυϊσμός ἀνάμεσα στόν βαθύ ἀντικομμουνισμό τῆς καί τό νέο ὑπό διαμόρφωση ἐκσυγχρο-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στικό της πρόσωπο (και όχι προσωπείο). Μιά αντίφαση πού δέν περιορίζεται σέ μία άπλή αντίθεση μεταξύ άκραιφνών τής μιάς και τής άλλης πλευράς (καίτοι και τέτοιοι υπάρχουν) αλλά τή διαπερνά στό σύνολό της σάν πολιτικό οργανισμό.

Οί συσχετισμοί, οί συγκρούσεις μέσα στό κόμμα τής δεξιᾶς αλλά και απέξω, οί αντιφάσεις πού συνάντησε από τό ίδιο τό πολιτικό της προσωπικό, τόν κρατικό μηχανισμό αλλά βέβαια και οί αντιστάσεις τών λαϊκών μαζών, δέν επέτρεψαν στόν έκσυγχρονισμό νά αποβεί τό ιδεολογικό της πρόσωπο ύποσκάπτοντας έτσι τόν άντικομμουνισμό, δέν τού επέτρεψαν νά «περάσει» στή ΝΔ, δέν άφησαν τό κόμμα αυτό νά τόν «έμπεδώσει», νά κυβερνήσει συστηματικά στό όνομά του, δέν επέτρεψαν τελικά νά άρθρωθεί ένας συγκροτημένος, συνεκτικός έκσυγχρονιστικός λόγος. "Όχι πώς δέν υπήρξε, όπως είπαμε, καιρίος έκσυγχρονισμός μέ τήν αυστηρότερη δυνατή έννοια (ή ένταξη στήν ΕΟΚ, τά δεδομένα τού νέου καθεστώτος, ή έξωτερική πολιτική είναι άψευδεις μάρτυρες)· αλλά, κατά κάποιον παράδοξο τρόπο, αυτά όλα τά έξόχως σημαντικά έγιναν σχεδόν μέ τό ζόρι και μέ βαρυκόμεις, έγιναν από τήν ίδια τή ΝΔ σχεδόν «έρήμην» τής, έγιναν περισσότερο μέ τήν όσφρηση (τού Κ. Καραμανλή) παρά μέ τό μυαλό (τής παράταξής του). Και ως εκ τούτου ούτε ή ίδια δείχνει νά τά 'χει γράψει μέ χρυσά γράμματα στα πεπραγμένα της, ούτε βέβαια και κανέναν άλλο έπεισε νά τής τά αναγνωρίσει. Φαίνεται ότι, τελικά, ό εκσυγχρονισμός πού όντως έκανε ή Νέα Δημοκρατία τήν ξεπερνούσε. Και τό «παράδοξο» παραμένει: από τήν πολιτική της, πού τά τελευταία χρόνια από πολλές απόψεις άλλαξε τήν Ελλάδα, ή κυβερνητική παράταξη δέν είναι σήμερα σέ θέση νά άντλήσει τά όφέλη της.

Παρ' όλα αυτά, ό εκσυγχρονισμός σάν ιδεολογία «υπάρχει» όχι μόνο σέ κάποια άντικειμενική κίνηση τού ελληνικού καπιταλισμού, υπάρχει άναμφισβήτητα και στή Νέα Δημοκρατία. Και δέν είναι καν στό χέρι της νά τόν τινάξει από πάνω της. Δέν έχει πάψει λοιπόν ούτε και θά πάψει νά λέει ότι είναι εκσυγχρονιστική, ότι τελικά αυτή είναι ή πραγματική «άλλαγή». Άλλά για τούς λόγους πού αναφέραμε, άν θελήσει νά δώσει εκεί τή μάχη της είναι χαμένη. Για τούς λόγους πού αναφέραμε, αλλά και για έναν άλλο άκόμα. Γιατί τώρα τόν εκσυγχρονισμό τόν έχει αναλάβει πιά τό ΠΑΣΟΚ.

Θά έλεγε κανείς ότι, σέ τελική άνάλυση, ή όλη προσπάθεια τού ΠΑΣΟΚ τά τελευταία χρόνια μπορεί νά συμπυκνωθεί στό έξής: νά άμφισβητεί τόν εκσυγχρονισμό τής δεξιᾶς όχι γιατί δέν τού άρέσει αλλά για νά τόν πραγματοποιήσει αυτό. Και φαίνεται ότι, στα μυαλά πολλών, άστών και μεσοαστών, ελεύθερων επαγγελματιών ή άνώτερων δημόσιων υπαλλήλων, διομηχάνων και προνομιούχων και μή, έχει καταφέρει νά υποβάλει τήν ιδέα ότι ξέρει και μπορεί». Ξέρει και μπορεί. Μά τί παραπάνω είναι ό «εκσυγχρονισμός»; Και τούτος, μέ τά πολλά του όνόματα και παρατσούκλια, είναι τσιφλίκι τού ΠΑΣΟΚ.

Η σημερινή δεξιᾶ δέν μπορεί λοιπόν νά δώσει μέ τό ΠΑΣΟΚ τή μάχη τού εκσυγχρονισμού, νά τό άντιμετωπίσει σάν αυτό πού ουσιαστικά είναι, σάν κόμμα τής κάποιας κεντροαριστεράς, σάν μία άλλη τελικά εκδοχή τού αστικού εκσυγχρονισμού. Γιατί άν σήμερα κρατήσει κάτι από τά όσα λέει και είναι τό ΠΑΣΟΚ, αυτό αυτόματα τήν ανατρέπει. Είναι συνεπώς υποχρεωμένη νά αντιπαρατεθεί μαζί του ριζικά, έφ' όλης τής ύλης και στό δικό της κατά τό δυνατόν γήπεδο. Αναγκάζεται λοιπόν αυθόρμητα (αναγκάζεται αυθόρμητα;) νά ανατρέξει σάν πολιτικός οργανισμός στις ιδεολογικές εκείνες συνιστώσες της πού μόνες είναι σήμερα σέ θέση νά έγγυηθούν μία κάποια συνοχή, πού μόνες είναι σέ θέση νά τής επιτρέψουν, μέ δυό λόγια, νά ζήσει τήν αντίφασή της. Και γι' αυτό κατηγορεί τό ΠΑΣΟΚ ως κόμμα άριστερό-μαρξιστικό.

Δέν λέει, λοιπόν, συνειδητά ψεύδη ή Νέα Δημοκρατία όταν δια στόματος Γ. Ράλλη βροντοφωνάζει ότι «κατά τίς προσεχείς εκλογές ό Έλληνας ψηφοφόρος δέν θά κληθεί νά επιλέξει κόμμα αλλά κοινωνικό καθεστώς (...). Και βέβαια μία τέτοια άλλαγή καθεστώτος δέν γίνεται για μία κοινοβουλευτική περίοδο τεσσάρων χρόνων αλλά για πάντα» (συνέντευξη στή Βραδινή, 13.7.81), όπως δέν έλεγε και ψέμματα όταν όνόμαζε παλιότερα τόν άντικομμουνισμό «ξεπερασμένο». Άστοί πολιτικοί είναι οί άνθρωποι, όχι ψεύτες. Άπλως σήμερα είναι μόνο μέσω τού άντικομμουνισμού και τών κατηγοριών επί όσκληρωτισμού πού μπορεί ή δεξιᾶ νά βιώσει τή σύγκρουσή της μέ τό ΠΑΣΟΚ.

Γιώργος Καρράς

Άγγλία: Καλοκαίρι και καταχνιά

Τί συμβαίνει αυτό τό καλοκαίρι στην Άγγλία;

Ή θία πού συντάραξε τίς μεγαλύτερες άγγλικές πόλεις έχει κάποια σχέση μέ τά προβλήματα τών κατοίκων τους ή άποτελεί άπλά ένα «ξέσπασμα ώμής άπληστίας», όπως δήλωσε τήν έπαύριο τών έπεισοδίων στή Βουλή ή Μάργκαρετ Θάτσερ προκαλώντας τήν έκρηξη του Έργατικού συναδέλφου τής Χέφερ: «Άνόητη γυναίκα». Παρένθεση. Οί έλληνες βουλευτές άποδείχθηκαν πολύ πύο φλεγματικοί όταν ο Γεώργιος Ράλλης απέδωσε «στόν Κηληδόνη» τίς άπειθαρχίες τών φοιτητών μας. Ή πολύ πύο ρεαλιστές, γιατί θέβαια κανείς πολιτικός δέν κάνει άνόητες δηλώσεις όσο κι άν μέ τό νόημά τους κανείς διαφωνεί, γιατί διαφορετικά θά μάς ήταν πολύ δύσκολο νά κατανοήσουμε τό λαϊκό ξερισμα πού έχει ο Ρήγκαν, ο Καραμανλής αλλά και ή Ίδια ή Θάτσερ, ή όποια άσφαλώς γνωρίζει όρισμένα δεδομένα καλύτερα άπό κάθε έπικριτή τής. Ήδη τήν περασμένη έβδομάδα ο ΟΟΣΑ προειδοποίησε ότι ή άνεργία θά φτάσει τά 3 εκατ. τόν επόμενο χρόνο, και τών νέων αντίστοιχα τό 20% επί του συνόλου του έργατικού δυναμικού. Νά σημειωθεί ότι τά σχετικά νούμερα ήταν τό 1970: 2,7%, 1973: 2,9%, 1976: 13,1% ενώ τό Κέντρο Προγνώσεων Henlen υποστηρίζει ότι τά επόμενα έξι χρόνια θά είναι ακόμα χειρότερα γιά τήν οικονομική ανάπτυξη τής Βρετανίας άπό τά προηγούμενα έξι. Τό έθνικό προϊόν θά αύξηθει μέ μέσο έτήσιο ρυθμό μόλις 0,8% σέ σχέση μέ 1,1 % στήν περίοδο 1975-1980. Ο πληθωρισμός θά κυμανθεί σ' ένα μέσο 12% τά έξι χρόνια, ενώ οι άνεργοι θά φτάσουν κατά μέσο όρο τούς 2,95 εκατ. τό 1982 και τούς 3,6 εκατ. τό 1986. Τά στοιχεία αυτά όσο δραματικά κι άν είναι δέν διαγράφουν παρά τό γενικό κλίμα άνασφάλειας μέσα στό όποιο ζει ο σημερινός βρετανός πολίτης. Έστιάζοντας στις έξεγερμένες περιοχές, οι προοπτικές είναι ακόμη πύο δυσοίωνες. Ο πληθυσμός του Λίβερπουλ, 550.000 κάτοικοι, έχει υποδιπλασιασθεί τά τελευταία 50 χρόνια. Καί ενώ ή έξοδος συνεχίζεται, ή άνεργία έμφανίζεται διπλάσια άπό τό μέσο αντίστοιχο δείκτη: 25% γιά τούς ένήλικες, 40% γιά τούς νέους, 60% γιά τούς έγχρωμους νέους. Πόσο τυχαίο είναι λοιπόν ότι στό Τόξεθ, τή νοσοκία πού ζούν οι περισσότεροι άπό τούς 30.000 έγχρωμους του Λίβερπουλ, σημειώθηκαν οι θιαιότερες συμπλοκές μέ τήν άστυνομία, όπου και γιά πρώτη φορά στήν άγγλική Ιστορία χρησιμοποιήθηκαν καπνογόνες θόμβες άπευθείας εναντίον τών διαδηλωτών. Σημαντική υπενθύμιση ότι, πέρα άπό τούς έγχρωμους, ο μισός πληθυσμός του Τόξεθ άποτελείται άπό λευκούς πού όπως και στις άλλες έξεγερμένες περιοχές ύφιστανται άν όχι έξίσου, πάντως άναλογικά όπως είδαμε τίς συνέπειες μιάς καταρρέουσας οικονομίας. Έτσι δέν είναι ούτε «οι μασκοφόροι πού κατευθύνουν τίς ταραχές» ούτε «οι μαύροι πού τά 'καναν γής Μαδιάμ» μόνο, όπως μάς βεβαίωσαν πρωτοσέλιδα Νέα (11.7.81) και Απογευματινή (13.7.81) αλλά και οι λευκοί όμότυχοί τους έστω και άν γιά τούς τελευταίους ή άστυνομία έπιφυλάσσει μιά λιγότερο ώμή συμπεριφορά. Γιατί άν ανατρέξει κανείς στήν προϊστορία τών πρόσφατων έπεισοδίων θά διαπιστώσει ότι άπό τήν άνοιξη του 1980 στό Μπρίστολ «δι' άσήμαντον άφορμήν» έγχρωμοι άπό τίς Δ. Ίνδίες συγκρούστηκαν μέ τήν άστυνομία καίγοντας και καταστρέφοντας καταστήματα, μιά τράπεζα, ένα θέατρο, στό Μπρίξτον πρίν τρεις μήνες όταν εκατοντάδες άστυνομικοί και πολίτες τραυματίστηκαν μέ ύλικές ζημιές πάνω άπό 4 εκατ. δολάρια, μέ έξαίρεση τό Σάουθχολ του Δ. Λονδίνου πού στις άρχές του Ίούλη οι συμπλοκές ξεκίνησαν άνάμεσα σέ Ίνδους-Πακιστανούς και νεαρούς λευκούς ρατσιστές (skinheads), πολύ γρήγορα τό μισός έγχρώμων και λευκών στράφηκε εναντίον τής άστυνομίας ή όποια ύλοποικεί, «έπάξια» όπως φαίνεται, στό πεζοδρόμιο, τόν μισαλλόδοξο ρατσισμό του Ένοχ Πάουελ και τόν έπηρμένο δεσποτισμό τής Μάργκαρετ Θάτσερ. Δυό λόγους πού κάτω άπό τή λεοντή του κοινοβουλευτισμού βάλλουν άνευδοίαστα κατά τών δημοκρατικών θεσμών, τήν άνοχή και τίς έλευθερίες τών όποιών υποτίθεται εκμεταλλεύονται οι πάσης φύσεως μειονότητες. Αλλά μέ σοφιστείες δέν άπαντώνται τά άδιέξοδα τής κοινωνικής πολιτικής του θάτσερισμού. Γιατί θέβαια ούτε ή στυγή συμπεριφορά τών άστυνομικών, ούτε ή έξίσου πραγματική άνεπαρκής ένσωμάτωση τών έγχρώμων στήν άγγλική κοινωνία, πού αναφέρουν οι Times του Λονδίνου, έρμηνεύουν τή θιαιότητα τών έπεισοδίων.

Είναι γεγονός ότι σύσσωμη ή Άντιπολίτευση, και ο δημοκρατικός τύπος (μέ τήν έξαίρεση τών λαϊκών φυλλάδων τύπου *Daily Mirror*) αλλά και μερίδα τών βουλευτών του Συντηρητικού Κόμματος άναγνώρισαν ως κύρια αίτία τών έπεισοδίων τήν άνεργία. Ο Ίδιος ο μετριοπαθής ύπουργός Έσωτερικών κ. Ουάιπλο, μιλώντας στή Βουλή στό τέλος του δεκαπενθημέρου τής όργής, παραδέχθηκε ότι «ή νεολαία τών ξεσηκωμένων περιοχών ύποφέρει γιά άρκετά χρόνια τώρα άπό μιά σειρά δεινών

όπως ή σοβαρή ανεργία. 'Η βία τών νέων πού έχει επίδειχθεί με τά φαινόμενα χουλγκανισμού στά γήπεδα καί άλλες παρόμοιες εκδηλώσεις, αποδεικνύει καί τό μέτρο άποτυχίας τής κοινωνίας μας ειδικά όσον άφορά τή στάση της άπέναντι στή νεολαία». 'Αν προστεθεί στόν άπολογητικό αυτό τόνο ή διαβεβαίωση ότι διεξάγονται ανακρίσεις γιά τήν άγρια νυχτερινή έπίδρομή τής άστυνομίας στό Μπρίξτον τήν περασμένη Τετάρτη καί τή χρήση καπνογόνων-δακρυγόνων έναντίον πολιτών, ουσιαστικά άποδοκιμάζεται ό σκληρός τόπος τής πρωθυπουργού τήν έπαύριο τών πρώτων έπεισοδίων, πού ανάγκασε τόν καθηγητή τού Πανεπιστημίου τού Λίβερπουλ, Φρέντ Ρίντλει - ό όποιος είχε ήδη από τίς 24 'Ιανουαρίου προειδοποιήσει με άρθρο του γιά τήν «φρολογιακή βόμβα» τών φτωχογειονιών τής πόλης - νά τήν άποκαλέσει από τής στήλης τού φιλελεύθερου *Guardian* «Μαρία 'Αντουανέτα», ενώ οι συντηρητικοί *Times* τής ύπενθυμίζουν ότι όχι γιά πρώτη φορά άπέτυχε εκεί όπου έπιβαλόταν ένα ευρύτερο άίσθημα κοινωνικής κατανόησης. Περιφρονώντας τούς διαδηλωτές καί άπευθυνόμενη άποκλειστικά «στις άρχές» τής κοινωνίας μας, συνεχίζει ό άρθρογράφος: τούς γονείς καί τούς δασκάλους, παρέλειψε έντελώς τίς ύπευθυνότητες τής κυβέρνησής της, τήν οικονομική πολιτική τής όποιας ύπερασπίστηκε γιά μιά άκόμη φορά.

'Αλλά τί ύπερασπίζεται τελικά ή Μάργκαρετ Θάτσερ; 'Η άπάντησή της - στήν έπίθεση τού ύποψηφιου εργατικού ήγέτη Τζάν Σιλκιν κατά τή συζήτηση γιά τήν «άποκατάσταση τού Νόμου καί τής Τάξης» πού έγινε στό Κοινοβούλιο στις 16.7.81; «δέν μπορεί νά έμπνεύσει έμπιστοσύνη μιά κυβέρνηση ίκανή νά προσφέρει μόνο ανεργία, τήν καταστροφή τής βιομηχανίας καί τήν πλήρη περιφρόνηση τής ένότητας όλου τού έθνους» - είναι εύγλωττη. 'Η μόνη άπάντηση στήν ανεργία είπτε ή Θάτσερ είναι ή πώση τού κόστους εργασίας κάτω άπ' αυτό τών ανταγωνιστών μας καί ή παραγωγή αγαθών πού οι έκλογείς σας θά αγοράζουν καί τά όποια θά μπορούμε νά πουλάμε στό έξωτερικό. Μέχρι νά κατανοηθεί αυτό δέν θά έχουμε καλύτερες προοπτικές άπασχόλησης. 'Η όπως θά έλεγαν καί οι εκπρόσωποι τής όρθόδοξης Οικονομικής Σχολής έπηρεασμένοι από τήν ώφελμιστική θεωρία τού Bentham, τό κύριο αίτιο τής ανεργίας είναι ή άρνηση τών εργατών νά δεχθούν χαμηλότερους χρηματικούς μισθούς. 'Αλλά δέν θρσκόμαστε πιά στό μεσοπόλεμο. Μεσολάθησε ό Keynes ό όποιος ήδη από τό 1936 με τή «Γενική θεωρία» του περί έπεμβάσεως τής δημοσιονομικής πολιτικής μέσω τής όποιας αύξάνεται ή δημόσια κατανάλωση, καί έπιτυγχάνεται κατά κανόνα ή επάνοδος τού συστήματος στό σημείο πλήρους άπασχόλησεως, άνέτρεψε τό μύθο τού έπικούρειου έργάτη. Τό κεϋνσιανό κράτος-προνοίας δικαίωσε πανηγυρικά αλλά έδειξε καί τά όρια τών θεωρητικών έπεξεργασιών τού μεγάλου άγγλου μεταρρυθμιστή καί στό σύντομο αυτό σημείωμα δέν μπορούν νά θιγούν τά σύνθετα προβλήματα μετάβασης στό μετακεϋνσιανό κράτος. 'Επισημαίνονται μόνο οι κοινωνικοί κραδασμοί από τήν εφαρμογή τής έκδοχής πού προτείνει ή μονεταριστική πολιτική τής Θάτσερ. Περικοπή τών δημοσίων δαπανών, αύτονόμηση τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, σεβασμός στους «νόμους τής αγοράς» τί άποφέρουν τελικά; 'Ανεργία. 'Εστω καί σάν παρεπόμενο τής θεραπείας τού πληθωρισμού, όπως διατείνεται ό περιλάλητος καί εκ τών πρώτων διδαξάντων Μίλτον Φρήντμαν. 'Η άγγλική έμπειρία δείχνει, γιά παράδειγμα, ότι σε περιόδους ύφεσης κάθε προσπάθεια περικοπής τών δημοσίων έξόδων στήν κατοικία ή στήν εκπαίδευση έμφανίζεται σάν αύξημένη δημόσια δαπάνη σε άλλους τομείς όπως ή μισθοδοσία τών άνέργων. Στό σημείο αυτό δέν θά πρέπει νά ύποτιμηθεί ή πυκνή σκιά πού έριξαν οι γαλλικές έκλογές στόν ήδη συννεφιασμένο ουρανό τής αντιπέρα δχθης τής Μάγχης. 'Η Θάτσερ καί οι συνεργάτες της επαναλάμβαναν συνέχεια ότι δέν ύπάρχει έναλλακτική λύση στήν πολιτική τους.

'Ας μήν ξεχνάμε έξάλλου ότι πέρα από τίς έμμονες ιδέες τής σιδηράς κυρίας καί τά σοσιαλιστικά όράματα τής γαλλικής άνοιξης, όλος ό δυτικός κόσμος αντιμετωπίζει μιά ιδιόρρυθμη κρίση υπό τόν εναγώνιο ρόγχο τού κράτους-προνοίας τών τελευταίων δεκαετιών. Στοιχεία αυτής τής κρίσης, ή ύπερπροσφορά εργασίας, συνέπεια τής ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης, ή μεταπολεμική άπαιτηση γιά πλήρη άπασχόληση, ή συνεχής εφαρμογή στήν παραγωγή νέων μεθόδων έντάσεως κεφαλαίου γιά τήν αύξηση τής παραγωγικότητας, ή άνελαστικότητα προσαρμογής τού εκπαιδευτικού συστήματος στις νέες εξελίξεις. Προβλήματα πού μόνο «σε τελευταία άνάλυση» αναφέρονται στήν οικονομία. Γιά παράδειγμα, από τό 1947 στό 1965 ή παραγωγικότητα στις ΗΠΑ παρουσίαζε ετήσια αύξηση 3,4% αλλά ό ρυθμός αύξήσεως έπεσε στό 2,3% τήν επόμενη δεκαετία, μετά κάτω από 1% στά τέλη τής δεκαετίας τού 1970 καί κάτω από 0,9% τό 1980. 'Η αντίστοιχη ετήσια αύξηση γιά τούς γιαπωνέζους είναι 7,3%. Σημαντική συμβολή σ' αυτή τή διαφοροποίηση ή έκτεταμένη χρήση «άνδροειδών» (ρομπότς) στή βιομηχανική παραγωγή. 10.000 στήν 'Ιαπωνία. 3.000 στις ΗΠΑ, 185 μόνο στήν Αγγλία. 'Ορισμένες από τίς κοινωνικές έπιπτώσεις αυτών τών εξελίξεων περιγράφει σε πρόσφατο άρθρο του (περιοδικό *New Scientist* νο/ 80, Νο 1130, σελ. 592) με τόν εύγλωττο τίτλο «Πέρα από τό προτεσταντικό έθος» (έννοεί τής εργασίας) ό sir Lenan Maddock γραμματέας τής Βρετανικής Ένώσεως γιά τήν 'Επιστημονική Πρόοδο. Περιγραφή πού κατά τό συγγραφέα συνηγορεί στήν

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

Άμεση αναγκαιότητα επέκτασης της εκπαίδευσης και της λαϊκής επιμόρφωσης καθώς «...ενώ νέες ευκαιρίες εργασίας θα αναφανούν και μάλιστα αρκετές και καλοπληρωμένες, θά ήταν απερίσκεπτο νά υποθέσει κανείς ότι ο ρυθμός τους θά αντισταθμίσει τήν απώλεια τών σημερινών θέσεων, ή ότι οι τύποι τών νέων εργασιών θά είναι προσαρμοστέοι ή θ' ανήκουν και στήν ίδια βιομηχανία. Δεύτερο, υπάρχει ή μεγάλη πιθανότητα ή εργατική τάξη νά χωρισθεί σέ μιά σχετικά μικρή τεχνολογική elite ικανή νά χειρισθεί και ν' αναλύσει τίς προηγμένες τεχνολογίες, προσαρμοζόμενη έτσι στήν αλλαγή τών συνθηκών, και μιά πολύ μεγαλύτερη αναλογία εργατικού δυναμικού πού οι Ικανότητές του θά θεωρούνται ξεπερασμένες και θά στερούνται τήν παιδεία και τίς πνευματικές Ικανότητες νά προσαρμοστούν στήν αλλαγή». Είναι αυτή ή ολοκληρωτική μεταβιομηχανική κοινωνία πού έχουν προφητεύσει Κασσάνδρες σάν τόν Χέρμαν Κάν και τόν Ντάνιελ Μπέλ, ή ό παράδεισος τού ελεύθερου χρόνου και ή όριστική απαλλαγή από τά δεσμά τής εργασίας; Αυτό πού είναι σίγουρο είναι ότι ή κρίση τού δυτικού κόσμου δέν συνεπάγεται διόλου τήν κατάρρευση τού καπιταλισμού μέσω μιάς ενδογενούς διαδικασίας. Τά γεγονότα τού Λίβερπουλ, τού Μάντσεστερ, τού Λονδίνου αποδεικνύουν ότι οι λαϊκές κινητοποιήσεις αποτελούν τό μόνο αντίδοτο στό κύριο προνόμιο τού καπιταλισμού – χτές και σήμερα –, τήν ελευθερία του νά διαλέγει, όπως λέει ό μεγάλος Ιστορικός Φερνάν Μπρωντέλ. Κινητοποιήσεις πού μ' έπιστημονικό σαρκασμό ό άγγλος συνάδελφος τού Έρικ Χομπσμπάουμ άποκαλεί «συλλογική διαπραγματεύση δι' έξεγέρσεως». Άπομένουν κάποια έρωτήματα γιά τούς τύπους συλλογικότητας πού αναπτύσσονται στό άθλιο περιθώριο τής προόδου, τής ανάπτυξης, τού πολιτισμού. Άλλά γι' αυτούς οι άστυνομίες όλου τού κόσμου εξακολουθούν νά γνωρίζουν περισσότερα στοιχεία από τούς προοδευτικούς διανοούμενους όλου τού κόσμου.

Λεωνίδας Λουλούδης

21/7/81

Οι δυνάμεις τής αγοράς τής κ. Θάσερ.

Guardian 13 'Ιουλίου

Μαύρες 'Οπές

περιήγηση στή φαινομενολογία
του μεταπολιτευτικού ήθους*

του 'Αριστεΐδη Μπαλτά

Μαύρη όπή είναι τό αστρικό αντικείμενο πού προέρχεται από τήν κατάρρευση κάθε αρκετά μεγάλου άπλανοϋς όταν αυτός εξαντλήσει τό πυρηνικό του καύσιμο. Η μάζα μιάς μαύρης όπής είναι τόσο πυκνά συγκεντρωμένη, ό χωρόχρονος γύρω της καμπυλώνεται μέ τέτοιο δραστικό τρόπο, ώστε καμιά μορφή ύλης, ούτε καν τό φώς, δέν μπορεί νά διαφύγει από τή βαρυτική έλξη πού δημιουργείται. Τίποτα δέν μπορεί νά εξέλθει από μιά μαύρη όπή. Ό,τι τήν προσεγγίζει απορροφάται, ή δομή του καταρρέει, ενώ ή συμπύεση πού υφίσταται είναι τόσο άσπαστη ώστε κάθε, σχεδόν, χαρακτηριστικό στοιχείο τής ιδιαίτερης ταυτότητάς του χάνεται, εξαλείφεται, σβήνει.

'Από τίς προβλέψεις τής Γενικής Θεωρίας τής Σχετικότητας

Πορευόμαστε ανάμεσα σέ μαύρες όπές. Παντού, στό κέντρο και τίς παρυφές τής 'Αθήνας, στίς πόλεις, τίς κωμοπόλεις και τά χωριά, στά θουνά, στίς άκτές και στίς πεδιάδες, ό τόπος (και ό λαός) είναι διάσπαρτος όχι μόνο από τίς γνωστές καλοήθεις μακρουλές ή στρογγυλές όπές πού άνοίγει περιοδικά ό ΟΑΠ, ό ΟΤΕ ή τό ύπουργείο Συγκοινωνιών αλλά από αυτό τό φαινομενικά νεοφανές ιδιαίτερα επικίνδυνο είδος τρύπας. Κράτος, διοίκηση και θεομοί, γράμματα, τέχνες κι οί επιστήμες, παιδεία, υγεία, έρευνα και χωροταξία, πρώτο κόμμα, δεύτερο αυτοκίνητο και διαμπερές τριάρι, ματόνι, ταξιτζήδες, έργολάβοι και πολιτευτές, πράσινο, κόκκινο και κίτρινο τύπος, ελεύθερο άνοιχτό Πανεπιστήμιο, ελεύθερη κοινωνία και ελεύθερος έρωσ, τό ΠΑΣΟΚ, τό ΠΑΠΟΚ, ό ΠΑΟΚ και τό ΠΑΚΟΕ, θερμοκρασιακές άναστροφές, όρμόνες και χαβούζες, μουσικά προγράμματα και θερινά υπερθεάματα, ή κοινωνιολογία του Γ. Λιάνη και ή δημοσιογραφία του Β. Φίλια, στενή οίκογένεια, εύρεια οίκογένεια και χωριστές διακοπές, δημοτική, καθαρεύουσα και νεοελληνική κοινή, οί όσμές πού μäs τριγυρίζουν και οί γεύσεις πού μäs επιβάλλονται, ΜΑΤ, ΣΑΛΤ και ΚΝΑΤ, ΦΙΦΑ, ΟΥΕΦΑ και Γουέμπλεν, ΝΑΤΟ, ΣΙΑ και προδοσία, οί ρόλοι του Μινωτή και οί διάδοχοι του Μπρούς Λή, οί τίτλοι τής 'Απογειωμένης και τά άρθρα του Ριζοσπάστη, οί σύντροφοι τής άλλη πλευράς και ή κρίση τής άριστεράς,

τα νόμιμα, τά παράνομα και τά αυθαίρετα, οί συγκοινωνίες, οί επικοινωνίες και οί διαφωνίες, τό Σισμίκ, τό Τζεμλίκ και τά τρία κλικ, σεισμοί, νεροποντές, χιόνια και ζέστες, ό 'Αφοπλισμός, ή 'Υφεση και ή Είρήνη, ό δρόμος για τίς Μυκήνες και ό δρόμος πού χάραξε ό Νοέμβρης, άντιεφορμιστικά ρεύματα, «μαζικά κινήματα» και συναφή παραληρήματα, ή «άλλη» ανάπτυξη, ή «άλλη» αντίληψη και τό «άλλο» πράμα, κόμματα, οργανώσεις, όργανα και φορείς, προσκήνιο και παρασκήνιο, άπασχόληση και σχόλη, προίκες και κουμπαριές, μεισιτείες και κολόκουρα, έργα και πάρεργα, σχέσεις, συσχετίσεις και συνάψεις, συνιστούν τό πεδίο έλξεων και άπωθήσεων πού υφαιίνουν και διαπλέκουν τά νήματα τής επιρροής του για νά μäs απορροφήσει, νά μäs στροβιλίσει, νά μäs άποδομήσει, νά μäs χωνέψει τελικά μέσα στους τά πάντα όρεγόμενους και τά πάντα καταδροχθίζοντες κόλπους των μαύρων όπών πού τά όρίζουν. Ό όίτός πού μäs συνέχει ως κοινωνία, ή σημερινή κοινωνική, οικονομική, ιδεολογική και πολιτική μäs ύπόσταση σπονδύλωνεται από χαινοντα κενά, από άδυσσαλέα χάσματα, από άπύθμενα βάραθρα, από ρουφήχτρες και καταδόθρες, από μαύρες όπές.

Εΐμαστε κυκλωμένοι από παντού και κινδυνεύουμε σέ κάθε μäs βήμα, από τόν πραινό καφέ μέχρι τήν ώρα πού αποφάσισαν νά κλείνουν οί ταβέρνες, ή καταστατική ύποχρέωση νά άσκηθούμε στα όποια δύο ή περισσότερα επαγγέλματα, επιτηδεύματα ή άθλήματα μäs έλαχαν άποκαθιστά και τροφοδοτεί τους κύριους στροβίλους τής καθημερινής μäs περιδίνησης. Τό κενό τής άπουσίας όποιουδήποτε ουσιαστικά παραγωγικού έργου, ό έσωτερικά συνεπής παραλογισμός των σχέσεων μέ υπηρεσίες και θε-

* Τό παρόν συνιστά τήν πρώτη γραφή προλόγου όμώνυμου πονηματίου πού θά εκδοθεί τό φθινόπωρο από τίς εκδόσεις «'Οδυσσεάς».

σμούς, ή υπέρ γονέων, τέκνων και δευτέρας κατοικίας (όπως και των αναγκών της άπλης επαγγελματικής επιβίωσης) εμπλοκή στά δίχτυα των ποικίλων συντεχνιών, των προσοδοφόρων κυκλωμάτων και των ένγνευι συνένοχα νομιμοποιούμενων συναλλαγών αναδεύουν άτακτα και αναρριπίζουιν άξεδιάλυτα τήν άποδοχή τής δυσφορίας, τό βόλεμα, τήν άγανάκτηση, τήν παραίτηση, τήν όργή, τήν άδιαφορία. Τό επιούσιο ψωμί μέ δούτυρο έξάγεται συντροφευμένο από όλα τά κλινικά διαπιστώσιμα συμπτώματα αντίας και ίλιγγου. Συγχρόνως οί χώροι, οί έφέστιοι βωμοί και τά δώματα όπου τά τραύματα έπουλώνονται, τό σώμα αναπαύεται, ή ψυχή τέρπεται, και όλες οί δυνάμεις άνασυντάσσονται για νά άντεπεξέλλθουν στή συνεχιζόμενη και αύριο άναταραχή βρίθουν από όπές άναγκαστικά και άυστηρά όμόλογες. Ή πειθάρχηση του έσωτερικού οίκογενειακού μετώπου και ή υπερήφανη κατάδειξη τής άρραγοϋς τιμής του προς τά έξω, οί έγχρωμες ή μαυρόασπρες άποκρούσεις του αϊλουρου Σαργκάνη, ή καταθύθιση στά αίνίγματα τής ψυχοσύνθεσης του Τζέι Άρ, ή καπούρα στή διαπασών, ή περιοδική προμοδότηση τής βιοτεχνίας κατασκευής πλατικών, τό σύνθετο στή σαλοτραπεζαρία μέ τήν τελευταία χρυσόδετη έκδοση τής έγκυκλοπαίδειας του Χάρη Πάση στο ράφι, ήρεμούν τό σώμα, ξεκουράζουιν τό πνεύμα και συντηροϋν τόν ειδικό ψυχισμό που άπαιτεί ή άναπαραγωγή τής νεοελληνικής τύθης. Δημόσιες και ιδιωτικές όπές, χρόνος ελεύθερος και χρόνος δεσμευμένος, δομούν τά έλκτικά τους πεδία άλληλέγγυα και έξισορροποϋν τίσ επιδράσεις τους μέ τρόπον τέτοιον ώστε ή άπορρόφηση από τή μιά τρύπα νά λειτουργεί ως αντίδοτο για τήν άπορρόφηση από τήν άλλη.

Και τό πράγμα δέν σταματάει εδώ. Ή ένδεχόμενη κατάποση στήν κινούμενη άμμο των νεοελληνικών επιτηδεμάτων και των συμπαρομαρτούντων όρων και συνθηκών τής διευρυμένης άναπαραγωγής τους δέν είναι τό μόνο που μās άπειλεί. Για δομικούς και ιστορικούς λόγους στήν Έλλάδα του σήμερα (κι άπ' ό,τι φαίνεται και του χθές) τό κοινωνικό δέν μπορεί ούτε στο έλάχιστο νά άφεθεί μόνο και μαγκούφικο νά πράξει τά δικά του. Τό πανταχού παρόν και τά πάντα πληροϋν κράτος μας, όσοι τό κατέχουν, τό νέμονται ή τό διεκδικούιν, είναι πάντα δίπλα μας, πάντα κοντά μας μέ πατρική φροντίδα και λελογισμένη άσπιτηρότητα, παρηγορία και παραμυθία μας. Έτσι, όσα στοιχεία ψυχραιμίας και ένάργειας διασωθούν από τήν καθημερινή περιδίνηση έλκονται ισχυρά από τίς μαϋρες τρύπες που δομούν τό πεδίο τής κεντρικής άναφοράς και τής συλλογικής συνείδησης. Φλάμπουρα, άφίσεις, άσματα, ολόγκαν και φεστιβάλ, ένα σοφά στημένο πολυποίκιλτο υπέρ του λαού και του τόπου μάρκετινγκ χρησιμοποιείται για νά φτιασιδώσει τά χαινόνα στόμιά τους και νά υποβάλει τή μεγάλη ύπόσχεση: πάσα ναυτία και πās ίλιγγος, πάσα κοινωνική ή άλλη νόσος γιατρεύεται άν τίσ άφήσουμε νά μās έγκολπωθούν, άν τά κίνητρα, ή δυσάρεσκεια και ή διαθεσιμότητά μας άποδομηθούν για νά φτιαχτούν από τά συστατικά τους τά ιδιότροπα άμαγάλματα που κάθε τρύπα διεκδικεί για τόν έαυτό τής.

Ή πρώτη τέτοια όπή είναι ίσως εύκολο ν' άντιμετωπιστεί. Τά ιστορικά μας άνακλαστικά και όσα κριτήρια καταφέραμε ως τώρα νά οικοδομήσουμε μās λένε ρητά και κατηγορηματικά ότι ούτε φίλοι είμαστε ούτε

μέλη θέλουμε νά γίνουμε. Όρίσαμε και άποφασίσαμε για λογαριασμό μας ότι ή διάχυση στήν άκηνησία, στήν όμοιομορφία, στήν πλήξη και στή δικαιολόγηση τής συμπερούσας και πλειοψηφούσας (μέχρι σήμερα) γαλανόλευκης σιωπής δέν μās κάνει. Έδώ ή θωράκισή μας άντέχει. Νεοφιλελεύθερος παλαιοσυντηρητισμός, παλιοί και νέοι ριζοσπαστισμοί, σύγχρονοι και άσύγχρονοι δεξιοί δέν μās έλκουν. Ό δικός μας ίλιγγος δέν γιατρεύεται μέ νάρκωση.

Ύστερα όμως από αυτήν τήν πετυχημένη αντίσταση τά πράγματα σκουραίνουιν. Ό Γ. Α. Μαγκάκης ή Α. Ι. Μεταξάς και ή Α. Παπās καιροφυλακτοϋν. Περιμένουιν ψύχραιμα αυτήν τήν άρνηση για νά μās υποδείξουν φιλικά νά πολυσυλλεχθούμε στον στροβιλιζόμενο χυλό των μη προνομιούχων, όπου ή σκέψη πολτοποιείται, τό όνειρο γίνεται κραυγή, οί μέσες άρχηγικές μας άνάγκες ίκανοποιούνται και πάσα λύπη ή στεναγμός εκλείπει μετά από ένα κλω χειροκρότημα. Ή δυσφορία και ή όργή, οί πρωτογενείς άντιστάσεις και τό κοινωνικό άδιέξοδο εδώ άποδομούνται μέ διαδικασίες τέτοιες ώστε τά τελικά προϊόντα νά κατατίθενται στά πόδια του Μεγάλου Οικείου. Έτσι, άφενός μέν τά χέρια γυμνάζονται, άφετέρου δέ ή θερμότητα που εκλύεται από τήν ρυθμική κρούση των πολλών παλαμών προς δόξαν τής μās κεφαλής χρησιμοποιείται ολόκληρη για νά καταστήσει τήν πράσινη σούπα άχνίζουσα και νά παροχετεύσει πυκνούς άτμούς σε κάθε μας βήμα.

Άλλά άκόμη και αυτοί που δέν ζαλίζονται από θυμιάματα και άναθυμιάσεις δέν είναι βέβαιο πως θά γλιτώσουν. Ή Μεγάλη Άλλαγή άκολουθείται κατά πόδας και τζαρτζάρεται στενά από τήν Πραγματική τοιαύτη. Και ή εμπλοκή στά δίχτυα τούτης τής τρύπας είναι πιο επικίνδυνη. Ή περίπτωση είναι πιο άσφυκτική, οί διαδικασίες άποδόμησης που τήν ακολουθούιν άνελέητες. Έδώ ή πολυσυλλογή τυπικά άπαγορεύεται, ή κραυγή πρέπει νά ύποταχθεί στον περι έφικτής τακτικής λόγο, ή γυμναστική των χεριών δέν άρκει, οί μέσες άρχηγικές άνάγκες όφείλουν νά μεσιτευθούν από άνελαστικά άρθρωμένες τεχνικές και τελετουργίες. Τό έλκτικό πεδίο σηματοδοτείται από πιο άφηρημένους όδοδείκτες. Έναντι μās ψευδεπίγραφης νέας μεγάλης πατρίδας (και των συντεταγμένων ήθικών και υλικών άπολαδών και ένδικων τραδηχτικών δικαιωμάτων) έναντι ενός άπόλυτα πλαστοϋ πλέον είσιτηρίου για τή λαϊκή Βαλχάλα τής λεβεντιάς και τής άυταπαρνήσης· έναντι του δέους τής συγκίνησης και τής περηφάνιας που δημιουργεί ή στοιχισή πίσω από τά άναπεπταμένα κόκκινα λάβαρα, και (όντως, και εδώ είναι τό τραγικό) δαμμένα μέ τό αίμα τής παγκόσμιας έργατιάς· έναντι του εύλογημένου από τήν ιστορία μύρου που βαπτίζει τή νεανική άνησυχία νόσο και τήν έξέγερση μικροαστικό άμάρτημα ύποδεικνύοντας, κατόπιν, φιλεύσπλαχνα τήν άφισοκόλληση και τήν πάσης φύσεως πρακτική δουλειά ως μέσα έξιλέωσης και έξαγνισμού· έναντι τής εθωχίας πασών των αισθήσεων άμα τώ άκούσματι μικρούταιων ήχων και άμα τώ άναγνώσματι γαλανών νευρωτικών διανοημάτων· έναντι τής παροχής δικαιώματος ταύτισης μέ τή βαλανοειδή στιβαρότητα των σιλιπών και λείων πυραύλων μέσου βεληνεκούς· έναντι, τέλος και μέ δυό λόγια, τής άγέρωχης μακαριότητας, τής παγερης αίσιοδοξίας και τής άταλάντευτης στοχοπροσήλωσης που επιφέρει ή άνευ όρων άπορρόφηση στους ζεστους και υγρους κόλπους ενός παγκοσμίας έμβελείας και άκτινοβόλιας

κυριολεκτικότερα υπαρκτού στρατοπέδου· έναντι αυτών και άλλων αντίτιμων και αντικαταβολών, μέσα από μία ἀλληλουχία πολλαπλά δοκιμασμένων σταδίων, ή σκέψη εξαρθρώνεται, τό σώμα πειθαρχείται, τό δράμα μετατρέπεται σε δδομαδιάτικο, μηνιάτικο ή πενταετές πλάνο πού προσθέτει αριθμούς και αφαιρεί συνειδήσεις, ή ιστορική μνήμη ανάγεται σε δοξαστικό ύποταγής σ' ένα υπερβατικό σύστημα έννοιών και τίς ιεραρχικές σχέσεις πού τό ένσαρκώνουν, ή όλη προσωπικότητα αποδομείται, τά είδοποιά στοιχεία της ταυτότητας εξαλείφονται. Τό κατακτημένο δικαίωμα του μυαλού νά προβαίνει σε συλλογισμούς, ή άστική άρετή της αξιοπρέπειας, ή συστατική του ανθρώπινου γένους ιδιότητα της διαπλαστικής συμμετοχής σ' όλες τίς όψεις, σχέσεις και αντιφάσεις της κοινωνικής ζωής, τό δικαίωμα στην σόλη, στό παιχνίδι, στό ξαλάφρωμα, στό στοχασμό, στην τεμελιά, ό αυτόπροσοδιορισμός της προσωπικής στάσης και συνείδησης, ό,τι τελικά συγκροτεί τό κοινωνικό άτομο και τόν ιδιωτικό του κόσμο εδώ αποστάζεται, αφυδατώνεται, αλέθεται, καθουρδίζεται και έναποτίθεται στην διακριτική διαχείριση της κομμωτικής σκοπιμότητας. Άδειες και απαγορεύσεις, ήθικές (και πολύ υλικές) άμοιβές και κυρώσεις, άνοχη και άσθηρότητα, όλα όσα μπορούν νά εξωραίσουν ή νά πειθαναγκάσουν χρησιμοποιούνται για την έσωτερική ζύγιση και στοίχιση τούτης της κατεξοχήν μαύρης τρύπας, έτσι ώστε όχι μόνο τίποτε πού κάποτε προσέγγισε όντως νά μήν μπορεί νά διαφύγει από τό έλκτικό της πεδίο αλλά και νά γίνεται αυτή διαρκώς ικανότερη νά καταπίνει και νά χωνεύει καθετί πού την πλησιάζει και καταρρέει μέσα της. Εύτυχως πού Πραγματική Άλλαγή, Δεύτερη Κατανομή και μετά θάνατον ζωή δέν ανήκουν άκόμη στους Στόχους του Έθνους.

Αυτός είναι ό τριαδικός άστερισμός, ό όποιος, με τίς διασταυρώσεις και τίς διαπλοκές των δυναμικών του γραμμών, δομεί κυρίαρχα τό προσκήνιο της συνολικής μας κίνησης. Στο πλάι υπάρχει, πάντοτε δέδαια, ό αντίστροφήτος σήμερα ζόφος της άμεσης υλικής βίας και της έλευθερόφρονης βαρβαρότητας και στά διάκενα, άνάμεσα στις κύριες όπές, μερικές καλοηθέστερες, καθότι μικρότερες, τρυπούλες ζιγδηκού ή παρεμφερούς τύπου. Όμως, όπως και στό ποδόσφαιρο κυριαρχεί πάντοτε ό άλήστου μνήμης τρικέφαλος ΠΟΚ, έτσι σήμερα εδώ τρία είναι τά κακά της μοίρας μας.

Στην ουσία τά πράγματα είναι άκόμη χειρότερα. Γιατί θά μπορούσαμε νά υποθέσουμε ότι υπάρχει ή δυνατότητα νά άγνοήσει κανείς τίς πάσες, τά σούτ και τίς φάσεις του κεντρικού γηπέδου, νά κατασκευάσει, μ' όσα υλικά καταφέρει νά μαζέψει, τό καταφύγιο και τή σκέπη του και ν' άποσυρθεί εκεί για νά άφοσιωθεί άπερίσπαστος και δημιουργικός στα όποια ειρηνικά του έργα. Άλλά καταρχήν, ποιά έργα και ποιός Θανάσης; Μήπως τά επιστημονικά τοιαύτα; Μά τά ψιμυθιωμένα διατηρητέα ή τά εις τό διηνεκές οικοδομούμενα νέα κτίρια των σχετικών νών χρησιμεύουν για νά περιφράξουν τό τίποτα. Μών επιστημονική συμβολή του μεταπολιτευτικού Πανεπιστημίου ύπήρξε ή επίτευξη του απόλυτου κενού, όπου, κάπου μεταξύ έδρας, κονδυλίων, διδακτικού συγγράματος και προγράμματος σπουδών, συνεχίζει νά καταποντίζεται αυτάνδρος κάθε επιστημονικότροπη, εύγενής ή μή, φιλοδοξία. Μήπως πρόκει-

ται για τεχνήματα του λόγου, του πενταγράμμου, της σμίλης ή του χρωστήρα; Μά εδώ ρουφήχτρες και καταδόθρες είναι οργανωμένες ως συγκοινωνούντα κυκλώματα και συντεχνίες όλιγοπωλικής ύψης πού καταπίνουν σιωπηλά κάθε πρόθεση εύαισθησίας. Ή μήπως άκουσε κανένας για ρεύμα, τάση, σχολή, κίνηση ή ομάδα πού σήμερα προσπαθεί νά ύπάρξει για νά δημιουργήσει και νά δημιουργήσει για νά ύπάρξει; Μήπως τέλος διατίθεται χώρος για μηχανές, πατέντες, τεχνολογίες, επινοήσεις; Μά οι λίγες έκθετες μεγαλοβιομηχανίες και τά πολλά αυτοφυή μικροκαταστήματα δομούν έτσι την νεοελληνική έκδοχή του «μέσου επιπέδου άνάπτυξης» ώστε ό κατ' όνομα μηχανικός ή επιστήμονας νά ανάγεται σε χωροφύλακα, διοικητή ή έμπορευόμενο και οι διεκδικήσεις του στην νομική κατοχύρωση αυτών του τών ιδιοτήτων. Και όλα αυτά μέσα στον κάδο του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού πού γεμίζει, άνάκατα, από σήριαλ, βίπερ, νόρες, τίς ένδεκάδες της Α' και Β' έθνικής, καθώς και της έρασιτεχνικής, καουμπούικα, σεξοδόμβες, καράτε, σκυλάδικα και τους θορύβους πού άναμέλπει χίζι μάστερς βόις. Τό σουρωτήρι πού έκτελει σήμερα χρέη κοινωνικού ίστού γκρεμίζει όλα τά καταφύγια, σαρώνει όλες τίς σκεπές, έλκει άκατανίκητα και καταβυθίζει αυθωρεί στην πλησιέστερη τρύπα κάθε άπόπειρα έργου πού δείχνει ότι θέλει νά φυτρώσει.

Άλλά τό πράγμα δέν σταματάει ούτε εδώ. Άν τό κοινωνικό σουρωτήρι άποδειχθεί πρωτογενώς άναποτελεσματικό, ό κεντρικός τριπολικός σχηματισμός έθαλαμβάνει έθελοντικά, με την κατάλληλη κατανομή έργασίας στα πλαίσια του, την εργολαβία της άποψίλωσης. Οι νεοπαγείς μονάδες άποκαταστάσεως της τάξεως και οι πολυσχιδείς, έκάστοτε πρόσφοροι, μηχανισμοί καταστολής επωμίζονται καταρχήν την χοντροδουλειά, ενάντια σε όλους άν χρειαστεί. Ή όμοιοφραγία του δεξιού Χατζιδάκι, ή άκαριαία άπόρριψη έκτός της μή προνομιούχας σούπας κάθε άπόπειρας νά διατυπωθεί θραύσμα ίδιας γνώμης ή ή μεταλλαγή του Ρίτσου από ποιητή σε χορογράφο της πολεμικής βιομηχανίας είναι, ύστερα, παραδείγματα έργασίων πού κάθε τρύπα έκτελεί για λογαριασμό της. Τέλος, οι πύο σύνθετες δουλειές, όπως ή διάβρωση κάθε θεσμικού εκσυγχρονισμού από τά γαστρικά υγρά των γεννητόρων και ή τελική τους άναχώνευση με ύπόκρουση τή θριαμβευτική ίαχη «νίκη, νίκη» από τά αλαλάζοντα μεγάφωνα της Άλλαγής, ή πειθαρχημένη κάθοδος ένωμοτιών άποτελουμένων από αυτοφυή ή εκ μεταγραφής δέντρα για νά επιβληθεί ή δημοκρατία της σιωπής σε όποια συλλογικότητα άποπειράται ν' άρθώσει τό δικό της λόγο, ή διά του συμψηφισμού πρασίων και κοκκίων κουκιών μετατροπή των συνδικαλιστικών και άλλων όργάνων σε ύπηρεσίες πρωτοκόλλου, όπου εισέρχονται άπόηχοι αίτημάτων και έξέρχονται γραπτές καταγγελίες της δεξιάς, ή δυναμική επίβολή της άφασίας των πολλών και του σημειωτού των μνημείων ως μόνου δρόμου για την πάσης φύσεως Άλλαγή, ή επιλεκτική παρέμβαση κατακόκκινων παραστρατιωτικών σχηματισμών άν κάπου χαθεί ό θεματισμός, ή με γεροντική άνοια, μακάρια άδιαφορία ή γνήσιο ταξικό μίσος επιτευχθείσα παραχέτευση των νέων πού διαισθάνθηκαν τό άδιέξοδο και άποπειράθηκαν την αυτοκατάφασή τους στο λούκι της αυτοανάλυσης πού συνιστά τό τετράπτυχο disco, rock, jazz, bar, οι δίκυκλες κόντρες στις κεντρικές λεωφόρους ή

ακόμη και τό εμπόριο αυτοκαταστροφής που φύτευται σε πλατείες και καφετέριες αποτελούν έργα που κατανέμονται ανάμεσα σε όλους τους εταίρους, ανάλογα με τις ιδιαίτερες επιδόσεις του καθένα. Δίκηνη Κλίντ Ήστυοντ, τά νεοφιλελεύθερα, τά μη προνομιούχα και τά υπαρκτά εξάσφαιρα αναλαμβάνουν νά καθαρίσουν πάραυτα κάθε θλασταράκι που φαίνεται νά φυτρώνει από τις τρύπες που τό περικυκλώνουν ασφυκτικά και άγωνιά νά θρει τόπο για νά ριζώσει και ν' άνθισει. Κάθε έργο, που, σε πείσμα τών στομίων που τό περιβάλλον, προσπαθει δειλά νά ξεμυτίσει έχοντας ταυτόχρονα τό θράσος νά διαισθάνεται ότι για νά υπάρξει οφείλει νά μήν άπορροφηθει σίς καταδόθρες που όρίζουν τό κεντρικό πεδίο, πατάσσεται άμείλικτα, κλαδεύεται σύρριζα και έξωθειτα βίαια στήν πλησιέστερη τρύπα του συγγενέστερου περιθωρίου. Τό πολιτικό, τό όποιο, ως γνωστόν, από τή μιά μεριά συμπυκνώνει και ολοκληρώνει τό κοινωνικό και, από τήν άλλη, εξασφαλίζει τούς όρους αναπαραγωγής του, άνταποκρίνεται έδώ θαυμάσια στά κελεύσματα του κλασικού αυτού θεωρητικού σχήματος. Τουλάχιστον από τή μεταπολίτευση μέχρι σήμερα, ή τριαδική κυριαρχία της ιστορικής συντήρησης, της πράσινης σούπας και της πειθαρχημένης διαδίσωσης συμπυκνώνει με πιστότητα τήν κίνηση, ολοκληρώνει με πληρότητα τά χαρακτηριστικά και εξασφαλίζει θαυμάσια τή διευρυμένη αναπαραγωγή της κοινωνίας μας ως κοσκίνου. Κάθε κεντρική όπή ακολουθει, βέβαια, τούς δικούς της ιδιότροπους τρόπους και τις μεθοδεύσεις που της προσιδιάζουν. Όλες όμως συμπύπτουν στο κρίσιμο αίτημα της άνενδοίαστης πολτοποίησης κάθε στοιχείου που δέν εναρμονίζεται με τό τέμπο, τά μέτρα και τούς ρυθμούς τούτης της σύνθεσης. Κοινωνικός ιστός και πολιτικό έπίπεδο, σουρωτήρι και κεντρικές καταδόθρες, άλληλοστηρίζονται, άλληλοενισχύονται, άλληλοσυγκροτούνται και αναπαράγονται άλληλέγγυα ως ενιαίο σώμα διαμελίζοντας, και κατακρουσργώντας τήν τρυφερή σάρκα της ευαισθησίας, της όργης, της διάθεσης, του όνειρου, της σκέψης. Ό κύκλος κλείνει τόσο καλά, ή συναρμογή επιτυγχάνεται με τέτοια άξιοθαύμαστη άκρίβεια, οι μυλόπετρες συνθλίβουν με τόσο τελέσφορη άποτελεσματικότητα ώστε νά φαίνεται περίπου άναπόδραστο ότι μόνη μας δυνατότητα νά επιδιώσουμε ως σύγχρονοι Νεοέλληνες είναι νά διαλέξουμε και μεις μιά κάποια τρύπα, άδιάφορο, σε τελευταία άνάλυση, άν αυτή θά είναι ό Όλυμπιακός, τό ΠΑΣΟΚ, οι μεταπτυχιακές σπουδές ή ή συλλογή γραμματοσήμων, και ν' ανακράξουμε, μ' όση δύναμη μπορούν νά επιστρατεύσουν τά μολυσμένα μας πλεμόνια, πόσο πραγματικά πολύ τήν αγαπάμε. Και ν' άφοσιωθούμε κατόπιν με πάθος στήν καλλιέργεια της άγάπης μας αυτής.

Και έτοι φτάσαμε αίσίως στήν ολοκλήρωση του κύκλου. Πόρτες, παράθυρα και χαραμάδες έκλεισαν έρμητικά, κάθε δυνατή διέξοδος καταγράφηκε πρώτα σχολαστικά για ν' αποκλειστεί κατόπιν άδίστακτα, μιά άσφογη λογική άυστηρότητα χρησιμοποιήθηκε για ν' άποδείξει ότι δέν γίνεται άπολύτως τίποτε. Και, άρα, τώρα πιά, τί μένει; Σία και μόνον. Νά πιάσουμε εκείνο τό ύποπτα άδιευκρίνιστο «έμεις», πρόσωπο και πρώτο και πληθυντικό, που περιφέρεται άνέμελο, άλλοτε φευγαλέα άλλοτε έμφατικά, σίς σελίδες που προηγούνται, νά άσκησουμε τά άπαράγραπτα δικαιώματα της ποιητικής άδειας που μās παρέχει.

Όλλωστε, άν δέν τεθει τό πρόβλημα της θέσης από τήν όποια τό «έμεις» θεάται τά τεκταινόμενα, τότε ή προηγούμενη γραφή, ώθούμενη και από τήν άστρική φύση τών μαύρων όπών ένγένη, διαρρέει δλοκλήρη μέσα από τήν τρύπα που συνιστά αυτή ή άπουσία και άνέρχεται σε ύψη άχανή όπου, μεταξύ Όνταρη, Όρκτούρου και Όλδεβαράν, συντελείται τό παιχνίδι του Κόσμου και όπου, για τήν Πλανητική Σκέψη που κυριαρχεί, προφανώς όλα αυτά δέν είναι παρά άπλώς όδοντόκρεμες. Έτσι λοιπόν, χωρίς άλλες περιστροφές, έγω και όχι πλέον «έμεις», ισχυρίζομαι αυθαίρέτως τά εξής:

1. Έπειδή τό 'πε ό Μάρξ (για όσους δέν θυμούνται ή μακαρίτης ό Κάρολος διατύπωσε τήν μάλλον άνεπιβεβαίωτη άκόμα ρήση ότι ό καπιταλισμός παράγει ό ίδιος τούς δικούς του νεκροθάφτες).
2. έπειδή κάπως πρέπει νά δικαιολογηθει θεωρητικά τό εμπειρικό γεγονός ότι δέν έχουμε αλλάξει χώρα, ήπειρο, πλανήτη ή γαλαξία.
3. έπειδή έτσι επιτάσσει τό άπωθημένο από τά θέλητρα του σύγχρονου πολιτισμού ένστικτο της αυτοσυντήρησης.
4. έπειδή τούτο τό χώμα είναι δικό μου και δικός σας.
5. έπειδή αισθάνομαι τήν άνάγκη νά έκλογικεύσω τά γιατί και τά πώς εκατσα νά γράψω έγω (προϊόν τρύπας, μόρφωμα όπών, διάτρητος ό ίδιος) τό παρόν πονημάτιο.
6. έπειδή, στο φινάλε, έτσι θέλω και, έλλείψει επιχειρημάτων, μπορώ εν άνάγκη νά πάρω άδεια και από τή σημαία.

έπειδή ισχύουν, και μάλιστα ούτε καν περιοριστικά, οι αυτοί ύπερπαρακεις λόγοι, έχω τήν ευχέρεια νά ισχυριστώ, σε πλήρη άντίφαση (διαλεκτική) με όσα ήδη εξέθεσα, ότι ό βαλτότοπος που καθημερινά βουλιάζουμε έμπεριέχει θύλακες και εστίες άντίστασης. Και τι άν δέν έχει όφείλομε νά τούς κατασκευάσουμε.

Και έξηγομαι καλύτερα για νά μήν παρεξηγηθώ άνεπαρόρθωτα. Όπό τή σκοπιά της λογικής άυστηρότητας και της σημασιολογικής κυριολεξίας ό όρος «άντίσταση» συμπαραδηλώνει στόχος, καθαρότητα, γνώση ικανή, συγκρότηση, μέσα πάλης, έπιρροή. Και όση βούληση και άν μοχθήσω νά επιστρατεύσω, δέν θά κατορθώσω νά ισχυριστώ ότι τέτοιο πράγμα σήμερα ύπάρχει. Όν όμως ρίξουμε λίγο νεράκι στο κρασί και δεχτούμε ότι αυτά τά όρθά γενικώς κριτήρια δέν είναι έδώ οι καλύτεροι σύμβουλοι, ίσως, με άρκετή πάντοτε δυσκολία, καταφέρουμε νά διαπιστώσουμε ότι στους κόλπους και τις παρυφές της παθητικά και άγρόσυρτα έσαει νεάζουσας «άνανέωσης», στο σκορποχώρι τών πάσης φύσεως και προελεύσεως τέως, στους κόλπους και τις παρυφές του έναπομένουτος κομμουνιστικού της μοι-λουειδούς ή άλλης συναφούς όμοταξίας, σε μικρούς κύκλους και χαλαρές παρέες, στα διάκενα μεταξύ ενδιαφέροντος, άνησυχίας και ιδιώτευσης, μικρές χειρονομίες και πράξεις θάρρους, άπόπειρες έκφρασης, κρυσταλλώματα ήθους, ψήγματα λόγου, θραύσματα ιδέας, άπαρχές έργου, διάδρομοι ζωής φτιάχνονται και χαλούν, συγκροτούνται και διαλύονται, ζυμούνται και καταστρέφονται, κινούνται και μοχθούν για νά

υπάρξουν και νά επιδιώσουν. Μέσα από τις ακυρωτικές των πάντων κατηλιές και μυθοπλασίες, μέσα από τόν απόλυτο (και ιδιαίτερα βολικό) αναχρονισμό πού, εδώ ή εκεί, εκτελεί χρέη πολιτικής γραμμής, μέσα από τις αφυδατωμένες από κάθε πνοή και κάθε δυναμισμό σχέσεις ρουτίνας και ανάγκης, μέσα από τό ιδιαίτερα επικίνδυνο παιχνίδι ισορροπίας πού όλοι υποχρεωτικά παίζουμε και πού μόνος κανόνας του είναι ή μάχη νά εξουδετερωθεί μερικά ή επίδραση τής μιάς τρύπας από τήν ελεγχόμενη καταδύθιση στην άγκαλιά μιάς άλλης, κάποια παρουσία πού δέν είναι σύμβαση, κάποια στάση πού είναι αντίσταση, κάποια γραπτά πού δέν μηρυκάζουν τήν όρθοφροσύνη, κάποιες διεκδικήσεις συνεύρεσης πού δέν επιδιώκουν τήν υποταγή δοκιμάζονται, άποτυγχάνουν και ξαναδοκιμάζονται. Οί σκληρά πολιτικές σελίδες πού κατέθεσε ή τέχνη του Δημήτρη Χατζή και του Άρη Αλεξάνδρου για τίς όποιες κοινή παραδοχή και πλατιά αναγνώριση δέν είναι παρά τό μέσο έξωραϊσμού τής φίμωσης, γιατί, μέσα σ' αυτές, ό κυρίαρχος κοινωνικός πολιτικός και κομματικός λόγος αναδεικνύεται αυτό πού πραγματικά είναι: μάταιες και κενές κατασκευές πού χρησιμεύουν για ν' αποκρύψουν τήν κουφότητα και τήν ιδιοτέλεια αυτού πού τίς εκφέρει· ή επιστημονική καθαρότητα όρισμένων έργων πού πραγματεύονται πλευρές τής κοινωνίας και τής ζωής μας· ή έντιμότητα τής ποίησης του Μανόλη Αναγνωστάκη· τό ήθος τής γραφής του Γιάννη Καλιόρη· ή καιρία εύστοχία του Γιώργου Κατηφόρη· φοιτητικές δοκιμές και Σαββοπούλειες νότες· μερικά ελάχιστα περιοδικά και λίγα σκόρπια κείμενα· κάποιες, ακόμα, προσπάθειες εδώ ή εκεί πού, ζητώ συγγνώμη, δέν μου έρχονται αυτή τή στιγμή στό νού, βοούν ούσιαστικά μόνες μέσα στην έρημία του πλήθους, αλλά ταυτόχρονα άποπειρώνται νά εστιάσουν τίς συνώνυμες μικρές ή μεγαλύτερες άρνήσεις, τίς σκόρπιες κι άσυντόνιστες φωνές, τά καθαρά τραυματισμένα βλέμματα, τήν εύγλωττη σωπή, τήν ώριμη άνιδιοτέλεια. Τούτα και μερικά άλλα, αυτά τά άνώνυμα και αυτά τά επώνυμα, όνομάζω αθαιρέτως θύλακες και έστιές αντίστασης, έτσι, χωρίς νά πάρω τήν άδεια ούδενός εκ των ένεχομένων, συγκαταλέγω τό «εμείς».

Έτσι κι άλλιώς, σ' ένα κείμενο πού επιδίωκε νά μιλήσει πολιτικά ή άνωνυμία άπαγορεύεται κατηγορηματικά και οί άντωνυμίες πού χρησιμοποιούνται πρέπει νά ελέγχονται μέ αυστηρότητα. Ό γράφων όχι μόνο έμπεριέχεται αλλά και δεσμεύεται από τή γραφή του και άρα ή θέση από τήν όποία εκφωνεί όφείλει νά είναι περίοπτη, οί άρμοί και οί άρθρώσεις πού προσδιορίζουν τούς δεσμούς και τίς συνάφειές τής ρητά έξακριβώσιμοι. Έτσι τό «εμείς» πού περιφέρεται στίς προηγούμενες σελίδες δέν θέλει νά είναι άδέσποτο. Δέν χρησιμοποιείται για νά προφυλάξει από τόν κομπασιό του «εγώ», ούτε γιατί έτσι επιτάσσει συχνά μιά συνηθισμένη ρητορική σεμνοτυφία. Όπως είναι γνωστό, τό «εγώ» συναντάει στην πράξη τό «εμείς» όταν ζητά ν' άρθρώσει τή συνείδηση, τό λόγο και τή φωνή του, όταν άγωνίζεται νά συγκροτήσει τή θέση, τίς άρνήσεις, τή γνώση, τήν επίγνωση και τήν άπόγνωσή του. Τό «εγώ» έγινε στό κείμενο «εμείς» όχι για νά ξεορκίσει τή μοναξιά του αλλά γιατί έπείγει ιδιαίτερα ή επιδίωξη όλων μας. Η χρήση του «εμείς» θέλει νά εκδιόσει τούς ρυθμούς άλληλοαναγνώρισης, νά εκμαιεύσει τήν αναγκαιότητα τής συνεννόησης, νά προεξοφλήσει τήν κοινότητα τής ευθύνης για τήν επι-

βίωση. Τό «εμείς» σε τούτες τίς σελίδες δέν είναι ρητορικό σχήμα. Είναι θέση και προθεση.

Τούτη τήν ταχύρρυθμη περιδιάβαση στη φαινομενολογία του μεταπολιτευτικού μας ήθους και εκείνη τήν αναλυτικότερη περιήγηση πού ακολουθεί δέν τήν ανέλαβα για νά προπαγανδίσω τίς ήδονές τής τρομολαγνίας, ή όποία ούτως ή άλλως είναι στίς μέρες μας ιδιαίτερα του συρμού. Άπλά και μόνον πιστεύω ότι, μέσα από τούς τριγμούς και τό σκούξιμο των γραναζιών καθώς συμπλέκονται και συνθλίβουν μέσα από τίς οίμωγές πού κράζουν τά όνειρα καθώς σπαρταράνε, μέσα από τό υπόκωφο βουητό και τή ριγούσα άνησυχία πού διατρέχει όλόκληρο τόν κοινωνικό ιστό, γιατί κάπου, αδιόρατα, οί όπές και ή δράση τους είναι συνολικά άφόρητες, οί άδήριτες άνάγκες τής επιδίωξης μας καλούν νά συγκρατήσουμε τά σπαράγματα τής όργής, τά κουκούτσια πού άψησαν οί ήττες, τά μόρια των επιθυμιών πού έμειναν άθικτα, τά σημαινόμενα τής κραυγής, τά θρύψαλα των προθέσεων και νά συγκροτήσουμε τό δικό μας λόγο, λόγο πού θά εδράζεται στο άξεδιάλυτο ακόμα δίχτυ όλόκληρης τής κοινωνικής αντιφατικότητας και τής δικής μας μέσα σ' αυτήν, λόγο πού θά 'χει για φόντο, για ύποδομή, ύποδοχή του παρασάτη, τό γενικό αναβρασμό, τήν άγανάκτηση και τήν τυφλή παραζάλη πού συνέχει τούς πάντες γιατί, σε τελευταία άνάλυση, ακόμα και οί κατασκευαστές όπών ούτε ίκανοποιούνται ούτε τή δρίσκουν. Λόγο δεμένο μέ γνώση και μ' όνειρο, μέ επίγνωση κι ευαισθησία, μέ έπιμονή και μ' άνοχή, μέ ύπομονή και μ' ειρωνία. Ός προϊόντα τρύπας και, θέλοντας και μή, γεννήτορες και άναπαραγωγοί όπών δέν μας πρέπει ούτε ή περισπούδαση έμβρίθεια ούτε τό καλάμι του πρωτοπόρου. Άς προσπαθήσουμε μόνο τή δημόσια έκφορά και παρηγοσία όλου εκείνου του ιδιωτικού πού γνωρίσαμε, γιατί τό όμολογούμε και τό κουβεντιάζουμε. Ηδη αυτό σήμερα είναι πολύ.

Και τώρα πού, όπως συνηθίζεται και όπως άρμόζει, τό σκεπτικό κατέληξε σε άμεσες και συγκεκριμένες πρακτικές προτάσεις και τό κείμενο έξεπλήρωσε πιά τόν προορισμό του, ό πρόλογος μπορεί ν' αποσυρθεί και ή σελίδα νά γυρίσει.

Γραφτείτε συνδρομητές

ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΗ

Ταχυδρομικές έπιταγές, έμβάσματα: Σπύρος Δελέγκας, περιοδικό Ο ΠΟΛΙΤΗΣ,
Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 3245332.

Θέλω νά γίνω συνδρομητής στον Πολίτη

Όνομα

Έπάγγελμα

Διεύθυνση

Καί αποστέλλω μέ ταχυδρομική έπιταγή τό ποσό τών..... δρχ. γιά
μιά..... συνδρομή στή Δ/ση του περιοδικού.

.....
(ύπογραφή)

Έτήσια συνδρομή έσωτερικού (12 τεύχη)1.000 δρχ.
Έξάμηνη συνδρομή έσωτερικού (6 τεύχη)500 δρχ.
Ευρώπης έτήσια (12 τεύχη)1.200 δρχ.
Ευρώπης έξάμηνη (6 τεύχη)650 δρχ.
ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ: έτήσια (12 τεύχη)1.500 δρχ.
έξάμηνη (6 τεύχη)800 δρχ.

H E N R Y J A M E S

ΤΟ ΣΤΡΙΨΙΜΟ ΤΗΣ ΒΙΔΑΣ

Μετάφραση: Κοσμᾶς Πολίτης

ΑΓΡΑ — ΑΘΗΝΑ 1981

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

Στη Σειρά Ξένη Λογοτεχνία

Κυκλοφόρησε

Εκδόσεις Στοχαστής
Ιπποκράτους 6, Ε' όροφος
τηλ. 36.01.956, Αθήνα

Γιά τήν παράταξη τῆς Ἀνανεωτικῆς

Ὅποιοι, παρά τό νέφος, τή ζέστη καί τίς σιγουριές γιά τήν ἐπελαύνουσα « Ἀλλαγῆ » ἢ τό 17%, γνοιάζονται ἀκόμη γιά τούς προβληματισμούς καί τίς προσπάθειες στό χώρο τῆς Ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς, θά πήραν ἴσως εἰδηση ἓνα κείμενο πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *ANTI* (22 Μαΐου, τεύχος 178) καί τήν *ΑΥΓΗ* (23 Μαΐου) μέ καμιά διακοσαριά ὑπογραφές ἀνεξάρτητων ἀριστερῶν-κομμουνιστῶν. Ἡ πρόταση γιά τή συμπαράταξη ὄλων τῶν δυνάμεων τῆς Ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς στίς ἐπερχόμενες ἐκλογές καί οἱ ἰδέες πού σχεδόν συνθηματικά διατυπώνονταν στό κείμενο αὐτό δέν εἶναι ξένες στόν *Πολίτη*. Χωρίς νά εἶναι ἰδιοκτησία του – γιατί διαμορφώθηκαν καί ἐκφράστηκαν παντοῦ ὅπου ὑπάρχουν καί δρουν ἀριστεροί – εἶναι καί δικές του. Ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐκδοσῆς του αὐτές τοῦ ἔδιναν τό πολιτικό καί ἰδεολογικό του στίγμα κι αὐτές τίς ἰδέες ἐξυπηρετώντας συμμερίσθηκε τήν κοινή μοίρα τοῦ κόσμου τῆς Ἀριστερᾶς.

Ἡ πρωτοβουλία αὐτή δέν σταμάτησε μέ τή διατύπωση ἑνός κειμένου καί μιᾶς πρότασης. Τήν 1η Ἰουλίου στό Θέατρο «Πορεία» ὁργανώθηκε μιά συγκέντρωση, στήν ὁποία πήραν μέρος πάνω ἀπό 600 ἄτομα, ὅπου μίλησαν οἱ Τάκης Παππάς, Ἄγγελος Ἐλεφάντης καί Πέτρος Εὐθυμίου. Ὅσα ἀνέπτυξαν στίς ὁμιλίες τους ἦταν βέβαια προσωπικές

Μιά πρόταση γιά τήν Ἀνανεωτική Ἀριστερά

Οἱ ἐπερχόμενες ἐκλογές ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία τόσο γιά τή μελλοντική πολιτική καί κοινωνική πορεία τοῦ τόπου, ὅσο καί γιά τήν ἐλληνική ἀριστερά. Ἀλλά ὅποιο καί νά εἶναι τό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα, καθοριστικό στοιχεῖο γιά τό σοσιαλισμό στόν τόπο μας θά εἶναι ἡ τύχη ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ καί ἰδεολογικοῦ ρεύματος πού συμβατικά ὀνομάζεται ἀνανεωτική ἀριστερά καί στό ὅποιο ἀνήκουμε.

Ὡστόσο, ὁ πολύφωνος ἀπό ἰδεολογική ἀποψη χώρος τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς εἶναι διασπασμένος ὁργανωτικά καί ἐμφανίζεται ἀναποτελεσματικός πολιτικά. Γιατί οὔτε τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ οὔτε ἄλλες ὁργανώσεις καί κινήσεις (ΕΔΑ, Β΄ Πανελλαδική, Σοσιαλιστική Πορεία, ὁμάδες πού προέκυψαν ἀπό διασπάσεις τοῦ ΕΚΚΕ ἢ ἀποχωρήσεις ἀπό τό ΚΚΕ) κατάφεραν νά ἀναδείξουν μιά πειστική προοπτική γιά τήν ἀριστερά καί τήν ἐλληνική κοινωνία. Ἔτσι, οἱ ἐκτός κομμάτων καί ὁργανώσεων ἀριστεροί-κομμουνιστές πού ἐπίσης ἀρνοῦνται κατηγορηματικά τήν προοπτική τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τοῦ ΚΚΕ ὑποβαθμίζονται πολιτικά, παραμένον ἀδρανεῖς καί ὑφίστανται ποικίλους πολιτικούς ἐκδιασμούς. Σήμερα, πού πολλές ἐνδείξεις δείχνουν ὅτι οἱ ἐπερχόμενες ἐκλογές μπορεῖ νά ἀναταράξουν τήν πολιτική μονοκρατορία τῆς δεξιᾶς καί τῆς Νέας Δημοκρατίας, ἀνακύπτει τό ἐρώτημα: ποῖος πρέπει νά εἶναι ὁ ρόλος τῶν δυ-

Τήν ὑπέγραψαν 220
ἀνέντακτοι ἀριστεροί

'Αριστεράς

τους σκέψεις· συναντούσαν όμως αντιλήψεις κοινές ανάμεσα στους άνετακτους αριστερούς, ανεξάρτητα από τὰ ιδιαίτερα βιώματα, ανεξάρτητα από τούς δρόμους που ὁ καθένας ὀδηγεῖται σήμερα στην ἴδια πολιτική στάση. Ἔτσι οἱ ὁμιλίες αὐτές μαζί με τὸ κείμενο που προαναφέραμε ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς ἴδιας προσπάθειας που σκοπεύει στή συμπαράταξη ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς Ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Γι' αὐτό τόσο τὸ κείμενο ὅσο καὶ οἱ ὁμιλίες ἔχουν ἀπολύτως τὴ θέση τους στὶς σελίδες τοῦ Πολίτη.

Ἡ πρωτοβουλία τῶν ανεξάρτητων κομμουνιστῶν-αριστερῶν συνεχίζεται δύσκολα, πολὺ δύσκολα, γιατί ἔρχεται σὲ ἀντίθεση με τὰ αὐτονόητα καὶ τὶς ἀδράνειες τοῦ χώρου. Ταυτόχρονα ὅμως καταφέρνει νὰ ἀναδείξει συμπτώσεις καὶ νὰ ἀποσαφηνίσει στάσεις, πράγμα ἀπολύτως ἀναγκαῖο καὶ γόνιμο ὄχι μόνο γιὰ τὶς ἐκλογές ἀλλὰ καὶ τὶς μετεκλογικὲς ἐξελίξεις. Ἔτσι ἡ ἰδέα ὅτι στὶς ἐπερχόμενες ἐκλογές, ὅπου γιὰ πρώτη φορά φαίνεται ἐφικτὴ ἡ ἴττα τῆς Δεξιᾶς, πρέπει νὰ καταδειχτεῖ ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ σοσιαλισμοῦ μὴ μπορεῖ νὰ κερδίσει ἔδαφος. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀνανεωτικὴ Ἀριστερά, ἐξυπηρετώντάς τὴν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ, νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀφάνεια.

Ἡ ὁμιλία τοῦ Πέτρου Εὐθυμίου θὰ δημοσιευτεῖ στὸ ἐπόμενο τεύχος τοῦ Πολίτη.

νάμεων τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς; Οἱ ἀνανεωτικὲς δυνάμεις, οἱ ὀργανωμένες καὶ οἱ ἀνοργάνωτες, μποροῦν νὰ ὑπάρξουν μαζί καὶ δυναμικὰ στή σημερινὴ συγκυρία;

Σὲ ὅλους εἶναι γνωστὸ ὅτι, στὸ ὄνομα τῆς πάλης ἐναντίον τῆς δεξιᾶς, διατυπώνονται διάφορες ἀπόψεις καὶ διαγράφονται στάσεις που, ὅμως, ἀν ἐπικρατήσουν, θὰ ἔχουν ὡς συνέπεια ἀφενὸς νὰ ἐκμηδενιστεῖ πολιτικὰ ὁ χώρος τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς καὶ ἀφετέρου νὰ καρπωθοῦν τὶς δυνάμεις τῆς τὸ ΚΚΕ καὶ τὸ ΠΑΣΟΚ. Ἄν στὶς ἐπερχόμενες ἐκλογές ἡ ἀνανεωτικὴ ἀριστερά ἡττηθεῖ, ἡ ἴττα αὐτὴ θὰ σημαίνει ὄχι μόνο ὅτι δὲν θὰ ἐκπροσωπεῖται κοινοβουλευτικὰ, ἀλλὰ κυρίως ὅτι θὰ πάψει νὰ εἶναι ὑπολογίσιμη καὶ φερέγγυα ἡ ἐκδοχὴ γιὰ μιὰν ἄλλη ἀριστερά – ἐγγύηση γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ στὸν τόπο μας. Γιατί οὔτε τὸ ΠΑΣΟΚ οὔτε τὸ ΚΚΕ, παρὰ τὴν ἀντικαπιταλιστικὴ καὶ ἀντιμπεριαλιστικὴ τους φρασεολογία, μποροῦν νὰ ἐγγυηθοῦν τὴ σοσιαλιστικὴ προοπτικὴ.

Τὸ ΠΑΣΟΚ, με τὴν νιοθέτηση καὶ τὴν προβολὴ συντεχνιακῶν, ἀντιφασικῶν κοινωνικῶν συμφερόντων, τὸν ὑπερσυγκεντρωτισμὸ, τὸν ἡγεμονισμὸ, τὴν προσωποκρατικὴ δομὴ καὶ τὴν ἀρχηγικὴ πρακτικὴ του, ἀναπαράγει τὴν ἀστικὴ πολιτικὴ καὶ, ὡς ἐκ τούτου, δὲν συνθέτει ὀργανικὰ τὶς πολιτικὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μὲ τὴ συνολικὴ του πολιτικὴ

ὄχι μόνο δὲν ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς τὸ σοσιαλιστικὸ μετασχηματισμὸ, ἀλλὰ καὶ ὑποβιβάζει τὴ σοσιαλιστικὴ ἀλλαγὴ σὲ ἄθροισμα συνθημάτων καὶ συμψηφισμὸ μισθολογικῶν ἀνξήσεων καὶ παροχῶν.

Ὅσο γιὰ τὸ ΚΚΕ, με τὴν ἰδεολογικὴ του ἀποστέωση, τὸ βαθύ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ του συντηρητισμὸ, τὸ πλέγμα τῶν διεθνῶν ἐξαρτησεῶν του, δάζει φραγμούς στήν ὑπόθεση τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ στήν Ἑλλάδα. Ἡ φραστικὴ ἀντιμπεριαλιστικὴ καὶ ἀντικαπιταλιστικὴ του πολιτικὴ καλύτερι ἀδέξια τὴν ἐπιδίωξή του νὰ ἐξαφανίσει τὴν ἀνανεωτικὴ ἀριστερά καὶ νὰ ἀναχθεῖ σὲ μόνη «ἀριστερὴ» ἀντιπολίτευση σὲ περίπτωση ἐκλογικῆς νίκης τοῦ ΠΑΣΟΚ. Γι' αὐτὸ ἡ ἐπιτυχία τῶν ἐκλογικῶν του στόχων καὶ ἡ ἐκμηδένιση τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς θὰ ἀποτελοῦσαν θανάσιμο πλῆγμα γιὰ τὴν προοπτικὴ τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἡ ἀντίθεσή μας πρὸς τὸ ΚΚΕ καὶ τὸ ΠΑΣΟΚ, χωρὶς νὰ ἐκφράζει τὸ σύνολο τῶν ἀπορρίψεων καὶ τῶν θέσεών μας, ὀροθετεῖ κατ' ἀρχὴν τὸν πολιτικὸν ὄχι τὸν ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς. Οἱ ἐκτιμήσεις που προαναφέρθηκαν ὀρίζουν τὶς συνακόλουθες θέσεις μας.

Στόχος μας κυρίως καὶ ἀμετάθετος σ' αὐτὴ τὴ φάση: ἡ ἀνανεωτικὴ ἀριστερά πρέπει νὰ ὀργεῖ ἐνισχυμένη ἀπὸ τὶς προσεχέεις ἐκλογές. Ὁ ἀνανεωτικὸς χώρος πρέπει νὰ ἐκπροσωπηθεῖ κοι-

νοουλευτικά. Καί είναι ολέθριο νά υποτιμᾶται ἡ ἀνάγκη αὐτή.

Ἡ φύση τῆς συγκρούσεως καί τά πολιτικά μέγεθῃ πού συγκροτοῦνται, ἐπιβάλλουν τή συμπαράταξη ὄλων τῶν ἀνανεωτικῶν δυνάμεων στίς ἐκλογές. Οἱ καιροί δέν ἐπιτρέπουν τήν πολυτέλεια τοῦ προαποκλεισμοῦ κάποιων, ἔστω καί μικρῶν δυνάμεων, οὔτε ἐπιδέχονται πειραματισμούς στρατηγικῆς ἢ θεαματικῆς, περιστασιακῆς, ἐπιμέρους ὀμαδοποιήσεως. Δέν ἐπιδέχονται, ἐπίσης, κομματικούς ἡγεμονισμούς, καθῶς καί πολιτικούς ἀναχωρητισμούς τῆς «λενκῆς» ψήφου στό ὄνομα τῆς ριζικῆς διαμαρτυρίας.

Βέβαια, τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ διαχειρίστηκε τίς ἰδέες καί τήν ἐκπροσώπηση τῆς ἀνανέωσης μέ τρόπο πού μεγάλωσε τή σύγχυση καί τίς κεντρούργες τάσεις. Προέχει, ὅμως, νά διατηρηθεῖ ἀνέπαφη, καί μάλιστα διενδυμένη, ἡ δυνατότητα νά ἀναπτύχθῃ ἔστω μέ ἀντιφάσεις, καί πάντως μέ πολυφωνία καί διαρκή ἀναζήτηση, μιᾶ ἄλλῃ ἀντίληψη γιά τό σοσιαλισμό στόν τόπο μας. Προέχει, δηλαδή, ἡ συμπαράταξη ὄλων τῶν δυνάμεων τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς μέ τίς πολιτικές μορφές πού εἶναι σήμερα δυνατές: μιᾶ συμπαράταξη πού θά ἀναδεικνύει μέσα στήν ἐκλογική μάχη τίς πολιτικές ἀρνήσεις καί θέσεις τῆς, θά ἐκλαϊκεύει τά μέτωπα πάλης πρός τή δεξιά, ἀλλά καί πρός τό ΠΑΣΟΚ καί τό ΚΚΕ. Μιά συμπαράταξη πού θά προβάλλει τή βαθιά μας πεποίθηση ὅτι καμιᾶ ἐνότητα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει μέ τούς θιασῶτες τῶν «ἐπιτευγμάτων τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», ἀκριβῶς γιατί τά

«ἐπιτευγματα» αὐτά ἀποτελοῦν δυσφήμιση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Προέχει ἡ ἐμφάνιση ἐκείνης τῆς ἀριστερᾶς πού, χωρῆς δημαγωγίες καί συνθηματολογικές ἀπλοποιήσεις, θά ἀναδείξει τά τραγικά ἀδιέξοδα πού συνεπάγεται ὁ καπιταλισμός καί τό κράτος του καί θά διανοίξει μιάν ἄλλη προοπτική.

Κι αὐτό δέν τό μποροῦν οὔτε τό ΠΑΣΟΚ οὔτε τό ΚΚΕ.

Οἱ ὑπογράφοντες εἴμαστε ἀποφασισμένοι σέ ἐφαρμογή τῶν ὅσων ἐκθέτουμε παραπάνω. Σέ συνεργασία μέ ὅσους ἄλλους, μέ ἄλλους τρόπους, συμφωνοῦν στήν πρότασή μας νά ἐργαστοῦμε μέ κάθε πρόσφορο μέσο γιά τή διαμόρφωση τῆς παράταξης τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς, τήν αὔξηση τῆς ἐκλογικῆς τῆς δύναμης καί τήν κοινοβουλευτική τῆς ἐκπροσώπηση. Γιατί θεωροῦμε ὅτι ἡ διατήρηση καί ἡ ἐνίσχυσή τῆς ἀποτελεῖ τόν ἀναγκαῖο ὄρο, ὥστε καί μετεκλογικά νά προχωρήσουν ἐκεῖνες οἱ διαδικασίες πού θά ἀποσαφηνίζουν τά ἰδεολογικά, τά πολιτικά καί τά ὀργανωτικά τῆς χαρακτηριστικά. Ἄλλωστε, τέτοιες διαδικασίες εἶναι ἐφικτές μόνον ὅταν ἀναδεικνύονται τά κοινωνικά προβλήματα, συντίθενται τά παλαιά μέ τά νέα κοινωνικά κινήματα σέ ἓνα γενικότερο σχέδιο κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ μετασχηματισμοῦ, σχέδιο ἄλλης ἀνάπτυξης, πολιτιστικῆς ἀναγέννησης καί νέας ἱστορικῆς προοπτικῆς. Ἡ νέα ἱστορική προοπτική γιά τόν τόπο μας μόνον ἀπό τήν ἀνανεωτική ἀριστερά μπορεῖ νά προκύψει.

Ἰθήνα, 5 Μαΐου 1981

**Ἄνεξάρτητοι
ἀριστεροί-κομμουνιστές:
καταγωγές
καί διαφοροποιήσεις**

τοῦ Τάκη Παππᾶ

Ἡ Λερναία Ὑδρα τῶν ἀνέντακτων κομμουνιστῶν-ἀριστερῶν τῆς ἀνανέωσης, ἀφοῦ ἔχασε ὀρισμένα κεφάλια τῆς, στίς μάχες ἐναντίον τοῦ Ἡρακλῆ ἢ τῶν Ἡρακλέων, ἐμφανίζει πάλι τά ὑπόλοιπά τῆς σέ μιᾶ νέα ἀπόπειρα, διαπλαστική, ἰδεολογικοῦ καί πολιτικοῦ ρεύματος.

Ἡ προεκλογική περίοδος, πηγὴ κινητικότητων, προσφέρει τά μεγάλα ὄριά τῆς, γιά τή διεκδίκηση χώρου παρουσίας, στό εὐρύτερο πολιτικό φάσμα τῆς ἀνανεωτικῆς παράταξης καί τῶν ἐκδηλᾶ ἰδιαίτερων στοιχείων τῆς ταυτότητάς τῆς.

Ἐπομένως ἀπευθύνεται σ' αὐτή τήν παράταξη καί στή σπονδυλική τῆς στήλη, τό ΚΚΕ ἔσ., πού ἡ πολιτική του ὀρίζει τήν πολιτική μοῖρα τοῦ χώρου. Αὐτή ἢ πλευρά τῆς λογικῆς μας, ἢ ἀπευθυντέα δηλ. στό ΚΚΕ ἔσ., ἀποτελεῖ ἓνα ἐντονα ἀμφίρροστο πρόβλημα, στόν ἐσωτερικό μας διάλογο, ὅπως καί στίς διάφορες ἀριστερές δυνάμεις, πού παρακολουθοῦν τίς πρωτο-

βουλίες μας. Η πρότασή μας έχει μία αξιωματικότητα στα σημεία της σχέσης μας με την οργανωτική λογική, την πολιτική πρακτική και την ιδεολογία του κόμματος της κομμουνιστικής ανανέωσης.

Όμως τόσο η άποψή μου, όσο και η άποψη των φίλων αυτής εδώ της πρωτοβουλίας, παρά τις παραλλαγές της, δεν διαφωνεί ιδιαίτερα με την κριτική αντίληψη των όσων θεωρούν ασύμβατη τη μετωπική πολιτική σχέση των δυνάμεων της ανανέωσης. Ταυτόχρονα όμως, εγώ δεν παραιτούμαι από την ισόδια αίσιοδοξία μου για το μέλλον αυτών των δυνάμεων. Αυτό δε ισχύει, παρά το ό,τι πιθανολογείται σφοδρή αντίδραση σε κάθε επίκληση ψυχικών αναγκών ή μεταφυσικών έννοιών, όπως η αίσιοδοξία. Τούτο συμβαίνει γιατί, πιστεύω, διατηρούνται ορισμένοι παρεμφερείς ιστορικοί όροι, που δημιούργησαν το φαινόμενο των ανεξάρτητων ή ανοργάνωτων κομμουνιστών-αριστερών της ανανέωσης αλλά και του ΚΚΕ έσ. Κι αυτό γιατί ο κύριος όγκος, καμιά ηγετικός, της παράταξης αυτής δεν άγνοει τη σημασία και την προοπτική της ρήξης με την μητροπολιτική πρακτική και ιδεολογία και τις τριτοδιεθνιστικές καταβολές της.

Ειδικότερα:

Τό φαινόμενο του ΚΚΕ έσ. και του φάσματος των ανέντακτων αριστερών, ξεπετάχθηκε από την άμφισβήτηση των οργανωτικών πολιτικών και ιδεολογικών δεδομένων του χώρου της κομμουνιστικής αριστεράς (κατά κύριο λόγο). Διαφοροποιήθηκε δε από τη μητέρα του για λόγους ποικίλους, που άκροθιγώς θα περιληφθούν σ' αυτή την ανάπτυξη του θέματος.

Χρονικά βλέπουμε πάντως να κορυφώνεται και να εκδηλώνεται γενικευμένο, τό 1968, με την πρωτοφανή στην ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος δημιουργία δύο μεγάλων κομμάτων κοινής προέλευσης. Τό αποτέλεσμα αυτό συνδυάζεται και με τό πολιτικό πλαίσιο, που διαμορφώνει ή στρατιωτική δικτατορία και με την αποσύνθεση μέσα σ' αυτό της οργανωμένης κομμουνιστικής αριστεράς.

Οι κρίσεις, που υπέβρισκαν σ' όλη την ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος, ιδιαίτερα μετά την ασφυκτική εξάρτηση του ενιαίου ΚΚΕ από τη σοβιετοκρατούμενη Τρίτη Διεθνή, απέκτησαν δημόσια μορφή. Έτσι ενώ μέχρι τό 1968 οι ένδοκομμουνιστικές συγκρούσεις οδηγούσαν σε αποστασίες, παροπλισμούς και μη βιώσιμες ομαδοποιήσεις εξαρτημένες διεθνώς ή όχι, μετά τη διάσπαση εκφράζεται ένα τέτοιο μέγεθος (προϊόν σωρεύσεων), που εμφανίζει:

1. Κατάρρευση της ενότητας του κόμματος.
2. Δημόσια άμφισβήτηση της ιδεολογίας και της πολιτικής του.

Επομένως η κρίση αυτή, που συμπτωματική αφετηρία είχε την οργανωτική και πολιτική ανεπάρκεια της κομμουνιστικής αριστεράς να προασπίσει (στήν Δικτατορία) τά κοινωνικά συμφέροντα των τάξεων, των στρωμάτων και των οργανωμένων δυνάμεων που εκπροσωπούσε, άρχισε να διαμορφώνει τό φαινόμενο του ΚΚΕ έσ. και των άμφισβητιών ανέντακτων αριστερών. Από τό σύνολο των δυνάμεων αυτών, ένα μέρος αντίταχθηκε, κατά διάφορα στάδια, στό ΚΚΕ

έσ. και ένα άλλο παρέμεινε στό ρευστό χώρο της αντί-ΚΚΕ ανέντακτης κομμουνιστικής αριστεράς.

Σέ έπιπτεδο στελέχων τό ΚΚΕ έσ. συγκέντρωσε τό μεγαλύτερο μέρος της ήγεσίας της προδικτατορικής ΕΔΑ και της Νεολαίας Λαμπράκη και τά μισά περίπου μέλη των ανώτατων καθοδηγητικών όργάνων του ενιαίου ΚΚΕ. Επίσης ένα μέρος από διαφωνούντες που παρήγαγαν οι κρίσεις, μετά τό 20ό Συνέδριο. Αναζήτησε την πολιτική του έκφραση στό νεογέννητο ΚΚΕ έσ., εκτός από εκείνους που ένελλεισαν την ιδεολογικοπολιτική τους αλήθεια και καθαρότητα σε θνησιγενείς ή αναπόδραστα μελλοθάνατες γκρουπες. Αυτό τό γεγονός έχει σημασία για την έρευνα της φύσης του ΚΚΕ έσ. και την ύπαρξη ιδεολογικοπολιτικής ενότητας, μέσα σ' αυτό, και κυρίως για όσους τό αντιμετώπιζουν ως άπορηπτεό ενιαίο κεφάλαιο, στό χώρο της αριστεράς ή της ανανεωτικής αριστεράς.

Από τη στιγμή που στό οργανωτικό δυναμικό του εντάσσονται πρόσωπα με διάφορες έμπειρίες και πολιτικές παιδείες και που η ρήξη τους με την παράδοση ποικίλλει κατά έποχή και χώρο και που την ιδιαίτερη ρήξη τους αυτή εκφράζει ή έπιλογή του ΚΚΕ έσ., δεν είναι λογικά δυνατόν τίποτα άλλο παρά να συνθέτουν μία έτερογενή συνθήκη, μή δεκτική ενιαίας αντιμετώπισης (π.χ. Παρτσαλίδης - Δημητρίου - γενιά του 114, και του 15%, Πολυτεχνείο και μεταπολίτευσης).

Συνάμα όμως βέβαιο είναι ότι τις βασικές πολιτικές κατευθύνσεις, του ΚΚΕ έσ. τις χάραξε και τις χαραρίζει ή ηγετική του ομάδα (άλλωστε σ' αυτό τό έπιπτεδο εκφράστηκε ή διάσπαση) αλλά βίωνε και μία βάση του κόμματος ή όποια ελάχιστα μέν έπιδρούσε στην κορυφή, όμως συγχρόνως αποτελούσε πυρήνα πολλαπλού διαλόγου και άμφισβήτησης. Αυτή ή βάση που συγγενεύει με τις άποψεις μας, δημιούργησε ορισμένα πρωτοφανή δεδομένα για την ιστορία του έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος.

Συγκεκριμένα και ένδεικτικά:

1. Πολύφωνες προς τά έξω άποψεις του ΚΚΕ έσ.
2. Διατύπωση γνώμων της μειοψηφίας και γνωστοποίησή τους.
3. Εύαισθησία σε αυτόνομα κοινωνικά κινήματα και κινήματα κοινωνικής κριτικής (φεμινισμός, όμοφυλόφιλοι, ψυχιατρεία, φυλακές) και κυρίως
4. Άμφισβήτηση του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» και της ανά τον κόσμο πολιτικής της μεγάλης Σοσιαλιστικής Πατρίδας.

Ταυτόχρονα όμως κεντρικές έπιλογές της ηγετικής ομάδας άποδείκνυαν τον ιδιαίτερο πολιτικό ρόλο του ΚΚΕ έ. όπως:

1. Η παραίτηση από τον τίτλο του ΚΚΕ και ή διατήρηση του ονόματος του ΚΚΕ έσωτερικού.
2. Τό στιγματισμένο δράμα της Ένωμένης Άριστεράς.
3. Η συγκόλληση και αυθαίρετη αποκόλληση της άσαφούς Συμμαχίας.
4. Η πολιτικά άκαιρη αντίληψη της Έθνικής Άντιδικτατορικής Δημοκρατικής Ένότητας (ΕΑΔΕ).

5. Τό ΑΣΔΥΣ, οί αφηρημένες ενότητες τών δημοκρατικῶν δυνάμεων καί οί συγκεχυμένες θεωρίες τών δημοκρατικῶν διεξόδων.

Ἔτσι ἡ κύριοι τίτλοι τῆς Αἰγῆς καί οί ἀπανταχοῦ κοινοσουλτικῶν λόγοι ὑπονόμισαν καί ὑπονομεῖον τήν πολιτική ἐναντίον τοῦ ἀστισμοῦ καί τό ΚΚΕ ἐσ. θεωρεῖται ἕνα εὐνοχισμένο-δεξιῶν τύπου κόμμα, πού δηλώνει πίστη στό μαρξιστικό Εὐαγγέλιο ἀλλά συγχρόνως, στήν πράξη, τό ἀρνείται ἢ δέν θρησκευεῖται μέ τήν ἱστορικά γνωστή εὐλάβεια τοῦ ἀρχετύπου. Ἐπομένως στό χώρο τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιτροπῆς ἐξοδελίστηκε ἀπό τόν καθαρόαιμο μηχανισμό, ἡ δέ ἀνανέωση κινήθηκε μέ σημειωτόν, γιατί ἡ ἀτολμία καί ἀντιφατικότητα τοῦ ΚΚΕ ἐσ. τό ὀδηγοῦσε νά ἀναμασάει, ἐμπειρικά, τά προδικτατορικά συνθήματα τῆς ΕΔΑ καί νά παγιδεύεται μέ τίς ἐνοχές τῆς παραδοχῆς του ἀπό τήν ἀστική καί τή σοβιετική νομιμότητα.

Αὐτά εἶναι τά κύρια δεδομένα τῆς ἐμπλοκῆς καί τῆς συρρίκνωσης τοῦ ἀνανεωτικοῦ χώρου ἐξαιτίας τῆς ἠγετικῆς ὁμάδας τοῦ ΚΚΕ ἐσ.

Ὅμως ἡ ὑπαρξή κάποιων σημαντικῶν καί μαχόμενων δυνάμεων στούς κόλπους του, ὅπως καί ἡ παρουσία τῶν ἀνέντακτων ἀριστερῶν τῆς ἀνανέωσης ἀποτελοῦν δύναμη ἀνατροπῆς τῶν ἰσορροπιῶν καί πυρῆνα προοπτικῆς γιά τό ἀνοικτό θέμα τῆς πορείας τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης. Μέ βάση αὐτή τήν σκέψη, ἂν καί ρηξικέλευθη, στηρίζονται οἱ ἐλπίδες τῆς διατήρησης τῆς ἀνανέωσης, ὡς παράταξης στήν πολιτική σκηνή καί μέ τόν ἀποκλεισμό τῆς ἰδέας, ὅτι ἕνα εἶναι τό κόμμα τῆς ἀνανέωσης καί μία ἡ ἀλήθεια του.

Αὐτές οἱ δυνάμεις, ἀνεξαρτήτως διαφωνιῶν, καλοῦν τίς ἐγκατεσπαρμένες ἐστίες τῆς ἀνανέωσης νά συλλογικοποιήσουν τήν πολιτική τους παρουσία γιά νά ἀνοίξει ὁ δρόμος τοῦ Ἑλληνες κομμουνιστές ν' ἀποφασίσουν γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά ὀργανωθεῖ σοσιαλιστικά ἡ ἑλληνική κοινωνία καί ὄχι γιά τό πῶς ὁ καπιταλισμός θά γίνει δημοκρατικότερος γενικῶς (ἂν μπορεῖ νά γίνει ἄλλο).

Ταυτόχρονα δέ, ἐπιδιώκουμε, ἔστω καί σάν ἄθροισμα ἀτόμων, νά γίνει ἡ πολιτική τῆς ἀνανέωσης ὑπόθεση τοῦ χώρου τῆς καί ὄχι κεντρικά νά ἀποκλείεται ἡ ἔκφραση τῆς πολυφωνίας στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς γραμμῆς. Ἔτσι θά ἀποδοθεῖ καί ἡ πολύμορφη φρυσιογνωμία τῆς ἀλλά θά εἰσαχθεῖ καί μία νέα ποιότητα ἀπέναντι στήν περιχαρακωμένη λογική τοῦ ἀσφαλτοῦ, πού ἐκφράζει πρὸς τό λαό, τό κόμμα τοῦ σοβιετικοῦ δοσιλογισμοῦ. Μ' αὐτές τίς σκέψεις αἰτιολογεῖται ἡ σημερινή συγκέντρωση τῶν ἀνεξάρτητων ἀριστερῶν ἐν ὄψει καί τῆς ἀπειλητικῆς ἐκλογικῆς συγκυρίας καί τῶν κινδύνων, πού γεννάει, νά ἀπομονωθεῖ ἀπό τό πολιτικό προσκήνιο ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά, μέσω τοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ διαχειριστῆ τῶν ὑποθέσεων τῆς.

Ἐδῶ γεννιέται ἕνα εὐλόγο ἐρώτημα γιά τό εἶδος καί τίς προθέσεις τῶν ἀνθρώπων πού συγκαλοῦν αὐτή τήν συγκέντρωση, ὅπως καί καλύτερες συγκεντρώσεις μέ ἀνάλογα ζητήματα πολιτικῆς καί ἰδεολογίας τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς. Οἱ σκέψεις μου, πού

προηγήθηκαν, πιστεύω ὅτι ἀποτελοῦν, ἔστω καί σχηματικά, τόν νοητό μέσο ὄρο τοῦ φάσματος τῶν ἀνεξαρτήτων, πού εἶναι καί τό θέμα πού σχεδόν τηλεγραφικά θά ἀναπτύξω.

Ἀρχικά, πιστεύω ὅτι ἡ λέξη φάσμα, πού χρησιμοποίησα, δίνει ἕνα σημαντικό γνώρισμα τοῦ χώρου τῶν ἀνεξαρτήτων. Κι αὐτό γιατί ὁ χώρος τῶν ἀνεξαρτήτων στίς χρονικές διαδρομές τῆς ὑπαρξῆς του, αὐτονόητα δέν ἔχει εἰσαχθεῖ σέ διαδικασίας ἰδεολογικῆς καί πολιτικῆς ἐνοποίησης καί πολύ περισσότερο ὀργανωτικῆς. Δέν ἔχει ἐπομένως ποτέ ἐκφραστεῖ σάν ἐνότητα, γιατί δέν εἶναι ἐνότητα. Ἀποτελεῖται ἀπό μονάδες πού ἀκολούθησαν ἰδιαιτέρους δρόμους γιά νά καταλήξουν σέ ἄρνηση ὀργανωτικῆς ἐνταξῆς στό ΚΚΕ ἐσ. ἢ σέ ἄλλα ποικιλώνυμα σχήματα.

Ἀπό τίς μονάδες αὐτές ἄλλοι ἔγιναν ἀνεξάρτητοι μετά ἀπό τήν ἀμφισβήτηση τοῦ σοβιετικοῦ προτύπου καί τῆς πολιτικῆς τοῦ σοβιετικοῦ κράτους (κυρίως μετά τά συνταρακτικά γεγονότα τοῦ 20οῦ συνεδρίου). Ἄλλοι ἀπό τή σημαντική ἐπίδραση ἱστορικῶν γεγονότων, στό πλαίσιο τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, ὅπως: Πόζναν 1955, ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν τῆς Βουδαπέστης τό 1956 ἢ ἀπό τήν ρωσοκινεζική σύγκρουση. Τέλος, πιά πρόσφατα γεγονότα, ὅπως τὸ χοροῦ τῶν ρωσικῶν τάνκς στήν Πράγα, συσσωρεύσαν νέες κατηγορίες ἀνεξάρτητων ἀριστερῶν. Ἐπίσης, ἐνδεικτικές περιπτώσεις ἀνέντακτων κομμουνιστῶν ἐμφανίζονται ἀπό εἰδικότερες ἐμπειρίες τοῦ κοινωνικοῦ τους χώρου, στήν πρωτεύουσα ἢ τήν ἐπαρχία, στήν Ἑλλάδα ἢ στήν ὁμογενή καί ἑξωτερική. Ἄλλες πάλι (περιπτώσεις) δημιουργοῦνται ἀπ' τήν στρατοκρατική βαρβαρότητα τῆς ὀργανωμένης ζωῆς τοῦ κόμματος «νέου τύπου» κι ἄλλες ἀπό ἰδιοτέλεια στούς ἐσωτερικούς ἀνταγωνισμούς τοῦ μηχανισμοῦ ἢ ἀπό σοσιαλιστική ἠθικολογία. Πάντως ὑπάρχουν καί ἐλάχιστοι πού συγκρούστηκαν ἀπό ἀνεξάρτητη θέση μέ τίς κομματικές ἀντιλήψεις καί πρακτικές, γιατί αὐτές δέν ἐξέφραζαν τά κοινωνικά τους συμφέροντα καί ἔβλεπαν κι ἀκούγαν, ἀπ' τήν «ὀργανωμένη πρωτοπορία», μόνον ἐργατολογικούς θερμοπαλισμούς.

Ἐκτός ἀπό τίς κατηγορίες πού ἀναφέρθηκαν, φαινόμενα ἀνεξαρτήτων (μετά ἀπό ρῆξη σχέσεων μέ τά κομμουνιστικά κόμματα ἢ ὁμάδες) ἐκδηλώνονται σέ διάφορες ἐποχές καί μέχρι σήμερα, ἐπειδή, κυρίως, οἱ πολιτικοί χειρισμοί τοῦ ΚΚΕ ἐσ. δέν ἐξέφραζαν τήν πολιτική συνείδηση καί ἰδεολογία τοῦ ἀριστεροῦ, πού ἦρθε σέ ρῆξη μέ τόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό». Τό φαινόμενο παρουσιάζεται διογκωμένο, τώρα, πού νέα γεγονότα δημιούργησαν καινούρια ρήγματα στόν μῦθο τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος καί νέοι προβληματισμοί, σάρωσαν τή μοναδικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης καί γνώσης. Ἔτσι τό μακρόχρονο καί σύνθετο ἀδιέξοδο πού διαμορφωνόταν στήν καθημερινή πολιτική ζωὴ παρήγαγε τούς ἀνεξάρτητους κομμουνιστές-ἀριστεροῦς. Αὐτούς δηλαδή πού βλέπουμε, τήν τελευταία δεκαεπταετία, ἀποσπασματικά καί ἀκωδικοποίητα, νά προσπαθοῦν νά ἀπαντήσουν στά ἐρωτήματα καί τά προβλήματα πού γεννοῦν οἱ διαδοχικές κρίσεις τοῦ κομμουνιστικοῦ χώρου.

Τό ἀκωδικοποίητο καί ἀποσπασματικό, πού ἀρχίζει μέ ἄρνηση καί ἐλάχιστη κατάφαση καί πού δέν

γενικεύει σέ ντιρεκτίβα καί πολιτικό λόγο τήν ύπαρξή του (ό χώρος τών ανέντακτων) αποτέλεσε ένα άλλο σημαντικό γνώρισμα τών ανεξάρτητων άριστερών. Ήταν τό στοιχείο αυτό πού αποτέλεσε αντικείμενο καταγγελίας τών συντεταγμένων πολιτικών δυνάμεων (κυρίως τής άριστεράς), αὐτῶν δηλ. πού επιδιώκουν νά άφομοιώσουν τίς οργανωμένες δυνάμεις καί τίς πολιτικές επιρροές τους σά έφ' όλης τής ύλης τακτοποιημένα τσιτάτα.

Αὐτές οί ίδιες άρθρωμένες δυνάμεις, λοιδώρησαν τήν πρώτη κίνηση ανέντακτων πού έμφανίστηκε στήν έξορία τής Λέρου (στό Παρθένι), τό 1968, μέ μανιφέστο πού προσπέγραψαν εναντίον τών σοβιετικών χορευτῶν καί χοροδιδασκάλων στήν Πράγα. Τότε στελέχη, διαφορετικών ειδῶν καί εμπειριῶν, τοῦ κόμματος καί τής νεολαίας, από τίς κατηγορίες προσώπων πού ήδη αναφέρθηκαν, συνέθεσαν τό «Χάος», πού συγκροτοῦσε πλαίσιο διαφωνίας καί δέν αποτελοῦσε κίνηση μέ άρθρωμένο καί καταφατικό πολιτικό λόγο. Ή φωνή τοῦ έν έκτοπίσει «Χάους» είχε συνενωθεί μέ τή φωνή τοῦ έν Ἀθήναις εϋεπίφορου κομμουνιστικοῦ κοινού καί έτσι υπήρξε ένα στοιχειώδες διέξοδο στήν πολιτική μοναξιά του. Ή κίνηση αὐτή τών ανέντακτων, εϋρισκόμενη σέ βαθιά ρήξη μέ τήν αὐθεντική φωνή τοῦ ΚΚΕ άρνήθηκε καί τήν οργανωτική σχέση μέ τό ΚΚΕ έσ., επειδή συμπεριφερόταν οργανωτίστικά σ' αὐτές τίς δυνάμεις.

Ἐπακολουθεῖ τό 1973, μετά από περιόδους σκληρῶν διώξεων τής χούντας καί μέ τή θερινή άμνηστία τοῦ Μαρκεζίνη. Τότε ανεξάρτητες καί ήμιανεξάρτητες δυνάμεις αποπειράθηκαν νά έκφράσουν πιό συγκερατημένα τίς άπόψεις τους καί νά άποφασίσουν γιά τήν άδιέξοδη μόιρα τους. Ήταν ή περίοδος άσαφής καί τό ΚΚΕ έσ. καί ό Ήλιος Ήλιοῦ ως παράγοντας τής ανανέωσης, ξεέφραζαν τήν άποψη: νά άξιοποιηθεῖ ή σχετική νομιμότητα τής άριστεράς.

Τά άδιέξοδα επιτείνονταν καί ό Ίωαννίδης μέ τήν ΕΣΑ έθεσαν αὐλαία στήν τότε προσπάθεια τοῦ διευρυμένου «Χάους». Είχε μεσολαβήσει ό μεταπολυτεχνειακός ζόφος κι όταν έπήλθε ή μεταπολίτευση, άπελευθερώθηκαν παροπλισμένες δυνάμεις καί επανέκαμψε ή έμικράτσια, έκδηλώνονται νέες άπόπειρες συγκρότησης ρεύματος ανεξαρτήτων. Είναι ή περίοδος τής «Κίνησης τών 400», τής φιλοεσωτερικής «Κίνησης τών 77», τοῦ Γλέζου κλπ. Μέ τίς πρώτες αὐτές κινήσεις συνυπάρχουν, χωρίς όποσδήποτε οργανικό σύνδεσμο, νέα κύματα άμφισβήτησης άπ' τήν άγωνιζόμενη φοιτητική νεολαία. Είναι ενεργές πολιτικές μονάδες ή παρατάξεις, πού παραπαίουν βλέποντας τά όράματα, τής δικτατορικής περιόδου, νά συγκρικνώνονται από τήν ευκαιριακή γραφειοκρατική σκοπιμότητα καί τήν άθροιστική λογική τών δήθεν επαναστατικών φορέων (μικρῶν καί μεγάλων) τής μεταπολίτευσης.

Όλες αὐτές οί κινήσεις, μαζί μέ νεογέννητα κοινωνικά κινήματα, διαμόρφωσαν ένα πλατύ καί άνισο χώρο ανεξαρτήτων τόν πρώτο καιρό τής μεταπολίτευσης. Όμως ή διαμόρφωση τοῦ ρεύματος πραγματοποιεῖ σημειωτόν, καί τελικά οί κινήσεις αὐτές ναυαγοῦν από τήν άμειλικτή πολιτική συγκυρία καί τίς έσωτερικές τους αντιφάσεις καί συγκρούσεις.

Ένα μέρος από τίς κινήσεις τών ανεξαρτήτων εντάσσεται σέ οργανωμένα σχήματα ενώ ένα άλλο συντηρεῖ τήν ανεξαρτησία του. Πραγματοποιεῖ ενζιαριακές συναντήσεις καί διατρανώνει, έστοι καί πλατωνικά, τήν πεισματική του άρνηση νά άποδεχθεῖ τίς προσφερόμενες οργανωτικές-πολιτικές καί ιδεολογικές συλλήψεις τοῦ συντεταγμένου χοῦρου τής ανανέωσης. Είναι όρισμένα από τά κεφάλια τής Λερναίας Ὑδρας πού επιβίωσαν, ενισχυμένα μέ νέα άθροίσματα πού παράγουν οί αλληπάλληλες κρίσεις τής άριστεράς (όπως μέ διαγραφέντες από τό ΚΚΕ, μέ τή Σοσιαλιστική Πορεία, μέ άποχωρήσαντες από τό ΚΚΕ έσ. καί μέλη άριστερῶν οργανώσεων, πού διαλύθηκαν ή έκφυλίστηκαν).

Μεσολαβεῖ πάλι ό κοπετός τής Συμμαχίας, τό 1977, ή όξύτατη κρίση μέ τή Β' Πανελλαδική καί μία νέα πολιτική πρόταση διαμορφώνεται από μία ασύντακτη ομάδα ανεξάρτητων άριστερῶν τής ανανέωσης. Πρόκειται γιά μία πρόταση σύνθεσης τών κατακεραματισμένων πολιτικών δυνάμεων τοῦ ανανεωτικοῦ χώρου μέ τήν μορφή «Μετώπου», πού θά έκφράζει τή δεδομένη πολυφωνία τής ανανεωτικής παρατάξης μέ τήν πολιτική καί οργανωτική συνύπαρξη, οργανωμένων καί μή, δυνάμεων μέ διαφορετικές άπόψεις.

Όμως ή πρόταση προσέκρουσε στόν οργανωτικό ναρκισσισμό τών σχηματοποιημένων δυνάμεων τοῦ χώρου καί δέν μορφοποιήθηκε, γιά λόγους ψυχικούς ή οργανωτίστικους. Ἀλλά, στή χρονική πορεία τών πραγμάτων, ή παρεμβατική ικανότητα τοῦ συμβατικά προσδιοριζόμενου ως ανανεωτικοῦ χώρου περιοριζότανε καί περιορίζεται καί ή δύναμή του άποψιλωνόταν. Ή λαίλαπα τών μή προνομιούχων καί τών όρθωφονούντων κομμουνιστικῶν κατακεραμάτισε τόν χώρο καί τόν έξατομίκευσε, δηλ. σχεδόν τόν έξουδετέρωσε. Έτσι φτάσαμε στό σημείο εκείνο νά διεκδικούμε τά ελάχιστα. Ὑποστηρίζουμε ότι ή διαχείριση τής υπόθεσης τών ανανεωτικών δυνάμεων από τό ΚΚΕ έσ. έχει άποβεί, σ' όλα τά πεδία, πολιτικά επιζήμια. Κι αν υποτεθεῖ ότι έμεις είμαστε έμπαθείς, τόν λόγο έχουν οί άριθμοί.

Θέλουμε νά αναπτύξουμε τήν άποψη μας, προτείνοντας τή συμμαχία τών ανανεωτικών δυνάμεων, μέ βάση τίς δικές μας προδιαγραφές, πού συμπυκνώνονται σά εξής σημεία, πού καί ταυτόχρονα μάς όρίζουν:

- Α) Ὅργανωτικά νά λειτουργήσει άπεριόριστα τό πολιτικό δικαίωμα τής δάσης. Γιά νά μή μετατραπεί σέ έκτελεστή έντολών αλλά σέ διαμορφωτή κεντρικών αποφάσεων.
- Β) Πολιτικά-ιδεολογικά: Νά συνδεθεῖ ό κάθε τακτικός στόχος μέ τό στρατηγικό σκοπό τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἐπομένως υφίσταται διαφωνία μας μέ τή θεωρία τών σταδίων, πού άποσινδεί τήν καθημερινή κοινωνική καί πολιτική δράση από τήν επαναστατική προοπτική, αν τελικά τά ευρήματα τής θεωρίας τών σταδίων ή τών συγκεχυμένων διαρθρωτικών αλλαγῶν δέν είναι τό άλλοθι γιά όσους τά υποστηρίζουν γιά τήν ένσωμάτωση τους στό πολιτικό σύστημα τής νο-

μιμότητας. Οί απόψεις μας δέδαια αναπτύσσονται σε δυσμενή πολιτική ατμόσφαιρα.

Οί αφηρημένες έννοιες τών εθνικών δημοκρατικών αλλαγών και τών αντιμπεριαλιστικών τοιούτων δίνονιν και παίρνουν, τό ίδιο και ή προπαγάνδιση του σοσιαλισμού μέσω τής αύξησεως παραγωγής βουτύρου στη Βουλγαρία. Έτσι πάλι καταλαμβάνονται έξ απήνης οί Έλληνες ψηφοφόροι όπως και διά του σοσιαλισμού όχι μέ ανθρώπινο πρόσωπο αλλά χωρίς καθόλου πρόσωπο. Έκει παρέχεται κοκτέιλ κρατικο-ποιήσεων-κοινωνικοποιήσεων, αυτοδιαχειρίσεων προς τούς άπανταχού μή προνομιούχους μετά καταρ-

γήσεως τών άμβλώσεων και θεομοθετήσεως του πολιτικού γάμου.

Είναι ή περίπτωση όπου ό μή προνομιούχος καθηγητής Πανεπιστημίου συνενώνεται μέ τόν μή προνομιούχον Άρχιεπίσκοπο Σεραφείμ (χωρισμός εκκλησίας και κράτους) και βαδίζουν για ένα σοσιαλισμό, πού δέν έγινε στίς 18 (Νοεμβρίου 1974) αλλά πρόκειται νά γίνει μέ τόν τρόπο του. Αυτούς τούς παράξενους σοσιαλισμούς, τό σύνθημα τής πτώσης τής δεξιάς δέν τούς αντιμετωπίζει, αλλά οδηγεί τό εκλογικό σώμα σε διάθρωση και άσφαεις έθισμούς.

Τίς άντιστάσεις άπέναντι σ' αυτούς τούς αριθμούς κηρύσσουμε σήμερα.

Τί θά γίνει μ' εκείνη τήν υπόθεση του σοσιαλισμού;

του Άγγελου Έλεφάντη

Τό ερώτημα είναι άπολύτως βάσιμο και επίκαιρο. Βάσιμο γιατί ή κοινωνία πού ζούμε είναι μιά ώριμη καπιταλιστική κοινωνία· και επίκαιρο γιατί δέν υπάρχουν περιθώρια έξωραϊσμού τής εκδαρβαρωμένης τής καμωσιάς: δέν υπάρχουν άλλα κοινωνικά στάδια νά διανύσουμε παρά νά ζήσουμε τό άτέρμονο παιχνίδι τών καπιταλιστικών ολοκληρώσεων και ολοκληρωτισμών, ών ούκ έστι αριθμός. Ο δρόμος από τό Γουδί στην ΕΟΚ τελείωσε, δέν θαθαίνει και δέν πλαταίνει. Μόνο έξσφενδονίζει στο περιθώριο όσους επιμένουν νά τόν περπατούν μήν τολμώντας νά πάρουν τίς φαρδιές ιστορικές λεωφόρους πού ανοίγονται μπροστά τους. Βάλτωσαν ακόμη και οί δρόμοι του αντιμπεριαλισμού και του αντιφασισμού όπου αναλώθηκαν τόσες γενιές άριστερών. Δέν οδηγούν πλέον πουθενά, μόνο θανακαλίζουν μέ νοσταλγικές, έπαναστατικές αναπολήσεις όσους επιμένουν ακόμη νά βλέπουν συνεχώς πίσω τους. Σήμερα όποιος δέν μιλά για καπιταλισμό, όποιος δέν βλέπει ότι ό σοσιαλισμός έγινε άμεση και κατεπείγουσα πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ανάγκη προσβλέπει στα περασμένα ή καλύπτει άλλότρια συμφέροντα.

Τό σοσιαλιστικό σχέδιο: ό μεγάλος άπών

Έχω πλήρη συνείδηση ότι ό σοσιαλισμός δέν είναι συνώνυμος μέ τή ρητορική εκφώνησή του. Και επειδή ένα σοσιαλιστικό σχέδιο είναι προπάντων ένα σχέδιο πολιτικό πού συνάγεται από τήν άνάλυση του πλέγματος έξουσιών πού πρέπει νά ανατραπούν ώστε σε ένα νέο, άπελευθερωμένο πολιτικά, πεδίο νά γίνει δυνατό τό ξεπέταγμα τής λαϊκής συνέργειας και κοινωνικής δυναμικής· επειδή ένα τέτοιο πολιτικό σχέδιο έχει νόημα μόνο αν, αναταράζοντας τήν κοινωνική άδράνεια, είναι κατάλληλο νά δώσει άπαντήσεις στα σημερινά κοινωνικά άδιέξοδα· επειδή για νά είναι πραγματικά πολιτικό ένα σοσιαλιστικό σχέδιο και όχι ιδεολογία πολιτικοειδής πρέπει νά συναιρεί σε μιά πολιτικοπρακτική ένότητα τίς κοινωνικές δυ-

* Τό κείμενο αυτό ήταν ομιλία στο θέατρο «Πορεία». Έδώ δημοσιεύεται μέ όρισμένες προσθήκες, περικοπές και ελάττωτες σημειώσεις.

νάμεις πρὸς τίς ὁποῖες ἀπευθύνεται, καί ἐπειδὴ τέτοια πράγματα δέν συμβαίνουν στήν Ἑλλάδα σήμερα, πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι σοσιαλιστικό σχέδιο δέν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν ἰδέες, προσπάθειες, μικροαρθρώσεις, ἀπόψεις ἀριστερές, ἀνθρώποι πού θέλουν νά εἶναι, καί σίγουρα εἶναι, ἀριστεροί, κινήματα τυφλά ἢ στιγμιαία ἀλλά ὄχι οἱ πολιτικές δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἐπιπλέον, ἐπειδὴ ὁ σοσιαλισμός δέν οἰκοδομήθηκε καί δέν θρῖσκεται ὑπό οἰκοδόμηση σέ καμιά χώρα τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ τὰ λιγοστά σπαράγματα του πού μπορεῖ νά κρατήσει κανεῖς ἀπό τήν ἱστορική πείρα ἄλλων λαῶν δέν ἀρκοῦν νά δώσουν ὑπόσταση σέ κάποιο φερέγγυο σοσιαλιστικό ὑπόδειγμα, ἐπειδὴ ἀκόμη ἡ σοσιαλιστική ἀλλαγὴ δέν εἶναι ἡ δικαιότερη κατανομή τῶν εἰσοδημάτων σὺν ἡ κρατική ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς σὺν κάποια λαϊκότερη πολιτική ἐξουσία, οἱ ἀπορίες, κυριολεκτικά, εἶναι ἀφάνταστα πιά πολλές ἀπὸ τίς σιγουριές.

Ἀπὸ δῶ, σίγουρα, ἐκπηγάζουν ἀναστολές, ἡ παρελθοντολατρία, ὁ φόβος γιὰ τὸ μέλλον, ἡ ἀοριστία τῶν στόχων, ἡ γενικολογία τῶν ἀναλύσεων: μιά τεράστια κοινωνική ὑστέρηση, κι ὄχι μόνο στὰ μέρη μας ἀλλὰ παντοῦ στὸν κόσμο.

Μηδενιστές ἢ φαντασιόπληκτοι ὅσοι σκέφτονται ἔτσι:

Οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. Ἄπλως καταδικασμένοι νά τὰ φτιάξουν ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχή, νά τὰ φανταστούν ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Γι' αὐτὸ ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀφοῦ οὔτε κοινωνικές δυνάμεις ἀναδεικνύουν τὴν ἀνάγκη του οὔτε πολιτικές μοχθοῦν γιὰ τὸ σχεδιάσμα του, μοιάζει βουλησιαρχικός ἐγκεφαλισμός. Ὅμως δέν εἶναι. Ἄπλως τὸ ἀντικειμενικὸ ἀδιέξοδο τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας πού ζοῦμε, ἀδιέξοδο γιὰτί δέν μπορεῖ παρά νά διαιωνίζει τὰ ἀποτρόπαια σχήματά της, ὑπογραμμίζει τὴ φτώχεια τῶν κατακτήσεών μας καί προκαλεῖ.

Ὑποτίθεται ὅτι τὸ ἔργο τῆς ἀριστερᾶς εἶναι ἡ ἄοκνη ἐνεργοποίηση τοῦ σοσιαλιστικοῦ σχεδίου. Οἱ ἀριστερές μας ὅμως καταβάλλουν ἐργῶδεις προσπάθειες γιὰ τὴν Ἀλλαγὴ(;) τὴ βαθιά, τὴν πλατιά, τὴν πραγματική, τὴν οὐσιαστική, τὴν ἐθνική, τὴν δημοκρατική, καί πάει λέγοντας ὁ χορὸς τῶν ἐπιθέτων. Βέβαια ὅλες μιλοῦν γιὰ τὴν «κατεῦθυνση τοῦ σοσιαλισμοῦ», πρὶν ἀπ' αὐτόν ὅμως ἡ καθεμιά τους θά προτάξει κάποια ἐνδιάμεσα στάδια, πού ἀποτελοῦν, ὅπως λένε, τὴν ἀναγκαῖα προϋπόθεσή του. Κάθε ἄλλη σκέψη, ἀπαρχὴ ἔργου καί διάθεσης ἐξοστρακίζονται ὡς ἀνευθυνότητα, ἀριστερισμός, τυχοδιωκτισμός, κάθε προβληματισμός πού παραβαίνει τοὺς πατριωτικούς ἀφορισμούς καντηριάζεται καί ἐλέγχεται ὡς «μιά ἀπὸ τίς χειρότερες συνήθειες πού ἔμψασαν ἀνώρμητοι ἐπαναστάτες διανοούμενοι στὸ κόμμα μας».¹ Ὅσο γιὰ τὸ φερόνυμο κίνημα τῆς σοσιαλιστικῆς ἀλλαγῆς, τὸ ΠΑΣΟΚ, φρόντισε ἀρκετὰ ἔγκαιρα ν' ἀποστομώσει ὅλους ὅσοι πάσχισαν νά ὑπερβοῦν τὴ γλωσσολογία τῆς ἀντρεοπαπαντρεϊκῆς καζουιστικῆς.

Ἄνευρετος σοσιαλισμός

Ἡ ἱστορία εἶναι μακρινή: ταυτίζεται μέ τὴν ἱστορία

τῶν ταξικῶν καί πολιτικῶν ἀγόνων τῶν τελευταίων δεκαετιῶν στὸν τόπο μας. Τὸ γενικὸ περίγραμμα μᾶς τὸ δείχνει ἀνάγλυφα ἡ πολιτικὴ θεωρία τῆς παραδοσιακῆς κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς, ἀλλὰ καί τῆς ὀνομαζόμενης ἀνανεωτικῆς, ἔτσι ὅπως θρῖσκεται ἀποτυπωμένη στὰ πολιτικά τους προγράμματα. Ὅχι βέβαια γιὰτί αὐτὴ ἡ θεωρία ἐφτιαξε τὴν ἱστορία ἀλλὰ γιὰτί ἀποτελεῖ τὸν ἀλάνθαστο δείκτη τῶν διαδικασιῶν πού συντελέστηκαν, τὸ ἀδιάφυστο τεκμήριο τῆς πολιτικῆς βούλησης τῶν ἀνθρώπων πού καθοδηγήσαν τὸ κίνημα, καί τὸ ἀδιαφιλονίκητο πειστήριο τῆς ἰδεολογίας τῶν ἀριστερῶν πού πολέμησαν στὶς γραμμές του.

Ἡ θεωρία λοιπὸν αὐτὴ ἔλεγε καί λέει περίπου τὰ ἑξῆς:

Ἡ Ἑλλάδα εἶναι μιά χώρα ἀνώριμης ἢ μέτριας καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης μέ σημαντικούς προκαπιταλιστικούς θύλακες στὸν κοινωνικὸ της ἴσο, ἢ, πού καταλήγει σὸ ἴδιο, μιά χώρα ὅπου συναρθρώνονται σημαντικοὶ ἀ-καπιταλιστικοὶ τομεῖς μέ ἰσχυροὺς καπιταλιστικούς θύλακες. Πληθώρα οἱ παραλλαγές τῆς ἴδιας κοινωνικῆς περιγραφῆς, πού βλέπουν ὡς καπιταλισμὸ μόνο «τὰ ξένα καί ντόπια μονοπώλια» καί ὡς ἀστική τάξη τίς διακόσιες προνομιούχες μεγαλοπλουτοκρατικές οἰκογένειες, συμπλήρωναν τὴν πολιτικοκοινωνικὴ χαρτογράφηση καί μέ ἄλλα στοιχεῖα: ἡ Ἑλλάδα ἀναπτύσσεται σέ συνθήκες ἱμπεριαλιστικῆς ἐξάρτησης, ἡ ἀστική της τάξη εἶναι μεταπρατική, ὁ μεταπρατισμὸς ὡς κυρίαρχη ἰδεολογία παρέχει τοὺς μόνους συνεκτικούς ἀρμούς μῆς κατὰ τὰ ἄλλα ἀσυνάρτητης κοινωνίας: ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία εἶναι δύσμορφη κοινωνικά καί ἀνώμαλη πολιτικά.

Αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ περιγραφή φάνταζε πειστικὴ μιά κι ὁ καθένας, ἐπιστρατεύοντας τὰ ἱστορικά καί κοινωνικά του δῶματα, μποροῦσε μέ ἄνεση νά διακρίνει τὴ γενικὴ κοινωνικὴ ἀνωμαλία πού ἔκανε τὴν Ἑλλάδα *ιδιάζουσα περίπτωση*, μιά κι ὁ καθένας ἔβλεπε ὅτι οὔτε πολιτικά οὔτε κοινωνικά συγγένευε μέ τὴν καπιταλιστικὴ Δύση. Γι' αὐτὸ πολλοὶ τὴν προσομοίωσαν μέ τὸν Τρίτο Κόσμο καί τῆς φόρτωσαν στήν πλάτη τίς τρέχουσες τριτοκοσμικῆς ἐπιλογές. Καί πραγματικά, ἔτσι ὅπως πορευτήκαμε ἐδῶ κι ἓνα αἶωνα ἀπὸ πόλεμο σέ πόλεμο, ἀπὸ ἐθνικὴ καταστροφή σέ καταστροφή, ἀπὸ δικτατορία σέ δικτατορία, ἀπὸ πραξικόπημα σέ πραξικόπημα, ἀπὸ ἐκτροπὴ σέ ἐκτροπὴ, ἀπὸ ἀνωμαλία σέ ἀνωμαλία, μέ μικρά, ἀδέβαια καί αὐτοαναίρουμένα διαλείμματα δημοκρατικῆς ζωῆς, ἡ περιγραφή ἔμοιαζε σωστή. Σωστά, ἐπομένως, καί τὰ πολιτικά συμπεράσματα, δικαιομέ-

1. Ἡ φράση ἀνήκει σὸ Λεωνίδα Κύρκου πού θέλει ν' ἀποσπάσει τὰ μέλη τοῦ κόμματός του ἀπὸ τὸν κατήφορο τοῦ «ἔσωκομματικοῦ φιλελευθερισμοῦ», τῶν «ἀγόνων σιζιτησιῶν», τῶν «θεωρητικῶν προβληματισμῶν», καί νά τοὺς στρέψει πρὸς τὴν «πεισματάρικη ὁργάνωση τῆς πρακτικῆς δουλειᾶς καί τὴν ἐπιγραμμισμὸς τῆς σημασίας τῆς Πράξης». (Βλ. Α. Κύρκου «Σκέψεις γύρω ἀπὸ μερικά προβλήματα. ΚΟΜΘΕΠ, τεύχ. 30-31, Φλεβ. 1980, σελ. 61). Τώρα μέσα στὸν προεκλογικὸ ἄκτιδισμό τῆς ἀφισοκόλλησης ετοιμῆς ἢ ἐπίκληση τοῦ τέλους τῶν συζητήσεων καί τῆς ὁμοιοειδῆς τῆς «πρακτικῆς δουλειᾶς» παίρνει τὴ θέση τοῦ μοναδικοῦ καί ἀτράνταχτου πολιτικοῦ επιχειρήματος.

νοι και οι αντίστοιχοι στόχοι. Άλλωστε ειπώθηκε, και λέγεται, τόσες φορές: «τό έδειξε ή ζωή».

Άν κάτι όμως «έδειξε ή ζωή» ήταν ότι οι αναλύσεις της παραδοσιακής και της σημερινής άριστερας έπλεαν στις άσάφειες και τά διαφορούμενα μιάς ιμπεριονιστικής άληθοφάνειας. Τό πυκνό πλέγμα των ταξικών και κοινωνικών σχέσεων, ή «παραγωγή και ή αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής πού, σέ τελευταία άνάλυση, πλάθουν την ιστορία» (Ένγκελς) έμειναν έξω από τά παραδοσιακά έρμηνευτικά-αναλυτικά και πολιτικά σχήματα. Η άριστερά πιασμένη στις λαβές της πολιτικής έκτροπής (μιά Έκτροπή πού κατάντησε τρόπος ύπαρξης της νεοελληνικής κοινωνίας, ή άτμόσφαιρά της) φαντάστηκε ότι ή άνώμαλη πολιτική ζωή, πού όντως ύπηρχε, παρεμπόδιζε την ώρίμανση του καπιταλιστικού μοντέλου ή ότι εννοούσε μόνο την άνάπτυξη των «ξένων και ντόπιων μονοπωλίων» και τά προνόμια των όλίγων πλουτοκρατών.

Έτσι, μέ βάση αυτήν την εικαζόμεγη κοινωνική ύλη μιάς άνώριμης κοινωνίας, ή παραδοσιακή άριστερά προσδιόριζε και προσδιορίζει άκόμη τούς λογικά αντίστοιχους πολιτικούς στόχους: εθνική ανεξαρτησία, οικονομική άνάπτυξη, κοινωνική δικαιοσύνη, εκδημοκρατισμός. Και πάντα λόγω των ελληνικών πολιτικών ιδιομορφιών προείχε κάτι πού αποτελούσε τή συμπύκνωση του πολιτικού: ή αποκατάσταση και ή στερέωση της δημοκρατίας, τό «βάθεμα και τό πλάτεμα», ως προϋπόθεση της κοινωνικής προόδου, στο πλαίσιο βέβαια μιάς άστιδημοκρατικής ανεξάρτητη Πολιτείας. Τό προς κατάκτηση στάδιο της ανεξάρτητης, βαθιά και πλατιά εκδημοκρατισμένης Έλλάδας, αντιπροσώπευε τόν πολιτικό όρίζοντα της άριστερας όπου προβάλλονταν (και προβάλλονται) πολλές τροχιές ανάλογα μέ την πολιτική συγκυρία, αλλά πού απομακρυνόταν άκόμη πιό πολύ κάθε φορά πού πίστευε ότι τόν πλησίαζε. Μάλιστα οι άνώμαλες πολιτικές συνθήκες δικαίωναν την πεποίθηση ότι αυτή ή ανεξέλικτη κοινωνικά και αντιδημοκρατική πολιτικά κατάσταση όφειλόταν αποκλειστικά στον ξένο παράγοντα πού κρατούσε όμηρη την περιδεί, λιγοστή και ίσχυή άστική τάξη, κι αυτή μέ τή σειρά της καταδυνάστευε τό σύνολο του ελληνικού λαού. Έτσι ό αντιιμπεριαλισμός, πανάκεια και ιδεοληψία, μέ τό μονοσήμαντο προσανατολισμό του απονεύρωνε τούς πολιτικούς άγώνες από την κοινωνική τους τεκμηρίωση και τούς υπέτασσε στην οικουμενική διαπάλη του ιμπεριαλιστικού (ΗΠΑ-ΝΑΤΟ) και του αντιιμπεριαλιστικού (ΕΣΣΔ-σοσιαλιστικές χώρες) στρατοπέδου.² Σ' αυτό τό υπερεθνικό και υπεριοικονομικό επίπεδο τά πάντα χάνονταν στους δαίδαλους του διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων. Η αντιιμπεριαλιστική επανάσταση θά προχωρούσε ταυτόχρονα και συνδυασμένα από δύο δρόμους: τόν εννοϊκό διεθνή συσχετισμό δυνάμεων (κατίσχυση ΕΣΣΔ) και την άνάπτυξη της πλατιάς, εθνικής συμμαχίας. Ίδιαίτερα μετά τόν εμφύλιο πόλεμο, οι κομμουνιστές πίστεψαν ότι θά πετύχαιναν την Έθνική Δημοκρατική Άλλαγή (Ε.Δ.Α) μέ συμμαχία όλων των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων πού εκτείνονται από τό προλεταριάτο έως και την (μή μεταπρατική) εθνική άστική τάξη. Πάντα βέβαια πρόσθεταν, και προσθέτουν

άκόμη, ότι ύστερα από την αποκατάσταση της δημοκρατίας και την κατάκτηση της ανεξαρτησίας, κι αφού θά εκλείψει, όριστικά και άμετάκλητα, κάθε πιθανότητα ύπαναχώρησης στην ιστορική Έκτροπή, άνοίγεται ό όρίζοντας της σοσιαλιστικής άλλαγής, τό στάδιο του Άπώτερου, του Υπέρτατου, του Ύστατου, του Τελικού Σκοπού. Όλα γίνονταν σάν ή ιστορική Έκτροπή νά υποχρέωνε τούς κομμουνιστές ν' άποσυνδέουν την ιδεολογία τους από την πολιτική τους, τή σοσιαλιστική επαγγελία από τά ένδιάμεσα στάδια, σάν νά άποστράγγιζαν τελικά την πολιτική από την κοινωνική της ύλη. Έτσι όμως ή πολιτική διεξαγόταν συνέχεια στο πεδίο του ταξικού αντιπάλου.

Η θεωρία των σταδίων

Δέν θέλω τώρα νά καταπιαστώ μέ τά τεράστια και κρίσιμης σημασίας ιστορικά θέματα της πρόσφατης ιστορίας μας, νά δούμε δηλαδή πότε και πόσο ίσχυαν όλα αυτά. Πρέπει όμως νά δούμε πόσο ίσχύουν σήμερα όλα αυτά. Νά δούμε αν ύπάρχει κάποιο κοινωνικό στάδιο προς κατάκτηση πού θά μπορούσε νά δώσει πολιτικό νόημα στη δράση των κοινωνικών δυνάμεων πού ύφίστανται την καπιταλιστική εκμετάλλευση και καταπίεση εκτός, βέβαια, από την άνεπη αναπαραγωγή του καπιταλισμού, έστω του ιδιόμορφου ελληνικού «μικροκαπιταλισμού». Κι αυτό είναι ένα έρώτημα άρκετά αυτόνομο από τά ζητήματα της ιστορίας μας και άπολύτως κρίσιμο για τή μελλοντική μας πορεία.

Θά πρέπει νά όμολογήσει κανείς ότι ύπάρχει μιά παράδοξη κατάσταση: στίς γραμμές της παραδοσιακής αλλά και της ανανεωτικής άριστερας κανείς δέν άρνείται την καπιταλιστική ώρίμανση της ελληνικής κοινωνίας, κανείς δέν άμφισβητεί στά σοβαρά ότι στην Έλλάδα κυριαρχεί ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και ότι ή επικράτηση του, πού συνεπάγεται γενίκευση της μισθωτής εργασίας, γενίκευση των καπιταλιστικών ταξικών και αντίστοιχων κοινωνικών σχέσεων, προδιαγράφει τή δυναμική της άνάπτυξης του συνόλου κοινωνικού σχηματισμού. Και τό παράδοξο άποκαλύπτεται ολοκάθαρα αν σκεφτεί κανείς ότι, παρά την καθομολόγηση του καπιταλιστικού χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας, οι πολιτικοί στό-

2. Τό ζήτημα βέβαια ήταν και είναι εκείνος ό «αντιιμπεριαλισμός» πού προσπαθούσε νά στρέψει επί ματαίω έναντιόν του άμερικανικού ιμπεριαλισμού όλες τις κοινωνικές τάξεις, άκόμη και τις καπιταλιστικές, εκτός από τά επιθετικά μονοπώλια, τούς μεταπράτες και τούς ξενόδουλους πράκτορες της CIA. Η άνασκευή της θεωρίας του ψευδεπίγραφου αντιιμπεριαλισμού και της σύστοιχης πολιτικής πρακτικής κόστισε τό βαρύ τίμημα νά μη βλέπουμε πολλοί ότι ύστερα από ένα όρισμένο σημείο πού συμπύπτει μέ την νικηφόρα έκβαση των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων (κυρίως Βιετνάμ), και για τά καθ' ήμάς όπωσδήποτε μετά την πτώση της δικτατορίας, τά πράγματα αλλάζουν ριζικά. Άπό κει και πέρα, όχι μόνο ό ψευδεπίγραφος αντιιμπεριαλισμός αλλά κι εκείνοι πού έβλεπαν τά κοινωνικά έρείσματα της ιμπεριαλιστικής διεύδωσης και της εσωτερικής ιμπεριαλιστικής συμμαχίας, και παρά τό γεγονός ότι ό ιμπεριαλισμός δέν έπαψε βέβαια νά ύπάρχει, δέν μπορούσε νά προσφέρει τόν άξονα πλεύσης για την Άριστερά.

χοι που προβάλλονται δεν συνδέονται με την επικαιρότητα του σοσιαλισμού αλλά σχεδιάζουν κάποια ενδιάμεσα στάδια όπως ή κατάργηση της ιμπεριαλιστικής εξάρτησης, ο περιορισμός της αυθαιρεσίας των ξένων και ντόπιων μονοπωλίων και ή συνάδουσα «ριζική», «βαθιά», «πραγματική», «πραγματικά δημοκρατική» ή χωρίς κοσμητικά επίθετα 'Αλλαγή. Βρισκόμαστε, λοιπόν, πάντα στην προβληματική της 'Εκτροπής. 'Αλλαγή σημαίνει ή άναίρεση της 'Εκτροπής, τό ίσως ένα στραβού δρόμου, ώστε από κει και πέρα να δουλέψουν οι ιστορικές νομοτέλειες. 'Εκείνες οι άθωες φαινομενικά και πασιφανείς έλληνικές ιδιομορφίες του άνωμαλου πολιτικού βίου, του μεταπρατισμού, της «είσαγωγής του καπιταλισμού» άκυρώνουν τις γενικές διαπιστώσεις και αϊφνιδίως όρίζουν ένα κοινωνικοπολιτικό στάδιο προς κατάκτηση που μόνο στη ρητορεία της γλώσσας των επιθέτων γίνεται στάδιο δόξης λαμπρόν.

Τά πράγματα είναι όμως ακόμη πιό περίπλοκα. Γιατί ή άντοχή και ή μακροδιότητα της «θεωρίας των σταδίων» (άν και δεν όμολογείται πλέον λόγω της θεωρητικής της άνυποληψίας) συνοδεύεται με διάφορες άφοπλιστικές δελτιώσεις με μεγάλη πέραση στό στρατόπεδο της άνανεωτικής άριστερας. 'Η θεωρία των σταδίων που θά πάρει τό όνομα θεωρία των «δι-αρθρωτικών άλλαγών» θά συνδυασθεί με την άπόρριψη «της στρατηγικής της έφόδου» που, ως σταλινική, μπορεί εύκολα και άνέξοδα να παραδοθεί στην κοινή περιφρόνηση. 'Αντίθετα οποιαδήποτε αντίληψη για την έπικαιρότητα του σοσιαλισμού σιγματίζεται εύθως και σαφώς ως σταλινική μιά και, όπως λένε, παραπέμπει στη «μετωπική σύγκρουση», στην έφοδο για την κατάληψη της εξουσίας, στην άποτροπία τακτική των ξεκομμένων πρωτοποριών που είναι καταδικασμένες σε άποτυχία, αλλά κι άν πετύχουν δεν μπορεί παρά να καταλήξουν στα γνωστά δικτατορικά συστήματα της δικτατορίας του προλεταριάτου και του ύπερκρατισμού.³ 'Οποιοι, λοιπόν μιλάει σήμερα για σοσιαλισμό είναι σταλινικός (με κατ' έπίφαση άντισταλινικό προσωπείο), κρατιστής και άριστεριστής.

Γι' αυτό και οι συνετοί της άνανέωσης, για να μή διαπραξουν αυτά τά όλέθρια άμαρτήματα, που εξόντωναν τους προγόνους και μηδένισαν τους άπογόνους, ξαναχτίζουν μεθοδικά αλλά με σύγχρονα ύλικά τη θεωρία των σταδίων. 'Ετσι τά σημερινά δεδομένα της παγκόσμια καπιταλιστικής κρίσης που κανείς δεν άμφισβητεί, θά ένωματωθούν κι αυτά στό παλιό πολιτικό σχήμα που θά παραπέμπει την έπικαιρότητα του σοσιαλισμού σε κάποιο άπώτατο μέλλον. 'Αξίζει τον κόπο να παρακολουθήσουμε, έστω συνοπτικά, τη σχετική άνάπτυξη:

Κατ' άρχήν μερικές γενικά σωστές παραδοχές: 'Υποστηρίζεται ότι στη σημερινή φάση του καπιταλισμού ή τεράστια συσσώρευση κεφαλαίων και ή σταθερότητα, χάρη στους εργατικούς-λαϊκούς άγώνες, της τιμής της εργατικής δύναμης λιγοστεύουν τά κέρδη. Κι ότι στην πληθωρική προσφορά που έχει δημιουργήσει ή συσσώρευση άρχίζει να άντιστοιχεί μιά ύποτονική ζήτηση που δημιουργεί καταναλωτικό άδιέξοδο, μείωση των πωλήσεων και σοβαρή κάμψη των επενδύσεων. 'Ετσι, καθώς ή όλη παραγωγική διαδικασία έλέγχεται, όπως ύποστηρίζουν, από τό

σύστημα του ονομαζόμενου Κρατιστού Μονοπωλιακού Καπιταλισμού, τά μεγάλα καπιταλιστικά μονοπώλια και οι Πολυεθνικές, σε στενή συνεργασία με τό κράτος που έλέγχουν άπολύτως, προσπαθούν να άξιοποιήσουν τά κεφάλαιά τους μέσα σε συνθήκες άφενός άκράιου άνορθολογισμού και άνταγωνισμού και άφετέρου σθεναρής άμυνας της εργατικής τάξης που προσπαθεί να διατηρήσει και την πλήρη άπασχόληση και τη σταθερότητα των ήμερομισθίων. 'Ετσι ο καπιταλισμός περνάει μιά φάση άγκύλωσης, μιά φάση κοινωνικής στένωσης. Η άντικειμενική άδυναμία του συστήματος να επιδίώσει και να άναπτυχθεί «φυσιολογικά» τό οδηγούν σε πολιτικοϊδεολογική χρεοκοπία άφου δεν μπορεί πλέον να κρύψει ούτε να ξεπεράσει τις άντιφάσεις του.

'Επομένως ή άπαξίωση του κεφαλαίου και ή μείωση του ποσοστού του κέρδους συνεχίζονται. 'Εξαιτίας όλων αυτών των δομικών δυσκαμψιών και κρίσεων είναι άδύνατο να έναρμονισθούν οι ρυθμοί της ζήτησης και της προσφοράς. Στην άκρη της διαδικασίας παρατηρείται καταστροφή των εισοδημάτων των εργαζομένων, καταστροφή των μικρομεσαίων έπιχειρήσεων, καταστροφή των άγροτικών εισοδημάτων, άνεργία.

Σ' αυτή την κοινωνική περιγραφή, με την όποια δεν μπορεί παρά να συμφωνήσει κανείς σε γενικές γραμμές, ίδου και ή πολιτική άπόδοση, άπαύγασμα πολιτικής μεταφυσικής: 'Από την παλαιά στάλινο-τροτσκο-τριτοδιεθνίτικη θεωρία της άναπόδραστης κατάρρευσης του καπιταλισμού⁴ που πρόδλεπε ότι στά ερείπια του θά έφορμούσαν οι προλεταριακές μάξες για να συντρίψουν την άστική έξουσία και να θεμελιώσουν την προλεταριακή κοινωνία με την εργατική τάξη έπικεφαλής και τους συμμάχους της δίπλα, κρατήθηκε ο πυρήνας του καταστροφισμού: ή κρίση οδηγεί στην κατάρρευση, ή κατάρρευση έχει ως νομοτελειακό άποτέλεσμα την προλεταριακή επανάσταση. Βέβαια σήμερα δεν μιλούν για προλεταριακή επανάσταση αλλά τό κύριο στη θεωρία αυτή δεν είναι ο άμεσος πολιτικός στόχος αλλά ότι, στην ιστορική μακροκλίμακα, θεωρεί τον καπιταλισμό ως ιστορική προσωρινότητα, ως ένα νομοτελειακά τετρασημένο

3. Θά μπορούσε να άραδιάσει κανείς πολλές σελίδες παραπομπών σε βιβλία, άρθρα και κομματικές άποφάσεις όπου είτε ρητά είτε έμμεσα εκφράζεται αυτή ή πολιτική φιλοσοφία. Θά ήταν όμως χωρίς ενδιαφέρον. 'Αν πάντως ο άναγνώστης θέλει να έχει μιά ολοκληρωμένη και σαφή έκδοση αυτών των άντιλήψεων ως ρίζε μιά ματιά στό πόνημα του Περικλή Βαλλιάνου «για τό Νίκο Πουλαντζά και τό μαρξιστικό δομισμό» (Σύγχρονα θέματα, τεύχ. 10, 'Απρίλης 1981.)

4. Δεν θέλω να ίσοπεδώσω τις τεράστιες διαφορές τροτσκισμού-σταλινισμού. 'Όμως, για τον καταστροφισμό, παρατηρείται μιά ιδιαίτερα άποκαλυπτική σύμπτωση άπόψεων. 'Ανεξάρτητα από τις διαμάχες και τις άλλες σαθές διαφορές άνάμεσα στα διάφορα ρεύματα της Γ' Διεθνούς, φαίνεται ότι στό σημείο αυτό υπάρχει μιά θεωρητική και ιδεολογική σταθερά που, άλλωστε, κατάγεται από τη Β' Διεθνή. Δεν θά πρέπει επίσης να ίσοπεδώσει κανείς ολοκληρη την ιστορία της Γ' Διεθνούς όπως είναι της μόδας τά τελευταία χρόνια. Γιατί δεν είναι καθόλου τό ίδιο πράγμα π.χ. ή Διεθνής του 1919-1923 μ' εκείνη του 1927-32 και πολύ περισσότερο με τη Διεθνή του 1934-1943. 'Απ' αυτή την άποψη χρειάζεται μιά σαφή περιοδολόγηση ώστε να ξε-ρουμε για ποιό πράγμα μιλάμε.

στάδιο στην εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών· και από την άλλη μεριά στην όθνη αυτής της αισιόδοξης τελεολογίας ο σοσιαλισμός εμφανίζεται ως νομοτελειωκός διάδοχος του καπιταλισμού.

Η σύγχρονη μορφή που παίρνει η θεωρία των σταδίων, εμμένοντας πάντα στη θεώρηση του καπιταλισμού ως ιστορικής προσωρινότητας όπως και η προκάτοχός της του ύστερου τριτοδιεθνισμού, συμπληρώνει ότι ναι μέν το καπιταλιστικό σύστημα δεν οδηγείται στην αυτοκαταστροφή του, αλλά ότι στίς σημερινές συνθήκες της γενικευμένης οργανικής κρίσης του καπιταλισμού είναι δυνατό να προκύψει «ολιγότερος καπιταλισμός». Οί αγώνες των εργαζομένων, των διανοουμένων, των αγροτών, των μικρομεσαίων, των νέων κοινωνικών στρωμάτων, όλων των παραδοσιακών και νέων κοινωνικών και πολιτικών κινήματων που διεκδικούν τις πολιτικές δυνάμεις του σοσιαλισμού, οί αγώνες, λοιπόν, αυτοί συνεπάγονται προοδευτικά πολιτικές και κοινωνικές κατακτήσεις σε βάρος του καπιταλισμού που του περιορίζουν *ολοένα και περισσότερο* τά όρια και τις δυνατότητές του, του αποδυναμώνουν τά κέντρα ισχύος, δηλαδή τή Μονοπώλια, τίσ Πολυεθνικές και τό Κράτος, διεκδικούν τά όρια των πολιτικών δυνατοτήτων των λαϊκών μαζών, κατακτούν θέσεις στο έσωτερικό των κρατικών μηχανισμών, απομονώνουν τίσ πολιτικές δυνάμεις τής αστικής εξουσίας. Προσημαίνεται έτσι ένα ή πολλά ενδιάμεσα κοινωνικοοικονομικά στάδια και ένα πολιτικό πεδίο πριν τό σοσιαλισμό, ας πούμε τό στάδιο του «ολιγότερου καπιταλισμού» ή για τά καθ' ημάς τό στάδιο τής πραγματικής, βαθιάς, στέρεης Άλλαγής, ή τής «προχωρημένης Δημοκρατίας» (Démocratie avancée) που έλεγαν παλιότερα οί Γάλλοι κομμουνιστές.⁵ Η σύγχρονη θεωρία των σταδίων μας λέει τελικά ότι προοδευτικά διαμορφώνεται ένας νέος συσχετισμός δυνάμεων που δρώ πρός τήν *κατεύθυνση του σοσιαλισμού*, μέχρι πλήρους αποστραγγίσεως τής πολιτικής και κοινωνικής δυνάμεως του καπιταλισμού. Περίπου: από τή μιά μεριά οί αντίνομίες του καπιταλισμού του κόβουν τό δρόμο τής ανάπτυξης και τής αναπαραγωγής του, τόν υποχρεώνουν νά περνά στην άμυνα, μέ μόνο όπλο τά πολιτικά μέσα, δηλαδή τόν αυταρχισμό του κράτους που κι αυτός θά λειτουργεί ως μπουραγκ γιατί του στενεύει συνεχώς τήν κοινωνική του βάση. Άπό τήν άλλη μεριά τό μπλόκ όλων των άριστερών, σοσιαλιστικών, κομμουνιστικών, προοδευτικών δυνάμεων που αντικόβουν τήν επιθετικότητα των μονοπωλίων διεκδικώντας συνεχώς τίσ πολιτικές και κοινωνικές κατακτήσεις. Ένας πρωτεύκός αγώνας θέσεων μέ εκατέρωθεν νίκες

5. Η γραμμή τής «Προχωρημένης Δημοκρατίας» πρυτάνευσε όλο τό διάστημα από τό θάνατο του Τορέζ ως τήν υπογραφή του Κοινού Προγράμματος τής Άριστεράς τό 1972. Μέ τό 22ο συνέδριο του ΓΚΚ, που έθεσε τό ζήτημά εξουσίας τής Άριστεράς στή Γαλλία, φάνηκε ότι οί Γάλλοι κομμουνιστές αλλάζουν κατεύθυνση. Είναι τήν ίδια εποχή που γάνουν διάφορα ανοίγματα και βρίσκονται στο άπώγειο τής εύρωκομμουνιστικής τους τακτικής. Πόσο πραγματικά *αλλάζουν* τό μαρτυρούν οί έκτοτε άθλιότητες τής πολιτικής τους και ό πρόσφατος καταποντισμός τους.

6. Η Christine Buci-Glycksmann εξέθεσε πολύ καθαρά τό ζήτημα αυτό στο σεμινάριο που όργάνωσε τό Μάη του 1980 ή ομάδα Dire για τή δεκαετία 1970-80. Βλέπε και τό βιβλίο τής Le défi Social-démocrate που έπεξεργάστηκε μέ τόν Σουηδό Göran Therborn (Maspero, 1981).

στά σημεία αλλά που τελικά τά σημεία υπέρ των δυνάμεων του σοσιαλισμού δέν μπορεί παρά νά είναι περισσότερα, δέν μπορεί παρά στην τελική άθροιση νά έπαληθεύσουν τό νομοτελειωκό θρίαμβο του σοσιαλισμού.

Αυτή ή στρατηγική μέ τήν άκρατη αισιοδοξία που τή συνέχει μαρτυρά για τήν πορεία που διέγραψαν τά άριστερά κινήματα από τά χρόνια τής μεγάλης κρίσης του 29-30 ως τή δεκαετία του '70. Μιά προσπάθεια για τή μεγιστοποίηση του κοινωνικού όφέλους, για τή σταθεροποίηση τής τιμής τής εργατικής δύναμης, μέσα σε συνθήκες πλήρους άπασχολήσεως, για κοινωνικές παροχές και κατοχύρωση των πολιτικών ελευθεριών. Και νομίζω δίκαια χαρακτηρίστηκε ως άριστερός κενσιανισμός.⁶

Κι όμως κινείται

Η θεωρία των σταδίων, είτε μέ τήν παρωχημένη και τήν καταδικασμένη της μορφή τής άναμονής και τής εφόδου, είτε μέ τή νεοτερική των διαρθρωτικών αλλαγών, δέν είναι παρά μιά αισιόδοξη γραμμική τελεολογία που στο φωτεινό όρίζοντα του μέλλοντος προβάλλει τήν επί τής γής αναπόδραστη έλευση του σοσιαλισμού. Παραγνώνει όμως ότι ενώ όντως ή κρίση του καπιταλισμού καταστρέφει ή άποσταθεροποιεί τίσ κοινωνικές ίσορροπίες, ταυτόχρονα, και μέ τήν ίδια κίνηση, ανοίγει νέες διαδικασίες που τόν ενισχύουν και τόν άνασυγκροτούν. Άν τό κεφάλαιο καταφέρνει νά αναδιαρθρώνει και νά αναδιατάσει τήν εργατική δύναμη σύμφωνα μέ τίσ ανάγκες του κέρδους, αν μπορεί νά περιστέλλει τό συνδικαλισμό τής εργατικής τάξης και άλλων κοινωνικών στρωμάτων σε λειτουργίες διεκδικητικές, αν τά νέα κοινωνικά κινήματα παραμένουν σε μιά κατάσταση παραληλότητας ως προς τό εργατικό κίνημα, αν τέλος τό εργατικό κίνημα δέν θέτει τό ζήτημα τής εξουσίας και τής γενικής πολιτικής όργάνωσης τής κοινωνίας, τότε και ό καπιταλισμός μακροημερεύει και ό σοσιαλισμός παραμένει άδέβαιη υπόθεση του άπωτάτου μέλλοντος και έσχατολογική προσδοκία τής παρακμής του εργατικού κινήματος. Γιατί ούτε ό καπιταλισμός είναι μιά ιστορική προσωρινότητα ούτε ό σοσιαλισμός νομοτελειωκή αναγκαιότητα που θά ξεπηδήσει στο μεταίχμιο των πεπερασμένων ορίων του καπιταλισμού. Εκείνο που πραγματικά συμβαίνει είναι ότι ό καπιταλισμός, όπως κάθε κοινωνικό σύστημα, υπάρχει διά των αντιφάσεών του, που τό ξέσπασμά τους (κρίση) και ή άπορρύθμιση των μηχανισμών έλέγχου (είτε των μηχανισμών τής αγοράς είτε του κράτους) καθιστά επίκαιρο τό πολιτικό σχέδιο του σοσιαλισμού, τόν αναγορεύει σε πιθανότητα έπαληθεύσιμη και δυνατότητα έγγεγραμμένη στή ροή των πραγμάτων, έπαληθεύσιμη ή διαψεύσιμη ανάλογα μέ τήν τροπή τής πάλης των τάξεων.

Ποτέ ως τώρα δέν σημειώθηκε κρίση που ν' άνέκοψε τό δρόμο του καπιταλισμού, που νά του στέρνησε τή δυνατότητα ν' αναπτύξει τίσ παραγωγικές δυνάμεις. Άντίθετα οί κρίσεις διεκδύσαν τά πεδία ανάπτυξης του. Έτσι και ή σημερινή κρίση, που είναι τόσο εκτεταμένη όσο κι εκείνη του μεσοπολέμου, γίνεται προοδικά στό μάτια μας ό γιγαντιαίος κοινωνικός μηχανισμός άναδόμησής του και επέκτασής του σε νέους τόπους, και νέους τομείς κοινωνικής δραστηριότητας. Ξέρουμε ότι οί παλαιότερες κρίσεις ήταν

καταστροφικές κατά τούτο: ανέσκαψαν συθέμελα τις κοινωνίες που προσέβαλαν, περιόρισαν τά αγροτικά στρώματα, άλλαξαν ριζικά τις πολιτισμικές συμπεριφορές ολόκληρων λαών, γλέυασαν αιωνόβια συστήματα ηθικών αξιών, άλλαξαν τό χάρητη ολόκληρων ηπείρων, αλλά και αναδόμησαν τις τάξεις, έπεξέτειναν τη μισθωτή εργασία, αύξησαν την παραγωγικότητα, κι ύψηλή άπορροφητικότητα και ύψηλό βιωτικό επίπεδο τόνωσαν σέ τέτοιο βαθμό την παραγωγή που τό ύπεραξιωμένο κεφάλαιο μπόρεσε νά κρατήσει σταθερά τά πρωτεία σέ όλη την περίοδο που πάει άπό τό Β΄ παγκόσμιο πόλεμο ως τις άρχές της δεκαετίας του '70. Δέν ήταν και λίγο.

Και τά τελευταία χρόνια, παρόλη την κρίση, ή μάλλον έξαιτίας της κρίσης, στίς χώρες του προηγμένου καπιταλισμού, τίς ΗΠΑ, τη Δυτ. Ευρώπη και την Ίαπωνία δοκιμάζονται και αναπτύσσονται γοργόρρυθμα οί νέες μορφές της καπιταλιστικής αναδόμησης που όμως ύπακούουν στον ίδιο, παλιό θεό: τό κεφάλαιο, την παραγωγή, την πώληση, τό κέρδος. Δέν πρόκειται για μελλοντολογικές ένοράσεις, εικασίες ή πρόδρομα σημάδια αλλά για γιγαντιαίες διαδικασίες που άρχισαν κιάλας νά ξετυλίγονται μπροστά στά μάτια μας. Έμπορευματοποίηση της πληροφορίας, της έπικοινωνίας, κυριαρχία του ηλεκτρονικού ύπολογιστή, της πληροφορικής, της τηλεματικής, των τραπεζών γνώσεων· έμπορευματοποίηση της έπιστήμης, της εκπαίδευσης, της Ιατρικής· έμπορευματοποίηση της ιδιωτικής ζωής, του νοικοκυριού, του παιχνιδιού, του άγχους, του άθλητισμού, της τέχνης, της αίσθησης, της όμορφιάς, της αναψυχής, της ενκρασίας των άνέμων της γής, άκόμη και του θανάτου. Δίπλα στά «παραδοσιακά» προϊόντα της μέχρι πρότινος «παραδοσιακής» καπιταλιστικής τεχνολογίας (βαριά και έλαφρά βιομηχανία) παράγονται μέ ξέφρενο ρυθμό τά άπειράριθμα νέα άπό τούς όνομαζόμενους τομείς αϊχμής της ηλεκτρονικής τεχνολογίας.

Όλα αυτά δέν σημαίνουν βέβαια μόνο «τεχνικά επιτεύγματα» και προθήκες μέ νέα προϊόντα μεγάλων δυνατοτήτων. Σημαίνουν, κυρίως, νέες θέσεις παραγωγής, νέος καταμερισμός εργασίας, νέα κατονομή των ανθρώπων στά παλαιά και νέα επαγγέλματα: που σημαίνει, αναδόμηση των τάξεων, νέος τρόπος ζωής και τελικά διατήρηση της παλαιάς ιεράρχησης των τάξεων, διατήρηση των παλαιών ταξικών και κοινωνικών καπιταλιστικών σχέσεων. Άν λοιπόν ό καπιταλισμός περνά κρίση, ή κρίση, έστω μέ τό βαρύ τίμημα της άνεργίας και του πληθωρισμού, έτοιμάζει την άναπαραγωγή του.

Όλιγότερος ή περισσότερος καπιταλισμός;

Και στην Ελλάδα; Πόσο έχει προσβληθεί ή κοινωνία των μή προνομιούχων Έλλήνων άπ' όλα αυτά; Πόσο αυτές οί γενικές διαδικασίες που ξετυλίγονται στίς άναπτυγμένες μητροπόλεις του καπιταλισμού εισβάλλουν και στην Ελλάδα, στο βασίλειο του ελληνικού μικροκαπιταλισμού;

Άς άφήσουμε τό τροπάρι των ελληνικών ιδιομορφιών. Οί ελληνικές ιδιομορφίες δέν έμπόδισαν την έλευση και στον τόπο μας του αυτοκινήτου, του τυ-

πωμένου χαρτιού, του πλαστικού, του άλουμίνιου της τηλεόρασης, της Ίζόλα, (πολιτισμός στο σπίτι), τη μαζική αύξηση των μισθωτών, τό πολεοδομικό φαινόμενο δέν στάθηκαν έμπόδιο στην καταστροφή των παραδοσιακών μορφών κοινωνικής όργάνωσης και των παλαιών συστημάτων αξιών, στην έμπορευματοποίηση τεράστιων τομέων της κοινωνικής δραστηριότητας· δέν άνέκοψαν την καπιταλιστική συσσώρευση και τά πρωτεία του κεφαλαίου, της πώλησης, του κέρδους: παρά τόν έμφύλιο, παρά τόν περιόητο μεταπρατισμό των Έλλήνων άστών, παρά τίς δικτατορίες και τά καθεστώτα άνωμαλίας. Ίσως μάλιστα και χάρη σ' αυτά. Μπορεί ό ρυθμός αυτού του γενικού μετασχηματισμού της τελευταίας είκοσαετίας νά επιβραδυνόταν ή νά επιταχυνόταν άνάλογα μέ την ένταση της πάλης των τάξεων (ός μήν ξεχνάμε την άλματώδη ανάπτυξη στά χρόνια της δικτατορίας, άκριβώς δηλαδή στά χρόνια της μηδενικής στάθμης της πάλης των τάξεων), άνάλογα μέ την ικανότητα της κρατικής έξουσίας και των κρατικών μηχανισμών νά έξυπηρετούν και νά οργανώνουν την άναπαραγωγή του κεφαλαίου, άνάλογα μέ τίς ξένες έπιρροές και τόν έπιτόπιο άνταγωνισμό τους. Στά σημεία αυτά μπορούμε νά έπιστημόνουμε πολλές ιδιομορφίες, παρόλο που, βέβαια, άν τό καλοσκεφτούμε ό καπιταλισμός είναι παντού «ιδιόμορφος» σέ σχέση μέ τό άφηρημένο θεωρητικό περιγραφικό και άναλυτικό σύστημα που διαθέτουμε και σέ σχέση μέ τόν όποιοδήποτε διπλανό του. Παρά ταύτα όμως ή γενική τάση της μεταμόρφωσης και του γενικευμένου, σέ άνώτερο επίπεδο, μετασχηματισμού είναι παντού ή ίδια.

Άν έτσι έχουν τά πράγματα, ή σημερινή κρίση της ελληνικής κοινωνίας έγκαλεί τό ξεπέρασμά της. Άλλά άκόμη και για τόν ελληνικό μικροκαπιταλισμό δέν ύπάρχει παρά ένα ξεπέρασμα και μιá ανάπτυξη: ή καπιταλιστική διέξοδος άπό την κρίση σύμφωνα μέ τίς άνάγκες του κέρδους. Και έφόσον ή ελληνική κοινωνία σήμερα είναι μιá κοινωνία της κερδοσκοπίας, δηλαδή της εκμετάλλευσης· έφόσον τό συντησιακό πνεύμα είναι κοινωνικός και οικονομικός θεοσμός που καθορίζει συγκεκριμένα τά όρια της συσσώρευσης αλλά και τό εύρος της διανομής και άναδιανομής των εισοδημάτων· έφόσον τό ύπερσυγκεντρωτικό κράτος καταστρέφει όλα τά όριζόντια κοινωνικά δίκτυα - π.χ. συνδικάτα, τοπική αυτοδιοίκηση, κινήματα, κόμματα κ.λπ. - μεταμορφώνοντας τούς πολίτες σέ ύπηκόους χωρίς άντικειμενικά διακαιώματα· έφόσον τό κράτος άνατροφοδοτεί τη συντησιακή - μικροαστική άποσπασματικότητα διατηρώντας τά μικρά προνόμια για νά διασφαλίζει τά μεγάλα· έφόσον αυτή ή ύπερσυγκεντρωτική κοινωνική-κρατική συγκρότηση γίνεται τό άρχέτυπο και τό πρότυπο για τη δομή και τη λειτουργία των κομμάτων (βλέπε και τό νεόκοπο ΠΑΣΟΚ που κληρονόμησε όλα τά κρατολατρικά-συγκεντρωτικά στίγματα των γεννητόρων του)· έφόσον ή κοινωνική, ή πολιτιστική και ή πολιτική άνανέωση καταστέλλεται είτε άπό τόν άσφυκτικό έναγκαλισμό του κράτους άνωθεν (βλέπε π.χ. την άπορρόφηση στο κράτος όλων των στοιχείων ζωής και δημιουργίας που γέννησε ό άντιδικτατορικός άγώνας και ή πρώτη μεταδικτατορική-μεταάτατική περίοδος μέ τίς σπύτοιχες διαψεύσεις) είτε άπό την περιφρονητική έπαρση της μικροαστικής κοινωνίας κάτωθεν. έκει που κνοφορείται και πάει νά γεννηθεί· έφόσον οί Νεοέλληνες ζητούν όλοένα περισσότερο κέρδος - έστω τό κέρδος της γαιοπροσόδου, του μπαξισιού και

του γκαρσονιού· εφόσον οι δυνατότητες κερδοληψίας (έκμετάλλευσης) αυξάνονται και νέες αναφέρονται κατά τα μέρη της Μ. Ανατολής, των Ανατολικών χωρών και των τουριστικών εκμεταλλεύσεων· εφόσον, λοιπόν, όχι μόνο δεν υποχωρούν αλλά αντίθετα ενισχύονται οι μηχανισμοί (δέν μιλώ για τη CIA και τα σταγονίδια αλλά για κοινωνικούς μηχανισμούς) συντήρησης και αναπαραγωγής της νεοελληνικής ασυναρτησίας, τότε στην ελληνική κοινωνία τό μικρό και τό μεγάλο κεφάλαιο, ή τό μικρό ή τό μεγάλο κέρδος συγκροτούν τό παρόν της και σχεδιάζουν τό μέλλον της. Και εφόσον ή κοινωνία αυτή, όντας μέσα στην ίδια γεωπολιτική και γεωοικονομική χροάνη της καπιταλιστικής Εύρώπης, ζει και τή δική της και τήν παγκόσμια κρίση, ή έξοδος πού κι εδώ ετοιμάζεται, μέ τή σημερινή Δεξιά ή χωρίς αυτήν στην κυβέρνηση, θά είναι όχι λιγότερο αλλά περισσότερο καπιταλιστική. Πολύ περισσότερο μάλιστα πού οι άκτοικοί της σαγηνεύτηκαν άπότομα άπό τό θέαμα της εϋμάρειας και ή άπαστράπτουσα τουριστοξενοδοχειακή επιφάνειά της θόλωσε τίς εικόνες του ζοφερού μέλλοντος της; όχι βέβαια του μέλλοντος της μιζέριας και της πείνας πού ξορκίζει ή άντικυβερνητική δημαγωγία αλλά της άλόγωσης άπό τήν ψυχική άσφυξία, του μέλλοντος της γενικής έμπορευματοποίησης, των καπιταλιστικών ολοκληρώσεων και ολοκληρωτισμών.

Αν μιά πολιτική αντίσταση δέν ανακόψει αυτή τήν εξέλιξη ή ιστορία θά κρατήσει άπ' αυτές τίς δύο τελευταίες δεκαετίες του αιώνα τό πανόραμα της μεγαλύτερης δυνατής πολτοποίησης ανθρώπινων μαζών μπροστά στό δωμό του έμπορεύματος, του μεγαλύτερου χλευασμού ιστορικών πολιτισμών καθώς ό ένας μετά τόν άλλον θά περνάνε στην άρμοδιότητα των μουσείων, καθώς ή φύση θά γίνεται άντικείμενο μιάς άσέλγειας στίς έσχατες συνέπειές της. Τό μέλλον επομένως δέν θά είναι εϋθύγραμμη εξέλιξη του παρόντος. Είναι τό λιγότερο πού μπορούμε νά μάθουμε άπό τό παρελθόν και τό παρόν μας. Άλλωστε τό 2000, πραγματικά, δέν είναι άπώτατο μέλλον. Φτάνει αύριο. Άπό όρισμένες άπόψεις έχει κιόλας φτάσει. Η κοινωνία του μέλλοντος έχει κιόλας σχεδιασθεί προεξοφλώντας τούς άγνωστους δρόμους της ανθρωπότητας. Τό κράτος όργανώνει ολοκληρωτικά τήν παιδεία της κοινωνικής ζωής, ίεραρχεί στό σχολείο, τό νοσοκομείο, τήν πόλη, τίς διακοπές, τήν άναψυχή, τά κενοτάφια τήν άπαρασάλευτη τάξη της κατανάλωσης, φθείρει ή παραφθείρει κυνικά τίς μή έμπορευματικές δραστηριότητες, υποκαθιστά σέ κάθε άνάγκη ένα ή πολλά έμπορεύματα, όργανώνει άντίστοιχα τίς συμβολικές σχέσεις, λεπτοουργεί τόν καταμερισμό εργασίας, προσανατολίζει και τιθασεύει τή συλλογική ζήτηση, αναπτύσσει τήν επανάσταση της ηλεκτρονικής, πού, μαζί μέ τούς παρδοσιακούς κλάδους, άνοίγει διάπλατα τούς όρίζοντες της κατανάλωσης ώστε ν' αναπτυχθούν ταχύρρυθμα οι κλάδοι αϊχμής, ή αναδόμηση των τάξεων, ή συντέλεια του ολοκληρωτισμού και της γραφειοκρατίας. Αυτό τό πανόραμα του μέλλοντος πού είναι κιόλας παρόν θά ναι ή καπιταλιστική διέξοδος άπό τήν κρίση.

Όστόσο οι ίδιες διαδικασίες καθιστούν *εξίσου επίκαιρη και τή σοσιαλιστική διέξοδο άπό τήν κρίση. Άνάωμα ποιός θά κερδίσει.*

Σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα;

Γιατί ή κοινωνική κρίση είναι μιά προνομιά

στιγμή πού επιτρέπει κάθε έλπίδα κι όλες τίς προσπάθειες πού θά επιδιώκουν νά αναχαιτιστεί, ν' ανακοπεί αυτή ή πορεία, νά μεταστραφεί προς άλλη κατεύθυνση. Τό έπαθλο επομένως της έλευθερίας άθλοθετείται άπό τή σύγκρουση των κινητήριων δυνάμεων του σοσιαλισμού και εκείνων πού κουβαλάνε τόν καινούριο καπιταλισμό. Ήδη άπό τή μιά άκρη της Εύρώπης στην άλλη ή κοινωνική δυναμική έχει άναδείξει άλλη μιά φορά τό παλιό δίλημμα: *σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα;*, δίλημμα πού μπροστά του είχε σταθεί στόχαστικά και μαχητικά ό Μάρξ, παραμερίζοντας τά ψευτοδίληματα και τίς οϋτοπίες του καιρού του.

Ζούμε μιά κρίσιμη καμπή της ιστορίας της γηραιάς Ήπειρου. Μιά ιστορία πού μπορεί νά είναι λυτρωτική ή νά μετατραπεί σέ τραγωδία για τούς λαούς της. Άς δούμε τά δύο κοινωνικά και πολιτικά έπίκεντρα του καιρού μας: Πολωνία - Γαλλία. Κι άς άναρωτηθούμε: Τί σημαίνει ή εργατική εξέγερση, ή έκρηξη της κοινωνίας των παραγωγών στην Πολωνία; Τί σημαίνει αυτό τό βίαιο άν και ειρηνικό ξετίναγμα μιάς βασικής δομής του «σοσιαλιστικού» κράτους πού ήταν τό κομματικό συνδικάτο; Τί δείχνει ή έκτός κράτους δημιουργία της «Άλληλεγγύης», ή άναστάτωση του ΠΕΕΚ στό τελευταίο συνέδριο; Τί σημαίνει πού οι Πολωνοί εργάτες ξαναβρήκαν, σάν τάξη, τήν ανεξαρτησία τους μήν περιμένοντας τίποτε άπό τίς υποσχέσεις του κράτους «τους» προτιμώντας πάνω άπ' όλα τό δικαίωμα της άπεργίας; Τί σημαίνει ή σωρωτική νίκη της Άριστοκρασίας στη Γαλλία, μιά νίκη όπου, ή κοινωνία των παραγωγών, ή κοινωνική πλειοψηφία σύμφωνα μέ τά λόγια του Μιττεράν, κατάφερε νά γίνει πολιτική πλειοψηφία; Τί σημαίνει ό εν εξέλιξη μετασχηματισμός της σκανδιναβικής σοσιαλδημοκρατίας; Η άκατάπανστη αντίσταση του τσέχικου λαού εδώ και δεκαετία χρόνια στό κράτος «του» και τούς σοβιετικούς ύποστηρικτές του; Οι διακριτικοί αλλά άίσθητοί τριγμοί στην επιφανειακά έπιφανή Ούγγαρία; Τί σημαίνει ή πολιτική ρευστότητα στην Άγγλία, οι εξέγερσεις των άνέργων και τά «φυλετικά επεισόδια» στην Άγγλία, ή εξέγερση των «ζηλιάριδων» (Θάστερ έφά) στό Λίδερπουλ τό Μάντσεστερ, τό Λονδίνο; Τί κρατάμε άπό τήν άλματώδη ανάπτυξη του σοσιαλισμού στην Ίσπανία; Ποιό είναι τό κύριο στην σταθερότητα της άπήχησης του Ίταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος; Τί σημαίνει, άπό βαθύτερη κοινωνική άποψη, ή λαϊκή ριζοσπαστικότητα πού στεγάζεται άν και χλευάζεται στό ΠΑΣΟΚ στην Ελλάδα; Τί σημαίνουν σ' όλη τήν Εύρώπη ή εϊσβολή τόσων ιερόσυλων νέων κοινωνικών κινημάτων γυναικών, νέων, φοιτητών, άνέργων, φυλακισμένων, τρελών, όμοφυλόφιλων, ένοικιαστών, στρατιωτών, ειρηνιστών, άντιπυρηνικών;

Άς άνταμώσουμε αυτά τά ερωτήματα κι άς τά συνδέσουμε στόν καθαρότερο άξονα πού τά συνδέει πολιτικά και τά έννοματώνει κοινωνικά: Γαλλία - Πολωνία. Θά δούμε τότε ότι ό άξονας αυτός πλαταίνει τήν Εύρώπη πολύ πέρα άπό τίς τεχνητές διαιρέσεις πού φτιάχτηκαν στη Γιάλτα και τό Πότσδαμ και εξαπλώνει τή γηραιά Ήπειρο ως τά έσχατα όρια της πνευματικής της κληρονομιάς και της πολυδύναμης δημιουργίας των λαών της. Οι εργαζόμενες μάζες της Εύρώπης λένε: *φτάνει πιά!* Άπαιτούν και διεκδικούν τόν αυτοέλεγχο της ζωής τους, διεκδικούν τήν άλλαγή των κανόνων του οικονομικού παιχνιδιού, ν' άποδεσμευτούν οι επιθυμίες για τήν έλευθερία, νά κατα-

γηθούν οι εξουσίες των σημερινών κυρίαρχων ομάδων. Στην ίδια κοίτη συγκλίνουν σοσιαλιστές, κομμουνιστές, νέοι άριστοί, αναρχικοί, τροτσκιστές, ριζοσπάστες, οικολόγοι, φεμινίστριες, αντιεξουσιαστές, μαοϊκοί, φιλειρηνιστές, δημοκράτες, καθολικοί, συνδικαλιστές, προλετάριοι, φιλόσοφοι, επιστήμονες, μικροαστοί, τεχνικοί, ειδικευμένοι, άνειδικοί, αγρότες, λίγο πολύ όλα τα άριστερά ρεύματα του εικοστού αιώνα, λίγο πολύ όλες οι τάξεις των παραγωγών, όλες οι κοινωνικές, οι πνευματικές και πολιτικές ευαισθησίες του εικοστού αιώνα, έτσι όπως, τώρα προς το τέλος του, μεταμορφώνονται σε μία πολυνευρη, πολύτροπη και πολυδύναμη *Εθνωαριστερά*: Η νέα παράταξη, φορέας και οργανώτρια του σοσιαλισμού, που πετάει στο περιθώριο τις παρωχημένες διαιρέσεις, τους ήγεμονισμούς και τις ουτοπίες της ίδιας της της ιστορίας.

Εδώ ακριβώς συναντάμε τον κόμπο των ελληνικών ιδιομορφιών: την πολιτική εξαθλίωση που μας κληροδότησαν ή Έκτροπή και η μακρόχρονη αναμονή του Άγαθαγγελου.

Οι Έλληνες άριστοί είναι οι κληρονόμοι μιας πολιτικής παιδείας που ξέκοψε από τα όραματα της κοινωνικής αλλαγής και κατασκευάζει λαχανιαστά στάδια επί σταδίων: τον αντιφασισμό, την ξένη κατοχή, την ειρήνευση, τον εκδημοκρατισμό, το γκεμίσιμα του παρακράτους, τα έκτακτα μέτρα, τον αντικομμουνισμό, τη Χούντα, τη CIA, τη στερέωση και το βάθεμα της δημοκρατίας. Αυτή, αν και παρωχημένη, είναι ωστόσο ιδεολογία εγκλιματισμένη. Θα υπαγορεύει τις πολιτικές συμπεριφορές, τα πολιτικά ανακλαστικά, τα ερμηνευτικά σχήματα, τις στρατηγικές επιλογές, το ύψος του αγώνα, τους χειρισμούς. Αν στις γραμμές του κόμματος που κατηλύεται τα άγια λείψανα του ΕΑΜ και του ιστορικού ΚΚΕ θα συναντήσει κανείς, σαν καθαρό απόσταγμα, τον αναχρονισμό, την πολιτική και κοινωνική συντήρηση, την ετερόφωνη, ετεροκαθοριζόμενη και ετεροκινούμενη πολιτική μεταφυσική της άριστερης παράδοσης, κι αν το κόμμα των μη προνομιούχων Ελλήνων, καθώς κορδώνεται μπροστά στην έξουσία, άδειασε από κάθε ζωηφόρο μήνυμα τη λαϊκή συνέργεια που τό εμπιστεύτηκε, έξοβέλισε, συσκοτίσε και ίσοπέδωσε, ακριβώς στο όνομα της αλλαγής, τον κόσμο που άδεδία, αντιφασικά, σχεδόν τρεμουλιαστά έμπαινε στην τροχιά του σοσιαλισμού, άλλο τόσο είναι αλήθεια ότι και οι διαλαθόντες, *οί όνομαζόμενοι άριστοί της ανανέωσης*, μικροί και λίγοι, περπατούν την έρημη χώρα μιας αλλαγής χωρίς πρόσωπο και όνομα, άριστοί πλαγιοφύλακες και προσηνείς Νέστορες της πασοκικής άσυναρτησίας.⁷

Μπροστά στις εκλογές

Η περίοδος βέβαια είναι προεκλογική. Άλλά με τον άκρως συνθηματολογικό, διαφημιστικό και βαθύτατα άπολιτικό τόνο που επικρατεί σ' αυτό τό παλλαϊκό άριστεροκεντροδεξιό ντράγκ στόρ βρίσκει κανείς τά πάντα εκτός από την πολιτική. Τίς μέρες αυτές δοκιμάζονται όλα τά μελίματα της ρητορείας, αντιπαρτιθενται τά στιβαρά συνεργεία της άπνης άφισοκόλλησης και της έμμονης δραχμοσυλλογής, αντιπαράβάλλονται στόχοι άπώτεροι, μακροπρόθεσμοι, κοντοπρόθεσμοι, έκατονταήμεροι, αιώνιοι, άλληλοσυ-

κρούονται κραυγές, ίαχές, ψηφοφόροι, ποσοστά, βουλευτές, αλλά στην πραγματικότητα οι άνθρωποι που σέρνουν τό χορό και βαρύνε τά νταούλια, παρό την άκατάσχετη λαοφιλία τους, άφήνουν τό λαό έξω από την πολιτική και την πολιτική χωρίς λαό.

Ποιος θά φροντίσει, λοιπόν, γιά την πολιτική μέ τη μεστή και την όδυνηρή έννοια του όρου;

Πρέπει νά φροντίσουν οι άριστοί της ανανέωσης γι' αυτό. Άλλο όρδομο δέν έχουμε. Η θά βρεθούμε σ' αυτή τη μάχη μέ τίς άρχαίες και πάντα νέες ιδέες του σοσιαλισμού ή σέ τούτη την πολιτική σύγκρουση θά συναγελαστούμε άνήμποροι και άμειλητέοι. Η θά μιλήσουμε τό λόγο της άριστερας που άλλάζει τον κόσμο ή ό κόσμος μπορεί νά κάνει και χωρίς έμάς. Άκόμη και στίς εκλογές! Στίς εκλογές, γιά νά εισάγουμε την πολιτική του σοσιαλισμού εκεί άκριβώς που λείπει.

Τά πράγματα έτοι γιά τους Άριστούς γίνονται ιδιαίτερα άπλά αλλά και σκυθρωπά. Άπλά γιατί δέν έχουν επιλογές. Χάθηκε ό καιρός των μεγάλων λαϊκών άποδεσμεύσεων, των ρευστοποιήσεων και των διαθεσιμοτήτων. Στά χρόνια της δικτατορίας και της πρώτης μεταδικτατορικής περιόδου, όταν άκόμη ό πολύς κόσμος μετέωρος άναζητούσε τους νέους δρόμους, οι μικρές σκοπιμότητες κατασπατάλησαν ό,τι είχε ως τότε γεννηθεί, άμβλωσαν ό,τι πήγαινε νά βγει στό φώς. Έκείνες οι άναιμικές και άνούσιες ένότητες που πέταξαν στά μούτρα του κόσμου (Ένωμένη Άριστερα, ένότητα των κομμουνιστών, ΕΑΔΕ, ΑΣ-ΔΗΣ κ.λπ.) οι ιστορικοί κομμουνιστές της ανανέωσης διέσπασαν τό λαό της Άριστερας και τον έξουθένωσαν.

Όστόσο, σήμερα, οι άριστοί - γιατί όσοι δέν είναι άριστοί έχουν ή μπορούν νά εφεύρουν πολλές επιλογές -, γιά νά διατηρηθεί ή παράταξη τους, είναι καταδικασμένοι νά «διαλέξουν» τό μόνο ύπαρκτό πολιτικό φορέα του χώρου, τό ΚΚΕ έσωτερικού. Γιά νά βρουν τό πρόσωπο μιας άλλης πολιτικής, της πολιτικής του σοσιαλισμού, δέν έχουν άλλο όρδομο από τό προσωπείο μιας άδεδιαιης παρουσίας. Τοποθετούμαστε στά διάκενα.

Είμαστε λοιπόν ίκανοί νά προβάλουμε μία πολιτική που μέ περηφάνια θά μπορούσαμε νά υπερασπίσουμε συνολικά, μία πολιτική που δέν θά πα-

7. Τό ενδιαφέρον είναι ότι οι όπαδοί της θεωρίας των σταδίων ποτέ δέν την όνοματίζουν. Όστόσο επειδή αυτή είναι ή βαθύτερη πολιτική φιλοσοφία τους ξεπηδά άνάμεσα από τίς γραμμές αλλά κυρίως διαπερνά την πολιτική τους πράξη. Παράδειγμα πρόσφατο, καταστροφικό και όδυνηρό: ή εισήγηση του Μπ. Δρακόπουλου στην τελευταία σύνοδο της Κεντρικής Έπιτροπής του ΚΚΕ έσωτερικού (Αθήνη, 26 Ιουλίου 1981). Άντιγράφω: «Χωρίς τό άνοιγμα του όρδομου ξεκινώντας από την αντιμετώπιση των σημερινών προβλημάτων, χωρίς νά στήνομε τίς γέφυρες προς τό μέλλον μέσα από τον αγώνα γιά την Άλλαγή σήμερα, και αύριο γιά άλλους ενδιάμεσους στόχους, ό αγώνας γιά το σοσιαλισμό και ή επίκληση της επικαιρότητάς του θά παρέμενε μία άφηρημένη προπαγάνδα που δέν θά όρηθοσε και ποτέ νά προχωρήσομε μπροστά και νά εκπληρώσομε τό χρέος μας». Άς μή νομιστεί ότι άπομονώνω τσιτάτα. Άλλά ή διατύπωση «Άλλαγή σήμερα, και αύριο γιά άλλους ενδιάμεσους στόχους» είναι πολύ πιο εύγλωττη από τίς όποιοσδήποτε δικές μου επικρίσεις. Έδώ άλλωστε στηρίζεται και όλη ή επιχειρηματολογία την «κριτική ύποστηρίξη του ΠΑ-ΣΟΚ», που άποτελεί την πεμπτονοία της σημερινής πολιτικής του ΚΚΕ έσωτερικού.

ρέπετε σε εύθετο χρόνο τα κύρια προβλήματα μας, που δεν θα τα κοδε φιλές φέτες σαλαμιού ίσα ίσα για να διατηρεί μια ψωραλέα ύπαρξη:

Ο μόνος τρόπος είναι να πολιτικοποιηθεί η πολιτική της Άριστεράς. Και πολιτικοποίηση κατ' αρχήν σημαίνει να στηρίξει η Άριστερά την πολιτική της στην ιδεολογία της... να αρχίσει επιτέλους με ό,τι την συγκροτεί, την συνθέτει και την συνενώνει σαν ιδιαίτερο και αναντικατάστατο ιδεολογικό ρεύμα, να πάρει σοδαρά υπόψη ό,τι συνιστά την ιδεολογία του κόσμου της. Και επειδή οι άριστεροι της Άνανέωσης, οι οργανωμένοι και οι άνοργάνωτοι, είναι πάνω απ' όλα και πριν απ' όλα σοσιαλιστές, επειδή πρίν γίνονταν αντιδικτατορικοί, αντιφασίστες, πατριώτες, αντιμπεριαλιστές, δημοκράτες, φιλειρηνιστές, αντιδεξιοί, ριζοσπάστες και ένγεννη καλοί άνθρωποι ήταν σοσιαλιστές, επειδή αυτή τους την ιδιότητα, ως διαπλαστική ιδιότητα ζωής, την έφεραν στον κόσμο οι ώδινες πολλαπλών άρνήσεων: του άστισμού, του μικροαστισμού, του σταλινισμού - δηλαδή της παράδοσης τους της ίδιας -, της βαρβαρότητας του «υπαρκτού σοσιαλισμού», γι' αυτό κανένας άλλος λόγος δεν μπορεί να εκφράσει την αλήθεια της πολιτικής τους, καμιά πλαγιόδρομηση δεν θα μπορέσει να διασώσει το μήνυμά τους έξόν από τό λόγο του σοσιαλισμού. Αφού ο λόγος του σοσιαλισμού περιγράφει και αναλύει τα άποτροπια σχήματα της καπιταλιστικής κοινωνίας μας, αφού μόνο αυτός προστατεύει από νοθείσεις, εξαπατήσεις και άλλότρια συμφέροντα, αφού είναι ο μόνος αυθεντικός, ρηξικέλευθος και δραστικός για τους ίδιους τους άριστερους, είναι και ο μόνος που μπορεί να μεταλαμπαδεύει στους άλλους αυθεντικά, ρηξικέλευθα, δραστικά.

Άκόμη και στίς εκλογές!

Ο Γκράμισι μās δίδαξε ότι η αισιοδοξία του νού είναι ιδιότητα των ήλιθίων και των κενοδόξων. Άλλά δεν θά ταν ανεπίτρεπτο, άκολουθώντας τό

παράδειγμά του, να δεχτούμε την αισιοδοξία της βούλησης. Ειδάλλως ή άριστερή ΕΑΔΕ με τό άριστερό ΠΑΣΟΚ⁸ δακτυλοδεικτούν σαρκαστικά τον πάγκο του περιθωρίου.

Τό περίεργο είναι ότι πρέπει να δείξουν αισιοδοξία βούλησης, έστω σά μοναχικοί μονομάχοι, εκείνοι που βρίσκονται κολλημένοι στον τοίχο. Οι άριστεροί-κομμουνιστές της άνανέωσης. Μιά παράταξη με τά οργανωμένα τμήματά της και τά άνοργάνωτα θραύσματά της, ενάντια σε άνέμους και θύελλες, ενάντια στην λαϊκή εύφροσύνη για την «άλλαγή» που έπελαύνει, ενάντια στίς ίδιες τους τίς ιδεοληψίες. Άλλά αφού μικρυναν τόσο πολύ οι δυνάμεις του σοσιαλισμού στον τόπο μας ή Άνανεωτική Άριστερά είναι καταδικασμένη να γίνει προάγγελος και δύναμη οργανώτρια της νέας ιστορικής προοπτικής, να κρατήσει πεισματικά στά χέρια τή σημαία της άπελευθέρωσης των εργαζομένων χωρίς μικροδιπλωματίες και μικροπολιτικές. Όχι γιατί καλείται να εκπληρώσει κάποιο χρέος άπέναντι στην Ιστορία αλλά γιατί είναι ή μόνη παράταξη στην οποία η πολιτική και κοινωνική κριτική δεν έχει εκπέσει σε πληθειακή δημαγωγία, γιατί είναι ή μόνη παράταξη που μπορεί να ώθησει τό διάχυτο λαϊκό ριζοσπαστισμό στ' άριστερά, στο δρόμο του σοσιαλισμού. Μεγαλεπήβολο θά πουνε οι συνετοί. Ίσως. Τό αντίθετο όμως είναι τό μίζερο.

8. Έν αρχή και έσαι ήν ή εθνική ενότητα. Κάποτε έγινε ΕΑΔΕ, δηλαδή και εθνική και αντιδικτατορική. Έλλείψει δικτατορίας έξέπεσε ή «άντιδικτατορική» ενότητα, κόνοντας θρύψαλα ό,τι είχε καταφέρει ως εκείνη την στιγμή να συγκεντρώσει ή Άνανεωτική Άριστερά. Άλλά τό πνεύμα παραμένει παρόλο που ή σάρξ άσθενεί. Άφού τό ΠΑΣΟΚ είναι κατ' αρχήν δύναμη της Άλλαγής με όλίγη σοσιαλιστική νουθεσία δεν μπορεί παρά να πάρει τό δρόμο του σοσιαλισμού. Νουθετείτε, νουθετείτε, στο τέλος κάτι θά μείνει.

ΑΝΤΙΔΕΣΕΙΣ

Κυκλοφορεί το τεύχος 5

Από τα περιεχόμενα:

- Η πρώτη κοινωνία της αφθονίας, του Μ. Σάλινς
- Ο λενινισμός σήμερα, του Τ. Νέγκρι
- Η εργασία που σκοτώνει, του Γ. Αντωνίου
- Ποιό είναι το ζητούμενο; του Μ. Γλέζου
- Προσωπική αντίσταση, του Γ. Ιωαννίδη
- Δόγμα - ηθικολογία - επιστήμη, του Θ. Καλόμαλου
- Απογραφή '81: πρώτες σκέψεις, της Μ. Ναούμη
- Η Γαλλία μπροστά στην αλλαγή, του Α. Στάγκου
- Η μίξερια των ερευνητικών κύκλων, του Δ. Ψυχογιού

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΕΚΛΟΓΕΣ '81

ΑΝΤΙΔΕΣΕΙΣ

Άκαδημίας 98
τηλ. 36 06 972

κυκλοφόρησε

Η ΤΡΕΛΛΑ No 3

Περιεχόμενα

1. ... μία γλώσσα για την τρέλλα
2. D. Cooper: Τι είναι ή σχιζοφρένεια
3. Στατιστική έρευνα ελληνικών ψυχιατρείων
4. ΔΑΦΝΙ: Η εθαγγελική μητρόπολη του Παρία
5. ΛΕΡΟΣ: Νεκροζώντανιο στο νησί του διαβόλου
6. Η ανακάλυψη του ηλεκτροσόκ και της λοβοτομής
7. Ψυχοφάρμακα: μύθος και πραγματικότητα
8. Η ιδεολογία της έτικέτας
9. Άφιέρωμα: ΙΤΑΛΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ 1960-1980
ΑΝΤΙΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
Μέρος Α': Οι έμπειρίες
GORIZIA, AREZZO, PARMA, PERUGIA,
FIRENZE, TERNI, FERRARA, REGIO EMILIA, κ.τ.λ.
10. F. Basaglia: Θεραπευτική τάση και ταξική πάλη
11. Ψυχαναλισμός και ... ή άλλη ένδοσκόπηση
12. Σινεμά
13. Ψυχοθεραπευτικά και άλλα τινά
14. Για τή θεραπευτική κοινότητα
15. Η πολιτική γλώσσα της Κοινωνικής Ψυχιατρικής
16. Βύρωνα Καισαριανή / ΚΚΨΥ

Διατίθεται στα κεντρικά βιβλιοπωλεία και περίπτερα

Γλώσσα καί ιδεολογία

ή όταν ο γλωσσικός αναχρονισμός γίνεται πολιτικά επικίνδυνος

της Άννας Φραγκουδάκη

Κυκλοφόρησε τόν Άπρίλη του 1981 ειδικό τεύχος του περιοδικού Εϋθύνη (τ. 112), αφιερωμένο στό θέμα «Γλώσσα καί Έθνος». Γράφουν (όπως παρουσιάζονται στό εξώφυλλο) οί παρακάτω: Κωνσταντίνος Τσάτσος, Άγγελος Βλάχος, Φ.Κ. Βώρος, Λ. Γεωργακόπουλος, Κώστας Γεωργουσόπουλος, Γ.Δ. Δασκαλάκης, Σταύρος Θεοφανίδης, Ζωή Καρέλλη, Γρηγ. Κασσιμάτης, Γιωργής Κότσιρας, Ν.Κ. Λούρος, Χρ. Μαλεβίτσης, Μιχ. Μαραθεύτης, Κώστας Μιχαηλίδης, Γ. Μπαμπινιώτης, Γ. Παπαϊωάννου, Κ.Ν. Παπανικολάου, Θ. Πετσάλης-Διομήδης, Κυριάκος Πλησής, Στέλιος Ράμφος, Σωκρ. Σκαρτσής, Κώστας Τσιρόπουλος, Παναγ. Φωτέας.

Τά κείμενα του τεύχους υπερασπίζονται στην πλειοψηφία τους μία γλωσσική άποψη που μπορεί εύκολα νά ονομασθεί αναχρονιστική. Τό σημαντικό ώστόσο είναι ότι ή γλωσσική αυτή αντίληψη θέτει προβλήματα ιδεολογικά πολύ εύρύτερα καί προβλήματα πολιτικά πολύ σοβαρά.

Έη πρώτη ανάγνωση του τεύχους μου άφησε ένα συναίσθημα όργης. Καθαρευουσιάνοι, σκέφτηκα. Γλωσσαμύντορες, σοφολογιότατοι μέ τή σολωμική σημασία, σέ πείσμα τής μεταρρύθμισης. Χρειάζεται νά ξαναβγοϋν από τά ράφια τά έπιχειρήματα του Τριανταφυλλίδη για νά τούς άπαντήσει κανείς, σκέφτηκα. Άναρωτήθηκα άν έπρεπε νά γραφτεί ένα σημείωμα μέ τό μελοδραματικό τίτλο: «Βοήθεια, κύριε Σετάτο». Καί μετά, μετά τίς πρώτες αυτές θυμικές αντιδράσεις, ξαναδιαβάζοντας πίο νηφάλια, διαπίστωσα πώς τό πρόβλημα δέν άφορά τή γλωσσολογία, γιατί δέν άφορά κατά κύριο λόγο τή γλώσσα. Ούτε τελικά άκριδώς καθαρευουσιάνοι είναι οί συγγραφείς. Τουλάχιστον δέν είναι καθαρευουσιάνοι (οί πάρα πολλοί) ως προς τή γλώσσα που γράφουνε. Δηλαδή, ή γλώσσα τους (μέ κάποιες εξαιρέσεις) είναι μάλλον λόγια δημοτική καί τέλος πάντων, όταν είναι μικτή, δέν είναι άισθητά πίο μικτή από τή συνηθισμένη λόγια δημοτική που γράφεται σήμερα. Κάτι «ζειδωρος» καί κάτι «άδολεσχία», που ξεπετάγονται έδω κι εκεί, δέν άρκοϋν για νά χαρακτηρίσουν τή γλώσσα τους καθαρεύουσα. Έη γραμματική πολυτυπία είναι βέβαια μεγαλύτερη άπ' ό,τι συνήθως, άλλωστε τή διεκδικούν θεωρητικά (θά μιλήσω γι' αυτό παρακάτω), μόνο που κι αυτή δέ φτάνει. Ό ένας γράφει «άνθρωπινου» καί ό άλλος «άνθρωπίνου», ό

ένας «τής παράδοσης» κι ό άλλος «τής παραδόσεως», πέφτουν ξαφνικά καί μερικά «έν προκειμένω» ή «τά λεχθέντα», δίπλα όμως σέ μερικά «έχοντας υπόψη» καί «παρόλο», μέ λίγα λόγια, συνηθισμένα, καθημερινά μίγματα. Σέ μερικούς (ελάχιστους) ή μέ τόση έπαρση διεκδίκηση τής πολυτυπίας συνδυάζεται κάποτε μέ άδεξιότητες που γεννοϋν τό ερώτημα μήπως ή πολυτυπία άπαλλάσει κιόλας κάποιους από τήν υποχρέωση ν' άνοίγουν τή γραμματική τής δημοτικής όταν διστάζουν. Γιατί, καλά νά γράφεις μέ καθαρευουσιάνικες καταλήξεις, άλλα νά γράφεις «αυτή τούτη» (!), καί δέν πρόκειται για άδελφία γιατί είναι γραμμένο στό ίδιο κείμενο τουλάχιστον τρεις φορές (Μαλεβίτσης), δέν ξέρω πώς ονομάζεται εύγενώς.

Έη πολυτυπία τους λοιπόν δέν είναι άρκετή για νά τούς ονομάσουμε καθαρευουσιάνους. Όστόσο, έχει έντονη ό άναγνώστης τήν άίσθηση πώς βρίσκεται σέ άλλη εποχή.

Τά φαντάσματα του παρελθόντος

Άς ξεκινήσω σημειώνοντας ότι ή πρώτη μου θυμική αντίδραση δέν όφείλεται σέ δημοτικιστική ξεροκεφαλιά (ή δημοτικιστικό «δογματισμό», που τά κείμενα ξεροκίζουν), άλλα σέ όσα διάβαζα. Καταρχήν ό ίδιος

ό τίτλος του αφιερώματος, «γλώσσα και έθνος», παραπέμπει αυτόματα στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα και στις τόσες και τόσες σελίδες που έχουν γράψει οι δημοτικιστές της εποχής εκείνης για ν' αποδείξουν ότι ή έθνική πρόοδος, ή συνέχεια του έθνικού πολιτισμού στηρίζονται στη δημοτική γλώσσα, όταν μέ τούς όρους της εποχής εκείνης αγωνιζόταν ή δημοτική νά γίνει γλώσσα του σχολείου και του κράτους.

Τά περισσότερα κείμενα του αφιερώματος υποστηρίζουν ότι πρέπει νά γράφουμε μιά γλώσσα που δέν είναι ούτε δημοτική ούτε καθαρεύουσα. Μιά από τίς δικαιολογίες είναι πώς ή ζωντανή γραπτή γλώσσα δέν είναι ούτε δημοτική ούτε καθαρεύουσα. Πρέπει λοιπόν νά γράφουμε:

«τή γλώσσα που γράφεται σήμερα στη λογοτεχνία μας. Γιατί ή γλώσσα που γράφεται σήμερα στην τέχνη του λόγου, στίς ευτυχείς έννοούμε περιπτώσεις, θέλοντας νά εκφράσει μέ βάρος, μέ αποχρώσεις και μέ σκιάφωτα και προπαντός μέ ένάργεια εκφραστική, μέ ζωντάνια και συγχρονισμένη αισθητική αντίληψη τά αισθήματά μας, δέν είναι ευτυχώς ούτε ή καθαρεύουσα ούτε ή δημοτική, ούτε οι ψυχαρικές 'έπινοήσεις' και οι διάφοροι 'μαλλιανοί', αλλά μιά συγκαιρινά διαμορφωμένη, σημερινή ελληνική γλώσσα» (Κότσιρας, 180).

Τώρα, ποιές είναι οι «ευτυχείς περιπτώσεις», που γράφουν εκείνη τή συγκαιρινή ελληνική που πρέπει νά μιμηθούμε, αν θέλουμε νά μή «φτωχαινούμε» τή γλώσσα, ό συγγραφέας δέ μās τό λέει.

Τό ένα λοιπόν έπιχειρήμα (κι από άλλους γραμμένο, διαλέγω απλώς τά παραθέματα τά πιο εύλογα) είναι ότι ή γλωσσική πραγματικότητα μās επιβάλλει ν' αποφεύγουμε τή δημοτική. Άλλο έπιχειρήμα, που αυτό πιά ξυπνάει για τά καλά τά φαντάσματα του παρελθόντος, είναι ότι από τή δημοτική γλώσσα και τήν παρουσία των ξένων λέξεων κινδυνεύει τό έθνος:

«Τό έθνος (...) υπόκειται στον κίνδυνο της φθοράς. Σήμερα ό κίνδυνος αυτός παρουσιάζεται σέ δύο κατ' έξοχήν τάσεις. Τήν τάση της μετατροπής της γλώσσας σέ συνθηματική-συμβατική ανακοίνωση και τήν τάση της άβασάνιστης (...) υιοθέτησης ξένων όρων και τύπων έκφράσεως, που (...) άπειλούν μέ σοβαρή ρύπανση και αλλοίωση τή γλώσσα μας (...). Μέ τήν εισβολή της τεχνολογίας (...) ή γλώσσα ούδενωτερώνεται, γιατί παύει νά είναι έκφραση ενός πολυδιάστατου κόσμου και γίνεται ένα ψιλό όργανο επικοινωνίας ή προπαγάνδας. (...) Άπέναντι στους κινδύνους αυτούς επιβάλλεται νά διοργανωθούν τρόποι άμυνας και κάθαρσης της έθνικής μας γλώσσας» (Μιχαηλίδης, 198-9).

Κάθαρση λοιπόν χρειάζεται ή γλώσσα μας από τίς ξένες λέξεις και από τίς χυδαίες λέξεις. Στην παρακάτω φράση ή κάθαρση ζητιέται στο όνομα της λόγιας δημοτικής:

«άποβολή των άκατάλληλων ξενικών λέξεων, κι' αντικατάστασή τους μέ σωστές ελληνικές, σωστή χρήση της γραμματικής και του συντα-

κτικού της δημοτικής, διαμόρφωση της απαραίτητης 'λόγιας δημοτικής', (...) άποβολή των άπειλητικών χυδαισμών» (Παπαϊωάννου, 208).

Τί συγκινησιακή κρίση μπορεί νά πάθει κανείς διαβάζοντας τέτοιες φράσεις είναι προφανές, αν σκεφτεί ότι σέ παρόμοια έπιχειρήματα άπαντούσε τό Ξενηλασία ή 'Ισοτέλεια (Τριανταφυλλίδης, 1905). Άπό τήν κάθαρση ως τή μικτή γλώσσα ό δρόμος είναι βέβαια πολύ σύντομος. Έτσι, από τήν επιθυμητή κάθαρση οδηγούμαστε (που άλλου;) στο «συγκερασμό» της καθαρεύουσας μέ τή δημοτική:

«Μιά σωστή πολιτική θά πρέπει νά τείνει προς ένα συγκερασμό των δύο αυτών άκρων άποψεων» (Παπαϊωάννου, 203).

Και άναρωτιέσαι: καλά, σ' αυτό δέν είχαμε καταλήξει ήδη τό μεσοπόλεμο; Ψαρεύω άλλο ένα έπιχειρήμα υπέρ της μικτής γλώσσας. Δέν πρέπει νά γράφουμε δημοτική γιατί άπλούστατα ή δημοτική

«είναι άπρόσφορη νά εκφράσει βαθύτερες εσωτερικές αποχρώσεις» (Κότσιρας, 181).

Άν θυμηθήκατε τό Γεώργιο Χατζιδάκι, διαπιστώνετε μερικές σελίδες πιο κάτω ότι όχι μόνο ό άείμνηστος Χατζιδάκις χρησιμοποιείται ως διδλογραφική πηγή γι'άνα στήριξη τήν πολυτυπία, μέ τό άντιεπισημονικό άλλωστε έπιχειρήμα ότι πολυτυπία είχε και ή άττική γλώσσα, αλλά από όλόκληρο τό γραπτό έργο του Χατζιδάκι χρησιμοποιείται (Μαλεβίτσης, 189) τό *Γεννηθήτω Φώς*. *Ο Μαλλιανοί εϊς τά δημοτικά σχολεία*, που είναι από τά υβριστικότερα λιβελλογραφήματα του συγγραφέα και που γράφτηκε για νά χτυπήσει τή μεταρρύθμιση του 1917.

Ύπάρχουν κι άλλα (και σίγουρα δέ θά μπορέσω νά τά περιλάβω όλα) έπιχειρήματα που σέ κάνουν ν' άνατριχιάξεις, γιατί θυμίζουν τήν εποχή των Εύαγγελιακών μέ τά «Θυμήσου με, άφεντικό» και «Κώστος Παλιοκουθέντας». Διαβάζουμε πώς δέν είναι δημοτική νά γράφουμε «τήν έκάναμε ταράτσα», ή πώς δέν πρέπει νά γράφουμε «τό αυτοκίνητο ήρθε καπάκι», αλλά νά γράφουμε «τό αυτοκίνητο άναποδογύρισε» (Βλάχος, 190). Διαβάζουμε ακόμα πολύ χειρότερα:

«Οί δημοτικιστάδες (sic) συνιστούν νά μή χρησιμοποιούμε τήν λέξη 'εϊλικρινής' διότι ή γενική της είναι καθαρευουσιάνικη και παροτρύνουν τό ευσεβές κοινό τους στην θέση της νά βάλουν (sic) τήν ελληνικότατη λέξη ντόμπρος» (Μαλεβίτσης, 190).

Καλά, νά έφευρίσκει ό Γ. Πώπ της εφημερίδας *Άθηναί* τό 1902 και 1903 τή «Λιάδα» και τήν «Κεχημπάρα» και νά όργίζεται ό *Νουμάς* για τίς συκοφαντίες, αλλά νά υπάρχει τόση λίγη επικριτική έφευρετικότητα τό 1981, δηλαδή έναν αιώνα σχεδόν άργότερα; Φαίνεται πώς αυτά παθαίνει όποιος μετράει μόνο μέ χιλιέτιες. Είναι «λάθος», σου λέει ό άλλος παρακάτω, «νά ταυτιστούμε μέ τή γλώσσα του λαού», είναι λάθος «νά υποστηρίζεται» (ποιός τό υποστηρίζει);

«πώς ή δημοτική πρέπει νά προσαρμοσθεί προς τή γλώσσα που μιλούν σήμερα οι κατώτερες τάξεις του λαού μας» (Πλησής, 228).

Γιατί δέ διαβάζει ό συγγραφέας Σεφέρη, ή Κωνσταντίνο Τσάτσο, για νά μήν πώ Έμμανουήλ Κριαρά και

Ἰωάννη Κακριδῆ ἢ Εὐάγγελο Παπανοῦτσο (αὐτοὶ προφανῶς ἀνήκουν στοὺς «δογματικούς»), ἀλλὰ τέλος πάντων λόγια δημοτικὴ ὑπάρχει τουλάχιστον ἀπὸ τῆ δεκαετία τοῦ 1930.

Ἐπὶ ἄφηνον πλῆθος ἀποσπάσματα πού σέ ἀφήνουν μέ τὴν ἀφελή ἀπορία: μὰ, σέ ποιά ἐποχὴ ζοῦμε; Πῶς εἶναι δυνατό νά γράφονται σήμερα κείμενα γιὰ τὴ γλώσσα μέ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τοῦ Ψυχάρη; Μάλιστα, τοῦ Ψυχάρη. Διαβάξεις καὶ δὲν πιστεύεις στὰ μάτια σου. Νά προκαλεῖ ἐχθρότητα καὶ πάθος σήμερα ὁ Ψυχάρης καὶ κάτοχοι ὑψηλῶν τίτλων νά τὸν ἀποκαλοῦν «πλαστογράφο» (Λοῦρος, 186) καὶ «μικρό» (Βλάχος, 151). Πῶς εἶναι δυνατό νά γράφονται φράσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα;

«ὄχι μόνο γλωσσικὸ ζήτημα δὲν ὑπάρχει οὔτε ὑπῆρξε ποτέ στὸν τόπο μας, μὰ καὶ (...) ὅσοι τὸ ἀνακίνησαν ξεκίνησαν ἀπὸ ἄλλες ἀφετηρίες καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα» (Κασιμάτης, 176).

Ἡ παρακάτω:

«γιατί νά μείνουμε σ' ἓνα περιορισμένο τυπικὸ μιᾶς 'δημοτικῆς' καὶ νά φτωχύνουμε, περιορισμένοι στὸ παράδειγμα τῆς 'τριανδρίας' Ψυχάρη-Ἐφταλιώτη-Πάλλη καὶ ὅποιου ἄλλου...» (Κότσιρας, 181).

Ἄπό δῶ καὶ πέρα, βέβαια, μπορεῖ κανεὶς ὅλα πιά νά τὰ περιμένει καὶ νά μὴ σαστίζει οὔτε ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ πού ἀποκαλεῖ τὴ δημοτικὴ «ἀπρόσφορη νά ἐκφράσει βαθύτερες ἐσωτερικὲς ἀποχρώσεις», οὔτε ἀπὸ τὸ λογικὸ ὀλίστημα νά κατηγοροῦνται οἱ δημοτικιστὲς γιατί δὲν ἤθελαν οὔτε κἀν ν' ἀναδιώσει ἡ γλώσσα τοῦ παρελθόντος:

«γιὰ τοὺς δημοτικιστὲς αὐτὴ τούτη ἡ γλώσσα τοῦ παρελθόντος δὲν ἦταν στοιχεῖο ζωντανό, ἀλλὰ μουσειακό, πού οὔτε κἀν ἔπρεπε ν' ἀναδιώσει. Δηλαδή ὅπως δὲν ἀναδιώνομε τίς ἐορτές τῶν Παναθηναίων, διότι ἔχουν πεθάνει ὀριστικά, ἔτσι δὲν μποροῦμε ν' ἀναδιώσουμε καὶ τὴν γλώσσα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, διότι εἶναι νεκρὴ» (Μαλεβίτσης, 189).

Βασιλικότερος τῶν καθαρευουσιάνων ὄλων τῶν ἐποχῶν ἐδῶ ὁ συγγραφέας δὲν ἀρκεῖται νά γυρίσει πίσω στὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, ἀλλὰ φτάνει στὴ Νέα Σχολὴ τοῦ Γραφομένου Λόγου, σίγουρα ἀπὸ παραδρομὴ ὅπου τὸν ἔσπρωξε ὑπερβάλλων ζήλος. «Μὴ χειρότερα!», πού γράφει καὶ ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης (*Ἄπαντα*, τόμ. 5, σελ. 172).

Ἅ «διασμός» τῆς γλώσσας

Βασικὸ αἶτημα τῶν κειμένων τοῦ ἀφιερῶματος εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ συγγραφέα νά μὴν ὑποτάσσεται σέ γραμματικὸς καὶ συντακτικὸς κανόνες. Ἡ γλώσσα δὲν πρέπει νά διάζεται καὶ διασμός της σημαίνει ὁ σεβασμὸς τῶν ἀνόνων τῆς δημοτικῆς. Εἶναι πολὺ ἀποκαλυπτικὸ νά ταξινομήσει κανεὶς τὰ ἐπιχειρήματα πού ἐξηγοῦν γιατί ὁ σεβασμὸς τῶν κανόνων τῆς δημοτικῆς εἶναι διασμός. Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι γλώσσα ζωντανὴ ἢ ἐλληνικὴ, τὸ παρακάμπω, ἔτσι κι ἄλλῶς δὲν στοιχειοθετεῖται παραπάνω, ὅσοι τὸ ἀναφέρουν ἀρκοῦνται στὸν ἀφορισμὸ: εἶναι ζωντανή,

ἄρα δὲν πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε τὴ γραμματικὴ. Σάν νά ὑπάρχει γλώσσα στὸν κόσμο πού ἐπειδὴ εἶναι ζωντανὴ ἀπαλλάσσει αὐτοὺς πού τὴ χρησιμοποιοῦν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση ν' ἀκολουθοῦν γραμματικὸς καὶ συντακτικὸς κανόνες, ἢ ἀκόμα χειρότερα, τοὺς ἐπιτρέπει, ἐπειδὴ εἶναι ζωντανή, νά παραποιῶν τοὺς κανόνες μέ παλιότερους κανόνες παλιότερης μορφῆς τῆς γλώσσας. Τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο δηλαδή ἀπ' αὐτὸ πού ἐννοοῦν οἱ σύγχρονες γλωσσολογικὲς θεωρίες ὅταν μιλοῦν γιὰ ζωντανὴ γλώσσα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα πού στοιχειοθετεῖ τὴν ἀποψη ὅτι δὲν πρέπει νά σεβόμαστε τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς εἶναι τοῦτο: ἡ γλώσσα δὲν εἶναι μόνο ὄργανο ἐπικοινωνίας καὶ διαμόρφωσης τῆς σκέψης, ἀλλὰ (ὅπως τονίζεται ἐπανειλημμένα) καὶ κάτι ἄλλο, καθὼς ἡ γλώσσα δὲν ἐκφράζει μόνο νοήματα λογικά καὶ κατανοητά, ἀλλὰ καὶ κάποια ἄλλα. Ἡ θεμελιώδης μάλιστα λειτουργία τῆς γλώσσας, πού εἶναι ἡ ἐπικοινωνία, περιγράφεται συχνά μέ κάποια περιφρόνηση, σάν αὐτὸς νά ἦταν ὁ κατώτερος καὶ ταπεινότερος ρόλος τῆς. Ἐπὶ ἄρχει λοιπὸν ἡ ἐπικοινωνία καὶ τὰ λογικά καὶ κατανοητά νοήματα καὶ ἓνας «ἄλλος» ρόλος τῆς γλώσσας πού ἐκφράζει τὰ «ἄλλα». Καὶ τοῦτο γιατί τὴ γλώσσα δὲν τὴν πλάθει μόνο ὁ λαός, ἀλλὰ καὶ οἱ «κορυφαῖοι», πού ἔχουν τὸ «χάρισμα» νά «ἐκφράζουν τὸ ἄλογο»:

«Τὴν πλάθουν ὅμως καὶ κορυφαῖοι εἴτε στὴν ἐκφραση αὐστηρὰ λογικῶν διανοημάτων (μαθηματικῶν, νομικῶν) εἴτε στὴν ἐκφραση συναισθημάτων. Τὴν πλάθουν καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ὅταν ἔχουν καὶ αἰσθητικὸ αἰσθητικὸ εἶτε δοθημένοι ἀπὸ τὴν καθαρότητα τῆς λογικῆς τῶν σκέψης, εἴτε ἀπὸ τὸ χάρισμα πού τοὺς δόθηκε μέ λέξεις, πού πάντα ἔχουν καὶ ἓνα λογικὸ νόημα, νά ἐκφράζουν τὸ ἄλογο» (Τσάτσος, 146).

Δὲν μποροῦν, νομίζω, τὰ μαθηματικά νά χρησιμοποιηθοῦν σάν ἐπιχείρημα σέ αὐτὴ τὴ φράση, γιατί ἡ γλώσσα τους εἶναι τελείως διαφορετικὴ. Πάντως, ὁ συγγραφέας ἐκφράζει ἐδῶ μιὰ παλιὰ γερμανικὴ φιλοσοφικὴ ἀποψη:

«Ἡ γλώσσα ἀποβλέπει στὴ συνεννόηση, ὄχι ὅμως μόνο γιὰ τὰ καθημερινὰ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ διατύπωση ὑψηλότερων διανοημάτων, δηλαδή τὴ διατύπωση ἀποχρώσεων μέ αὐστηρὴ ἀκριβολογία. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ γλώσσα χρειάζεται ικανότητα νά ἐκφράζη καθαρά ὅλες τίς λογικὲς μορφές τῆς σκέψης. Ἄλλὰ ἡ γλώσσα πρέπει νά ἐκφράζη καὶ ἄλογα στοιχεία, καὶ νά διεγείρη συναισθήματα σ' ἐκείνον πού ἀκούει τὰ ἐκφραζόμενα» (Τσάτσος, 146).

Τώρα, ὅμως, ὅταν φύγουμε ἀπὸ τίς διατυπώσεις τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου, τὰ πράγματα σκουραίνουν καὶ λογικά καὶ φιλοσοφικά:

«Ἡ γλώσσα δὲν ἐκφράζει μόνο τὴ ζωὴ τῆς καθημερινότητας, ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος, τῶν διανοημάτων καὶ τῶν δυσχερῶν νοημάτων» (Μαλεβίτσης, 190),

θά δοῦμε παρακάτω τί σημαίνει δυσχερὲς νόημα. Διαβάζουμε ἀκόμα:

«Όσες φορές ή γλώσσα δέ θέλησε νά μείνει στό πρώτο στάδιο τής άπλοϊκής επικοινωνίας, αλλά νά εκφράσει θαυότερους και λεπτότερους διαλογισμούς και πολυπλοκότερες συναισθηματικές καταστάσεις δέν άγνόησε τίς ρίζες τής» (Πλησής, 227).

Κι αυτά δέν είναι καθόλου τά χειρότερα, γιατί σέ λίγο ξεπετάγονται τά «δυσχερή νοήματα»:

«Η Γλώσσα δέν είναι όργανο, δέν είναι εργαλειό, είναι ή ψυχή ενός πορευόμενου λαού» (Τσιρόπουλος, 243, ή ύπογράμμιση του συγγραφέα).

Κι ακόμα:

«Η γλώσσα δέν είναι μέσο συνεννόησης ούτε όργανο ούτε συστοιχία συμβόλων: ή γλώσσα είναι αυτό τουτο τό πνεύμα, αυτή τούτη ή έσωτερικότητα» (Μαλεβίτης, 190, ή ύπογράμμιση δική μου).

Τί νά πει κανείς τώρα; Νά πει: μά, τί λέτε, κύριοι, και βέβαια ή γλώσσα είναι όργανο επικοινωνίας (!).

Πρέπει όμως νά πει ότι, αν άφήσουμε κατά μέρος τήν κριτική τής φιλοσοφικής άποψης για τήν εκφραση του άλογου, διαπιστώνουμε ότι ή άποψη αυτή μπορεί νά χρησιμεύει νά γίνεται παράλογο τό άλογο και νά διατυπώνονται σαπουνόφουσκες με τίς όποιες κάποιοι μάς διαβεβαιώνουν ότι ή γλώσσα δέν είναι όργανο επικοινωνίας. Έπιτρέπει ακόμα ή διεκδίκηση του δικαιώματος νά εκφράζει κανείς τό άλογο νά γράφονται φράσεις όπως: «Ιστορία» είναι «ή πυρίκανοστη άποτύπωση των άγώνων τής φυλής» ή «ή γλώσσα είναι ένα καμίνι, μέσα του λύνει τό πάθος τής εκφρασης» (Φωτάς, 246). Η ακόμα: «στον άστικοποιημένο δίο πού είναι άφρημένη, και ή γλώσσα γίνεται άφρημένη» (Μαλεβίτης, 189). Έπιτρέπει νά διαπιστώνεται ότι «είναι άναμφίβολα κατώτερες» (προσέξτε τό «άναμφίβολα») οί άξίες «του τεχνοκρατικού πολιτισμού» (Ράμφος, 233). Έπιτρέπει ή ταυτολογία ν' άποκαλείται εμπειρική διατύπωση: «Θά άρκεστώ σέ μίαν άπλή διαπίστωση, εμπειρική ίσως: ότι έθνικό είναι ό,τι όφελει τό έθνος» (Παπανικολάου, 215). Έπιτρέπει μέ λίγα λόγια ή άποψη αυτή: τό «άλογο», δηλαδή ή λογική υπέρβαση και ή φιλοσοφική άσάφεια, νά μετατρέπεται σέ παράλογο και άνακολουθία και τελικά άμάθεια:

«Αυτή ή γλώσσα ή ελληνική] δέ σηκώνει ύποκρισίες, επιστημοσύνες, ψευτιές» (Σκαρτοής, 241).

Η ταύτιση τής ψευτιάς και τής ύποκρισίας μέ τήν επιστήμη δέ χρειάζεται σχόλια. Έπιτρέπει τέλος τή δίχως καμιά κοινωνική αιδώ χυδαιότητα και άναςχυντία:

«Κίνημα άναφανδόν μεταπρατικό, έν παχυλή πνευματική στειρότητι διαλάμψαν, ό δημοτικισμός άντλούσε και άντλει δύναμη, επειδή κολακεύει τήν ματαιοδοξία κάθε άνεργάτιστου άκκιζομένου άτομου, άναγνωρίζοντάς του τό δικαίωμα νά λέει *οτιδήποτε και όπωσδήποτε*» (Ράμφος, 235).

Άς κάνουμε μιά εύθυμη παρένθεση, για νά πάροουμε άνάσα. Υπάρχει μιά φράση του Παλαμά πού

λέει πώς ή γλώσσα χρειάζεται «επιθήτορες» για νά τή γονιμοποιούν. Περίεργη σύμπτωση κάνει τέσσερις από τούς συγγραφείς του άφιερώματος νά θυμηθούν αυτή τή φράση. Περίεργη σύμπτωση κάνει επίσης όλους όσοι θυμήθηκαν τόν Παλαμά (και είναι άρκετοί) νά ξεχάσουν τή φράση του εκείνη τήν προκλητική υπέρ του «μαλλιαρισμού», για τήν όποια και άπολύθηκε από τή γραμματεία του Πανεπιστημίου. αυτά βέβαια σινηθίζουν νά τά θυμούνται οί «δογματικοί» δημοτικιστές, άς είναι. Έχει λοιπόν πει ό Παλαμάς μιά φράση για επιθήτορες. Νά τή θυμηθούν όμως τέσσερις, είναι λίγο υπερβολικό. Νά υπερθεματίζονται μάλιστα κίολας, όχι μόνο επιθήτορες χρειάζονται, αλλά «βαρβάτοι επιθήτορες», ή άλλος νά παρατραβάει τόν ίδιο συμβολισμό, μέχρι νά παρομοιάζει τό έθνος μέ «παστάδα». Ο Θεός νά μάς φυλάει.

Η προγραφή των δημοτικιστών

Καίρια και άποκαλυπτική είναι ή έντονη έχθρότητα έναντίον των δημοτικιστών πού άποπνέουν τά περισσότερα από τά κείμενα. Άλλοτε ή έχθρότητα αυτή κρύβεται πίσω από τήν καταδίκη του Ψυχάρη, προφανώς για νά μήν άνοίξουν οί συγγραφείς μέτωπο με τούς εύγενείς νεκρούς πού τό κράτος έβαλε στα σχολεία. Άλλοτε λέγονται οί πιο άπίστευτες φράσεις κατά των δημοτικιστών γενικά. Ο καθένας από τούς συγγραφείς του άφιερώματος δηλαδή εκφράζει τήν έχθρότητα σύμφωνα με τό δικό του ύφος και τό δικό του ήθος. Και φυσικά ή αυτοεκτίμηση πού προφανώς χαρακτηρίζει τούς κατόχους ύψηλών τίτλων τούς κάνει σεμνούς όταν χρησιμοποιούν τό πρώτο πρόσωπο και εύγενείς στις άπορηπτικές τους διατυπώσεις. Άλλοι όμως εμφανίζουν μέ κραυγαλέα κομπορημοσύνη τόν έαυτό τους σαν τό Ζαρωτούστρα:

«Σαστισμένος μέ τόν ξεπεσμό τής κοινωνίας μας (...) άπευθύνομαι σ' έσάς, έξοχώτατοι κύριοι, ως συνυπεύθυνος και ζητώ νά μέ άκούσετε» (Ράμφος, 232).

ή μάς λένε, μέ τρόπο, πώς άνήκουν στους «εκπαιδευτές του ελληνικού λαού», στους «αυτόκλητους δημιουργούς» (Μαλεβίτης, 191) και τολμούν φράσεις άπολύτως άνεπίτρεπτες.

Τό ζήτημα βέβαια παραμένει ή προγραφή των δημοτικιστών. Οί δημοτικιστές άποκαλούνται «δογματικοί», ό δημοτικισμός «δόγμα» και «βιασμός τής γλώσσας» (Τσάτσος, 146-148). Οί δημοτικιστές ταυτίζονται με τούς καθαρευουσιάνους (Βλάχος, 149), ή άποκαλούνται «όλοκληρωτικοί» (Κασιμάτης, 176). Η προσπάθεια των δημοτικιστών νά δομήσουν τή δημοτική γλώσσα και νά τήν τυποποιήσουν γραμματικά γίνεται άντικείμενο ειρωνείας (Βλάχος, 149), ειρωνείας, βέβαια, πού τά σκάγια της παίρνουν κυρίως τούς δημοτικιστές τής Θεσσαλονίκης, δίχως πάντως νά δνομάζονται. Τί σημασία όμως έχει έφόσον θά τολμήσουν άλλοι. Και θά τούς δνομάσουν. Και τό έχουν ήδη κάνει (έχουμε διαβάσει άχαρακτήριστους άρθογράφους νά καθυβρίζουν με τόν πιο άνεπίτρεπτο τρόπο τόν Έμμανουήλ Κριαρά σέ ύποπτα έντυ-

πα). Από τη διατύπωση λοιπόν ότι οι δημοτικιστές είναι «δογματικοί», θά φτάσουμε σε φράσεις που κατηγορούν τους δημοτικιστές για «καλπουζανιές», μάλιστα, κατά λέξη καλπουζανιές (Κότσιρας, 179). Θά φτάσουμε σε φράσεις που μάς πληροφορούν ούτε λίγο ούτε πολύ ότι οι δημοτικιστές συνέβαλαν «στον πνευματικό μαρασμό του έθνους» με «τή γλωσσική αστυνόμευση» που έκαναν και που «συνεχίζουν» (Μαλεβίτσης, 190). Ή ακόμα:

«σήμερα ψευτίζουμε συνειδητά τα πράγματα βάζοντας ταμπέλες στη γλώσσα ή, τό ίδιο άνεύθυνα και άδίσταχτα, σαραβαλιάζοντας τή γλώσσα μέ μιά τάχα δημοτική που στηρίζεται μόνο σε μιά άναίσθητη κι έμετική, συχνά, αίσθηση συγγενείας, άδελφικής σχέσης μέ τή γλώσσα, μιά πολιτικοποίηση (: κομματικοποίηση) στις διαστάσεις κάποιας προσωπικής (και «ποιητικής») άποδοχής τής γλώσσας, άφ' ύψηλου κάποτε» (Σκαρτζής, 240).

Τως είναι περιττό νά τονίσω ότι έκτός από απαράδεκτη ή φράση είναι και δίχως νόημα.

Προτού δοκιμάσουμε νά έρμηνεύσουμε τήν έχθρότητα έναντίον των δημοτικιστών, άς προσπαθήσουμε νά καταλάβουμε ποιό είναι τό ζητούμενο. Ή γλωσσική επιδίωξη είναι νά μήν άκολουθούμε τή γραμματική και τό συντακτικό τής δημοτικής. Για πολλούς λόγους. Γιατί ή γλώσσα είναι άδιαμόρφωτη και δημιουργείται τώρα:

«Ή νεοελληνική δέν είναι ούτε καθαρεύουσα ούτε δημοτική. Είναι γλώσσα που δημιουργείται τώρα και έχει πολλές άκόμα άτέλειες. Και πρέπει ό κάθε άνθρωπος τής πέννας νά τήν γράφει προσεκτικά και μέ αγάπη άκολουθώντας μερικές γενικές άρχές. Τό εύληπτο, τό άπλό, τό ήχητικά ώραίο, τό κυριολεκτικό, τό γενικά καταληπτό» (Βλάχος, 149). "Άλλος λόγος είναι ότι ή γλώσσα δέν έχει κανόνες και ότι ή πολυτυπία είναι πλούτος: «δέν ύπάρχει κανόνας αλλά ό κάθε ύπεύθυνος χειριστής του λόγου θά πρέπει νά οδηγείται από τό γλωσσικό του αίσθητήριο κι' άς τά θγάλει πέρα μόνος μου. (...) και θά εμπλουτίζει μέ άπόλυτη συνείδηση και συνεχώς τήν γλώσσα χωρίς νά φοβάται τίς διπλοτυπίες, πολλές, πλούτος τόν όποιο είχε στην άκμή της ή άρχαία ελληνική» (Βλάχος, 150).

Άλλο έπιχείρημα είναι (διαλέγω έδω τίς συγκροτημένες διατυπώσεις, αφήνοντας κατά μέρος τίς άλλες) ότι βρισκόμαστε σε μιά γλωσσική περίοδο μεταβατική:

«Ζούμε μιά περίοδο εντόνως μεταβατική τής έθνικής μας γλώσσας. Αυτήν τή μεταβατικότητα, μπορεί άπλώς νά τή βοηθήσουμε, έργοις και όχι λόγοις, ή άκριβέστερα έργοις που μπορούν νά έξελιχθούν σε πνευματικά έργα. Δέν επιτρέπεται όμως νά τή διάσωμε. Βιάζοντάς τήν διάζομε τήν ίδια μας τή συνείδηση σε ό,τι έχει πίο ευαίσθητο. Βιάζομε τήν αίσθητικότητα τής γλώσσας μας, δηλαδή τόν αίσθητικό πολιτισμό μας. Από τόν αντίθετο διασμό, τόν εντυχώς ξεπερασμένο διασμό των καθαρευου-

σιάνων, ριχτήκαμε μέ πείσμα και μέ πάθος στον αντίθετο διασμό, και σ' αυτόν βρήκαμε άρωγό τήν εύλογη επιθυμία πολλών νά άποτελέση ό πρακτικώτερος τρόπος διδασκαλίας τής γλώσσας στά σχολεία, τόν άποφασιστικώτερο παράγοντα για τή διάπλαση τής γλώσσας. Νά θυσιασθή δηλαδή ή στά πράγματα έγγενής σημερινή έντονη μεταβατικότητα στην έξέλιξη τής γλώσσας μας, σε αυτόν τόν διδακτικό παράγοντα, που δέν ύποτιμώ, αλλά που δέν μου άρκει για νά διάσω τή φυσική ροή του ίδιου του πολιτισμού μας» (Τσάτσος, 146-7).

Σύμφωνα όμως άκόμα και μέ τά συμφραζόμενα των παραπάνω παραθεμάτων τό πρόβλημα δέν είναι καθόλου ή άπουσία κανόνων, τό άδιαμόρφωτο δηλαδή τής γλώσσας, αλλά ή άρνηση προσαρμογής σ' αυτούς τους κανόνες. Μεταβατική δέν είναι ή περίοδος τουλάχιστον για τό στρώμα εκείνο των διανοουμένων που ξέρει νά χειρίζεται μέ άνεση τή λόγια δημοτική. Και ό Κωνσταντίνος Τσάτσος είναι ένας από εκείνους τους λίγους που ξέρουν και χειρίζονται μέ μεγάλη άνεση αυτή τή λόγια δημοτική. Μεταβατική θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε τήν περίοδο για νά κατορθωθεί νά γίνει κτήμα των πολλών αυτή ή δημοτική, τώρα που έγινε ή γλώσσα του εκπαιδευτικού θεσμού. Λόγια δημοτική λοιπόν ύπάρχει, μόνο που άποκαλείται «δογματική», και κανόνες έχει, μόνο που άποκαλούνται «διασμός». Έφόσον όμως ή περίοδος άποκαλείται μεταβατική, μήπως τό ζητούμενο είναι κάποια γλώσσα άλλη από τή διαμορφωμένη λόγια δημοτική;

Πράγματι, αυτό είναι τό ζητούμενο. Τά περισσότερα κείμενα του άφιερώματος διεκδικούν μιά γλώσσα διαφορετική, άνώτερη, ευγενέστερη άπ' αυτή που γράφουμε. Και τόν ιδιαίτερο χαρακτήρα της τόν βλέπουν νά πηγάζει από τή γεινίαση τής γλώσσας αυτής μέ τήν άρχαία ελληνική.

Διατυλώνεται από τους περισσότερους συγγραφείς τό αίτημα νά πλουτίσουμε τή φτωχή τωρινή μας γλώσσα μέ τους θησαυρούς τής άρχαίας.

Ή δημοτική περιγράφεται γλώσσα φτωχή χάρη στην παλιά και τόσο παλιωμένη άσύστατη ταύτιση τής δημοτικής μέ τή λαϊκή γλώσσα (Βλάχος, 150· Μαλεβίτσης, 190· Πλησής, 228). Άποκαλείται φτωχή γλώσσα και γενικότερα, δίχως τήν καταφυγή σ' αυτή τήν ταύτιση (Βλάχος, 149· Κότσιρας, 181· Πλησής, 229). Συχνά άποκαλείται και «χυδαία» γλώσσα.

Και κάτι άκόμα. Αναφέρονται οι συγγραφείς σε μιά τουλάχιστον άκατανόητη ευγενή προφορά τής ελληνικής γλώσσας. Διαβάζουμε λοιπόν:

«όσοι προφέρουν καλά τά ελληνικά άλλοιώτικα άρθρώνουν τό ω και άλλοιώτικα τό ο» (Τσάτσος, 148).

πράγμα που σημαίνει ότι π.χ. «χώρος» και «τόπος» προφέρονται διαφορετικά, άρα και τό Μανώλης και Μανόλης –τόν Τριανταφυλλίδη σκέφτομαι, θά αισθανόταν πίο άδικημένος άπ' όσο ένιωσε όλη του τή ζωή του. Διαβάζουμε πίο κάτω ότι πρέπει ό λαός

«νά προσέχει έπίσης τήν προφορά μας που κάποτε μεταβάλλει τήν κρουστάλληνη φωνή μας σε

«Βαλκανική καμπάνα» πού δέν ταιριάζει στην κυανόλευκη» (Λούρος, 187).

Μαθαίνουμε τέλος ότι ή προφορά μας ύφίσταται παραφθορές πού

«στό τέλος έχουν τή γλωσσολογική δικαιολογία πώς μιλιούνται έτσι σποραδικά στη βόρεια Ελλάδα —όπου, καθαρά ήχητικά, ή χυδαιότητα τής προφοράς συναγωνίζεται τή χυδαιότητα του λεξιλογίου» (Παπαϊωάννου, 205).

Τώρα, από πού κι ως πού και μέ ποιά επιστημονική δεοντολογία ή φυσική πολυτυπία μιάς ζωντανής γλώσσας, πού |ἀποτελοῦν |οί |διαλεκτικές και διάφορες άλλες μορφές της και οι διάφορες προφορές, ὀνομάζεται «χυδαιότητα» είναι ἀκατανόητο. Ἄλλά ἀκόμα κι ἂν ἦταν έτσι, γιατί ἄραγε ή «χυδαιότητα» χαρακτηρίζει τήν προφορά ειδικά τῶν βορειοελλαδιτῶν και ὄχι και τῶν Κρητικῶν, τῶν Κυπρίων, τῶν Δωδεκανησίων, τέλος πάντων κάποια ἀπό τίς προφορές και τής νότιας Ἑλλάδας; Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό τό μυστήριο ἐμπεριέχεται, νομίζω, στην ἐρμηνεία του τι σημαίνουν ὄλ' αὐτά.

Στά παραπάνω ἐμπεριέχεται και μιά ὀφθαλμοφανής ἀντίφαση. Ἐνῶ τό θεωρητικό μέλημα τῶν συγγραφέων είναι ή ἐλευθερία τής γλώσσας, πού δέν πρέπει νά διαίεται μέ κανόνες, ἀλλά νά ἐμπλουτίζεται μέ πολυτυπίες, και ὅσα ἄλλα ἀναφέρθηκαν ἤδη, συγχρόνως ὀλόκληρη αὐτή ή συλλογιστική παραμερίζεται και καταδικάζεται ὅταν ή πολυτυπία και ὁ γλωσσικός ἐμπλουτισμός ἀφορᾶ τή λαϊκή μορφή τής γλώσσας, τίς διαλεκτικές μορφές της ἢ τίς σύγχρονες διάφορες ἐπιδράσεις της. Ἐτσι, ἐνῶ οι περισσότεροι συγγραφείς κατακεραυνώνουν τούς δημοτικιστές, γιατί είναι «δογματικοί» και ἐννοοῦν νά βάζουν τή γλώσσα σέ καλούπια, πράγμα λαθεμένο και ἀντίθετο μέ τή σύγχρονη γλωσσολογία πού ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ὑποστηρίζει ότι ή γλώσσα είναι ζωντανή, ὑπερτονίζουν συγχρόνως ότι ή γλώσσα είναι μιά και ἐνιαία ἀπό τήν ὀμηρική ἀρχαιότητα ὡς σήμερα, και στό ὄνομα τής ἱστορίας τής γλώσσας ζητοῦν νά μή γίνονται μεταρρυθμίσεις και ἀπλοποιήσεις, διεκδικοῦν νά παραμείνει ή γλώσσα «σταθερή», και μάλιστα νά «ξαναβρεῖ» τή «γονιμότητά» της μέσα στην «ἡρεμία».

Ὁ μίτος τής ἐρμηνείας θρίσκειται τελικά στην τρισχιλιετή ἱστορία. Ἡ διεκδίκηση τής ἐλευθερίας ἀποτελεῖ μεταμφίσηση τής ἀκριβῶς ἀντίθετης ἀποψης, πού κρύβεται πίσω ἀπό τήν αὐτόδηλη ἀλήθεια ότι ή γλώσσα είναι ζωντανή. Ἀποτελεῖ γλωσσολογικό προσωπείο γιά νά ὑποστηριχθεῖ ἀντίθετη ἀποψη ἀπό αὐτήν πού προβάλλουν και ὑποστηρίζουν οι σύγχρονες γλωσσικές θεωρίες, γιά νά ὑποστηριχθεῖ δηλαδή ή σταθερότητα, ή στασιμότητα τής γλώσσας, πού οι συγγραφείς του ἀφιερῶματος τή βλέπουν ν' ἀπειλεῖται ἀπό ξενισμούς, προσμίξεις, παραφθορές και διαρκείς ἀλλαγές. Ἀντίληψη πού ἀκριβῶς κατά τή σύγχρονη γλωσσολογία ἀποτελεῖ μάταιη ρυθμιστική ἀπόπειρα, ἐπειδή ή γλώσσα είναι ζωντανή, δηλαδή ὑφίσταται ἀναπόφευκτα συνεχεῖς ἐπιδράσεις και παραφθορές και ἀλλάζει ἀδιάκοπα. Ἡ «ἐλευθερία» τής γλώσσας είναι λοιπόν ψευδῶνυμο του αἰτήματος νά μήν ἀλλάξει ή γλώσσα και νά μήν ἐπεμδαίνει ή

«ἀστυνόμευση» τῶν δημοτικιστῶν μέ ἀπλοποιήσεις. Συγχρόνως θέλουν ἐλευθερία και παραφθορά τής γλώσσας, ἀλλά μέ στοιχεία τής ἀρχαίας ἐλληνικῆς. Γι' αὐτό τά κείμενα ἐμπεριέχουν ἀντίφαση, γι' αὐτό ὑπερασπίζονται συγχρόνως τήν ἀλλαγὴ και τή μή ἀλλαγὴ. Ἄρνοῦνται τήν ὅποια «δογματική» ἀλλαγὴ και ἐπιθυμοῦν ἀλλαγὴ πρὸς μιά συγκεκριμένη κατεύθυνση, πρὸς τά πίσω. Ἡ ὑπεράσπιση τής πολυτυπίας ἀφορᾶ ἀποκλειστικά τήν ἐλληνικότητα. Ἄρνοῦμαι τίς ἀπλοποιήσεις, γράφει ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος,

«γιατί ή ἱστορία τής γλώσσας μου είναι ή ψυχὴ τής ψυχῆς μου. (...) Γιατί εἶμαι Ἑλληνας μέ μιά «θεωρία» πίσω μου τριάντα αἰῶνων. Ἄρνοῦμαι ν' ἀποβάλω αὐτό τό βάρος και αὐτή τήν τιμή» (147).

Ἡ γλώσσα και τό ἔθνος

Δέν είναι ἀπλὸς ἀναχρονισμός νά ὑποστηρίζεται σήμερα ότι ή ἐλληνική κοινωνία χρειάζεται μιά γλώσσα εὐγενέστερη και πλησιέστερη στην ἀρχαία ἀπό τήν ὀμιλουμένη, ἐπειδή έτσι ἀποδεικνύεται ή ἀξία και ή ὑπεριστορική ἐνότητα του ἔθνους.

Ἄλλωστε, σήμερα, ή ἀξιολογική τοποθέτηση πού ἐρευνᾶ μέ ποιά γλώσσα διατηρεῖται ἀδιάσπαστη ή ἐθνική ἐνότητα δέν είναι μόνο ἀναχρονιστική, είναι και παραποιητική τής πραγματικότητας. Πηγάζει ἀπό τήν ἀντιεπιστημονική ἀντίληψη πού θεωρεῖ τή γλώσσα μιά αὐτόνομη ὀντότητα, ἐνῶ ή γλώσσα δέν ὑπάρχει ἔξω ἀπό τό κοινωνικό πλαίσιο ὅπου χρησιμοποιεῖται, και οι λέξεις δέν είναι ὑπερβατικές, ὑπεριστορικές ἀξίες, ἀλλά ἀντιστοιχοῦν σέ κοινωνικές πραγματικότητες.

Ἐχει δοθεῖ στην ἐλληνική κοινωνία ή μάχη γιά τή σχέση ἔθνους και γλώσσας, γιά τή σχέση τής γλώσσας μέ τήν παράδοση και τήν ἐθνική ἐνότητα. Καί δόθηκε ή μάχη αὐτή τότε πού εἶχε νόημα. Δηλαδή τότε πού ἀντιστοιχοῦσε σέ κοινωνικές πραγματικότητες, ὅταν ὑπῆρχε πρόβλημα γλωσσικῆς ἐνότητας μέ τόν «ἀλύτρωτο» ἐλληνισμό.

Κι ἄς μὴν ξεχνᾶμε ότι αὐτό πού καθόρισε μέσα στην ἱστορία τήν καταδίκη του ἀρχαϊστικοῦ ἰδανικοῦ ἦταν κυρίως ή ἀναγωγή τής γλωσσικῆς μορφῆς σέ αὐτοσκοπό, οὐτοπία ἀκραία ἀριστοκρατική, πού ή ἀδιαφορία της γιά τήν κοινωνική λειτουργικότητα τή μετέτρεψε μέ τόν καιρό σέ συμβολικό ὄπλο γιά τήν ἀσκηση βίας ἀπό τίς πιό ἀντιδραστικές πολιτικές ἐξουσίες.

Τήν ἐποχή πού δινόταν ή μάχη γιά τή σχέση γλώσσας και ἔθνος, τά μεγαλόπρεπα ρητορικά σχήματα γιά τήν ὑψηλή ἰδέα πού ἀποτελεῖ τό ἔθνος χάρη στό παρελθόν του και γιά τόν ἐκχυδαισμό τής ὑψηλῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἀπό τούς δημοτικιστές ἐπεφταν σάν χάρτινοι πύργοι μπροστά στά μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, ὅπως ή σχέση γλωσσικῆς μεταρρύθμισης και ἐξελληνισμοῦ τῶν σλαβόφωνων μέσα ἀπό τό σχολεῖο στη Μακεδονία, πού ἀπασχολοῦσε τόν Τριανταφυλλίδη.

Τά κείμενα του ἀφιερῶματος προβάλλουν μιά ψευτική γλωσσική ἀντικειμενικότητα, πού τούς ἐπιτρέπει

νά καταδικάσουν τούς καθαρευουσιάνους από τή μία καί τούς δημοτικιστές από τήν ἄλλη. Διπλά ψεύτικη ἀντικειμενικότητα. Γιατί ἀφορᾶ μιά ἀντιπαράθεση «ἀκροτήτων» ἀνύπαρκτη στήν ἐποχή μας. Καταδικάζει τόν καθαρευουσιανισμό, πού ὅμως δέν εἶναι πιά υπερασπίσιμος, γιά νά καταδικάσει τή δημοτική στό ὄνομα μιάς γλώσσας πλησιέστερης στήν ἀρχαία, ἀποψη ὅμως πού ἔχει ὄνομα στήν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καί δέ λέγεται «ἀντικειμενικότητα». Ἀκόμα, γιατί ἡ δῆθεν καταδίκη τῶν δῆθεν ἀκροτήτων γίνεται στό ὄνομα τῆς ἐθνικῆς στάσης, τῆς μὴ πολιτικῆς τοποθέτησης. Γιά τό θέμα τῆς πολιτικῆς, ἡ ἱστορία ἔχει περὶτρανα ἀποδειξέι ὅτι ὅποιος ἰσχυρίζεται ὅτι δέν κάνει πολιτική, ἀλλά ἀπλῶς μιλάει στό ὄνομα τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, κάνει πολιτική, ἀλλά συνήθως ἀντιδραστική πολιτική. Ὅσο γιά τή γλωσσική «μετριοπάθεια», ἐκτός πού εἶναι σήμερα ἀπελλιπτικά πρωθύστερη, εἶναι καί δημιουργία προϋποθέσεων γιά τήν ἀποτυχία τῆς λύσης τῆς διγλωσσίας, φανταστική μετριοπάθεια ἐναντίον ἀνύπαρκτου γλωσσικοῦ «φανατισμοῦ», μέ στόχο ἀπλοῦστα τή ναρκωθῆτη τῆς μεταρρυθμισῆς.

Τό ζήτημα ὡστόσο δέν εἶναι τελικά γλωσσικό. Ὅπως ποτέ τό γλωσσικό ζήτημα στήν Ἑλλάδα δέν ἦταν καθαρά γλωσσικό. Ὅταν οἱ καθαρευουσιάνοι ἔλεγαν «πατρίς» καί οἱ δημοτικιστές «πατρίδα», τίς παραμονές τοῦ αἰῶνα, ἡ σύγκρουση δέν ἀφοροῦσε τελικά τή γλώσσα. Συγκρούονταν οἱ ἐκφραστῆς ἐνός μεγαλόστομου καί καταστροφικοῦ σοβιτισμοῦ μέ τούς ἐκπρόσωπους τῆς ἀστικῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς. Μεγαληγοροῦσαν οἱ πρῶτοι, ζητώντας τήν ἐθνική τους δικαίωση στό ἀρχαίο κλέος καί τήν ἀπόδειξη τῆς δικαίωσης στήν κοντινή στούς ἀρχαίους γλωσσική μορφή, ἀπλωναν μέ πλατιές χειρονομίες καί ἀρχαιοπρεπεῖς λέξεις τά ἑλληνικά σύνορα στά πιά μακρινά βυζαντινά τους ὄρια καί ἀποδεικνύονταν ἀνίκανοι νά διαφυλάξουν τή θησαυρική πεδιάδα. Οἱ ἄλλοι, οἱ «δογματικοί», πού εἶχαν μέλημά τους τή ζωντανή γλώσσα, ἦταν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, φορεῖς μιάς ἄλλης ἐθνικῆς πολιτικῆς, πού τό 1909 ξέσπασε σ' ἐπαναστατική διεκδίκηση καί... τά ὑπόλοιπα εἶναι γνωστά.

Τά κείμενα τοῦ ἀφιερῶματος λοιπόν δέν ἔχουν τελικά περιεχόμενο γλωσσικό, ἀλλά πολιτικό.

Ὅπως ἔγραψα πιά πάνω, ἡ ἀπόπειρα σήμερα υπεραξιολόγησης τοῦ ἔθνους, μέ τήν ἀναγωγή του σέ ἀξία ὑπεριστορική, πού ἀρχίζει κάπου στόν Ὅμηρο (τό ἔθνος!), ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ παρόντος μέ τό μακρινό ὑψηλό παρελθόν, ἡ ἄρνηση τῆς δημοτικῆς στό ὄνομα τῆς τρισχιλιετοῦς ἱστορίας μας, δέν εἶναι ἄλλος ἀναχρονισμός.

Ἄλλωστε, ἡ ρητορική υπεραξιολόγηση τοῦ ἔθνους ἔχει ἄμεση σχέση μέ τήν ἄρνηση καί τήν ἀπόρριψη τοῦ παρόντος. Οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς ἀναφέρονται στό ἔθνος σάν νά ἦταν ἀξία ὑπερβατική, μέ διατυπώσεις, ὅπως εἶναι ἀναπόφευκτο, χτυπητά ἐναντίες κάποτε ἀκόμα καί στήν κοινή λογική, ὅπως π.χ. «τό ἔθνος δέν ἔχει ὄρια καί σύνορα», ἢ «τό ἔθνος εἶναι μέγεθος πνευματικό», ἢ «ὅπως τό ἔθνος πλανᾶται μέσα στό χρόνο ἔτσι καί ἡ γλώσσα του», καί ἄλλες. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ρητορική αὐτή ἀπόπειρα

χρησιμοποιεῖ τό ἐνδοξο παρελθόν σάν ἰδεολογικό καταφύγιο, ἐπειδή θεωρεῖ τό παρελθόν ἀξιολογικό κριτήριο πού υπερχαλύπτει τίς τωρινές «ἀτέλειες». Εἶναι προφανές, ἀλλά διατυπώνεται καί σαφέστατα αὐτή ἡ ἀποψη. Διαβάζουμε ὅτι

«ὅπως ὁ κύβος ἔχει τρεῖς διαστάσεις, ἔτσι καί τό ἔθνος», καί τοῦτο γιατί: «διαστάσεις τοῦ ἔθνους εἶναι τό παρόν, πού ὑπολογίζεται ἀπό τή γεωγραφική του ἔκταση καί τήν πληθυσμιακή του κατάσταση, ἡ ἱστορία του, πού ὑπολογίζεται ἀπό τή χρονική τῆς διάρκειας, καί ἡ ποιότητα τοῦ πολιτισμοῦ πού παρήγαγε (...), ἔχοντας αὐτά ὑπόψη (...), τό ἔθνος μας, παρόλο πού ἡ διάσταση τοῦ παρόντος εἶναι πολύ μικρή, εἶναι ὄγκωδέστατο» (Πλησῆς, 266).

Ἡ ἀπόρριψη αὐτή τοῦ παρόντος καί ἡ ἀνάστροφη καταφυγή στήν ἀρχαιότητα εἶναι πολιτική. Γι' αὐτό καί στά κείμενα τοῦ ἀφιερῶματος καταδικάζονται συλλήβδην ὁ ὀρθολογισμός, ὁ τεχνικός πολιτισμός, ὁ διαφωτισμός, ἡ ἐπιστήμη, ὁ δημοτικισμός. Γιατί τό κοινωνικό παρόν χαρακτηρίζεται ἀπό ἀλλαγές ταχύτατες καί ἔντονα αἰσθητές, ἀπό τεχνολογικές ἐπιτεύξεις καί ἐπιστημονικές κατακτήσεις ἀπομυθευτικές πολλῶν «αἰῶνων» στηριγμάτων τῆς ἀντίληψης ὅτι ὁ κόσμος εἶναι στατικός καί μιά γιά πάντα δοσμένος. Ἡ τεχνολογική ἐποχή μας ἐπιβάλλει τήν ἀποδοχή τῆς ἔννοιας τῆς ἐξέλιξης, ἄλλωστε ἡ ἰδεολογία χρησιμοποιεῖ σήμερα μεγάλο μέρος ἀπό τήν ἐπιστημονική γνώση γιά νά κατασκευάσει τή συνοχή στή σύγχρονη κοινωνία. Ἡ αἰωνιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λοιπόν, ἡ αἰωνιότητα τῶν αἰώνων ἀξιών, ἡ ἄρνηση τοῦ παρόντος, ἀποτελοῦν ἀντιπαράθεση στή γενικότερα ἀποδεκτή καί ὄρατῆ πιά σήμερα διαπίστωση ὅτι κάθε κοινωνική πραγματικότητα εἶναι σέ διαρκή κίνηση, συνεχῶς ὑφιστάμενη ἀλλά καί συνεχῶς ἐπιδεχόμενη μεταμορφώσεις καί ἀνακατατάξεις.

Καί βέβαια, ὅπως κάθε ἰδεολογική παρέμβαση πού στόχο τῆς ἔχει νά σταματήσει τήν κοινωνική κίνηση, ἡ πολιτική ἀντίληψη τῶν κειμένων πού μάς ἀπασχολοῦν καταφεύγει στήν παράδοση, πού τή νεκρώνει σέ τυπολατρία γιά νά τήν μετατρέψει σέ τροχοπέδη τῆς ἀλλαγῆς. Ἐπίσης, πάντοτε ἡ κοινωνική μονολιθικότητα, πού τείνει νά μετατρέψει τά στοιχεῖα τῆς παράδοσης σέ ἀμυντική δύναμη ἀνασταλτική τῆς κοινωνικῆς κίνησης, ἔχει τήν ἀνάγκη ἐνός ἐκφραστικοῦ ὄργανου μέ μαγικές ιδιότητες. Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ἡ γλώσσα δέν εἶναι μιά αὐτόνομη ὄντοτητα καί δέν ὑπάρχει ἔξω ἀπό τό κοινωνικό πλαίσιο ὅπου χρησιμοποιεῖται. Οἱ λέξεις ἀντιστοιχοῦν σέ κοινωνικές πραγματικότητες. Γι' αὐτό καί συχνά στήν ἱστορία νέες ἰδέες ἐμφανίζονται μέ νέες λέξεις. Κι ἀκόμα συχνότερα, «παλιές» ἰδέες ὑποστηρίζονται μέ γλωσσικές μορφές στερεότυπες, ἐπίσημες, παλαικές, γιατί οἱ φορεῖς τους ἐπιζητοῦν νά προσδώσουν μέ τήν «κεκοσμημένη» μορφή τῶν λέξεων μεγαλεῖο καί πειστικότητα σέ φθαρμένες ἀξίες.

Ἡ συγκρότηση μιάς νέας ἀντίδρασης

Τά ἰδεολογικά μηνύματα, τά βαθύτατα ἀντιδραστικά,

πού περιέχει τό άφιέρωμα δέν είναι κάποιες γλωσσικές απόψεις, έστω άναχρονιστικές, αλλά ή πολιτική αντίληψη από τήν όποία πηγάζουν και τήν όποια κατασκευάζουν αυτές οι γλωσσικές απόψεις. Έπιπλέον, δέν είναι καθοριστικό νά εκφράζονται κάποιες θέσεις άναχρονιστικές από όρισμένα άτομα μέ ύψηλούς κοινωνικούς τίτλους, τών όποίων επιπλέον ή άξιοσέβαστη ηλικία μπορεί και μόνη της νά ερμηνεύει τήν έμμονή σέ κάποιες επιλογές.

Όταν όμως έχουμε μπροστά μας μιá κατηγορία νέων στην ήλικία και μέ ήχηρή φωνή διανοουμένων, πού άνοιχτά και εμπρόθετα κατασκευάζουν ένα ιδεολογικό άμάλγαμα καταπολεμώντας τή δημοτική γλώσσα, ταυτίζοντας τήν τεχνική πρόοδο μέ τήν άνηθικότητα και διεκδικώντας μιá γλωσσική μορφή πού ν' άποδεικνύει τή φυλετική καθαρότητα τών Έλλήνων, θά έπρεπε ν' άναρωτηθούμε, μήπως τώρα, πού ή ελληνική κοινωνία έχει μετά τή δικτατορία μπει σέ νέες συνθήκες, βρισκόμαστε μπροστά στή συγκρότηση μιás νέας αντίδρασης.

Λέγοντας νέες συνθήκες της ελληνικής κοινωνίας δέν έννοώ τήν επίτευξη της γλωσσικής μεταρρύθμισης, όσο τά νέα κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα πού επέτρεψαν τήν έπιβολή της δημοτικής. Γιατί, όπως είναι γνωστό, ή πεισματική έμμονή της έξουσίας για δεκαετίες όλόκληρες νά χρησιμοποιεί μιá γλώσσα άλλη από τήν όμιλουμένη (έμμονή πού βαραίνει σήμερα ή ευθύνη για τή δημιουργία της άγλωσσίας και του λειτουργικού άναλφαβητισμού, πού βαραίνει ή τεράστια σημασία καταστροφή του γλωσσικού αίσθητηρίου του ελληνικού λαού) όφείλεται στή βαθύτατη κρίση πού μαστίζει τήν ελληνική κοινωνία από τό 1936, και κυρίως από τό τέλος του έμφυλίου πολέμου. Η κρίση αυτή, κρίση νομιμότητας της ήγετικής μερίδας της κυρίαρχης τάξης, άναγκάζει για όλη αυτή τήν περίοδο τήν πολιτική έξουσία νά καταπατάει τίς στοιχειώδεις άστικές ελευθερίες γιατί τίς φοβάται, νά παραφθείρει τή λειτουργία του κοινοδουλευτισμού γιατί δέν έμπιστεύεται τήν πλειοψηφία και νά επιβάλλει στο έπίπεδο των ιδεών τή σιωπή γιατί ή όποια διακίνηση τους θεωρείται ικανή νά όδηγήσει τό κοινωνικό οικόδομημα σέ κατάρρευση. Κάτω από τέτοιες συνθήκες είναι φυσικό ό ιδεολογικός και πολιτικός πειθαναγκασμός των νέων γενεών ν' άποτελεί προτεραιότητα στην όποία νά ύποτάσσονται άπόλυτα ή άποδοτικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος και ή άνύψωση του γενικού μορφωτικού επιπέδου, πού άποτελοΰσαν αίτήματα και επιχειρήματα των δημοτικιστών. Άλλωστε, μιá έξουσία, πού δέν πιστεύει στή νομιμότητα, και βέβαια πολύ περισσότερο δέν μπορεί νά πείσει για τή νομιμότητα και τό δίκαιο της ήγετικής της θέσης, κάνει χρήση και κατάχρηση της γλώσσας εκείνης πού της επιτρέπει ν' άποκρύπτει μέσα από τή μορφή του λόγου τό ιδεολογικό κενό και τούς κοινωνικούς της φόβους. Η καθαρεύουσα έπαιξε, όπως είναι πασίγνωστο, ρόλο πολιτικό, διευκολύνοντας τούς εκπροσώπους των θεσμών νά μιλάνε δίχως νά εκπέμπουν μήνυμα συγκεκριμένο άλλο από τό έμμεσο μήνυμα ότι έχουν δικαίωμα στο μονόλογο. Για δεκαετίες ένίσχυσε μέ τή μαγική της δύναμη άθέμιτες έξουσίες άποκρύπτοντας μέσα στή μορφική σπανιό-

τητα των λέξεων τήν άνακολουθία, διακοσμώντας τήν άμάθεια, προσδίδοντας ιδιαιτερότητα στην κοινοτοπία και έμποδίζοντας τήν κατανόηση της ταυτολογίας. Έπέτρεψε στην πολιτική ήγεσία νά μάς διαφωτίξει μέ τήν πληροφορία ότι είμαστε Έλληνες διότι... δέν είμαστε Βούλγαροι, και στην πνευματική ήγεσία νά μάς άποδεικνύει ότι ή Έλλάς είναι άθάνατος διότι... ποτέ δέν πεθαίνει. Η καθαρεύουσα, μέχρι τήν άκραία γελοιογραφία της «άπό στόματος» Γεωργίου Παταδοπούλου, χρησιμεύει για τήν άσκηση βίας.

Οι συνθήκες όμως άλλαξαν. Ώς ένα βαθμό και χάρη στή χρήση της φυσικής βίας, στή γελοιογραφική χρήση της γλώσσας και της έθνοκφορούνης πού έκανε ή δικτατορία, ή πολιτική ήγεσία σήμερα είναι ύποχρεωμένη νά στηρίζει τή νομιμότητά της στην καταδίκη της βίας, είτε της φυσικής είτε αυτής πού άσκείται στο χώρο των ιδεών. Νέες συνθήκες επιτρέπουν τή λειτουργία των στοιχειωδών άρχών της άστικής δημοκρατίας μετά από πολλές σκοτεινές δεκαετίες. Και ή πολιτική έξουσία άπευθύνεται ξανά στην πλειοψηφία και επιδιώκει νά πείσει, άντί νά προβάλλει πυροβόλα όπλα στή θέση επιχειρημάτων. Έπομένως, έρχεται μέ μισόν αιώνα καθυστέρηση ή ώρα για τήν άντιμετώπιση των προβλημάτων εκείνων πού τίς ίδιες δεκαετίες μάταια θέτουν οι δημοτικιστές, και άντιμετωπίζει ή έξουσία τήν άποδοτικότητα του σχολικού θεσμού και τή γλώσσα. Και μέσα σ' αυτή τήν καινούρια κοινωνική κατάσταση, κάποιιο νέοι διανοούμενοι άνοίγουν ξαφνικά μέτωπο εναντίον των δημοτικιστών. Δέν πρόκειται για άναχρονισμό, πρόκειται για ναρκοθέτηση των φιλελεύθερων άρχών.

Όταν στίς άρχές του αιώνα οι δημοτικιστές κατηγορούνται σαν άθεοι, άναρχικοί, δαρβινιστές και ύπονομευτές του έθνους, οι κατηγορίες είναι μεστές από κοινωνικά νοήματα. Η κατηγορία για δαρβινισμό έμπεριέχει τήν καταδίκη όλόκληρου του έπιστημονισμού πού χαρακτηρίζει τήν άστική σκέψη του 19ου αιώνα. Άποτελεί άπόπειρα φραγμού στην τάση νά μορφοποιηθούν οι νέες, οι άστικές αξίες, όταν μιá νέα κοινωνική δύναμη ξεκινούσε τήν προσπάθεια νά τίς άναζητήσει στην επιστήμη και όχι στα άποφθέγματα των διανοητών του παρελθόντος. Η κατηγορία για άθεϊσμό άποτελεί καταδίκη του όρθολογισμού, γιατί ό όρθολογισμός άμφισβητούσε τήν άκριτη άποδοχή των κοινωνικών δεδομένων πού στηρίζονταν στην αντίληψη ενός κόσμου στατικού. Τέλος, ή κατηγορία του άναρχισμού, πού άπευθυνόταν σέ μεγαλοαστούς και μάλιστα μεγαλοαστούς πού πάσχιζαν για τή θεμελίωση ενός κράτους έστωτερικά και έξωτερικά ισχυρού, όφείλεται άπλούστατα στο γεγονός ότι οι δημοτικιστές άμφισβητούσαν μιá δομή έξουσιών, ύποστηρίζοντας στο πολιτικό έπίπεδο, οι περισσότεροι άμεσα, τήν παράταξη πού επιδίωκε οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

Είναι άλήθεια ότι ό δημοτικισμός ταυτίζεται για πολύ μεγάλο διάστημα μέ τόν άστικό φιλελεύθερισμό, και σωστά. Άκόμα σήμερα επιδιώκει ή ταύτιση, περισσότερο φαίνεται κιόλας άπ' ό,τι θά φανταζόταν κανείς, και ή ιδιότητα του δημοτικιστή διατηρεί παραπληρωματικά νοήματα του ύπερασπιστή των

άνθρωπινων δικαιωμάτων και τών άστικων έλευθεριών.

Η προγραφή λοιπόν σήμερα τών δημοτικιστών, όταν τό επίσημο κράτος έχει άποφασίσει νά καταργήσει επιτέλους τήν τομή ανάμεσα στή γλώσσα του και τήν όμιλουμένη γλώσσα, όταν δέν υπάρχει πιά γλωσσικό πρόβλημα άλλο από τή συστηματική προσπάθεια οί νεώτερες τουλάχιστον γενιές νά μάθουν ελληνικά και νά εκλείψει μέ τόν καιρό τό πρόβλημα τής άγλωσσίας, όταν δέν υπάρχει πιά γλωσσικός «διχασμός», ή προγραφή τών δημοτικιστών σημαίνει τήν άνομολόγητη επίθεση έναντίον τών άστικων έλευθεριών και τών ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Άλλωστε τό πολιτικό αυτό περιεχόμενο υπάρχει στα κείμενα του άφιερώματος και άμεσα διατυπωμένο. Οί άφελέστερες θέβαια διατυπώσεις είναι και πολιτικά οί πιό ακάλυπτες. Για τή φυλετική μας καθορότητα, πού διάχυτη υπάρχει σε πολλά κείμενα, διαβάζουμε δίχως καμιά απόχρωση ή προσπάθεια καλωπισμού τής άποψης ότι ή «φυλετική ρίζα μας» είναι ανέπαφη και αναλλοίωτη από τόν καιρό τής ρωμαϊκής κατάκτησης (Κότσιρας, 180). Και δέν άρκει καθόλου νά πούμε ότι στην άποψη αυτή άπαντούσε πριν έναν αιώνα τό *Ταξίδι* του Ψυχάρη. Γιατί έχει από τόν καιρό εκείνο περάσει πολύ νερό κάτω από τά γεφύρια τής ιστορίας, ώστε ή φυλετική καθαρότητα δέν είναι άναχρονισμός, είναι πολιτική θέση άπολύτως άνεπίτρεπτη σε όλόκληρο τό δυτικό κόσμο.

Οί άφελέστερες διατυπώσεις είναι πράγματι εκείνες πού λένε τά σύκα σύκα και τή σκάφη σκάφη, ίσως επειδή οί συγγραφείς τους δέν έχουν τήν έγνοια νά διατηρήσουν τήν εικόνα του άντικειμενικού παρατηρητή πού επιδιώκει νά πείσει, και γράφουν:

«Πνεύμα άγρίου άναρχουμένου έγωισμού, ύπομορφήν ιδεολογίας άνθρωπινων δικαιωμάτων, έχει κατακυριεύσει τήν μέχρι πρότινος φιλότιμη ελληνική κοινωνία: οί πάντες ακατάπαντα ζητούν, άρνούνται ώστόσο επιμόνωσ νά προσφέρουν. Ουδείς άπεργός λογαριάζει, ούτε κανείς τόν ρωτά, άν είναι συνεπής προς τίς υποχρεώσεις του, τήν ώρα πού έγκαταλείπει εις τό έλεος του Θεού, όχι μόνο μιά επαγγελματική εργασία, αλλά τούς μαθητές είτε τούς άρρώστους του, για νά προβάλλη ύλικά και πολιτικά αίτήματα» (Ράμφος, 232).

Τόσες μεγάλες κουβέντες για τή χιλιετή ιστορία μας, τή μοναδική μας γλώσσα, τό έθνικό μας μεγαλειό, και όλα όσα ύψηλά κινδυνεύουν από τό δογματικό δημοτικισμό, για νά καταλήξουμε άπλούστατα στην άνηθικότητα τής άπεργίας και τήν ταύτιση τής ιδεολογίας τών άνθρωπινων δικαιωμάτων μέ τόν «άγριο και άναρχούμενο» μάλιστα «έγωισμό».

Τά κείμενα του άφιερώματος δείχνουν τήν άποπειρα νά συγκροτηθεί μιά νέα αντίδραση. Άν ή διατύπωση μοιάζει ύπερβολικά σαφής, ή έντύπωση όφείλεται στο γεγονός ότι δέν έχει ακόμα συγκροτηθεί αυτή ή αντίδραση, αλλά βρίσκεται στην διαδικασία τής δημιουργίας της.

Οί συγγραφείς, μέσα από έναν παμπάλαιο αλλά νεοδιατυπωμένο γλωσσικό άριστοκρατισμό, πού θέλει ν' άποδείξει τήν άνωτερότητα τής ελληνικότητας

μέσα από τή γεινίαση τής σημερινής γλώσσας μέ τήν άρχαία, ταυτίζοντας τόν έαυτό τους μέ τήν ελληνικότητα και καταγγέλλοντας προθύστερα τούς δημοτικιστές, διαμορφώνουν τίς γενικές γραμμές μιάς πολιτικής ιδεολογίας. Άρνούνται και περιφρονούν τόν όρθολογισμό, τήν αίτιοκρατική σκέψη, τήν άποτελεσματικότητα τής εκπαίδευσης. Περιφρονούν τίς «χυδαίες» μάζες τών μέσων άνθρώπων. Άρνούνται και περιφρονούν τήν επιστήμη, τήν οικονομική ανάπτυξη και τήν τεχνική πρόοδο. Άρνούνται τήν πνευματική χυδαιότητα και τή γλωσσική μετριότητα πού άποτελεί τό φαινόμενο νά μιλάει τό κράτος και οί πολίτες του τήν ίδια γλώσσα. Περιφρονούν τήν Έλλάδα πού έχει σύνορα, και μάλιστα θόρεια, πού ύφίσταται επιδράσεις όλων τών ειδών, επιδράσεις «φυλετικές», επιδράσεις πολιτισμικές, επιδράσεις γλωσσικές.

Τέλος, για τίς διάφορες οίμωγές ως προς τούς κινδύνους πού άπειλούν σήμερα τήν ελληνικότητα και τήν ελληνική γλώσσα, θά έπρεπε νά τονιστεί (κυρίως επειδή οί οίμωγές αυτές είναι γενικότερα του συρμού), πώς ακριβώς επειδή αυτή ή χώρα έχει ιστορία διαπιστώνουμε από τήν ιστορία της πώς ή ελληνικότητα, ή έθνική άνεξαρτησία, ή ιστορική συνείδηση, ή έλευθερία καθόλου δέν κινδύνεψαν ως τώρα από επιδράσεις, ούτε από προσμίξεις, ούτε από κατοχές σκληρότατες, αλλά κινδύνεψαν και κινδυνεύουν πάντοτε από αυτόκλητους «σωτήρες του έθνους».

Νά προσθέσω σαν ύστερόγραφο ότι τά κείμενα όρισμένων από τούς συγγραφείς (όπως π.χ. τών Γ. Δασκαλάκη, Φ. Βώρου, Σ. Θεοφανίδη) είναι τεχνικά και δέν έμπíπτουν στο παραπάνω ιδεολογικό περιεχόμενο. Τό κείμενο του Κ. Γεωργουσόπουλου επίσης, άλλωστε αυτό ειδικά αφήνει τήν άπορία γιατί ν' άποτελείται από δέκα γραμμές. Τέλος, τό κείμενο του Γ. Μπαμπινιώτη είναι επίσης τεχνικό και δέν έμπίπτει, θά έπρεπε όμως νά προστεθεί ή, γνωστή άλλωστε, μνεία ότι ό συγγραφέας και καθηγητής τής γλωσσολογίας στή Φιλοσοφική Σχολή τής Άθήνας είναι ό θεωρητικός τής γλωσσικής άποψης πού βρίσκεται άλλου καλά και άλλου χειρότερα διατυπωμένη στα περισσότερα κείμενα αυτού του άφιερώματος.

Η ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

τό Βιβλιοπωλείο
των εκδόσεων «Θεμέλιο»
Ξαναλειτούργει
από τήν 1η Ιουνίου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ
ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
Σόλωνος 84, τηλ. 3608180 - 3602646

Ἐθνικισμός καί διεθνισμός: πολιτική ἰδεολογία

τοῦ Γιώργου Λεονταρίτη

Τό θέμα πού θά παρουσιάσω σέ γενικές γραμμές ἐνέχει ποικίλους καί πολύπλοκους προβληματισμούς, ἐννοιολογικά ψυχοκεντρικούς, δηλαδή ὑποκειμενικούς, ἀλλά ταυτόχρονα καί ἀντικειμενικούς, δηλαδή πολιτικοκοινωνικούς. Ὅσο γιά τίς ἀξιολογικές τους διαστάσεις, φορμαλιστικές καί οὐσίας, διακρίνονται γιά τή μεγάλη τους ρευστότητα.

Κατά κανόνα, ὅταν ἀναφερόμαστε στό πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ, συλλαμβάνουμε τό ἰδεολογικοπολιτικό αὐτό σχῆμα καθολικά, συγχρονικά καί διαχρονικά, σάν νά ἐπρόκειτο γιά μιά ἐνιαία ἰδεολογική ἀνέλιξη, χωρίς παρεκκλίσεις ἢ διαφοροποιήσεις, χωρίς νά κάνουμε συσχετίσεις μέ τήν ἰδεολογία καί τήν κοινωνικοοικονομική δομή τῆς χώρας καθὼς καί τή διεθνή συγκυρία. Στήν περίπτωση αὐτή, ἔχομε νά κάνουμε μέ μιά ἰδεολογική ἀφαίρεση, γιατί ἡ ἰδεολογία, ἐννοιολογικά ἀντικειμενοποιημένη, ἔχει ὑποκαταστήσει τήν *ἱστορική ὑπόσταση ἔθνος*. Συχνά, δηλαδή, δεχόμαστε γιά ἐθνικισμό, ὡς ἔκφραση μιᾶς συλλογικῆς πολιτισμικῆς συνείδησης, τίς μορφές καί τοὺς τύπους πού ἔχει προβάλει ἢ ἀφηρημένη αὐτή μορφή τοῦ ἐθνικιστικοῦ ἰδεολογήματος. Μιά τέτοια ὅμως σύλληψη συσκοτίζει τίς κοινωνικές συνιστώσες τοῦ ἔθνους καί μᾶς ἐμποδίζει νά διακρίνουμε τίς διαχρονικές μεταμορφώσεις στίς ὁποῖες ὑπόκειται ἡ ἰδεολογία, πού συνίσταται σέ μιά *ἐνεργό ἔκφραση τῆς ἱστορικῆς συνείδησης ἐνός λαοῦ*. Πάντως, εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ εἰσοδοχὴ μερικῶν σχηματοποιήσεων στήν προσπάθεια κάθε ὀρισμοῦ, ἰδίως ὅταν τό ἀντικείμενό

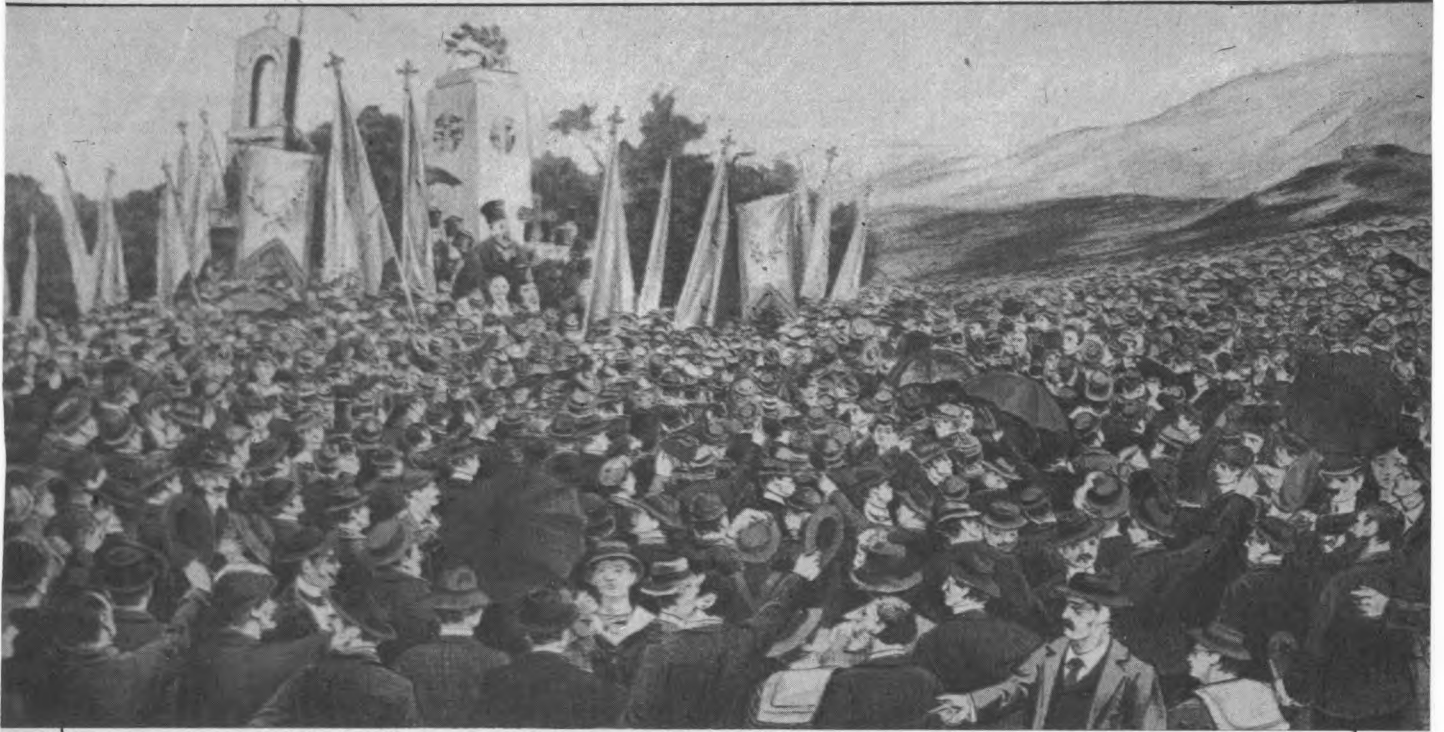
τους εἶναι ρευστό, ὅπως στήν περίπτωση πού θά μᾶς ἀπασχολήσει.

Ἡ νεοελληνική ἐθνικιστική ἰδεολογία, ἀπό τή γένεσή της τήν ἐποχή τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ μέχρι τή μικρασιατική καταστροφή, πέρασε ἀπό σοβαρές ἀναπροσαρμογές, τουλάχιστον στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας, ἀναπροσαρμογές πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά κάνουμε μερικές συμβατικές περιοδοποιήσεις πού θά μᾶς διευκολύνουν νά ἀντιμετωπίσουμε τό φαινόμενο σφαιρικά καί σέ συνάρτηση μέ τίς κοινωνικοπολιτικές του συνιστώσες.

Μέχρι τήν ἐποχή τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 21 ὁ ἑλληνικός ἐθνικισμός ἐξέφραζε μιά ἐθνικοαπελευθερωτική φιλελεύθερη ἰδεολογία. Μετά τήν Ἐπανάσταση, στήν ὀθωνική περίοδο, ὁ ἑλληνικός διαφωτισμός ὑποχωρεῖ καί τόν διαδέχεται ἕνας πολιτικός καί θρησκευτικός συντηρητισμός, μιά ἐθνική θά ἴεγα ἐσωστρέφεια, ἕνας πολιτισμικός ἀπομονωτισμός καί μιά στείρα προγονολατρία. Τό τρίτο στάδιο διαμορφώνεται στήν καμπὴ τοῦ αἰῶνα. Εἶναι ἡ ἰδεολογία τῆς γενιᾶς τοῦ 1897, κι αὐτή ἀκριβῶς θά μᾶς ἀπασχολήσει κυρίως σήμερα.

Σέ μιά ἐποχή ἀπογοήτευσης, παρακμῆς καί ἀμφιταλάντευσης, ἡ ἀμφισβήτηση τῶν καθιερωμένων παραδοσιακῶν ἀξιών καί ἡ ἀναζήτηση μιᾶς νέας ἰδεολογικῆς μορφῆς ἦταν μιά φυσική ἀντίδραση τῶν διανοουμένων. Ἡ οἰκονομική κρίση, ἡ ἀποτυχία τῆς ἀλυτρωτικῆς πολιτικῆς, ἡ ἥττα τοῦ 1897, ἡ ταχύρρυθμη διείσδυση τοῦ δυτικοῦ κεφαλαίου στήν Ἐγγύς Ἀνατολή, ἡ ταυτόχρονη ἐπέκταση τῶν πολιτισμικῶν καί κοινωνικοπολιτικῶν στοιχείων τῆς Δύσης καθὼς καί ἡ δραστηριοποίηση τῶν συγκρουομένων ἐθνικισμῶν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἐπαίξαν καταλυτικό ρόλο στόν ἰδεολογικό μετασχηματισμό πού παρατηροῦμε τήν ἐποχὴν αὐτή. Τό ἐρώτημά μας

Ἀνακοίνωση στό σεμινάριο πού ὀργάνωσε ἡ Β' ἔδρα Κοινωνιολογίας τοῦ κ. Τσαούση στήν Πάντειο ἀπό τίς 12 ἕως 15 Μαΐου μέ θέμα «Ἐλληνισμός καί ἐλληνικότητα».

είναι ποιές ήταν οι πηγές και οι κατευθύνσεις προς τις όποιες στράφηκαν οι αναζητήσεις των κυριότερων φορέων της ελληνικής ιδεολογίας την κρίσιμη αυτή στιγμή. Νομίζω ότι πρέπει να συσχετίσουμε τό μετασχηματισμό αυτό με τις αυξανόμενες εξωγενείς εκσυγχρονιστικές πιέσεις. Αντιμετωπίζουμε δηλαδή μία κρίση που ακολουθεί συνήθως τη σύγκρουση μεταξύ μιας παραδοσιακής κουλτούρας και του δυτικοευρωπαϊκού επιστημονισμού και αξιολογίας. "Όλες οι προσπάθειες που έχουν γίνει μέχρι τώρα για μία άνατομία του ελληνικού εθνικισμού έχουν καθοριστεί αποκλειστικά από τις πνευματικές και ιδεολογικές πηγές του εθνικισμού. Σά συνέπεια, δέν έχουν κατορθώσει να υπερβούν τά όρια της ιδεολογίας ως προϋπόθεσης της ανάλυσης των έσωτερικών αντιφάσεων που ενέχονται στή σχέση εκσυγχρονισμού και αντίστασης στίς δυτικοευρωπαϊκές οικονομικοπολιτισμικές διεισδύσεις. Νομίζω πως ό ελληνικός εθνικισμός υπέστη έναν ποιοτικό μετασχηματισμό, ό όποιος προκλήθηκε όχι μόνον από τό πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας και των αναγκών της αλτρωτικής πολιτικής, αλλά προπαντός από την άποτυχία του ελληνικού κράτους και γενικά της ελληνικής κοινωνίας να αντίσταθει άποτελεσματικά και να ανταποκριθεί δημιουργικά στίς εκσυγχρονιστικές πιέσεις των καιρών. Έτσι θρισκόμαστε μπρός στό φαινόμενο που, ενώ από τή μία μεριά οι φορείς της ιδεολογικής αναπροσαρμογής και κοινωνικής κριτικής εγαλουχήθηκαν από τά σύγχρονα δυτικοευρωπαϊκά νεορομαντικά και αντιορθολογιστικά ρεύματα, από τήν άλλη έστρεψαν τίς σωτηριακές τους αναζητήσεις προς τίς πολιτιστικές μορφές του παρελθόντος. Στερημένοι από κάθε διαλεκτική όπτική δέν μπόρεσαν να στραφούν, συνειδητά ή μή, σέ ένα σχήμα παράδοσης έντός του όποιου ή ήγεμονική κουλτούρα θά μπορούσε να επιλέξει εκείνες τίς έννοιες και παρελθοντολογική πρακτική που αναδιαμορφώνονται και έπανερμη-

νεύονται συνεχώς μέσα στήν ήγεμονική κουλτούρα («σημαντικό παρελθόν»).

Και για να κάνουμε τά πράγματα πιό συγκεκριμένα. Τό έργο διανοουμένων όπως ό Κωστής Παλαμάς, Ίων Δραγούμης, Περικλής Γιαννόπουλος κ.ά. άποτελει έκφραση της ιδεολογικής ζύμωσης της εποχής. Βέβαια οι διαφορές ανάμεσά τους είναι πολύ μεγάλες, αλλά εκείνο που μάς ενδιαφέρει εδώ είναι τά κοινά σημεία τους, που άποτελούν τό συνειρμικό κρίκο μάς κοινής στό βάθος ιδεολογίας. "Ένα άπ' αυτά τά στοιχεία είναι τό ότι οι διανοούμενοι αυτοί ούτε άπέρριψαν τό μύθο της παράδοσης ούτε και προσπάθησαν να επιλέξουν μέσα από τήν κληρονομιά του παρελθόντος, όρμώμενοι από τίς ανάγκες της άμεσότητας της εποχής τους. Οι μύθοι που πρόβαλαν για να χειραγωγήσουν τό ύποσυνείδητο της ήττημένης γενιάς είτε ύποκαθιστούσαν είτε συμπλήρωναν τήν εικόνα της πραγματικότητας. Σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον που οι πραγματικότητες παύουν να έχουν σαφή χαρακτήρα, ό μύθος άποβαίνει τό ύποκατάστατο της πραγματικότητας και έτσι μερδεύονται τά όρια πραγματικότητας και ιδανικού. Γι' αυτό τό λόγο, παρόλο που ή Μεγάλη Ίδέα αντιπροσώπευε άπλώς μία επιδίωξη της Ελλάδας και όχι μία καθορισμένη πολιτική γραμμή, στή σκέψη των πολλών είχε πάρει συγκεκριμένη μορφή.

"Ένα άλλο κοινό σημείο των παραπάνω διανοουμένων ήταν ή άπόρριψη τόσο της παραδοσιακής αρχαιολατρίας όσο και της δυτικοευρωπαϊκής είσοβλής. Τή θέση τους παίρνει ή κοινωνική έσωστρέφεια και μία καθολική έθνοκεντρική και όργανική αντίληψη για τήν εθνικότητα. Τό θέμα της παράδοσης και των πολιτισμικών ριζών, ή σχέση έθνους-κράτους, ή σχέση άτόμου-έθνους, εθνικής κουλτούρας και κοσμοπολιτισμού, γλώσσας και παιδείας (με τή γενικότερη έννοια της γερμανικής Bildung) υπήρξαν αντικείμενα της μερίμνας των διανοουμένων στήν προ-

σπάθειά τους νά συλλάβουν, έντοπίσουν και συγκεκριμενοποιήσουν τήν εθνική ταυτότητα και ιδιαιτερότητα. Ἄλλά οἱ διανοοῦμενοι τῆς γενιάς πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἔχουν και ἕνα ἄλλο ἐπίκαιρο σημεῖο: πρόκειται γιά τήν δριμύτατη κριτική τους κατά τῆς παρακμῆς καί ἀποτελμάτωσης τῆς κοινωνίας τους στόν ἠθικό καί πνευματικό τομέα. Δέν ἔβλεπαν γύρω τους ἄλλο ἀπό μιά πολιτισμική στείρότητα. Ἡ κουλτούρα τοῦ τόπου εἶχε ἀποσπασθεῖ ἀπό τίς ρίζες τῆς καί, σάν συνέπεια, εἶχε χάσει τή δημιουργική καί ζωογόνα δύναμή της, τή δύναμη πού χαρακтерίζει τήν ὀργανική εθνική ἐνότητα. Ἡ διείδυση τῶν δυτικῶν ἐξωγενῶν στοιχείων εἶχε ὑπονομεῦσει τήν ἀνανεωτική ἰκμάδα τοῦ ἔθνους. Κατά τήν γνώμη τους ἡ ἀπόρριψη τῶν στοιχείων αὐτῶν ἦταν ἐπιτακτική ἀνάγκη, γιατί ὀδηγοῦσε σέ στείρα μίμηση τῆς μίμησης (καί αὐτοῦς ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός ἦταν κακέκτυπο τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ!) Μόνο, λοιπόν, μέσα ἀπό τήν εθνική ιδιαιτερότητα καί τόν ὀλοκληρωμένο εθνικισμό θά ἀναδυόταν καί πάλι ὁ ὀργανικός δυναμισμός, τό ἔλαν vital τῆς φυλῆς. Ἡ ἐπιστροφή στίς ρίζες ἔγινε τό σύνθημα τῆς ἐποχῆς.

Οἱ πρῶτοι ἐκφραστῆς τῆς εθνικῆς ιδιαιτερότητας, ὡς πηγῆς πολιτισμικοῦ δυναμισμοῦ, οἱ ρομαντικοί, εἶχαν προσπαθήσει νά συσχετίσουν διαλεκτικά καί νά συνθέσουν ὀργανικά τίς ἐννοίες *ἄτομο*, *Λαός* (*volk*) καί *ἀνθρωπότητα*.

Ἀπό τή σκέψη τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς γενιάς τοῦ 1897 ἡ εὐρύτερη σύλληψη τῆς ἀνθρωπότητας ὡς ἔκφρασης καί ἕνα ὑπερεθνικῆς κοινότητας τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους (*battungswesen*) καί τῆς κοινωνικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπουσιάζει ἐντελῶς, ὅπως ἀκριβῶς ἀπουσίαζε καί ἀπό τίς θεωρίες τῶν δυτικῶν ἐμπνευστῶν τους (M. Barrés, J. Maureas κ.ἄ.). Ἔτσι ἡ ἀντιδιαστολή εθνικισμός-διεθνισμός στό ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογίας παίρνει μιά μονοδιάστατη ἰδεολογική μορφή πού ἀποκτᾷ κάποια διαλεκτικότητα μόνο μέσα στίς παρελθοντικές ἐκφράσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καταλήγουμε ἔτσι σέ ἕνα πολιτισμικό εθνικισμό συνδυασμένο μέ μιά ἀντίδραση ἐναντίον τοῦ σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος καί γενικά τοῦ ἐκμοντερνισμοῦ. Γιά τοῦς Ἕλληνες διανοοῦμενους διεθνισμός καί κοσμοπολιτισμός ἀποτελοῦν ξένες ἐννοίες, δυνάμεις διαδρωτικές. «Κοσμοπολίτες», γράφει ὁ Δραγοῦμης, «γίνονται αὐτοί πού κουράστηκαν νά παλεύουν, αὐτοί πού κᾶναν ἐβρείες κοινωνίες, ἐνῶ πατριῶτες γίνονται αὐτοί πού κουράστηκαν νά παλεύουν μέ τοῦς ἀνθρώπους».¹

Καί τώρα φθάσαμε στό σημεῖο πού πρέπει νά τεθεῖ ἕνα κᾶιριο ἐρώτημα: πού ἀναζήτησαν οἱ διανοοῦμενοι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὀδηγητικά ἰδεολογικά πρότυπα μετά τήν ἀπόρριψη τῶν μεταφτυτευμένων μορφῶν πολιτισμοῦ;

Σύγχρονοι μελετητές τοῦ τρίτου κόσμου παρατηροῦν ὅτι ὁ εθνικισμός παρουσιάζεται σάν ἀποτελεσματικῆς ἀξιοποίησης τῆς οικονομικῆς καθυστέρησης καί ἐπιθυμίας ἐκσυγχρονισμοῦ. «Ἡ ἰδεολογία τοῦ εθνικισμοῦ φαίνεται πῶς εἶναι μιά ἀπό τίς ἀπαιτήσεις γιά τήν ἐπίτευξη ἀναπτυξιακῶν στόχων στίς κοινωνίες πού ἔχουν σχετικά χαμηλό ἐπίπεδο οικονομικῆς ἐξέλιξης» γράφει ὁ Bert Hoselitz.² Στίς παραδοσιακές ἀγροτικές κοινωνίες ὁ οικονομικός

ἐκμοντερνισμός καταλύει πρῶτα τίς παραδοσιακές σχέσεις γαιοκτήμονα-ἀγρότη καί, ἔπειτα, διασπᾷ τά παλαιότερα κοινωνικοπολιτικά σχήματα. Ὁ εθνικισμός, στίς περιπτώσεις αὐτές, παίζει τό ρόλο μιάς συνεκτικῆς δύναμης μέσα στίς διαδικασίες ἀνασυγκρότησης, ἀναδιάρθρωσης καί ἀναπροσαρμογῆς σέ νέες, συγχρονισμένες μορφές κοινωνίας καί οικονομίας.³ Οἱ παραπάνω θεωρίες ἀποτελοῦν τόν πυρήνα τῶν νεο-φονξιοναλιστικῶν κοινωνιολογικῶν τάσεων. Οὐσιαστικά πρόκειται γιά μιά τελεολογική, ὑπεραπλοστευμένη ἀντιμετώπιση τῆς λειτουργίας τῶν ἐννοιῶν παράδοση-ἐκσυγχρονισμός, βασισμένη σέ «παραδειγματικά» ἀξιολογικά σχήματα δυτικῶν ἐκδιομηχανοποιημένων κοινωνιῶν.⁴ Πιστεύω πῶς ἡ διαντιδραστική σχέση ἐκσυγχρονισμοῦ-ἐθνικισμοῦ, ὡς μέθοδος ἀνάλυσης τῆς ἑλληνικῆς εθνικιστικῆς ἰδεολογίας στήν καμπῆ τοῦ δέκατου ἔνατου αἰῶνα, δέν ἐναρμονίζεται μέ τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς καί τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Μπορῶ μάλιστα νά πῶ ὅτι ἡ ὑψιστάμενη ἀντίθεση παράδοσης-ἐκσυγχρονισμοῦ ὄθησε τοῦς κύριους φορεῖς τῆς ἰδεολογίας αὐτῆς νά ἀναζητήσουν, μέσω τῆς κριτικῆς τους, νέα σχήματα στίς ἴδιες παρελθοντικές πηγές, διαφοροποιημένες μόνο ἀπό τή διείδυση παραμορφωμένων νεορομαντικῶν ἀντιροναλιστικῶν στοιχείων τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς σκέψης τῆς ἐποχῆς τους.

Στή διατύπωση ἑνός γενικότερου ἐρμηνευτικοῦ σχήματος θά μᾶς βοηθήσει τώρα ἡ διάκριση πού κᾶνει ὁ Smith⁵ μεταξύ «ἐθνοκεντρικῶν» καί «πολυκεντρικῶν» εθνικισμοῦ. Μέ τόν ὄρο ἔθνος ὑποδηλώνουμε ἕνα εἶδος πολιτισμικῆς ὀργανικῆς ἐνότητας, μέ ἄλλα λόγια τῆς κουλτούρας. Μέ κουλτούρα δέ δέν ἐννοῶ μόνο τή γενικότερη ἔκφραση τοῦ πνεύματος, ἀλλά μιά καθολική κοινωνική ἔκφραση ἐντός τῆς ὁποίας λειτουργεῖ ἡ πολιτισμική ἀναπαραγωγή στίς πολυποικίλες ἐκφράσεις τῆς.⁶ Οἱ διαστάσεις πάλι τοῦ «ἐθνοκεντρικοῦ» εθνικισμοῦ περιορίζονται στήν ἐσωτερική δυναμική καί ἀξίες μιάς συγκεκριμένης, «μοναδικῆς» καί ἀποκλειστικῆς εθνικῆς ὀμάδας πού ἐκπηγάζουν ἀπό ὀργανική χωρο-χροניתή διασύνδεση τοῦ παρελθόντος καί παρόντος ὡστε τό ἔθνος, ἀντικειμενοποιημένο, ἀποκτᾷ ἕνα ὑπερ-κοσμικό κύρος.

Ὁ «πολυκεντρικός» εθνικισμός συλλαμβάνει ἀντίθετα τήν ὑπαρξή του, τήν ιδιαιτερότητά του μέσα σ' ἕνα σύστημα πού ἀναγνωρίζει τήν ἀξία ἄλλων πολιτισμικῶν μονάδων καί τήν ἀνάγκη σχέσεων σέ μιά ἐπιλογή παραδοσιακῶν στοιχείων καί τῶν νεοτερικῶν μορφῶν. Νομίζω πῶς οἱ τάσεις τῶν ἰδεολογικῶν φορέων στήν καμπῆ τοῦ αἰῶνα ἐναρμονίζονται περισσότερο μέ τόν ἐθνοκεντρικό καί ὄχι μέ τόν πολυκεντρικό εθνικισμό.

Ἄλλά ἐκτός ἀπό τίς παραπάνω διακρίσεις ὁ Smith μιλάει καί γιά «παραδοσιακές», «ἀφομοιωτικές» καί «μεταρρυθμιστικές» διαφοροποιήσεις τοῦ εθνικιστικοῦ ἰδεολογίματος. Ἡ «μεταρρυθμιστική» τάση ἀντιπροσωπεύει τήν προσπάθεια ἐναρμόνισης, κατά διώσιμο τρόπο, τῶν παραδοσιακῶν τάσεων μέ τίς ἐκσυγχρονιστικές ἀξίες καί ἀνάγκες. Ἡ «ἀφομοιωτική» τάση ἀποβάλλει τήν ἐθνικο-πολιτισμική «ἀποκλειστικότητα» καί ἀσπάζεται τό κοσμοπολιτικό πνεῦμα. Ὅσο γιά τήν «παραδοσιακή» τάση, τούτη ἀπορρίπτει

τίς εκμοντερνιστικές διαδικασίες διατηρώντας και μία επιλογική διάθεση απέναντι στους νεοτερισμούς.⁷ Νομίζω ότι θα μπορούσαμε να εντάξουμε την ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο πλαίσιο ενός παραδοσιακού-έθνοκεντρικού σχήματος χωρίς να απομακρυνθούμε από τό χαρακτήρα της.

Τέλος, η σχέση εθνικιστικής ιδεολογίας (πάντα της εποχής που μάς άπασχολεί) με την παράδοση μπορεί να κατανοηθεί επωφελώς τοποθετημένη στα πλαίσια της διαλεκτικής σχέσης των λεγόμενων «αρχαϊκών» και «ανάπτυσσόμενων» μεταβλητών της κυρίαρχης κουλτούρας. Στίς άναπτυγμένες κοινωνίες ή κυρίαρχη κουλτούρα είναι εύπλαστη ώστε να μπορεί να άφομοιώνει πολύμορφα, άν μή άντιθετικά, στοιχεία, χωρίς ή άνταγωνιστική παρουσία τους να προκαλεί διάσπαση της συνοχής της. Μέσα στα πλαίσια μιιάς κουλτούρας διακρίνουμε δυό ποικιλίες με ρίζες στο παρελθόν: τήν *αρχαϊκή* και τήν *καταλοιπική* (residual). Η δεύτερη περικλείει στοιχεία παρελθοντικά ένσωματωμένα στο παρόν. Η άλλη (αρχαϊκή) βασισμένη στην πρακτική παρελθοντικών κοινωνικών δομών συμπορεύεται με τήν σύγχρονη άξιολογία. Τέλος, ύπάρχει και ή *ανάπτυσσόμενη* κουλτούρα που άντιστοιχεί στίς άξίες και συνήθειες που εμφανίζονται σε μιιά όρισμένη στιγμή ως *άπάντηση* σε νέες συνθήκες. Τά «ανάπτυσσόμενα» στοιχεία άλλοτε ένσωματώνονται, άλλοτε καταπνίγονται ή και βαδίζουν παράλληλα με τήν επικρατούσα κουλτούρα, ώστε σε μιιά δεδομένη στιγμή να μπορούν να τήν άντικαταστήσουν. Η τελευταία αυτή παραλλαγή άποτελεί τόν πυρήνα του ιστορικού γίγνεσθαι.

Στό πλαίσιο της άναπτυσσόμενης κουλτούρας ένυπάρχει ή δυνατότητα *εναλλακτικών* ή *άντιθετικών* λύσεων. Στην «εναλλακτική» περίπτωση συναντούμε στοιχεία νέα, παράλληλα με τά παραδοσιακά. Στην άντιθετική συναντούμε άνταγωνιστικές τάσεις που προσπαθούν να επιβληθούν στην κυρίαρχη κουλτούρα και να τήν μετασχηματίσουν. Η κυρίαρχη κουλτούρα λειτουργεί εκλεκτικά. Μπορεί, δηλαδή, να επιλέγει ή να άποκλείει και να διατηρεί στοιχεία άνάλογα με τούς κινδύνους που τούτα παρουσιάζουν στην όργανική συνοχή των δομών της. Πρόκειται για σπουδαιότατο μηχανισμό άπώθησης, έλξης και άναπροσαρμοστικής διασύνδεσης που *οί διαδικασίες του έλέγχουν τήν κουλτούρα ως άνανενόμενο όργανισμό*.⁸

Στήν καμπή του δέκατου ένατου αιώνα ή ελληνική κοινωνία βρέθηκε στα πρόθυρα μιιάς σύγκρουσης άνάμεσα στίς παραδοσιακές ιδέες και τίς νέες κοινωνικές άνάγκες, που ή ικανοποίησή τους άποκλείονταν μέσα στα παραδοσιακά σχήματα που πρόβαλαν οί πνευματικοί ή άλλοι παράγοντες της εποχής σε άναζήτηση, άν όχι κάποιων λύσεων, τουλάχιστον κάποιας δικαίωσης, παραμυθίας, ή τεχνητής άναζωογόνησης του φθίνοντος πολιτιστικού όργανισμού του τόπου τους. Άνανεωτικές προσπάθειες, όπως τό δημοτικιστικό κίνημα, δέν ήταν στην ουσία άνταγωνιστικές στην κυρίαρχη κουλτούρα. Τάσεις που σε κάποια στιγμή της εξέλιξής τους ένδέχονταν να δημιουργήσουν κινδύνους στο παραδοσιακό σώμα βαθμιαία άπορρίφθηκαν, έτσι που τελικά άποδυναμώθηκαν. ΊΣάν άποτέλεσμα, δημιουργήθηκε ένα κλίμα άφομοιωτικής άκαμψίας. Αιτία σ' όλη αυτή τήν

κατάσταση ύπήρξε ή άδυναμία των νεοτερικών στοιχείων αλλά και ή πρόσδεση της κουλτούρας στα αρχαϊκά και καταλοιπικά σχήματα.

Πιστεύω πως ή σχετική διαφοροποίηση της ελληνικής έθνοκεντρικής-παραδοσιακής εθνικιστικής ιδεολογίας, στήν άντι-μοντερνιστική και παλινδρομική της δομή, έντάσσεται μέσα στα γενικότερα πλαίσια της διαλεκτικής άντιδιαστολής των αρχαϊκών και καταλοιπικών μεταβλητών που χαρακτηρίζουν τήν κυρίαρχη κουλτούρα. Τό μοντέλο αυτό της διαλεκτικής έντασης αρχαϊκών-καταλοιπικών συνιστωσών της κουλτούρας και νεοτερικών στοιχείων στα όποια έντάξαμε τόν ελληνικό εθνικισμό, θα μπορούσε να μάς βοηθήσει σε μιιά βαθύτερη κατανόηση του προβλήματος του έθνικισμού στον τόπο μας, τοποθετώντας τό μέσα στα πλαίσια μιιάς κοινωνιολογίας της κουλτούρας.

1. Ίων Δραγούμης, *Ο Έλληνισμός μου και οί Έλληνες*, Αθήνα, 1927.

2. Bert Hoselitz, «Nationalism, Economic Development and Democracy», στο Otto Feinstein, *Two Worlds of Change* (Garden City, N. Y., 1964), 250.

3. Roupert Emerson, «Nationalism and Political Development», στο *Journal of Politics*, (1960), 3-28.

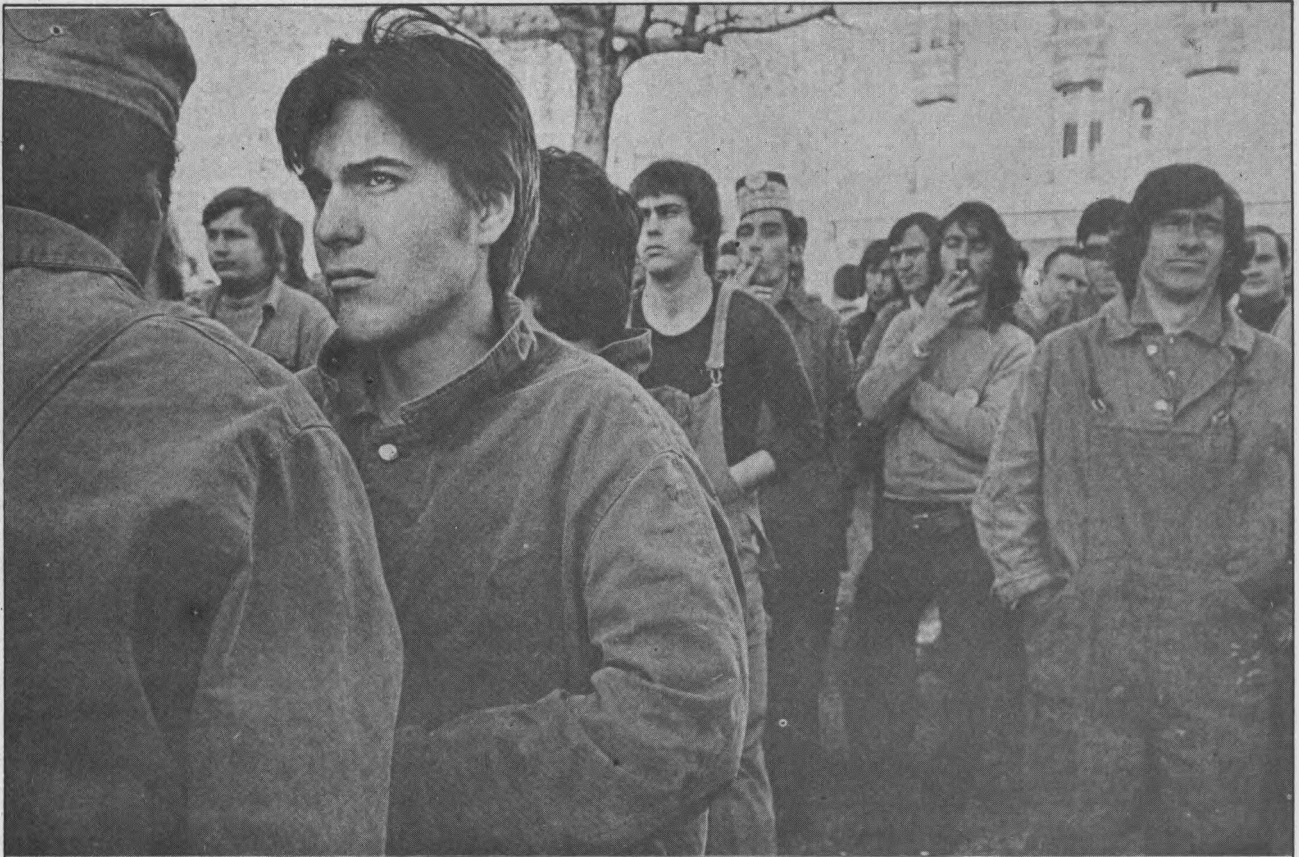
4. Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (London, 1971), 41-64. David Apter, *The Politics of Modernization* (Chicago, 1965). G.A. Almond, «A Developmental Approach to Political Systems», στο *World politics*, XVII (1965), 183-214. David Apter, *Some Conceptual Approaches to the study of Modernization* (Englewood Cliffs, 1968). E. B. Ayal, «Nationalist Ideology and Economic Development» στο *Human Organization*, XV:3 (1966), 230-239. R. Bendix, «Tradition and Modernity Reconsidered» στο *Comparative Studies in Society and History*, IX (1966-1967), 292-346. S. N. Eisenstadt, «Modernization and Conditions of Sustained Growth» στο *World Politics*, XVI (1964), 576-594. S. N. Eisenstadt, «Breakdowns of Modernization» στο *Economic Development and Cultural Change*, XII (1964), 345-367. N.J. Smelser, *Essays in Sociological Explanation* (Englewood Cliffs, 1968).

5. Smith, *Theories of Nationalism*, 136-137.

6. Raymond Williams, *Culture* (Glasgow, 1981), 10-12.

7. Smith, *Theories of Nationalism*, 158.

8. Raymond Williams, «Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory» στο *New Left Review*, 82 (November/December 1973). Raymond Williams, *Marxism and Literature* (Oxford & New York, 1977).

‘Η’ Ανισότητα στην έλληνική ύποχρεωτική έκπαίδευση:

Σχολική έπιτυχία
καί
κοινωνική προέλευση

του
Παναγιώτη Παπακωνσταντίνου

I. Εισαγωγικά

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών οι ανισότητες στην εκπαίδευση αποτέλεσαν τό επίκεντρο πολυάριθμων κοινωνιολογικών έρευνών. Έγιναν έπιτεταμένες στατιστικές έρευνες¹ – οι περισσότερες από κρατικούς φορείς – για να μελετηθούν οι εκπαιδευτικές ανισότητες ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες (έθνικές, γεωγραφικές, πολιτιστικές αλλά κυρίως κοινωνικοοικονομικές). Από τις έρευνες αυτές διαπιστώθηκε στατιστικά ότι παιδιά, που προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, δέν είχαν ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση.

Από τη στατιστική αυτή εξακρίβωση ξεκίνησε ένας ολόκληρος κοινωνιολογικός προβληματισμός για τόν καθορισμό των παραγόντων που παρεμβαίνουν και δημιουργούν τις ανισότητες των κοινωνικών ομάδων μπροστά στην εκπαίδευση. Η κοινωνιολογική σκέψη έξειδίκευσε μάλιστα τό αντικείμενό της και μιλάει για σχολική ανισότητα στα σχολικά αποτελέσματα (σχολική έπιτυχία) και στα εκπαιδευτικά κίνητρα.

1. Αναφερόμαστε κυρίως: – στη μακροχρόνια έρευνα του έθνικού ινστιτούτου δημογραφικών μελετών της Γαλλίας (1962-1970), – στα διεθνή συγκριτικά στατιστικά δεδομένα των χωρών του ΟΟΣΑ, καθώς και των σοσιαλιστικών χωρών, – στο «ραπόρτο» Coleman (1966), – στις έρευνες και τά «ραπόρτα» που έγιναν στη Μ. Βρετανία (Crowther: 1959, Newson: 1963, Robbins: 1963, Plowden: 1967).

Μέ την έπισταμένη και συστηματική διερεύνηση του προβλήματος των κοινωνικών ανισοτήτων έγινε έφικτή ή μετάθεση του ενδιαφέροντος από την έπισήμανση στατιστικών διαπιστώσεων στή διατύπωση έρμηνευτικών θεωριών. Οί θεωρίες αυτές μπορούν νά συνοψιστούν κυρίως σέ δύο: τήν πολιτιστική θεωρία και τήν πολιτικοίδεολογική θεωρία.

Ή πολιτιστική θεωρία (théorie culturaliste) παραθέτει πλήθος καθοριστικών παραγόντων πού επεμβαίνουν στή γένεση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Ή θεωρία αυτή² έπικαλείται, ανάμεσα στ' άλλα, τίς εκπαιδευτικές προσδοκίες και τίς πολιτιστικές αξίες των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, τό διαφορετικό κλίμα άγωγής πού διαμορφώνουν οί οικογένειες, τούς κοινωνικογλωσσολογικούς κώδικες, τά μειονεκτήματα κοινωνικοπολιτιστικής και γνωστικής φύσης. Γενικά, ή θεωρία αυτή εξετάζει τήν επέμβαση κάθε παράγοντα πού άνήκει στήν πολιτιστική διάσταση – μέ τήν ευρύτατη έννοια του όρου – πάνω στίς εκπαιδευτικές ανισότητες.

Οί κριτικές πού διατυπώθηκαν στίς έρμηνείες τής πολιτιστικής θεωρίας και οί επικρίσεις πού εκφράστηκαν ενάντια στίς φιλελεύθερες άντιλήψεις τής ισότητας ευκαιριών στήν εκπαίδευση – χαρακτηρίζοντας αυτές τίς τελευταίες επιφανειακές και άποπροσανατολιστικές – άποτελέσαν μιά πολιτικοίδεολογική θεωρία (théorie politico-idéologique), πού εξηγεί τίς κοινωνικές ανισότητες μέσα στό σχολείο. Ή θεωρία αυτή³ εφαρμόζοντας τή μαρξιστική άνάλυση – και τήν άνάλογη μεθοδολογία – έχει ως βασικό άξονα τής προβληματικής τής τό ρόλο πού έπιτελεί τό σχολείο ως όργανο «άναπαραγωγής τής κοινωνίας». Πτό συγκριμένα, τό σχολικό σύστημα κατά τόν τρόπο πού λειτουργεί, συμβάλλει μέ τήν έπιλογή στή διατήρηση και συνεπώς τή διαιώνιση του κοινωνικού συστήματος. Παράλληλα, τό σχολείο λειτουργεί ως «κρατικός μηχανισμός» μέ σκοπό τήν άνανέωση και μετάδοση τής κυρίαρχης ιδεολογίας για τή διάσωση τής κυριαρχίας τής άρχουσας τάξης.

Ένώ όμως δέ λείπουν έρμηνευτικά μοντέλα⁴ – Jencks, Boudon, Levy-Garboua κ.ά. – τό πρόβλημα δέ φαίνεται νά χάνει τήν έπικαιρότητά του. Άντίθετα μάλιστα προτρέπει σέ νέες έρευνες και άνακινεί τίς πολιτικές συζητήσεις. Ύπογραμμίζεται έτσι ή επιστημονική σημασία του και ή κοινωνικοπολιτική σπουδαιότητά του.

Πορίσματα συγκριμένων έρευνών⁵ έπισημαίνουν ότι οί τίτλοι σπουδών, πού διαθέτει κάποιος, παίζουν σημαντικό ρόλο στόν καθορισμό τής κοινωνικής του θέσης. Διαπιστώθηκε επίσης ότι τό επίπεδο σπουδών πού πετυχαίνει κάποιος έχει στενή σχέση μέ τήν κοινωνική προέλευση. Έπομένως, πολύ δικαιολογημένα οί έρευνητές άναρωτήθηκαν ποιός είναι ό ρόλος του σχολείου σ' αυτή τήν άλληλεξάρτηση πού προσδιορίζεται από τρεις πόλους: κοινωνική προέλευση – επίπεδο σπουδών – κοινωνικό status.

Μέ βάση αυτή τήν προβληματική καταβάλλονται σήμερα προσπάθειες νά εξακριβωθεί ό λειτουργικός ρόλος του σχολείου σέ σχέση μέ τόν κοινωνικό του περίγυρο. Οί έρευνες έντοπίζονται στό τί επιδιώκεται μέ τίς διαδικασίες τής σχολικής έπιλογής και τής διαφοροποίησης στήν τάξη.

Παρόλο πού τό πρόβλημα των κοινωνικών ανισοτήτων έχει τόσο συζητηθεί και έχει γόνιμα προβληματίσει τήν κοινωνική και εκπαιδευτική πολιτική μέ άνάλογα άποτελέσματα σέ παγκόσμια κλίμακα, πρέπει νά σημειωθεί ότι στήν Έλλάδα έχει ελάχιστα μελετηθεί. Τό γεγονός αυτό ίσως σχετίζεται μέ τήν καθυστέρηση πού παρατηρείται στήν άνάπτυξη των παιδαγωγικών έπιστημών και γενικότερα των κοινωνικών έπιστημών (κοινωνιολογία, ψυχολογία, οικονομία, κτλ.).

Ήταν λοιπόν έπιτακτική ή άνάγκη μελέτης του προβλήματος όχι μόνο για νά ελεγχθεί ή εφαρμογή τής θεμελιώδους άρχής τής ισότητας πού εμπνέει τίς σύγχρονες δυτικές άστικές δημοκρατίες αλλά, κυρίως, για νά γίνουν κατανοητές οί ιδιαίτερες λειτουργίες του σχολείου στή σύγχρονη έλληνική κοινωνία.

II. Ή περιγραφή τής έρευνας

Ή έρευνα⁶ πού παρουσιάζεται στή συνέχεια είχε ως αντικείμενο μελέτης τίς εκπαιδευτικές ανισότητες στό έλληνικό υποχρεωτικό σχολείο (δημοτικό-γυμνάσιο). Τό θέμα των ανισοτήτων έχει επικρατήσει στήν ελληνική παιδαγωγική όρολογία μέ τόν όρο «κοινωνική διάκριση».

2. Γι αυτή τή θεωρία επιλέγουμε τίς παρακάτω εργασίες: – Miller, (S.M.), Drop-out, a Political Problem in Schreiber, (D.), *Profile of the School Drop-out*, New York, 1967. – Bourdieu, (P./Passeron, (J.-C.), *Les héritiers. Les étudiants et la culture*, Paris, Éd. de Minuit, 1964. – Bourdieu, (P./Passeron, (J.-C.), *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris, Éd. de Minuit, 1970. – Bernstein, (B.), *Langage et Classes sociales. Codes sociolinguistiques et contrôle social*, Paris, Éd. de Minuit, 1975 (traduit de l'anglais). – C.R.E.S.A.S., *Le handicap socio-culturel en question*, Paris, E.S.F., 1978.

3. Βλ. Bowles, (S.)/Gintis (H.), *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic life*, New York, Basic Books, 1976. – Baudelot (Chr.)/Establet (R.), *L'école capitaliste en France*, Paris, Maspero, 1971. – Baudelot (Chr.)/Establet (R.), *L'école primaire divise*, Paris, Maspero, 1975. – Althusser (L.), *Idéologie et appareils idéologiques d'État: sur la reproduction des conditions de la production*, *La Pensée*, Juin 1970, pp. 3-21. Έλληνική μετάφραση Ξ. Γιαταγάνα, στή συλλογή άρθρων του Λ. Άλτουσερ *Θέσεις*, έκδ. Θεμέλιο.

4. Βλ.: – Jencks, (Christ.) et al. *Inequality. A Reassessment of the effect of Family and Schooling in America*, New York, Basic Books, 1973. – Boudon, (R.), *L'inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Paris, A. Colin, 1973. – Boudon, (R.), *Effets pervers et ordre social*, Paris, P.U.F., 1977. – Eicher, (J.-C.)/Levy-Garboua, (L.) et al., *Économie de l'éducation*, Paris, Economica, 1979.

5. Παραλείποντας μιά σειρά αξιολογών έρευνών πού πραγματοποιήσαν διάφοροι έρευνητές πάνω σ' αυτή τή θεματική, σημειώνουμε μόνο τή δίτομη μελέτη: O.C.D.E., *L'éducation, l'égalité et les chances dans la vie*, Paris, O.C.D.E., 1975.

6. Βλ.: Paraconstantinou, (P.), *Différenciation scolaire et origine sociale dans l'école obligatoire hellénique*, Paris, Mai 1980, 487 pp. (Έρευνητική εργασία πού κατατέθηκε στό Πανεπιστήμιο René Descartes (Paris VI) για διδακτορικό τίτλο 3ου κύκλου).

Πίνακας 1

Κοινωνικές «κατηγορίες» - Σχολική επίδοση	Επιστήμονες Μεγαλέμποροι Διοικητικά στελέχη	Υπάλληλοι γραφείων	Εμποροι και πωλητές	Προσφέροντες υπηρεσίες	Εργάτες	Άλλες κατηγορίες	Σύνολο
Μαθητές «άριστοι» και «καλοί»	45	62	27	39	71	2	246+2
%	93,75	93,93	62,79	45,88	47,01	50	61,96
Μαθητές «μέτριοι» και «κακοί»	3	4	16	46	80	2	141+3
%	6,25	6,06	37,20	54,11	52,98	50	38,03
ΣΥΝΟΛΟ	48	66	43	85	151	4	397+5 όρφανά

Για τη μελέτη του προβλήματος τέθηκαν δύο στόχοι:

Αρχικά έγινε μεθοδική επεξεργασία επίσημων κρατικών στατιστικών δεδομένων μέσα από τα οποία διαπιστώθηκε ή υπαρχή του προβλήματος των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Η στατιστική προσέγγιση του θέματος άφορούσε τα τριάντα πέντε τελευταία χρόνια (1945-1979). Επίσης, η προσέγγιση αυτή πλαισιώθηκε με αναλύσεις των ιστορικοπολιτικών γεγονότων, των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων, της ιδεολογίας που διακατείχε το σχολείο. Παράλληλα, συνοψίστηκαν οι θέσεις της αντιπολίτευσης στα εκπαιδευτικά θέματα και ιδιαίτερα στο πρόβλημα των εκπαιδευτικών ανισοτήτων.

Στη συνέχεια, καταβλήθηκε προσπάθεια να συσχετισθεί η αποδειγμένη πλέον ανισότητα στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες με την κοινωνική προέλευση των μαθητών και με ορισμένους συμπληρωματικούς παράγοντες κοινωνικοπαιδαγωγικού χαρακτήρα.

Γενική υπόθεση της έρευνας ήταν ότι το ελληνικό υποχρεωτικό σχολείο λειτουργεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε η σχολική επιτυχία, που διαφοροποιεί τους μαθητές, να καθορίζεται από την κοινωνική τους προέλευση.

Ο ορισμός της έννοιας «κοινωνική προέλευση» έγινε με αναφορές στο «νεομαρξιστικό» θεωρητικό πλαίσιο. Ως δύο βασικές διαστάσεις της «κοινωνικής προέλευσης» προσδιορίστηκαν η κοινωνικοοικονομική και η κοινωνιοπολιτιστική. Οι δύο αυτές διαστάσεις ορίζουν την κοινωνική θέση ενός ατόμου στο πλαίσιο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας.

Για τη διεξαγωγή της πειραματικής διαδικασίας η σχολική διαφοροποίηση - που προέκυπτε από τη σχολική επιτυχία (επίδοση) - ήταν η ανεξάρτητη μεταβλητή ενώ ως εξαρτημένες μεταβλητές αναφέρονταν η κοινωνικοοικονομική θέση του πατέρα, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας (πατέρα-μητέρα), η ημερομηνία γέννησης του παιδιού - για να δοθεί κατά πόσο συμβαδίζει στο σχολείο με την «ηλικιακή του τάξη» - τό φύλο, ο αριθμός των αδελφών και η σειρά γέννησης του παιδιού στην οικογένειά του, η αλλαγή του σχολείου, η φοίτηση σε

νηπιαγωγείο και σε ιδιωτικό σχολείο, ο βαθμός επιτυχίας κατά την άμεσως προηγούμενη χρονιά. Έξάλλου παίρνοντας, ως ανεξάρτητες μεταβλητές το ένδεχομενο συμμετοχής στις εισαγωγικές εξετάσεις για το λύκειο και τις προοπτικές απότερων σπουδών, καταβάλλεται προσπάθεια να καταδειχθεί ή συνάρτησή τους προς την εξαρτημένη μεταβλητή της σχολικής επιτυχίας.

Η οργάνωση του πειραματικού ελέγχου των υποθέσεων έγινε με τη μέθοδο της διερεύνησης (enquête). Ως τεχνική συλλογής στοιχείων χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο. Καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια ώστε η χρήση του ερωτηματολογίου να εξασφαλίζει βασικούς όρους εγκυρότητας και αντικειμενικότητας. Για τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων εφαρμόστηκε η τεχνική του στατιστικού τέστ X^2 - και, όπου χρειαζόταν, η τεχνική του διορθωμένου X^2 του Yates.

Η εκτίμηση της σχολικής επιτυχίας έγινε με βάση τη σχολική βαθμολογία, η οποία καταγράφει και περιορίζει τη σχολική επίδοση. Καθορίστηκε επίσης η διαδικασία της δειγματοληψίας και της σύστασης ομάδων από μαθητές (δειγμάτων) και καταδείχθηκε η αντιπροσωπευτικότητά τους.

Τά ερωτηματολόγια συμπλήρωσαν 402 παιδιά της ΣΤ' τάξης του δημοτικού σχολείου (δείγμα I) και 274 παιδιά της Γ' τάξης του γυμνασίου (δείγμα II).

Τά δείγματα ήταν αντιπροσωπευτικά για την Αθήνα και την περιοχή της, δηλαδή τό τρίτο του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας.

Η συλλογή των δεδομένων και η στατιστική επεξεργασία τους επέτρεψαν τόν έλεγχο των υποθέσεων που προκαταβολικά είχαν διατυπωθεί.

III. Παρουσίαση τών δεδομένων

Στους πίνακες 1 και 2, που αντιστοιχούν στα δείγματα I και II, διαπιστώνεται, κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο (συνάφεια: >01), η σχέση ανάμεσα στη σχολική επιτυχία και την κοινωνικοοικονομική θέση του πατέρα. Συνεπώς αποδείχθηκε ο καθοριστικός ρόλος του κοινωνικοοικονομικού παράγοντα της οι-

Πίνακας 2

Κοινωνικές «κατηγορίες» Σχολική επίδοση	Έπισημονες Μεγαλέμποροι Διοικητικά στελέχη	Υπάλληλοι γραφείων	Έμποροι και πωλητές	Υπηρεσίες	Έργατες	Άλλες κατηγορίες	Σύνολο
Μαθητές «άριστοι» και «καλοί»	26	38	4	6	4	1	79+1
%	83,87	84,44	12,90	6,97	6,34	9,09	29,19
Μαθητές «μέτριοι» και «κακοί»	5	7	27	80	59	10	188+6
%	16,12	15,55	87,09	93,02	93,65	90,90	70,80
ΣΥΝΟΛΟ	31	45	31	86	63	11	267+7 όρφανά

κογένειας στην επίδοση του μαθητή στο σχολείο. Σε κοινωνικοοικονομικές θέσεις διαμετρικά αντίθετες αντιστοιχούν ανάλογοι βαθμοί επιτυχίας στο σχολείο.

Με τον ίδιο βαθμό σημαντικότητας (συνάφια: .01) αποδείχθηκε ότι συνδέεται το κοινωνιομορφωτικό «επίπεδο» της οικογένειας (πατέρα και μητέρας) με τη σχολική επιτυχία του μαθητή. Στους πίνακες 3 και 4 παρουσιάζεται ανάγλυφα η επίδραση του μορφωτικού «επίπεδου» στο βαθμό της σχολικής επιτυχίας στα δύο δείγματα (π.χ. του πατέρα για το I και της μητέρας για το II).

Συνοψίζοντας τα πορίσματα που προέκυψαν από τη σύνδεση σχολικής επιτυχίας και κοινωνικής προέλευσης (δηλ. των κοινωνικοοικονομικών και κοινωνιομορφωτικών παραμέτρων που αφορούν τους γονείς των μαθητών) συμπεραίνεται ότι η κοινωνική προέλευση των μαθητών καθορίζει σημαντικά τη σχολική επιτυχία και παραπέρα την κοινωνική επιτυχία.

Ο έλεγχος της σχέσης ανάμεσα στη σχολική διαφοροποίηση και «την ηλικιακή τάξη του μαθητή» επέτρεψε να γίνει η διαπίστωση ότι το 8,05% του μαθητικού πληθυσμού του δημοτικού σχολείου είναι στην τάξη του με καθυστέρηση (απορρίψεις, παραλείψεις «κανονικής» έγγραφης ή έναρξης των μαθημάτων κ.ά.) ενώ το ποσοστό του γυμνασιακού μαθητικού πληθυσμού με καθυστέρηση φτάνει το 14,23%.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι μόνο 19,35% των μαθητών, που δεν ανήκουν στην «κανονική» ηλικιακή τάξη, σημειώνουν ικανοποιητική σχολική επίδοση, ενώ η συντριπτική τους πλειοψηφία (80,64%) πετυχαίνει μάλλον χαμηλή σχολική επίδοση. Συνεπώς, ο ρόλος της σχολικής απόρριψης είναι τελείως διαφορετικός απ' ό,τι λέγεται ότι παιδαγωγικά εξυπηρετεί. Ο ρόλος ενγίνει της καθυστέρησης στο σχολείο είναι να φέρει ουσιαστικά το μαθητή σε μία σταθερά μειονεκτική σχολική κατάσταση. Η ανάλυση των δεδομένων απέδειξε επίσης ότι η καθυστέρηση πλήττει άμεσα τις δύο αντίθετες κοινωνικές ομάδες:

κατά 6,89% τα παιδιά των ελεύθερων επαγγελματιών, επιστημόνων, ανωτάτων διοικητικών στελεχών και διοικητικών υπαλλήλων και κατά 93,10% τα παιδιά των μικρεμπόρων, πωλητών, των εργαζομένων στον τριτογενή οικονομικό τομέα (δηλ. μεταφορές, υπηρεσίες κ.ά.), των εργατών και των κατηγοριών.

Έκτός από τις συσχέτισεις αυτές η συγκέντρωση και η επεξεργασία των απαραίτητων στοιχείων απέδειξε:

α) στατιστικά σημαντική τη σχέση μεταξύ φύλου και σχολικής επιτυχίας·

β) στατιστικά σημαντική επίσης, στο δείγμα I, τη σύνδεση ανάμεσα στη σχολική επιτυχία και τον αριθμό των αδελφών καθώς και τη σειρά γέννησης του μαθητή στην οικογένειά του, την αλλαγή σχολείου, τη φοίτηση στο νηπιαγωγείο και τον ίδιο βαθμό επιτυχίας με την προηγούμενη σχολική χρονιά.

Στο δείγμα II, χωρίς ή σύνδεση να είναι στατιστικά σημαντική, οι συχνότητες (frequencies) προσανατολίζονται προς την κατεύθυνση των πορισμάτων του δείγματος I στις μεταβλητές: αριθμός αδελφών και σειρά γέννησης του μαθητή μέσα στην οικογένειά του.

Στο ίδιο δείγμα II δεν επαληθεύονται οι υποθέσεις που αφορούν τις σχέσεις ανάμεσα στη σχολική διαφοροποίησή και την αλλαγή σχολείου καθώς και τη φοίτηση σε νηπιαγωγείο.

Είναι ολοφάνερο ότι οι κοινωνικοπαιδαγωγικές αυτές μεταβλητές καθορίζονται είτε από το «ταξικό έθος» της οικογένειας είτε από την κοινωνικοοικονομική της κατάσταση. Με την έμμεση όμως παρέμβαση αυτών των μεταβλητών η σχολική επιτυχία καθορίζεται, σε τελευταία ανάλυση, από την κοινωνική προέλευση του παιδιού.

Η υπόθεση που αναφέρεται στη σχέση σχολικής επιτυχίας και προηγούμενης φοίτησης σε ιδιωτικό σχολείο δεν επιβεβαιώνεται. Αυτό σημαίνει ότι η ενδεχόμενη παρακολούθηση μαθημάτων στο ιδιωτικό σχολείο δε διαφοροποιεί τους μαθητές στην επίδοσή τους. Η σχολική επιτυχία δε σχετίζεται με τη φοίτηση σε ιδιωτικό σχολείο. Η φοίτηση αυτή δεν έχει ούτε αρνητικές ούτε θετικές επιπτώσεις στη σχολική ζωή του μαθητή.

Πίνακας 3

Σχολικό «επίπεδο» Σχολική επίδοση	Χωρίς τίτλο δημοτ.	Άπολυτ. Δημοτ.	Δίπλωμα τεχνικής σχολής	Μή έχοντες άπολυτήριο δευτ/μιας εκπαίδ.	Μέ άπολυτήριο δευτ/μιας εκπαίδ.	Πτυχίο άνωτέρας και άνωτάτης σχολής	Σύνολο
Έπίδοση «άριστη» και «καλή» %	17 41,46	82 50,61	22 68,75	12 85,71	75 73,52	38 90,47	246+2 62,59
Έπίδοση «μέση» και «κακή» %	24 58,53	80 49,38	10 31,25	2 14,28	27 26,47	4 9,52	147+3 37,40
ΣΥΝΟΛΟ	41	162	32	14	102	42	393+9 (4 δίχως άπάντηση και 5 άορανά)

Οι ύποθέσεις, πού άφορούν τής σχέσεις άνάμεσα στη σχολική έπιτυχία και στην έπιλογή του τύπου λυκείου πρós τό όποιο τό παιδί κατευθύνεται καθώς και στην προοπτική πού διανοίγεται γιά τήν πραγματοποίηση άπώτερων σπουδών, έπαληθεύονται κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο. Έπομένως συνάγεται ότι ή «καλή» ή «κακή» σχολική επίδοση έπιδρά άμεσα σέ βασικές έπιλογές και προοπτικές πού έχει ό μαθητής. Οί προσανατολισμοί αυτοί σχετίζονται άμεσα μέ τό σχολικό και κοινωνικό του μέλλον.

Μιά συμπληρωματική έπεξεργασία τών δεδομένων έπέτρεψε τήν εξέταση τής σχέσης άνάμεσα στην κοινωνική προέλευση και τής δύο μεταβλητές πού καθορίζουν τής μελλοντικές δλέψεις και φιλοδοξίες τών μαθητών. Άφού ή συνάρτηση άποδείχτηκε στατιστικά σημαντική, συμπεραίνεται ότι ή έπιλογή του τύπου λυκείου και οί προοπτικές γιά μακροχρόνιες σπουδές προσδιορίζονται άπό τήν κοινωνική προέλευση του μαθητή μέ μέσο τή σχολική επίδοση.

IV. Έρμηνεία τών άποτελεσμάτων

Η άνάλυση τών δεδομένων άπέδειξε τήν έπαλήθευση τής κύριας έρευνητικής ύπόθεσης, ότι ή άνισότητα στο έλληνικό ύποχρεωτικό σχολείο καθορίζεται βασικά άπό παράγοντες κοινωνικούς. Η «κοινωνική διάκριση» είναι γεγονός στο σημερινό έλληνικό ύποχρεωτικό σχολείο. Η άπόδειξη αυτής τής πρότασης άποτελεί άφετηρία γιά τήν κατανόηση τής λειτουργίας και του ρόλου του σχολείου στο πλαίσιο τής σύγχρονης έλληνικής κοινωνίας.

Τό έλληνικό σχολείο λειτουργεί ως ένα πεδίο και ταυτόχρονα ως όργανο του ταξικού άγώνα και άνταγωνισμού. Ο διπλός αυτός ρόλος του, τόσο στο ιδεολογικό όσο και στο λειτουργικό (πρακτικό) επίπεδο, άπορρέει άπό τούς σκοπούς και τής λειτουργίες πού ή κοινωνία του έχει τάξει νά έπιτελεί. Στη σημερινή έλληνική κοινωνία τά μέσα παραγωγής έλέγχει μία συγκεκριμένη κοινωνική τάξη πού έχει έπιβληθεί σέ οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Ο τρόπος λειτουργίας του σχολείου τείνει νά διασώσει και συνεπώς νά διαιωνίζει τήν ύπάρχουσα κοινωνική διάρθρωση. Έχει ουσιαστικά έπιφορηστεί νά «παράγει» δύο κατηγορίες μαθητών: τούς «καλούς» και τούς «κακούς», πού όπως έπιλέγονται κατά άνισο τρόπο άπό τής διάφορες κοινωνικές τάξεις δέ μεταφέρουν στο σχολικό χώρο παρά ταξικές άντιθέσεις και διαφορές πού ύπάρχουν στο επίπεδο τών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής.

Η διαδικασία τής έπιλογής και διαφοροποίησης διευκολύνεται μέ τήν άνταρχική όργάνωση και τή συγκεντρωτική δομή του έλληνικού σχολικού συστήματος. Τό εκπαιδευτικό αυτό σύστημα έπιτρέπει τή χρήση ειδικών μέσων (βαθμών, ποιοτικών κατατάξεων κ.τ.λ.) και κατάλληλων μηχανισμών (έξετάσεων, διαγωνισμάτων κ.τ.λ.) τά όποια, μέσα σέ άυστηρώς καθορισμένα θεσμικά πλαίσια, συντελούν ώστε τό έλληνικό σχολείο νά λειτουργεί κατά τρόπο άνισο και έπιλεκτικό.

Τό σχολείο λοιπόν άναλαμβάνει νά μεταφράζει τήν ταξική προέλευση του μαθητή σέ έπιδεξιότητες, ικανότητες, κλίσεις, ιδιαιτερότητες και νά άνιχνεύει τήν ιδεολογία του, όπως αυτή προβάλλεται στα πιστεύω του, στίς άξίες, στίς ιδέες και άντιλήψεις του. Έπιχειρεί έξάλλου, ενώ καταρτίζει ιδεολογικά όλόκληρο τό μαθητικό πληθυσμό, νά διαφοροποιήσει τούς μαθητές άπονέμοντάς τους άξιοκρατικά βαθμούς, άνάλογα μέ τής δεξιότητες πού διαθέτουν. Κατά τόν τρόπο όμως αυτό δέν ερμηνεύει και δέν άξιολογεί παρά τήν κοινωνική σχέση του παιδιού πρós τής άξίες πού τό σχολείο μεταφέρει. Τελικά οί κοινωνικοί παράγοντες είναι καθοριστικοί μά και ό μαθητής είναι ύποχρεωμένος άνταγωνιστικά πρós τούς συμμαθητές του νά πετυχαίνει στίς έξετάσεις, στίς κατατάξεις, στους διαγωνισμούς, στον κοινωνικό στίβο.

Προκύπτει έπομένως ότι ή διάκριση τών μαθητών σέ δύο ομάδες έπίδοσης - τών προνομιούχων «καλών» μαθητών και τών μη προνομιούχων «κακών» - βασίζεται στον κοινωνικό καταμερισμό τής εργασίας και συνεπώς στη διάκριση άρχόντων και άρχομένων.

Πίνακας 4

Σχολικό επίπεδο μητέρας Σχολική επίδοση μαθητών	Χωρίς τίτλο δημοτικού σχολείου	Μέ άπολυτ. δημοτικού	Δίπλωμα τεχνικής σχολής	Χωρίς άπολυτ. δευτερ/μιας εκπαίδ.	Μέ άπολυτ. δευτερ/μιας εκπαίδ.	Πτυχίο άν/ρας και άνωτάτης σχολής	Σύνολο
'Επίδοση «άριστη» και καλή	4	17	7	1	32	13	74
%	10	13,70	46,66	50	45,71	92,85	27,92
'Επίδοση «μέτρια» και κακή	36	107	8	1	38	1	191
%	90	86,29	53,33	50	54,28	7,14	72,07
ΣΥΝΟΛΟ	40	124	15	2	70	14	265 (+2 χωρίς απάντηση και 7 όρφανά

ίθυνόντων και διευθυνομένων, άστικής και εργατικής τάξης.

Συμπερασματικά, είναι δυνατό νά υποστηριχθεί ότι τό ελληνικό σχολείο είναι σήμερα ένα καπιταλιστικό σχολείο που διανύει μιά φάση άτολμου εκσυγχρονισμού. Χαρακτηριστικό του στοιχείο είναι ότι επιχειρεί μιά βασική ιεράρχηση και διάκριση τών μαθητών με βάση την κοινωνική τους προέλευση. Στηρίζεται επομένως σε κοινωνικοοικονομικές επιταγές με πρόθεση την άναπαραγωγή και άνανέωση του υπάρχοντος κοινωνικού σχηματισμού. Μ' αυτόν τόν τρόπο λειτουργεί ως ένα κρατικό όργανο, που οι έλέγχοντες τόν κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας τό επιστράτευσαν για την εφαρμογή μιάς συνειδητής και συγκεκριμένης πολιτικής που εξυπηρετεί τά συμφέροντα της άρχουσας τάξης.

Η στατιστική επαλήθευση τών υποθέσεων που

άναφέρονται στή σχέση της σχολικής επιτυχίας με την προοπτική για τόν τύπο και τή διάρκεια τών μελλοντικών σπουδών, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ή σχολική επίδοση επίδρα καθοριστικά όχι μόνο πάνω στις σκοπούμενες σπουδές τών μαθητών αλλά και επέκταση και στο μορφωτικό επίπεδο και, κατά λογική συνέπεια, στο κοινωνικό τους status. Καί σ' αυτό τό σημείο ή έρευνα αυτή έδειξε ότι ή κοινωνική τάξη καθορίζει σημαντικά τό μέλλον τών παιδιών και την ένσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο.

Τό τελικό συμπέρασμα της έρευνας είναι ότι ή πολιτικοϊδεολογική ερμηνεία τών κοινωνικών άνισοτήτων στο σχολείο θέτει εύκολα σε άμφισβήτηση τό θεσμικό ρόλο του σχολείου, τό όποιο λειτουργεί ως ένα κρατικό όργανο που εκτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες μέσα στή σημερινή ελληνική κοινωνία. ■

Κυκλοφόρησαν άπό τις έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ

Εκδοτικός οίκος ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, Πρ. Κορομηλά 38, τηλ. 264-958 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Προβλήματα

στήν παραγωγή τῆς ἀνθρωπολογικῆς θεωρίας

Ἔνα σημείωμα γιά τήν περίπτωση
Maurice Godelier*

τῆς Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου

I.

Στό ἄρθρο τοῦ Γάλλου ἀνθρωπολόγου Maurice Godelier πού ἐμφανίζεται σέ μετάφραση σ' αὐτό τό τεῦχος τοῦ *Πολίτη*, διατυπώνονται οἱ πιά ὀλοκληρωμένες ἴσως δημοσιευμένες ἀπόψεις του σχετικά μέ δύο ιδιαίτερα συζητημένες ἔννοιες: τήν ἔννοια *ιδεολογία* καί τήν ἔννοια *τάξη*.

Ἦδη ὁμως στόν τίτλο τοῦ ἄρθρου, «Ἐποδομές, κοινωνίες, ἱστορία», προσδιορίζεται ἕνα συγκεκριμένο ἐπίπεδο θεωρητικῆς προσέγγισης ὅπου τό πρόβλημα τίθεται μέ τούς ὅρους τοῦ συγγραφέα: τρεῖς λέξεις προσεκτικά κατανεμημένες σέ δύο στίχους, κόμματα πού ταυτόχρονα χωρίζουν, συνδέουν καί συμπαρατάσσουν, προσεκτικῆ ἐναλλαγή πληθυντικοῦ καί ἐνικοῦ· τρεῖς λέξεις πού ἐφαρμόζουν πάνω στόν ἄξονα τῆς γνωστῆς μαρξικῆς μεταφορᾶς γιά τή βάση καί τό ἐποικοδόμημα (*Grundlage/Überbau* ἢ *Basis/Überbau*) καί δοκιμάζουν τήν ἀντοχή αὐτοῦ τοῦ μεταφορικοῦ σχήματος στήν ἀνθρωπολογική παραλλαγή τοῦ πάζλ γιά τή σχέση οἰκονομίας καί κοινωνίας. Τό ἐρώτημα πού λανθάνει στόν τίτλο εἶναι: πόσο μπορεῖ ἡ πληροφορία ἀπό τήν ἀνθρωπολογική καί τήν ἱστορική ἐρευνα τῶν διαφόρων κοινωνικῶν σχηματισμῶν (ἔξου καί ὁ πληθυντικός ἔποδομές, κοινωνίες) νά στηρίξει ἢ νά ἀνατρέψει θεωρητικά σχήματα πού φτιάχθηκαν γιά νά ἐξηγήσουν τήν ἱστορία, τελικά, ἐνός μόνο τμήματος τοῦ κόσμου, καί μάλιστα τοῦ κυρίαρχου;

Αὐτός σίγουρα εἶναι ἕνας τίτλος πού προσκαλεῖ καί προκαλεῖ. Καί, κάτι σπάνιο καί γι' αὐτό διδακτικό, ἕνας τίτλος πού ἀντανακλᾷ μέ συνέπεια τό περιεχόμενο στό ὁποῖο ἐπιτάσσεται. Πιστεύω ὅτι ὁ ἀναγνώστης πού θά ἀνταποκριθεῖ στήν πρόσκληση-πρόκληση τοῦ τίτλου δέν θά αἰσθανθεῖ καθόλου ξεγελασμένος ὅταν θά ἔχει φτάσει στήν κατακλείδα τοῦ ἄρθρου. Καί, κατά ἕναν περιεργό τρόπο πού δέν φαίνεται νά σχετίζεται μέ τό ἄν θά συμφωνήσει ἢ θά διαφωνήσει μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Γκοντελιέ, εἶναι πολύ πιθανό ὅτι θά νιώσει ἐρεθισμένος ἀπό τό πρόβλημα

καί τόν προβληματισμό του. Τό ἄν τελικά αὐτή εἶναι καί ἡ σημασία τοῦ ἄρθρου, ἀπομένει νά ἀποδειχθεῖ.

Θά προσπαθῶ παρακάτω νά ἐξηγήσω τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο λειτούργησε αὐτή ἡ πρόσκληση καί πρόκληση γιά μᾶς πού ἐπιλέξαμε αὐτό τό κείμενο. Βιάζομαι ὥστόσο νά δηλώσω ὅτι θεωρῶ πώς τό κείμενο αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά πιά σημαντικά πού ἐμφανίστηκαν τά τελευταία χρόνια στό χώρο τῆς ἀνθρωπολογίας. Γι' αὐτό θά ἐπιχειρήσω νά προσδιορίσω τή σημασία του.

* Μιά σειρά ἀπό μεταφράσεις πρόσφατων ἄρθρων τῶν Τερέ, Μεγιασού, Μπουρντιέ, Ὁζέ καί Ρέ θά ὀλοκληρώσουν – ἀρκετά σύντομα – πιστεύω τό πρῶτο μέρος τῆς ἀνιχνευτικῆς παρουσίας (μέσω μεταφράσεων καί ἄρθρων) τῆς γαλλικῆς μαρξιστικῆς ἀνθρωπολογίας πού ἄρχισε μέ τήν σχολιασμένη μετάφραση τῆς συζήτησης τῶν Λεβί-Στροῦς, Ὁζέ καί Γκοντελιέ (*Πολίτης* 15, 1977), τό ἄρθρο μου «Ἡ ἀνθρωπολογία σέ κρίση» (*Πολίτης*, 30, 1979 καί 31, 1980) καί τήν παρούσα προσπάθεια.

II.

Γιατί λοιπόν αυτό τό συγκεκριμένο κείμενο; Πολύ διαστικά, σ' ένα πρώτο επίπεδο, μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι ή βασική ιδιορρυθμία του άρθρου είναι πώς τό περιεχόμενό του δέν χρειάζεται παρουσίαση. Είναι ένα κείμενο πού κατά κάποιον τρόπο αυτοπαρουσιάζεται, αυτοπροσδιορίζεται και αυτοκριτικάρεται. Και αυτό, αντί να άπομονώνει και να άποστασιοποιεί τόν άναγνώστη μετατρέποντάς τον σε παθητικό άποδέκτη άπόψεων, νομίζω ότι, αντίθετα, τόν οδηγεί να συμμετέχει μέ τήν 'άνάγνωσή' του ως ενεργό υποκείμενο στην επιχειρηματολογία. Είναι λοιπόν ένα κείμενο προσιτό, χωρίς να μπορεί όμως κατά κανένα τρόπο να χαρακτηριστεί γοητευτικό άνάγνωσμα. Γιατί, όπως εύκολα θά διαπιστώσει κανείς, ή γραφή του Γκοντελιέ είναι άκαμπτη – μέ υπερβολική χρήση έρωτηματικών, μέ στρυφνή σύνταξη και μακροσκελείς προτάσεις – και άχαρη, πράγμα στό οποίο συνέβαλε και ή μετάφραση σε μία άδόκιμη γι' αυτόν τό σκοπό γλώσσα. Θά 'λεγα πώς μοιάζει περισσότερο μέ μάθημα, και μάλιστα μέ φροντιστηριακό μάθημα και όχι μέ άπό καθέδρα διδασκαλία. Μιά γραφή μ' άλλα λόγια πού δέν συμπαρασύρει μέ τή γλαφυρότητά της (όπως ή γραφή του δάσκαλου του Lévi-Strauss), ένα κείμενο όμως πού καλεί σε έργήγορη τόν άναγνώστη μέ τήν πρωτοτυπία των υποθέσεων έργασίας, μέ τόν πλούτο των παραδειγμάτων· ένα κείμενο πού προκαλεί μέ τήν επικίνδυνη τολμηρότητα των άπαντήσεων ή των υποθέσεων έργασίας. 'Ας πούμε άκόμη ότι, μολονότι ή άποκρυπτογράφηση του κειμένου προϋποθέτει – ίσως – κάποιες βασικές γνώσεις τόσο στην άνθρωπολογία όσο – και κυρίως – στό μαρξισμό, τό ίδιο τό κείμενο είναι άπλό (όχι όμως άπλοϊκό) και εκλαϊκευτικό (χωρίς να γίνεται άγοραίο). Παράλληλα είναι ένα κείμενο δύσκολο (ίσως γιατί δέν είναι τελικό ή τελειωτικό)· κι ωστόσο δέν μπορεί – κι ούτε πρέπει – να άποκλειστεί στα στενά όρια μιας συζήτησης μεταξύ 'ειδικών'.

Σ' ένα δεύτερο τώρα επίπεδο διαπιστώνει κανείς ότι ή προσέγγιση του Γκοντελιέ στό συγκεκριμένο θεωρητικό πρόβλημα πού διατυπώνεται κωδικοποιημένα στόν τίτλο, έχει τήν σαφώς περιγραμμένη και δυναμική μορφή ενός άλγεβρικού συλλογισμού, μολονότι στην θέση των μαθηματικών συμβόλων βρίσκει κανείς κοινωνικές σχέσεις (όπως λογουχάρη οι παραγωγικές δυνάμεις, οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, ή ιδεολογία, οι τάξεις, τό Κράτος). 'Αμέσως μετά, τό κεντρικό πρόβλημα διαλύεται σε μία σειρά άπό συγκεκριμένα έρωτήματα πού αναλύονται συστηματικά και καθώς ό προβληματισμός περνά άπό τό ένα έρωτημα στό άλλο, ανασυντίθεται συνολικά τό πρό-

βλημα. 'Ετσι, στην πρώτη κιόλας παράγραφο ό άναγνώστης βρίσκει ταξινομημένα τά επιμέρους έρωτήματα και μετά, κατά κεφάλαια, τόν σχετικό προβληματισμό. Στην θέση λοιπόν μιας στεγνής ή άοριστολογικής καταγραφής άπόψεων, υπάρχει μία διαλεκτική προσέγγιση πού αναπτύσσεται μέσα άπό άλλεπάλληλα έρωτήματα στην διατύπωση όλο και πιο σύνθετων και προωθημένων υποθέσεων έρευνας. Θά μπορούσε μάλιστα κανείς να πει ότι είναι ένα κείμενο θέσεων και υποθέσεων, άφου προσπαθεί να νικήσει 'στά σημεία' και όχι μέ νόκ άουτ. Κυρίως όμως είναι ένα κείμενο τολμηρό γιατί άνοίγεται ταυτόχρονα σε πολλά μέτωπα μέσα κι έξω άπό τόν συγκεκριμένο θεωρητικό χώρο όπου κινείται.

'Όλα αυτά συνιστούν, πιστεύω, ένα γόνιμο προβληματισμό. Και τό συγκεκριμένο κείμενο ως 'άνθρωπολογική γραφή' γίνεται ένα καλό παράδειγμα, ένας οδηγός για τό πώς μπορεί κανείς να άποφεύγει τις θεωρητικές (και – γιατί όχι; – τις συναισθηματικές) παγίδες πού παραμονεύουν σε κάθε δήμα όποιον, άφου επιλέξει άποφασιστικά τους όρίζοντες στους όποιους θά κινηθεί, θελήσει να μήν άκολουθήσει τό εύκολο (άλλα δογματικό) μονοπάτι της όποιου τύπου όρθοδοξίας. 'Ισως γιατί υποψιάζεται ότι οι λύσεις ή οι άπαντήσεις μπορεί να είναι περισσότερες άπό μία, ίσως γιατί άμφισβητεί τόν τρόπο μέ τόν όποιο τίθεται τό πρόβλημα. 'Όταν άποφασίσει κανείς να είναι άνορθόδοξος άρχίζει να άναρωτιέται: μήπως τό όποιο πρόβλημα μπορεί να διατυπωθεί κι άλλως;

'Ο Γκοντελιέ λοιπόν διατυπώνει μέ τόν δικό του τρόπο τό πρόβλημα. Καί, μετά, προσπαθεί να σκεφτεί μία λύση (ή, κάποιες λύσεις) εκθέτοντας τις σκέψεις του μέ τή μορφή ενός προβληματισμού. Και καθώς δέν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο φαινόμενο (τουλάχιστο στό χώρο της άνθρωπολογίας) να μιλά ένας μελετητής μέσα άπ' τό έργο του και να προσδιορίζει ξεκάθαρα μία θεωρητική (πού, θά μπορούσε, σε τελευταία άνάλυση, να γίνει και πολιτική) στάση άπέναντι στό αντικείμενο της επιστήμης του, τό κείμενο αυτό γίνεται παραδειγματικό, έστω και ως προς αυτό μόνον τό σημείο. 'Από αυτήν τήν άποψη θά τολμούσα να χαρακτηρίσω τόν Γκοντελιέ παραγωγό άνθρωπολογικής γνώσης μέσα σε μία ρητά δηλωμένη μαρξιστική προβληματική.

'Ο μαρξιστικής έμπνευσης όρίζοντας του Γκοντελιέ είναι γνωστός. Τόν έχει δηλώσει και έχει αναλύσει τις άπόψεις του σχετικά ήδη σε πρώιμες μελέτες του στην δεκαετία του '60, όπως λογουχάρη στην συλλογή κειμένων του πού κυκλοφόρησε τό 1966 μέ τόν τίτλο *Rationalité et irrationalité en économie*. Τό 1973 έχει προχωρήσει άκόμη παραπέρα όταν δημοσιεύοντας μέ μία καινούρια εισαγωγή παλιότερες του μελέτες σε έναν τόμο δάζει τόν τίτλο-σηματοδότη *Horizon, tra-jets marxistes en anthropologie*. 'Αν, λοιπόν, τό πρόβλημα στό όποιο ξαναγυρίζει σ' αυτό τό άρθρο του 1977 είναι περίπλοκο, άφου στην ουσία πρόκειται για τή σχέση άνάμεσα σε βάση (ή υποδομή) και εποικοδόμημα, τό εγχείρημά του είναι εξίσου (αν όχι περισσότερο) περίπλοκο, άφου μέσα άπό μία βασανιστική άνάλυση δεδομένων άπό τήν πρόσφατη άνθρωπολογική και ιστορική έρευνα, επιχειρεί να άνατρέ-

ψει την οικονομίστικη 'ανάγνωση' του Μάρξ από πρώιμους και ὄψιμους ἐπιγόνους. Ξετυλίγοντας λοιπόν ἀργά ἀλλά σταθερά τό νήμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας του μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν (μαρξιστική) τροχιά τῆς (ἀνθρωπολογικῆς) του σκέψης.

Πρόκειται ὅμως γιὰ μιά μαρξιστική ἀνθρωπολογία; (Νά ἢ πρόκληση). Καί, πῶς ἀνταποκρίνεται ὁ Γκοντελιέ στό αἴτημα γιὰ μίαν ἄλλη, μιά ριζικά διαφορετική ἀνθρωπολογία; (Νά ἢ πρόσκληση.) Σ' αὐτό τό διπτό – ἀλλά στήν οὐσία ἓνα – ἐρώτημα θά συγκεντρώσουμε στή συνέχεια τὴν προσοχή μας ἐπιχειρώντας – πολύ πρόχειρα – νά προσδιορίσουμε τό στίγμα τῆς μαρξιστικῆς ἀνθρωπολογίας καί τὴν ιδιαιτερότητα τῆς παρουσίας τοῦ Γκοντελιέ μέσα σ' αὐτήν.

III.

Ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή της (μέ δημοσιεύσεις, μαθήματα καί διαλέξεις) στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60 ἢ (γαλλικῆ) μαρξιστικῆ ἀνθρωπολογία συνδέθηκε, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, μέ τό ὄνομα τοῦ Γκοντελιέ καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μέ τό ὄνομα τοῦ Κλώντ Μεγιασού καί, ὅπως ἦταν φυσικό, διαμορφώθηκε σέ μεγάλο βαθμό τόσο ἀπὸ τὶς πολιτικὲς θέσεις καί τὴν προσωπικότητά τους, ὅσο καί ἀπὸ τὴν ιδιαίτερη ἐνασχόλησή τους μέ τὴν *οἰκονομικὴ ἀνθρωπολογία*.¹ Λίγο πρὶν καί λίγο μετὰ, γνωστά ὀνόματα συνδέθηκαν ἄμεσα ἢ ἕμμεσα μέ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸν προβληματισμό πού συστηματικὰ προσπαθοῦν νά εἰσαγάγουν οἱ δύο αὐτοὶ μελετητές. Λογυχάρη, ὁ Ζώρξ Μπαλαντιέ γνώρισε στὸν (οἰκονομολόγο) Μεγιασού τὰ μυστικὰ τῆς ἀνθρωπολογίας, ἐνῶ ὁ Σάρλ Μπετελέμ καί ὁ Κλώντ Λεβί-Στρῶς ἀνέλαβαν μέ τὴ σειρά νά μνησούν τὸν (φιλόσοφο) Γκοντελιέ. Παράλληλα ἡ ἐμφάνιση δύο βασικῶν μελετῶν, τὸ 1964 τὸ *Anthropologie économique des Gouro de Côte-d'Ivoire* τοῦ Μεγιασού καί τὸ 1966 τὸ *Rationalité et irrationalité...* τοῦ Γκοντελιέ, σημάδεψε τὴν ἐναρξη τῆς δημοσίευσης μιᾶς πυκνῆς σειρᾶς μελετῶν τῶν ἰδίων, καθὼς καί ἄλλων, ὅπως ὁ Emmanuel Tera, ὁ Marc Augé, ὁ Pierre Bourdieu, ὁ Michel Izard, ὁ Georges Dupré, ἢ C. Coquery-Vidrovich, ὁ Pierre Bonte, ὁ Jean Copans, ὁ Pierre-Philippe Rey καί μερικοὶ ἄλλοι.

Αὐτὲς οἱ μελέτες λειτούργησαν σάν ἀλυσιδωτὴ ἀντίδραση καί διαμόρφωσαν τὸν ἰδιόρρυθμο χῶρο πού γενικά ὀνομάζεται μαρξιστικὴ ἀνθρωπολογία, ἀλλὰ δύσκολα θά προσδιοριζόταν ὡς γαλλικὴ ἀνθρωπολογικὴ σχολή· ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ποικιλία τῶν θέσεων καί τῶν μορφῶν προβληματικῆς, ἢ ἐντονη καί καμιά φορά σέ ὀξείς τόνους κριτικῆς, οἱ διαμάχες καί οἱ διαξιφισμοί, οἱ συμμαχίες καί οἱ παρατάξεις ἔχουν ἤδη δημιουργήσει 'μέτωπα' στό ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ 'στρατοπέδου'. Βέβαια ἐδῶ δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος χῶρος γιὰ τὴν – ἐστῶ καί ὑποτυπώδη – παρουσίαση

αὐτῆς τῆς ἀνθρωπολογίας. (Οὕτως ἢ ἄλλως, θρῆσκώμαστε κάπου στὴν ἀρχή). Τό μόνο ἐνδεχομένως πού θά πρέπει νά σημειωθεῖ μέ ιδιαίτερη προσοχή εἶναι ἡ καταλυτικὴ παρουσία τοῦ Λουί Ἀλτουσέρ καί τοῦ ἄλτουσεριανοῦ κύκλου. Εἶναι βέβαιο, λογυχάρη, ὅτι ἀπὸ τό 1964-65, πού ἐμφανίζονται τὸ *Lire le Capital* καί τὸ *Γιὰ τὸν Μάρξ* τοῦ Ἀλτουσέρ, διαμορφώνονται νέοι ὄροι γιὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴ προβληματικὴ. Στό ἔξῃς, οἱ ἀνθρωπολόγοι (τουλάχιστον: οἱ μαρξιστικῆς κατεύθυνσης ἀνθρωπολόγοι) θά καθορίζουν τὴ θέση τους ὡς πρὸς τὴν ἄλτουσεριανή (ἢ 'δομικῆ') 'ανάγνωση' τοῦ Μάρξ καί τοῦ μαρξισμού. Τὰ μέτωπα λοιπόν στὴ μαρξιστικὴ ἀνθρωπολογικὴ θεωρία διαμορφώνονται ὡς πρὸς τὴ συμπαράταξη μέ ἢ τὴν ἀντίθεση (μερική ἢ: καί καθολικῆ) πρὸς τὸν Ἀλτουσέρ.

Ἐπομένως, ἂν ἤθελε κανεὶς νά ἐπισημάνει κάποιον κοινὸ ἄξονα σ' αὐτὲς τὶς μελέτες (πέρα, βέβαια, ἀπὸ τό αὐτονόητο ὅτι ξεκινοῦν ἐξ ὀρισμοῦ ἀπὸ ἓναν κατὰ βάση μαρξιστικὸν προβληματισμό), θά μπορούσε νά πει ὅτι ἀναμφισβήτητα ὑπάρχει ἓνα ἐρώτημα πού τὶς διατρέχει ὅλες. Τό ἐρώτημα αὐτό – διατυπωμένο ὡς θεωρητικὸ πρόβλημα ἢ ἐσωματωμένο μέσα σέ μιά ἀνάλυση συγκεκριμένων ἱστορικῶν συγκυριῶν καί καταστάσεων – μπορεῖ νά πάρει τὴν ἀκόλουθη μορφή: Ἐάν ἡ ἀνάλυση καί ἡ κριτικὴ μᾶς δείξουν ὅτι ὁ ἀνθρωπολογικὸς λόγος (discours) εἶναι *ιδεολογικός* καί *ιδεολογικοποιητικός*, μέ τί ὄρους καί σέ ποιά μορφή μπορεῖ αὐτός ὁ λόγος νά μετασχηματιστεῖ σέ λόγο *ἐπιστημονικό*; Ἡ, ἄλλως: Ποιά εἶναι ἡ δομὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου πού γενικά ὀνομάζεται ἀνθρωπολογία; Τό πρόβλημα πρὸς τό παρόν εἶναι ἀνοιχτό – χῶρος γιὰ περιήγηση ἢ διερεύνηση, ἀνάλογα μέ τὶς προθέσεις καί τὶς διαθέσεις τοῦ καθενός – καί ἐγκαλεῖ στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς (ἢ: πολλῶν) προβληματικῆς πού θά ὀργανώσει ἓνα λόγο πρακτικῶ-τεχνικῶ-θεωρητικό, ἓνα λόγο ἐπιστημονικό γιὰ τοὺς ἱστορικά συγκεκριμένους κοινωνικοὺς σχηματισμούς.

Συνοπτικά λοιπόν γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρωπολόγους (ιδίως ἀπὸ τό 1969 καί μετὰ, ὅποτε τὰ διάφορα θεωρητικὰ σχήματα πού πρότειναν ἀρχισαν νά δοκιμάζονται στὴν πραγματικότητα τῆς 'ἐμπειρικῆς' ἔρευνας καί τῶν συγκεκριμένων καταστάσεων) ἡ ἀνθρωπολογία εἶναι μιά *πρακτικὴ*: ἡ συλλογὴ ὕλικου καί ἡ διατύπωση ὑποθέσεων ἐργασίας, μιά *τεχνικὴ*: ἡ μέθοδος ἀνάλυσης καί μιά *θεωρία* πού σχετίζεται διαλεκτικὰ μέ τὴν πρακτικὴ καί μέ τὴν τεχνικὴ.² Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη ἡ μαρξιστικὴ ἀνθρωπολογία εἶναι ἓνα κομμάτι τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου, δηλαδή τῆς ἐπιστήμης τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Καί μάλιστα εἶναι ἐκεῖνο τό κομμάτι πού ἀσχολεῖται εἰδικὰ, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, μέ τοὺς λεγόμενους προκαπιταλιστικοὺς σχηματισμούς σέ ἱστορικές ἢ σύγχρονες συγκυρίες καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μέ τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦνται στό ἐσωτερικὸ αὐτῶν τῶν σχηματισμῶν ἢ στὴ συγκυριακὴ συνάρθρωσή τους ἢ στὴν ἄρθρωσή τους μέ

1. Βλ. σχετικὰ τὸ ἄρθρο τῶν J. Kahn καί J. Llobera «French Marxist Anthropology: Twenty years after» στὸ *The Journal of Peasant Studies* 8:1 (1980), 81-100.

2. Ἀλτουσεριανοὶ ὄροι (βλ. λογυχάρη, *Θέσεις*, «Φρόντ καί Λακάν», σελ. 17, ἐκδ. Θεμέλιο, 1977, μετάφρ. Ξεν. Γιαταγάνας).

τόν καπιταλισμό (όπως, λογουχάρη, τό γυναικείο ζήτημα, ή κοινωνική ανισότητα, τό πρόβλημα τής εξουσίας και τής καταπίεσης, ό πόλεμος, ό ρατσισμός, ή πολιτιστική άλλοτριώση, ή οικονομική εξαθλίωση, ή παιδική εργασία, ή ένδημική πείνα του 'Τρίτου Κόσμου' κ.ά.).

Εϊδικά τώρα για τήν παρουσία του Γκοντελιέ σ' αυτόν τό χώρο, άρκεί νομίζω, για τίς ανάγκες αυτού του σημειώματος, νά ξεχωρίσουν δύο πράγματα. Τό πρώτο· ό Γκοντελιέ άνήκει σ' εκείνους τούς άνθρωπολόγους πού πιστεύουν ότι ή άνθρωπολογία μπορεί νά προσδιοριστεί ως επιστήμη μόνο μέσα από τήν κριτική της· μέσα δηλαδή από μιά ρήξη, μιά ριζική αντιπαράθεση στή λογική πού τήν γέννησε και τήν εξέθερε ως ιδεολογία. "Άρα δέχεται ότι ό συγκεκριμένος χώρος τών κοινωνικών επιστημών χαρακτηρίζεται από μιάν επιστημονική ανεπάρκεια με πολιτικές δάσεις και πολιτικές επιπτώσεις. "Ετσι ή ιδιαίτερότητά του προσδιορίζεται κυρίως από τήν επίμονη ένασχόληση με τά θεωρητικά προβλήματα πού συνεπάγεται ένα άνοιγμα τής άνθρωπολογίας στό μαρξισμό, μετά όμως από τό ξεκαθάρισμα τών λογαριασμών με τήν (κλασική) άνθρωπολογία (Γκοντελιέ: 1966δ, 1973δ). Τό δεύτερο - άμεση συνάρτηση του προηγούμενου - είναι πώς ό Γκοντελιέ άσχολείται (και σ' αυτό είναι ένας από τούς ελάχιστους) με τήν ιστοριοθεωρητική κριτική τών έννοιών πού χρησιμοποιούνται για τόν έντοπισμό και τήν άνάλυση κοινωνικών προβλημάτων (πού είναι, τελικά, τό αντικείμενο τής άνθρωπολογικής έρευνας) και με τόν προσδιορισμό τής επιστημολογικής σχέσης πού ύφίσταται ανάμεσα στις συγκεκριμένες έννοιες και τό περιεχόμενο πού καλούνται (κάθε φορά) νά καλύψουν ή νά εκφράσουν.

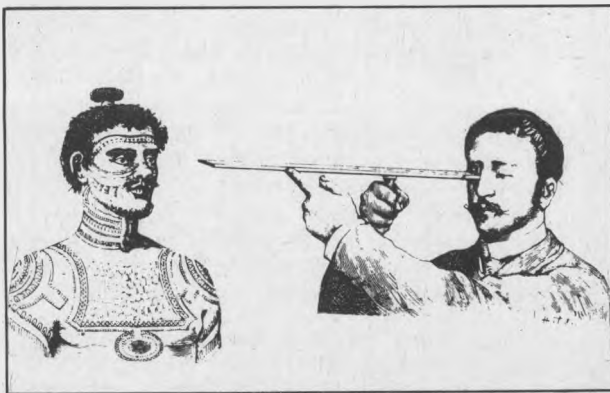
Τό δεύτερο αυτό σημείο γίνεται ιδιαίτερα κρίσιμο, από τή στιγμή πού οι όροι για τή γνώση τής ιστορίας έχουν μεταβληθεί με τήν παρέμβαση τής σύγχρονης άνθρωπολογικής και ιστορικο-αρχαιολογικής έρευνας· (θυμίζω εδώ τήν προσφορά τής σχολής τών Annales και του μαρξιστικού της περιγύρου, τήν άγλοαμερικανική μαρξιστική ιστοριογραφία, τή Νέα

Άρχαιολογία). Καινούρια δεδομένα λοιπόν, αλλά και καινούρια 'ανάγνωση' και έρμηνεία τών δεδομένων τής ως τά τώρα έρευνας, πιέζουν για τή διαμόρφωση ή τήν επεξεργασία τών εργαλείων τής άνάλυσης. Τά τσιτάτα και οι επικλήσεις τών μαρξιστών προγόνων δέν φαίνεται νά άρκούν πιά, άκριβώς επειδή τά δεδομένα θέτουν σε δοκιμασία τήν άντοχή τών κληροδοτημένων σχημάτων.

Τά όρια και τά περιθώρια αυτής τής δοκιμασίας σίγουρα έγγράφονται στήν προσπάθεια για τήν άναένωση τής μαρξιστικής σκέψης. Γιατί ό στόχος δέν είναι νά προσαρμοστούν τά δεδομένα στήν προκρούστεια λογική τών προκατασκευασμένων μοντέλων του χυδαίου μαρξισμού ούτε, βέβαια, νά άκυρωθεί ό μαρξισμός μέσω τής εμπειρικής παρουσίας τών δεδομένων τής (κλασικής) άνθρωπολογίας, άρχαιολογίας και ιστορίας. (Κάτι πού επιχειρούνταν - και επιχειρείται άκόμη σε εύρεία κλίμακα - με σχετική εύκολία και προσωρινή έπιτυχία). Άντίθετα με αυτά, ό στόχος τής δοκιμασίας είναι νά ένισχυθεί διαλεκτικά ό μαρξισμός με τήν παλινδρομική κίνηση από τό άφηρημένο (θεωρία, ύποθέσεις εργασίες) στό συγκεκριμένο (δεδομένα) και πάλι πίσω στό άφηρημένο, ώστε νά εξηγηθεί ιστορικά τό συγκεκριμένο, δηλαδή ή ιστορία.

Οί μορφές αυτής τής δοκιμασίας του μαρξισμού - πού είναι συνάμα και δοκιμασία τής άνθρωπολογίας - είναι (ή: μπορεί νά είναι) πολλές. Για νά πούμε μόνο μία (άπό τή σκοπιά του Γκοντελιέ): Τί θεωρητικά ερωτήματα θέτουν τά άνθρωπολογικά και ιστορικά δεδομένα, από τή μιά μεριά, στό μαρξιστικό σχήμα για τήν ύποδομή και τό έποικοδόμημα (και, άρα, για τήν άρθρωση παραγωγικών δυνάμεων, κοινωνικών σχέσεων παραγωγής και ιδεολογίας) και, από τήν άλλη, στή μαρξιστική διάκριση ανάμεσα σε ταξικές και άταξικές κοινωνίες (και, άρα, στον προβληματισμό για τή διαμόρφωση τών τάξεων και του Κράτους);

Νομίζω ότι δέν έχει νόημα νά ξαναγράψει κανείς με άλλα λόγια τή σχετική επιχειρηματολογία του Γκοντελιέ. Ούτε χρειάζεται νά εξηγηθεί κάτι δυσνόητο, γιατί τά λέει άρκετά ξεκάθαρα ώστε νά μήν ύπάρχει τέτοιο πρόβλημα. Αυτό πού μπορεί νά γίνει, όμως, είναι νά όροθετηθεί ό πειραματισμός πού επιχειρεί ό Γκοντελιέ καθώς δοκιμάζει μαρξιστικές έννοιες με στόχο τή δόμηση ενός άνθρωπολογικού λόγου. Σ' αυτό λοιπόν θά σταθούμε.

IV.

Συνήθως ο Γκοντελιέ, για να υποστηρίξει ότι κατά την ανάλυση των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στις σχέσεις ανάμεσα στην οικονομία και την κοινωνία, επικαλείται την προγονική παρουσία του Μάρξ,

«Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά τη διαδικασία της κοινωνικής, της πολιτικής και της πνευματικής ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους· είναι, αντίστροφα, η κοινωνική τους ύπαρξη που καθορίζει την συνείδησή τους» (Μάρξ, Συμβολή στην Κριτική της πολιτικής οικονομίας, όπως παρατίθεται στον Γκοντελιέ, 1973 δ: 16),

του Λεβί-Στρως,

«Χωρίς ν' αμφισβητούμε το αναμφισβήτητο πρωτείο των υποδομών πιστεύουμε ότι ανάμεσα στην πράξη και τις μορφές πρακτικής παρεμβάλλεται πάντα ένας μεσάζοντας, ο οποίος είναι το έννοιακό σχήμα διαμέσου του οποίου μία ύλη και μία μορφή, από τις οποίες ούτε η μία ούτε η άλλη έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη, ολοκληρώνονται ως δομές, δηλαδή ως όντα εμπειρικά συνάμα και κατανοητά. Σ' αυτήν ακριβώς τη θεωρία των υπερδομών που τά γενικά της μόνο περιγράμματα χάραξε ο Μάρξ, θα θέλαμε να συμβάλλουμε...» (Lévi-Strauss, Άγρια Σκέψη,³ όπως παρατίθεται αποσπασματικά στον Γκοντελιέ, 1973 δ:60).

ή, ακόμη του Ρέιμον Φέρθ,

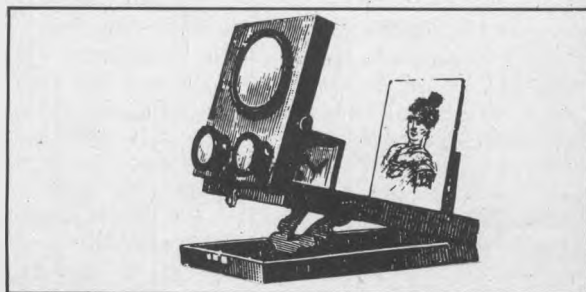
«Αφού πρώτα δημοσίευσα μιά ανάλυση για την κοινωνική δομή, και πιά συγκεκριμένα για τη δομή της συγγένειας (στό We, the Tikopia, 1936), μετά ανέλυσα την οικονομική δομή της κοινωνίας γιατί οι περισσότερες σχέσεις εκδηλώνονταν περισσότερο όταν κανείς ανέλυε το οικονομικό τους περιεχόμενο. Πράγματι, η κοινωνική δομή, και ιδιαίτερα η πολιτική δομή εξαρτιόταν ξεκάθαρα από ειδικές οικονομικές σχέσεις που γεννιόνταν από το σύστημα έλεγχου των πηγών. Και μέ αυτές τις σχέσεις συνδέονταν, μέ τη σειρά τους, οι θρησκευτικές δραστηριότητες και θεσμοί της κοινωνίας...» (R. Firth, Primitive Polynesian Economy, όπως παρατίθεται στον Γκοντελιέ, 1973 δ:15).

Αυτή η τριαδική παρουσία του μαρξισμού, της στρουκτουραλιστικής ανθρωπολογίας και της βρετανικής οικονομικής ανθρωπολογίας βρίσκει τη θέση

της στις περισσότερες μελέτες του Γκοντελιέ. Στο συγκεκριμένο άρθρο όμως, οι (τελετουργικές ή ούσιαστικές) επικλήσεις συρρικνώνονται – σχεδόν εξαφανίζονται – και κεντρικό σημείο του προβληματισμού γίνεται, όπως είπαμε προηγουμένως, το κλασικό μαρξιστικό πρόβλημα σχετικά με τον χαρακτήρα των ενδοσυστεμικών σχέσεων που ανάγεται στη μαρξιστική διάκριση ύποδομης και εποικοδομήματος σύμφωνα με τη γνωστή μεταφορά από την αρχιτεκτονική.

Τί σημαίνει, ωστόσο, τελικά αυτή η μεταφορά; Γιατί, αν αποφασίσει κανείς να μην ακολουθήσει μιάν έρμηνεία που οδηγεί τη διαλεκτική μέθοδο σε μιά μηχανιστική ντετερμινιστική κυριαρχία του λεγόμενου οικονομικού παράγοντα,⁴ γρήγορα ανακαλύπτει ότι η ίδια η μεταφορά ενέχει μιάν έγγενή αδυναμία να περιγράψει ιστορικά τις συγκεκριμένες κοινωνίες και καταστάσεις. Ίσως, βέβαια, είναι μιά χρήσιμη μεταφορά αυτή η ριζική όριζόντια διάκριση ανάμεσα στο οικονομικό 'επίπεδο' και το 'επίπεδο' των εποικοδομημάτων· ίσως, πάλι, είναι μιά προσωρινά χρήσιμη διάκριση για να σκεφτόμαστε ή για να μεταφέρουμε πάνω στο χαρτί τις σκέψεις γύρω από τα κοινωνικά φαινόμενα.⁵ Όταν όμως στραφούμε στη μελέτη μιάς οποιασδήποτε κοινωνίας, τότε η 'χρησιμότητα' και η 'αποτελεσματικότητά' της εξαφανίζονται. Η μεταφορά λοιπόν αναπόφευκτα είναι έπαγωγική· «ταξινομεί τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τά σύμβολά τους, και τοποθετεί άλλες (όπως ο Νόμος, ή Τέχνη, ή Θρησκεία, ή 'Ηθική') στο εποικοδόμημα και άλλες (όπως η τεχνολογία, ή οικονομία, οι εφαρμοσμένες τέχνες) στην ύποδομή, ενώ αφήνει άλλες (όπως η γλώσσα, ή οργάνωση της εργασίας) να επιπλέουν δυστυχώς ανάμεσα».⁶

Δηλαδή: όταν η μεταφορά δοκιμαστεί ως κυριολεξία, χάνει την αποτελεσματικότητά της. Ένώ, από την άλλη, όταν παραμένει μεταφορά και έναποθεθεί, σάν κυριολεξία, μηχανικά πάνω στην πραγματικότητα της ιστορίας, καταλήγει σ' έναν οικονομικοτεχνικό ντετερμινισμό όπου οικονομία σημαίνει «τεχνικές παραγωγής» και όπου παραγωγικές δυνάμεις ση-

3. Χρησιμοποιώ τη μετάφραση της Εύας Καλπουρτζή (Παταξήσης), 1977, σελ. 228.

4. Βλ. J. Llobera «Techno-economic determinism and the work of Marx in precapitalist societies» *Man* 14:2 (1979), σελ. 250.

5. E.P. Thompson, *Folklore, Anthropology and Social Theory* (A Studies in Labour History pamphlet) 1978, σελ. 18.

6. Thompson, *οπ. παραπ.*

μαίνει «τεχνολογία». Όπου, μ' άλλα λόγια, η ιστορία ταυτίζεται άπλουστευτικά με την επιφανομενική διαδοχή των αλλαγών στο επίπεδο της τεχνολογίας.

Γιά να ξεφύγει λοιπόν κανείς από αυτήν την τεχνολογική αντίληψη της ιστορίας πρέπει ή να άπορρήψει τό σχήμα (όπως, λογουχάρη, ο Τόμσον) ή να καταφύγει σε λεπτεπίλεπτες αναλύσεις του, όπως ο Άλτουσέρ. Γιατί αυτός είναι πού, για να κάνει τή διάκριση ανάμεσα σε σχέσεις κυριαρχίας και σχέσεις καθορισμού, επανέφερε σε χρήση τή έκφραση «καθορισμός σε τελευταία ανάλυση από τήν οικονομία»: ότι δηλαδή ή οικονομική βάση ενός κοινωνικού σχηματισμού πάντοτε καθορίζει τό 'χώρο' εκείνο ο οποίος θά είναι κυρίαρχος και, άρα, ότι ή οικονομία παίζει κεντρικό ρόλο στον καθορισμό της ιεραρχίας στην άρθρωση όλων των άλλων 'επιπέδων' (ή 'χώρων') του συνόλου· ότι τό ένα 'επίπεδο', λοιπόν, καθορίζει τή διάταξη των άλλων και προσδιορίζει ως κυρίαρχο ένα από αυτά.

Παρόμοια με τόν Άλτουσέρ ο Γκοντελιέ παίζει σε δυό ταμπλώ, μόνο πού ρίχνει τά χαρτιά του με διαφορετικό τρόπο: τά άλλα επίπεδα έμπεριέχονται στο οικονομικό και τό οικονομικό εμφανίζεται στο άλλα επίπεδα. Τί, όμως, μπορεί να σημαίνει αυτό;

Πρώτ' άπ' όλα, σίγουρα σημαίνει ότι τό 'οικονομικό' δέν είναι πάντοτε δοσμένο στο επίπεδο της άπλης παρατήρησης των δεδομένων. Η άνθρωπολογία μάς έχει δείξει ότι κοινωνικές σχέσεις, πού στο πλαίσιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δέν λειτουργούν άμεσα στη διαδικασία της παραγωγής, αντίθετα, στο πλαίσιο μη-καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής και, άρα, ως όροι για τήν άναπαραγωγή της διαδικασίας παραγωγής. Σε προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς λοιπόν, υπάρχουν 'ιεραρχίες' και 'οργανωτικά σχήματα' πού διαφέρουν τελείως από εκείνα πού συναντάμε στον καπιταλισμό.

Αυτή ή διαπίστωση έχει ιδιαίτερη σημασία για τόν ιστορικό υλισμό. Όμως και από τή σκοπιά της άνθρωπολογίας σημειώνει μία σημαντική τομή: στο έξηξ άντικείμενο της θεωρίας δέν είναι, με τά λόγια του Γκοντελιέ, «ή όρατή ιεραρχία των θεσμών» αλλά «ή άόρατη ιεραρχία των λειτουργιών». Άν, τώρα, έφαρμόσει κανείς αυτήν τήν άποψη στην ανάλυση, λογουχάρη, των δομών της συγγένειας, βρίσκει ότι οι δομές αυτές κυριαρχούν σε όρισμένες κοινωνίες, όχι γιατί οι κοινωνίες αυτές είναι θεσμικά οργανωμένες στη βάση και μέσω της συγγένειας, αλλά επειδή οι δομές της συγγένειας έπιτελούν μία συγκεκριμένη σειρά λειτουργιών.⁷

«Όταν ο Μάρξ έκανε τή διάκριση ανάμεσα σε ύποδομή και έποικοδόμημα και υπέθεσε ότι ή βαθύτερη λογική των κοινωνιών και της ιστορίας τους εξαρτάται, σε τελευταία ανάλυση, από τους μετασχηματισμούς της ύποδομής τους, ίσως για πρώτη φορά έπισήμανε μιάν ιεραρχία λειτουργικών διακρίσεων, χωρίς καθόλου να προκαθορίσει ούτε τή φύση των δομών πού, σε κάθε περίπτωση, αναλαμβάνουν αυτές τις λειτουργίες (συγγένεια, πολιτική, θρησκεία) ούτε τόν άριθμό των λειτουργιών πού μπορεί να αναλάβει μία τέτοια δομή» (Γκοντελιέ, 1973 δ: 81).

Αυτό είναι ένα καιριο σημείο για τόν Γκοντελιέ, και ή συγκεκριμένη 'ανάγνωση' του Μάρξ τόν οδηγεί στο συμπέρασμα πώς πρέπει να προχωρήσουμε πέρα από τή δομική ανάλυση των μορφών πού έχουν οι κοινωνικές σχέσεις (ας πούμε, τήν ανάλυση αλά Λεβί-Στρως), στις έπιπτώσεις πού έχουν οι δομές ή μία στην άλλη κατά τις διάφορες διαδικασίες. Άρα, είναι ή λειτουργία των δομών πού μάς έπιτρέπει να συλλάβουμε τήν πραγματική σημασία πού έχουν αυτές οι δομές στη συνολική λειτουργία και άναπαραγωγή ενός κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Με άλλα λόγια ο Γκοντελιέ υποστηρίζει ότι όταν οι σχέσεις συγγένειας λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής δέν τό κάνουν έξω από τήν παραγωγή (κανονίζοντας λογουχάρη τή μορφή των κοινωνικών ομάδων πού συμμετέχουν στην παραγωγή): τό κάνουν στο έσωτερικό της παραγωγής και εκ των έσω (έξασφαλίζοντας, λογουχάρη, τόν καταμερισμό της 'εργασίας', των μέσων παραγωγής και του προϊόντος).

Η συγγένεια λοιπόν κάτω από όρισμένες περιστάσεις μπορεί να έπιτελέσει μία οικονομική λειτουργία ως σχέσεις παραγωγής και ταυτόχρονα μπορεί να έπιτελεί και μία πολιτική ή: και ιδεολογική λειτουργία.⁸ Σε άλλες πάλι περιπτώσεις τό γεγονός ότι οι σχέσεις συγγένειας λειτουργούν ως κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής εξασφαλίζει στη συγγένεια έναν κυρίαρχο ρόλο, πού από εκεί και πέρα οργανώνει όλην τήν κοινωνική διαδικασία (π.χ. στους ίθαγενείς της Αυστραλίας). Άλλοτε, τέλος, ή λειτουργία της συγγένειας είναι πάνω άπ' όλα ιδεολογική (λογουχάρη λειτουργεί ως δικαϊκό ή θρησκευτικό έποικοδόμημα) ή πολιτική.⁹ Αυτό όμως απέχει πολύ - ή, καλύτερα, άνήκει σε τελείως διαφορετική συλλογιστική και έπιχειρηματολογία - από τήν άποψη του Durkheim ότι ή θρησκεία, λογουχάρη, ή γενικά τό έποικοδόμημα (les re-

7. P. Bonte «Marxist analyses and Social Anthropology : A Review Article» *Critique of Anthropology* 13-14 (1979), σελ. 145-163.

8. Bonte, όπ. παραπ. σελ. 156.

9. Πρβλ. εδώ και Άλτουσέρ Θέσεις «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους» όπ. παραπ., σελ. 83, σημ. 8, όπου γράφει «Η οικογένεια πρόδηλα έχει και άλλες λειτουργίες από εκείνες ενός ιδεολογικού μηχανισμού του κράτους. Έπεμβαίνει στην άναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Άποτελεί (ανάλογα με τούς τρόπους παραγωγής) παραγωγική μονάδα ή (και) μονάδα κατανάλωσης» (προσθήκη έμφασης).

presentations collectives) ως τέτοιο, είναι πού γεννά τὰ κοινωνικά φαινόμενα.¹⁰

Τό συμπέρασμα αὐτῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομία δέν κατέχει πιά προκαθορισμένη θέση καί, ἄρα, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐντοπίζεται *ad hoc* γιά κάθε τρόπο παραγωγῆς (καί βέβαια σέ κάθε κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό)¹¹ ἡ 'οἰκονομία' καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο παρουσιάζεται – συχνά μεταμφιεσμένη – στήν κοινωνική ὀργάνωση.

Ἔτσι ἡ δομική αἰτιότητα γιά τόν Γκοντελιέ ἀφορᾶ τίς διαφορετικές μορφές πού παίρνει ἡ ἐνεργητική παρουσία μιᾶς δομῆς στή λειτουργία ὄλων τῶν ἄλλων δομῶν. Καί αὐτό, βέβαια, δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σχέση μέ τόν φονξιοναλισμό, ὅπου ἡ οἰκονομία συσχετίζεται μέ τή θρησκεία, κι αὐτή μέ τήν κοινωνική ὀργάνωση, κι αὐτή μέ τήν πολιτική ὀργάνωση, κι αὐτή μέ τήν οἰκονομία (ἀλλά Marcel Mauss). Γιατί ὁ Γκοντελιέ δέν δέχεται τήν ἀρχή τῆς ταυτότητας τῶν ἀντιθέτων. Πιστεύει, ἀντίθετα, στήν ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων ὅπου

«Οἱ δομές καί λειτουργίες πού συνιστοῦν μιᾶ ἐνότητα δέν μποροῦν κατά κανένα τρόπο νά ἀναχθοῦν ἡ μία στήν ἄλλη» (Γκοντελιέ, 1973δ: 27).

Ἡ ὁλότητα λοιπόν δέν εἶναι οὔτε μία δομή μέ διάφορα ἐπίπεδα, οὔτε ἡ συνάρθρωση διαφόρων δομῶν σ' ἓνα σύνολο. Γιά τόν Γκοντελιέ ἡ ὁλότητα εἶναι μιᾶ ἱεραρχία, μιᾶ συνάρθρωση λειτουργιῶν. Καί σ' αὐτήν τήν ἐρμηνεία, ὅπως καί στήν ἀλτρουσεριανῆς κατεύθυνσης δομική ἐρμηνεία τῆς ὁλότητας, ὁ ὕλιστικός χαρακτήρας τῆς θεωρίας ἐξασφαλίζεται μέ τήν ἔννοια τοῦ καθορισμοῦ σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν οἰκονομία ἢ τήν οἰκονομική λειτουργία.

Εἶναι, λοιπόν, ἡ ἀνάλυση τῶν προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν πού ἔχει δείξει ξεκάθαρα ὅτι ἡ οἰκονομία ὡς θεσμός (ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν ταυτίζεται μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις) σπάνια μπορεῖ νά παίξει στήν κοινωνική ὀργάνωση αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν τόν καθοριστικό ρόλο πού παίξει στίς καπιταλιστικές κοινωνίες. Ὡστόσο ἡ ἴδια αὐτή ἀνάλυση μᾶς δείχνει ὅτι ἡ οἰκονομία ὡς δομή ἢ ὡς λειτουργία εἶναι ἱστορική κατηγορία. Μέ τή λεπτή (ἀλλά οὐσιαστική) διαφορά ὅτι δέν εἶναι ἡ οἰκονομία πού καθορίζει, σέ τελευταία ἀνάλυση, ποιό τμήμα τοῦ ἐποικοδομήματος θά εἶναι τὸ κυρίαρχο, ἀλλά εἶναι ἡ οἰκονομική λειτουργία μὴ οἰκονομικῶν δομῶν (π.χ. τῆς συγγένειας, τῆς πολιτικῆς, τῆς θρησκείας), οἱ ὁποῖες λειτουργοῦν ὡς σχέσεις παραγωγῆς, πού καθορίζει τόν κυριαρχικό τους χαρακτήρα σέ συγκεκριμένες συγκυρίες.

Τό σχῆμα αὐτό πού φτιάχνει μέ ἰδιαίτερη προσοχή ὁ Γκοντελιέ εἶναι ὁ κἀναβος ὅπου μετά τοποθετεῖ τίς κεντρικές θεωρίες του γιά τή φύση τῆς ἰδεολογίας καί γιά τή δομή τῆς ἐξουσίας σέ σχέση μέ τή γένεση τῶν τάξεων καί τοῦ Κράτους, ἐνισχύοντας πάντα τίς ὑποθέσεις ἐργασίας μέ συγκεκριμένα παραδείγματα ἀναλύσεων.

10. J. Llobera, ὁπ. παρατ., σελ. 255.

11. Προκειμένου λ.χ. γιά τήν ἱστορική ἐρευνα τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, βλ. τή σημαντική συνέντευξη τοῦ Σ. Ἀσδραχᾶ στήν *Αἴγι*, 3 καί 56/1979.

V.

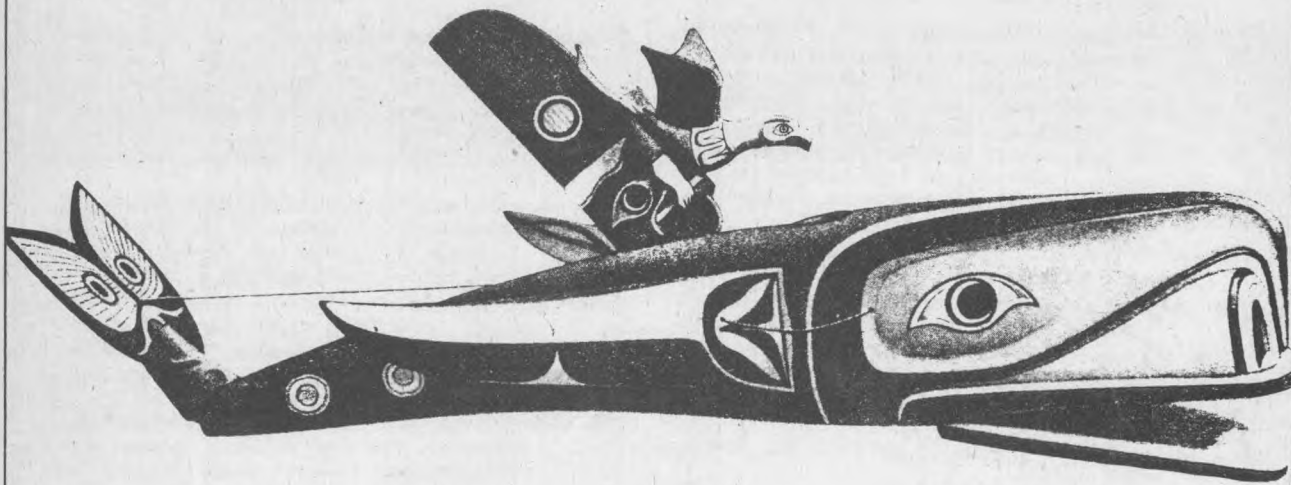
Ἴσως πρὸς τό παρόν εἶναι δύσκολο νά ἐντοπιστεῖ μέ ἀκρίβεια ἡ θεωρητική ἐμβέλεια τῶν θέσεων τοῦ Γκοντελιέ. Ὅμως, πιστεύω, πρέπει νά ἐκτιμηθεῖ ὡς καταρχὴν θετική. Τουλάχιστον ἐπειδὴ ὑποδεικνύει (ἢ: καί ἀποδεικνύει) ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἀνάλυση «πρωτόγονων», «παραδοσιακῶν» ἢ ἱστορικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν θά μᾶς βοηθήσει νά προσεγγίσουμε τό μεγάλο πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Γιατί τό πρόβλημα, ὅπως τίθεται μέ τέτοιου εἶδους ἐρεθιστικές προσεγγίσεις, εἶναι ἂν τελικά μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μεγάλες, ἢ: καί μικρές, κοινωνικές ἀλλαγές στή βάση ἐρμηνευτικῶν σχημάτων πού δέν δίνουν ὑποχρεωτικά καί ἀπαραίτητα τήν προτεραιότητα στίς τεχνολογικές ἢ οἰκονομικές ἀλλαγές.

Δέν ξέρω ἂν σ' αὐτήν τήν περίπτωση μποροῦμε νά μιλοῦμε γιά θέσεις καί ὄχι γιά ἀναζητήσεις. Πάντως, ὅσο τουλάχιστον κρατᾶ ἡ ἀνάγνωση, οἱ ὁποῖες ἀντιρρήσεις μᾶς ἐκσφενδονίζονται μέ μαεστρία στό περιθώριο· ὄχι ὅμως γιά νά μείνουν ἐκεῖ ξεχασμένες, ἀλλά νά τροφοδοτηθοῦν καί νά τροφοδοτήσουν τή διαλεκτική προβληματική.

Γι' αυτό θά κλείσω αυτό τό σημείωμα με μιά επιφύλαξη (άντίρρηση;). Ἡ επιφύλαξη – διατυπωμένη με τόν πιό άπλό τρόπο – είναι ότι *ώστόσο* ὁ άνθρωπολογικός λόγος τοῦ Γκοντελιέ δέν επιχειρεῖ νά 'μιλήσει' γιά τόν εαυτό του. Γίνεται in abstracto πάνω στό δοκιμαστικό τζαμάκι ενός άχρόνου καί σε τελευταία άνάλυση άνιστορικού μαρξισμού. Γιατί λείπει παντελώς (ás ελπίσουμε: πρὸς τό παρόν) ὁ προβληματισμός σχετικά με τήν *κοινωνική παραγωγή τῆς άνθρωπολογίας* (αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς άνθρωπο-

γίας). Δηλαδή λείπει μιά άνάλυση – ή, ἔστω, μιά άπλή νύξη – γιά τίς σχέσεις ανάμεσα στίς έννοιες καί τά θεωρητικά πλαίσια μέσα στά όποια αυτές εμφανίζονται ή επαναφέρονται σε χρήση καί γιά τίς σχέσεις ανάμεσα σ' αυτές τίς σχέσεις καί τό κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο τῆς άνθρωπολογικῆς πρακτικῆς. Αυτό όμως είναι κάτι πού λείπει γενικότερα, μολονότι ὁ χώρος τῆς μαρξιστικῆς άνθρωπολογίας είναι ήδη ένα πεδίο μάχης ὅπου άνταγωνίζονται διάφορες θεωρίες γιά τήν επικράτησή τους. Καί ή πάλι ἔχει άρχίσει.

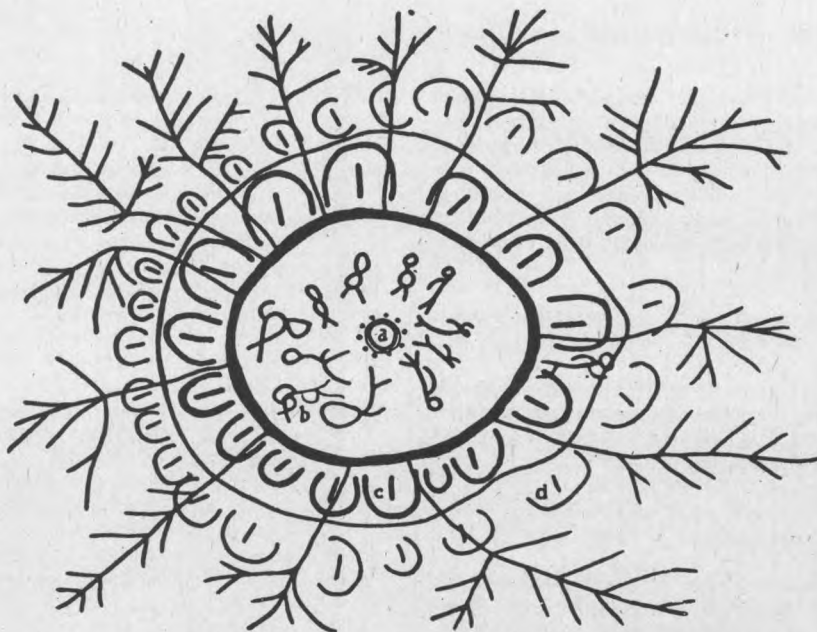

Βιβλιογραφία μελετών τοῦ Maurice Godelier

Ἡ βιβλιογραφία αὐτή δέν φιλοδοξεῖ καθόλου νά είναι πλήρης, ὅμως –πιστεῦω – δίνει μιά εἰκόνα τῆς προσφοράς τοῦ Γκοντελιέ. (Ἰγποσημειώνω ακόμη ότι κρίθηκε σκόπιμο νά βιβλιογραφηθοῦν με τή χρονολογία τῆς πρώτης τους εμφάνισης μερικά άρθρα πού άναδημοσιεύθηκαν στό *Rationalité...* καί – κυρίως – στό *Horizon...* γιά νά δοθεῖ κάποια ιστορική διάσταση στήν επιστημονική αὐτή παραγωγή).

- 1965α «Objets et méthode de l' anthropologie économique» *L' Homme* V:2, (άναδημοσιεύεται στό *Rationalité...*).
- 1965b *Le concept de «mode de production asiatique» et les schémas marxistes d' evolution des sociétés C.E.R.M.* (δακτυλόγραφο). Ἑλληνική μετάφραση τοῦ Μπάμπη Λυκούδη, Δύο 1972 καί αὐτοτελώς στίς εκδόσεις «Αὔριο».
- 1966α «Système, structure et contradiction dans le "Capital"» *Les Temps Modernes* 246 (άναδημ. στό *Horizon...*).
- 1966b *Rationalité et irrationalité en économie*, vols. 1-2 (Maspero) Ἀγγλική μετάφραση τοῦ Brian Pearce με νέο πρόλογο τοῦ M. G. (vii-xlii) *Rationality and Irrationality in Economics* (New Left Books) 1972.
- 1967 (μαζί με τήν Ariane Deluz) «A propos de deux textes d' anthropologie économique» *L' Homme* VII:3, 78-91.
- 1969 «La pensée de Marx et d' Engels aujourd' hui, et les recherches de demain» *La Pensée* 143, 92-120.
- 1970a *Sur les sociétés précapitalistes* (Editions Sociales). (Ἐκδοση κειμένων τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς με έκτενή εισαγωγή τοῦ M.G.),
- 1970b «Economie marchande, fétichisme, magie et science selon Marx dans "Le Capital"», *La Nouvelle Revue de psychanalyse* άρ. 2, ειδικό τεύχος «Objets du fétichisme», 197-213, (άναδημ. στό *Horizon...*).
- 1970γ «Fétichisme, religion et théorie générale de l' idéologie chez Marx», *Annali* (τοῦ Ινστιτούτου Giangiacomo Fettrelli τοῦ Μιλάνου), ειδικό τεύχος «Ricerche dei presupposti e dei fondamenti del discorso scientifico in Marx», (άναδημοσιεύεται στό *Horizon...*).
- 1970δ «"Monnaie du sel" et circulation des marchandises chez les Baruya de Nouvelle-Guinée», *Cahiers Vilfredo Pareto*, άρ. 21 Γενεύη (Droz), άναδημ. στό *Horizon...* Μιά πιό έκτενή παραλλαγή τοῦ άρθρου ἔχει δημοσιευτεῖ στό *L' Homme* IX:2 (1969), 5-37.).

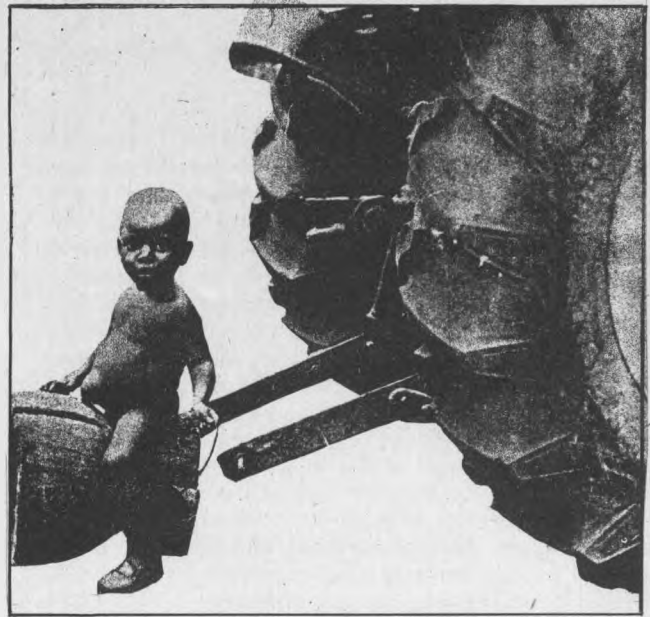
- 1971α «Qu' est-ce que définir une "formation économique et sociale": l'exemple des Incas», *La Pensée* 159, (άναδημ. στο *Horizon...*).
- 1971β «Mythe et histoire: réflexions sur les fondements de la pensée sauvage», *Annales* (Μάιος-Αύγ.) ειδικό τεύχος «Structure et Histoire», (άναδημ. στο *Horizon...*).
- 1972 «Le visible et l' invisible chez les Baruyas de Nouvelle-Guinée» *Langues et Techniques. Nature et Société. Hommage à André Haudricourt* (Klincsick), (άναδημ. στο *Horizon...*).
- 1973α Λήμμα "tribu" και λήμμα «Morgan» στην *Encyclopaedia Universalis*, (άναδημ. τό πρώτο τμηματικά και τό δεύτερο πλήρες στο *Horizon...*).
- 1973β «Epistemological Comments on the Problems of Comparing Modes of Production and Societies: (Άνακοίνωση στο 9ο Διεθνές Συμπόσιο Άνθρωπολογικών και Έθνολογικών Έπιστημών (ICAES), στο Σικάγο τό 1973. Ένα τμήμα τής ανακοίνωσης αποτέλεσε τήν εισαγωγή στο *Horizon...*, ένώ πλήρης δημοσιεύθηκε τό 1979 στο *Toward a Marxist Anthropology* S. Diamond (ed) (Mouton).
- 1973γ «Anthropologie économique» στο *Manuel d' anthropologie* R. Cresswell (ed) (A. Colin, coll 'U').
- 1973δ *Horizon, trajets marxistes en anthropologie*, Paris (Maspero) (Η άγγλική μετάφραση του Robert Brian με τόν τίτλο *Perspectives in Marxist Anthropology* (Cambridge Univ. Press, 1977) δέν περιέχει όλα τά τά κεφάλαια τής γαλλικής έκδοσης).
- 1974 *Un domaine contesté: L' anthropologie économique* (Mouton).
- 1975α «Mode of Production, Kinship and Demographic Structures» στο *Marxist Analysis and Social Anthropology*, M. Bloch (ed), London (Malaby).
- 1975β «Toward a Marxist Anthropology of Religion» (Communication), *Dialectical Anthropology* 1, 81-85.
- 1975γ «L' Anthropologie des dieux» *L' Homme* XV:1, 99-102.
- 1975δ «Economie» στο *Eléments d' ethnologie*, R. Cresswell (ed) (A. Colin).
- 1975ε «Τό Σέξ σά βασικό θεμέλιο τής κοινωνικής και κοσμικής τάξης στους Μπαρούγια τής Νέας Γουινέας-Μύθος και πραγματικότητα» στο *Σεξουαλικότητα και πολιτική: Διεθνές Συνέδριο Σημειωτικής και Ψυχανάλυσης* A. Verdiglionne (ed) (μετάφρ. Λ. Λυχνάρα, Άθήνα, Χατζηνικολής, 1977).
- 1975ς «Anthropologie, Histoire, Idéologie»: συζητούν οι Claude Lévi-Strauss, M. Godelier, M. Augé, *L' Homme* XV: 3-4. (Έλληνική μετάφραση και σχόλια Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Ο Πολίτης* 15, 1977).
- 1977 «Infrastructures, sociétés, histoire», *Dialectiques* 21.
- 1978α «Territory and Property in Primitive Societies», *Social Science Information* 17 (3), 399-426 (και «Territoire et propriété dans quelques sociétés precapitalistes» *La Pensée* (Μάιος) 1979).
- 1978β «The Appropriation of Nature», *Critique of Anthropology* 13-14 (1979), τμήμα του άρθρου που δημοσιεύθηκε στο *La Pensée*, 198 (1978) 7-50.
- 1979 «On Infrastructures, Societies and History: Reply» *Current Anthropology* 20:1, 108-11.
- 1980 «Aide-Mémoire for a Survey of work and its Representations» (The Wenner-Green Foundation for Anthropological Research, 1981) *Current Anthropology* 21:6, 831-835

Υποδομές, ιστορία, κοινωνίες

του Maurice Godellier

μετάφραση-σημειώσεις
Μιράντα Μουλά
Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου

Δέχομαι με ευχαρίστηση την πρόσκληση του περιοδικού *Dialectiques*¹ να εκφράσω τις απόψεις μου σχετικά με δύο βασικά σημεία των κοινωνικών επιστημών: την έννοια *ιδεολογία* και την έννοια *τάξη*. Θά περιοριστώ, από έλλειψη χώρου, στο να διατυπώσω όσο γίνεται πιο σύντομα και πιο καθαρά τα συμπεράσματα στα όποια έχω προσωρινά καταλήξει σχετικά με αυτά τα θέματα*. Θά εξετάσω διαδοχικά τέσσερα προβλήματα:

1. τή διάκριση ανάμεσα σε υποδομή και εποικοδομήμα·
2. τή σχέση ανάμεσα στον καθοριστικό σε τελευταία ανάλυση ρόλο της οικονομίας και τον κυριαρχικό ρόλο του ενός ή του άλλου εποικοδομήματος·
3. το «ιδεατό»² κομμάτι της κοινωνικής πραγματικότητας και τή διάκριση ιδεολογικού και μη-ιδεολογικού ανάμεσα στις ιδεατές πραγματικότητες· και
4. τον ρόλο που παίζουν ή δία και ή συναίνεση στή λειτουργία της δύναμης εξουσίας ενός στρώματος, μιας τάξης κλπ: μήπως υπάρχει κάποιο παράδοξο στή «νομιμότητα» τής γένεσης τάξεων και Κράτους;

Θά 'θελα να τονίσω, προτού προχωρήσω παραπέρα, πόσο επωφελήθηκα από τήν – μερική, σίγουρα – εμπειρία που απέκτησα χρησιμοποιώντας τον τεράστιο πλούτο του καινούριου υλικού που συσσωρεύουν αδιάκοπα ή ανθρωπολογία και ή ιστορία. Στήν ιστορία, βέβαια, δέν έχω παρά γνώσεις εξαιρετική. Τά διαβάσματά μου σ' αυτόν τον χώρο στρέφονται κυρίως στα προβλήματα τής διαμόρφωσης του Κράτους και του μετασχηματισμού των ταξικών σχέσεων. Όποσδήποτε θά απογοητεύσω όρισμένους αναγνώστες που θά ήθελαν να δούν με περισσότερη ακρίβεια πώς συνδέονται οι γενικές και άφηρημένες θέσεις μου με τον πλούτο του ανθρωπολογικού υλικού.

* Σ' αυτό τό άρθρο συνοψίζεται ή ουσία των θέσεων μιας μελέτης που θά κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Gallimard και που θά έχει τόν τίτλο, όπως και τό άρθρο, 'Υποδομές, κοινωνίες, ιστορία.

[1. Τό άρθρο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Dialectiques*, τεύχος 21, φθινόπ. 1977. Τό 1978 κυκλοφόρησαν δύο, τουλάχιστον, μεταφράσεις του στα άγγλικά: ή μία του Rupert Swyers στο *Current Anthropology* (19/4, Δεκ. 1978, 763-768) και ή άλλη του Alan Freeman στο *New Left Review* (112, Νοεμβρ.-Δεκ. 1978, 84-96). Στο άμερικάνικο *Current Anthropology* τό άρθρο, όπως και τά περισσότερα σημαντικά άρθρα που δημοσιεύει τό περιοδικό, συνοδεύεται από κριτικά σχόλια άλλων ανθρωπολόγων στους όποιους στάληκε τό κείμενο πριν από τή δημοσίευσή του. Στο επόμενο τεύχος του περιοδικού δημοσιεύεται σύντομη απάντηση του Γκοντελιέ.

Τέλος, τόσο ή άγγλική (*N.L.R.*) όσο και ή άμερικάνικη (*C.A.*) μετάφραση συνοδεύονται από πλήρεις βιβλιογραφικές παραπομπές των μελετών στις όποιες αναφέρεται ό Γκοντελιέ στήν ανάλυσή του. Έπειδή πρόκειται για βιβλιογραφικές σημειώσεις τίς βάλαμε στο τέλος του κειμένου με άλφαβητική σειρά και άφήσαμε να συνοδεύουν τό κείμενο μόνον οι τρεις άρχικές υποσημειώσεις του γαλλικού πρωτοτύπου οι όποιες σημειώνονται με άστερίσκο. Προσθήσαμε όμως κάποια επεξηγηματικά σχόλια που κρίθηκαν σκόπιμα για να κατατοπίσουν πάνω σε ειδικά θέματα (τίς περισσότερες όμως φορές για να υπενθυμίζουν γνωστά πράγματα) ή για να επισημάνουν κάποιο μεταφραστικό πρόβλημα στον έλληνα αναγνώστη. Αυτό του είδους οι υποσημειώσεις δέν σχετίζονται δομικά με τό κείμενο (πώς θά μπορούσαν άλλωστε;) και άρα μπορούν άνετα να παραλειφθούν στήν άνάγνωση. Γι' αυτό κλείνονται μέσα σε άγκύλες και σημειώνονται με άριθμούς. (Οι σημειώσεις με άραβικό άριθμό είναι των μεταφραστριών, με άστερίσκο του Μ.Γ.)

[2. 'Ο όρος 'ιδεατός' επιχειρεί να αποδώσει (μάλλον χλωμά) τόν όρο 'idéel', που και στο γαλλικό κείμενο χρησιμοποιείται μέσα σε εισαγωγικά. Σημειώνουμε ότι ό άγγλος μεταφραστής στο *C.A.* διατηρεί με εύκολία (και για τήν εύκολία του) τόν γαλλικό όρο στο άγγλικό κείμενο.]

Ι. Γιά τή διάκριση ανάμεσα σέ ύποδομή και έποικοδομήματα

Γιά ένα μαρξιστή ή διερεύνηση του ιδεολογικού, των όρων σχηματισμού και μετασχηματισμού του, των επιπτώσεών του στην κίνηση των κοινωνιών θά μπορούσαμε νά πούμε ότι είναι ή διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα σέ ύποδομή, έποικοδομήματα και ιδεολογία. Πρέπει νά ονομάσει κανείς αυτές τίς πραγματικότητες «έπίπεδα-βαθμίδες» ("instances"), όπως κάνει ο Άλτουσέρ;³ Πρέπει νά τίς θεωρήσει ως «έπίπεδα» ("niveaux") τής κοινωνικής πραγματικότητας, ως διακρίσεις πού ουσιαστικοποιούν, κατά κάποιον τρόπο, τήν κοινωνική πραγματικότητα, ως θεσμικές κατατιμήσεις τής ουσίας τής; Δέν τό νομίζω. Πιστεύω ότι μιά κοινωνία δέν έχει κορυφή ούτε βάση, ούτε επίπεδα στην πραγματικότητα. Και τούτο γιατί ή διάκριση ανάμεσα σέ ύποδομή και έποικοδομήματα δέν είναι μιά διάκριση θεσμών. Είναι από τήν ίδια τής τήν ουσία μιά διάκριση λειτουργιών. Τί καλύτερι λοιπόν ή έννοια τής ύποδομής;

Υποδηλώνει τόν συνδυασμό πού ύπάρχει σέ κάθε κοινωνία τριών, τουλάχιστον, συνόλων ύλικών και κοινωνικών όρων πού επιτρέπουν στά μέλη μιάς κοινωνίας νά παράγουν και νά αναπαράγουν τά ύλικά μέσα τής κοινωνικής τους ύπαρξης. Αύτά τά σύνολα είναι:

1. Οί οικολογικοί και γεωγραφικοί όροι πού καθορίζουν τήν ύπαρξη μιάς κοινωνίας και από τούς όποιους ή κοινωνία έξάγει τά ύλικά μέσα τής ύπαρξης τής.
2. Οί παραγωγικές δυνάμεις, δηλαδή τά ύλικά και πνευματικά (intellectuels) μέσα πού τά μέλη μιάς κοινωνίας τά θέτουν σέ κίνηση στό έξωτερικό διαδικασίων «έργασίας» γιά νά έπενεργήσουν στή φύση και νά έξαγάγουν από αυτήν τά μέσα τής ύπαρξης τους, μετασχηματίζοντάς την μέ αυτόν τόν τρόπο σέ μιά φύση «κοινωνικοποιημένη».
3. Οί κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, δηλαδή οί σχέσεις πού, όποιες κι άν είναι, αναλαμβάνουν τή μιά ή τήν άλλη, ή και τίς τρείς από τίς παρακάτω λειτουργίες: α) νά καθορίσουν τήν κοινωνική μορφή τής πρόσδοσης στις πηγές και του έλέγχου των μέσων παραγωγής· β) νά ανακαταείμουν τήν εργατική δύναμη των μελών τής κοινωνίας στις διάφορες διαδικασίες έργασίας οί όποιες παράγουν τήν ύλική βάση τής κοινωνίας αυτής και νά οργανώσουν τή διεξαγωγή των διαφόρων διαδικασιών· γ) νά καθορίσουν τήν κοινωνική μορφή τής ανακατανομής των προϊόντων τής άτομικής ή συλλογικής έργασίας και, μ' αυτόν τόν τρόπο, νά καθορίσουν τίς μορφές τής κυκλοφορίας ή μή κυκλοφορίας αυτών των προϊόντων.

Άς θυμίσουμε ότι αυτό τό όποιο ο Μάρξ αποκαλούσε, μέ τήν αυστηρή έννοια του όρου, οικονομική δομή μιάς κοινωνίας είναι μόνον οί κοινωνικές σχέσεις παραγωγής «Die Gesamtheit dieser Produktionsverhältnisse bildet die ökonomische Struktur der Gesellschaft». *Άς θυμίσουμε άκόμη ότι παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής, άν και είναι ξεχω-

ριστές πραγματικότητες, δέν ύπάρχουν ποτέ χωριστά ή μία από τήν άλλη, αλλά πάντοτε συνδυασμένες μέ ειδικό τρόπο. Αυτό πού ονομάζεται «τρόπος παραγωγής» ή «κοινωνική μορφή τής παραγωγής» είναι οί διάφορες ειδικές μορφές πού παίρνουν αυτοί οί συνδυασμοί. *Άς σταθούμε σ' αυτούς τούς όρισμούς πού επιζητούν κάποιον σχολιασμό.

Πρώτο σημείο· ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις περιλαμβάνονται και αύτά πού ονόμασα «πνευματικά» μέσα έπενεργείας στή φύση. Έννοώ μέ αυτό όλες τίς «γνώσεις» πού μπορεί νά έχει μιά κοινωνία γιά τή φύση καθώς και τό σύνολο των τεχνικών διαδικασιών, των κανόνων κατασκευής εργαλείων, των κανόνων χρησιμοποίησης του σώματος στην έργασία, κτλ.

Διαπιστώνουμε ότι στό κέντρο τής πιό ύλικής σχέσης του ανθρώπου μέ τήν ύλική φύση πού τόν περιβάλλει, βρίσκεται ένα πολύπλοκο σύνολο παραστάσεων, ιδεών, σχημάτων, κτλ., πού θά τό ονομάσω «ιδεατές» πραγματικότητες και πού ή παρουσία τους και ή παρέμβασή τους είναι αναγκαίες γιά νά πραγματωθεί μιά ύλική δραστηριότητα. Σήμερα ή ανθρωπολογία έχει αναλάβει νά καταγράψει αυτές τίς ιδεατές πραγματικότητες πού έμπεριέχονται στις διάφορες ύλικές διαδικασίες των κοινωνιών τίς όποιες αναλύει. Είναι ο τεράστιος χώρος τής *έθνοεπιστήμης* (ethnoscience),⁴ ή όποια συλλέγει τά ίθαγενή συστή-

** «Τό σύνολο αυτών των σχέσεων παραγωγής συνιστά τήν οικονομική δομή τής κοινωνίας», Μάρξ Εισαγωγή στό Συμβολή στην Κριτική τής Πολιτικής Οικονομίας.

[3. Βλ. L. Althusser κυρίως στό *Pour Marx* (Γιά τόν Μάρξ, μεταφρ. Τάκη Καφετζή, 1978, Γράμματα) και στό *Positions* (Θέσεις, ιδίως τό κεφάλαιο 'Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους', μεταφρ. Ξεν. Γιαταγάνη, 1977 'Θεμέλιο'). Βλ. άκόμη Ν. Πουλαντζά *Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις*, (1968) 1975 'Θεμέλιο'.]

[4. *Έθνοεπιστήμη*: κλάδος τής έθνολογίας (ανθρωπολογίας) πού μελετά τίς συστηματικές γνώσεις πού έχει διαμορφώσει κάθε κοινωνία γιά τή φύση και τήν κοινωνική ζωή και συγκρίνει αυτές τίς γνώσεις μέ τίς ίσομορφικά ανάλογες γνώσεις πού στή δυτική κοινωνία συνιστούν τίς διάφορες έπιστήμες. Έτσι λογουχάρη αντικείμενο έρευνας μπορεί νά είναι ή δομή, ή λειτουργία και ή κοινωνική σύμπτωση μιάς 'ίθαγενούς' ταξινόμησης των φυτών ή των ζώων (έθνοδοτανική ή έθνοζωολογία κτλ.).]

Στόν χώρο των ταξινομήσεων η έθνοεπιστήμη έχει ήδη πραγματοποιήσει έξαιρετικά ενδιαφέρουσες και πρωτότυπες αναλύσεις. Αυτό του είδους ή έρευνα βοήθησε νά καταδειχθεί συστηματικά ο πλούτος, ή ποικιλία και, σέ τελευταία άνάλυση, ή λογική τής διάνοησης των 'άλλων' (των λεγόμενων μη δυτικών) κοινωνιών και, βέβαια, συνετέλεσε στην αποκάλυψη του μύθου τής μοναδικότητας και τής ρατσιστικής υπεροχής τής δυτικής έπιστημονικής διάνοησης, ενός μύθου έγγενούς στις έθνοκεντρικές ιδεολογικές προδιαγραφές τής δυτικής έπιστήμης. *Όστόσο πρέπει νά πούμε ότι οί ανθρωπολόγοι δέν αισθάνονται ιδιαίτερα ήσυχοι όταν και εφόσον σ' αυτήν τήν κατά βάση συγκριτική ανθρωπολογική άνάλυση ή δυτική έπιστήμη και οί ταξινομήσεις τής δέν τίθενται εν άμφιβόλω ως κυρίαρχος λόγος. Κι αυτό, γιατί μιά μηχανιστική και τεχνοκρατική εξέλιξη τής έθνοεπιστήμης (πού συχνά ονομάζεται και *έθνοσημειωτική*) αποδέχεται (ή: και προβάλλει) τή δυτική έπιστήμη ως μέτρο γιά τήν έπάρκεια του 'ίθαγενούς' λόγου.]

ματα ταξινόμησης των φυτών, των ζώων, του εδάφους, του κλίματος, τους κανόνες κατασκευής εργαλείων κτλ. Είναι επίσης τό αντικείμενο μελετών για τις τεχνικές και τις επιστήμες από ιστορικούς όπως ο Joseph Needham για την Κίνα ή ο André Haudricourt.

Αυτές τις ιδεατές πραγματικότητες τις βρίσκουμε πρώτ' απ' όλα στον λόγο (discours) των πληθυσμών και των κοινωνικών ομάδων που τις χρησιμοποιούν. Υφίστανται λοιπόν ως γλωσσικές πραγματικότητες, ως γεγονότα αναπόσπαστα από τη γλώσσα και τη σκέψη και, ακριβώς γι' αυτό, μπορούν να κοινοποιηθούν στο κοινωνικό σώμα και να μεταδοθούν από γενιά σε γενιά.

Ύπό δὴ καὶ πέρα ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ὑποδομή, ἐποικοδομήματα καὶ ἰδεολογικό ἐμφανίζεται ὡς διάκριση λειτουργιῶν καὶ ὄχι θεσμῶν, γιατί εἶδαμε λίγο πλιό πάνω ὅτι σκέψη καὶ γλώσσα μποροῦν νά λειτουργοῦν ὡς συνιστώσες τῆς ὑποδομῆς, καί, στήν προκειμένη περίπτωση, ὡς συνιστώσες τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἡ διάκριση ἐπομένως δέν εἶναι διάκριση ἀνάμεσα στό ὑλικό καί τό ἄυλο, γιατί δέν πιστεύω καθόλου ὅτι ἡ σκέψη εἶναι λιγότερο ὑλική ἀπό τό ὑπόλοιπο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Κι οὔτε βέβαια εἶναι διάκριση ἀνάμεσα στό αἰσθητό καί τό μή αἰσθητό. Εἶναι μιὰ διάκριση πού ἀφορᾶ τή θέση τους στό ἐσωτερικό τῶν δραστηριοτήτων πού εἶναι ἀναγκαῖες γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Δεύτερο σημεῖο στό ὁποῖο θέλω νά σταθῶ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς διαδικασίας ἐργασίας. Πρῶτα πρῶτα πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ ἔννοια «ἐργασία» δέν ὑπάρχει σέ ὅλες τίς κοινωνίες. Στά ἀρχαία ἑλληνικά ὑπάρχουν δύο ῥήματα, *ποιεῖν* καί *πράττειν*, πού δέν σημαίνουν ἐργάζομαι ἀλλά κατασκευάζω (φτιάχνω) καί δρῶ (κάνω). Στά λατινικά ἡ λέξη *labor* δηλώνει κάθε ἐπίπονη δραστηριότητα, ὅπως ὁ ὅρος *πόνος* στά ἑλληνικά, καί ἡ λέξη *negotium* μιὰ δραστηριότητα πού παρεμβάλλεται ἢ πού ἀντιβαίνει στό *otium*, τή σχόλη (*loisir*), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό χαρακτηριστικό τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου καί τόν ὄρο γιά τίς πολιτικές καί πολιτιστικές δραστηριότητες. Ἐπιπλέον, εἶναι ἐξαιρετικά σπάνιο ἡ λέξη ἐργασία, ἐφόσον ὑπάρχει, νά συνδηλώνει καί νά ἐμπεριέχει τήν ἰδέα ἑνός «μετασχηματισμοῦ» τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλες αὐτές οἱ παραστάσεις ἀποτελοῦν μέρος τῆς διαδικασίας ἐργασίας καί συμπληρώνονται ἀπό ἄλλες πού νομιμοποιοῦν τήν παρουσία ἢ τήν ἀπουσία μέσα σέ μιὰ διαδικασία ἐργασίας μιᾶς ὀρισμένης κοινωνικῆς ομάδας. Παραστάσεις λογουχάρη οἱ ὁποῖες δικαιώνουν τό γεγονός ὅτι εἶναι οἱ γυναῖκες πού συγκεντρώνουν τά πρωτογενῆ προϊόντα καί πού μεταφέρουν τά ξύλα γιά τή φωτιά καί οἱ ὁποῖες ταυτόχρονα παριστάνουν τίς συγκεκριμένες δραστηριότητες ὡς ἀναξιοπρεπεῖς γιά τόν ἄντρα γιά τόν ὁποῖο φυλάγονται (νόμο, θά λέγαμε) οἱ δραστηριότητες οἱ πλιό εὐγενεῖς, ὅπως τό κυνήγι, ὁ πόλεμος, ἡ κυριότητα τῶν τελετουργιῶν. Ὡστόσο προσεγγίζοντας αὐτόν τόν χώρο προσεγγίζουμε στήν οὐσία τά *σημεῖα ἐπαφῆς*, δια-

Αὐστραλός κυνηγός τῆς φυλῆς Βαλμαγκέν.

σύνδεσης, ἀνάμεσα σέ σχέσεις παραγωγῆς καί σέ καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Πρέπει τώρα νά σταθῶμε στήν ἀνάλυση τῶν σχέσεων παραγωγῆς. Τό βασικό ἐδῶ εἶναι νά ἐπισημάνουμε καί νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι, ἀνάλογα μέ τίς κοινωνίες καί τίς ἱστορικές ἐποχές, οἱ σχέσεις παραγωγῆς δέν κατέχουν τίς ἴδιες θέσεις, δέν ἐπενδύονται τίς ἴδιες μορφές καί, κατά συνέπεια, δέν ἔχουν τίς ἴδιες ἐπιπτώσεις στήν κίνηση τῶν κοινωνιῶν. Θά δώσω δύο παραδείγματα αὐτοῦ πού θά μπορούσε κανεῖς νά ὀνομάσει τοπική (*torique*)⁵ τοῦ οικονομικοῦ, δηλαδή συγκριτική τοπολογία τῶν σχέσεων παραγωγῆς. Στίς κοινωνίες κυνηγῶν-καρποσυλλογῶν, ὅπως εἶναι οἱ κοινωνίες τῶν αὐστραλῶν ἰθαγενῶν, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ κοινωνικές σχέσεις οἱ ὁποῖες ἐλέγχουν τίς περιοχές κυνηγιῶν καί καρποσυλλογῆς καί οἱ ὁποῖες ὀργανώνουν τή σύνθεση τῶν ὁμάδων πού κυνηγοῦν καί συλλέγουν καί τήν κατανομή τοῦ προϊόντος τους, εἶναι οἱ σχέσεις συγγενείας, δηλαδή σχέσεις καταγωγῆς ἐξ αἵματος (*filiation*), ἐπιγαμίας (*alliance*) καί διαμονῆς (*résidence*). Γιά νά εἶμαστε ἀκριβέστεροι, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ὅρος - *ἀφρημένος*, κατά κάποιον τρόπο - γιά τήν ἰδιοποίηση τῆς φύσης εἶναι τό νά ἀνήκεις σέ μιὰ ὁμάδα καταγωγῆς (*descendance*) ἢ ὁποία κληροδοτεῖ ἀπό γενιά σέ γενιά δικαιώματα «κοινοτικά» ἀλλά «ὄχι ἀποκλειστικά» στίς πρωτογενεῖς πηγές τῶν διαφόρων περιοχῶν. Ὡστόσο στήν καθημερινή διαδικασία *συγκεκριμένης*, ἄμεσης ἰδιοποίησης τῆς φύσης,

[5] *la torique*: ἀλτουσεριανός ὅρος (βλ. ἀναλυτικά Ἄλτουσέρ *Θέσεις*, ὁπ. παραπ., σελ. 76.]

διαπιστώνουμε ότι είναι οι σχέσεις *έπιγαμίας* που συνιστούν το πλαίσιο για τη συνεργασία στο κυνήγι, στη συλλογή και στην ανακατανομή των προϊόντων. Θά 'πρεπε να προχωρήσουμε ακόμη παραπέρα, γιατί στην πραγματικότητα μία αυστραλιανή ομάδα με ρευστή οργάνωση,⁶ δηλαδή ή μονάδα άμεσης και καθημερινής ιδιοποίησης της φύσης, είχε σύνθετη δομή. Γύρω από έναν πυρήνα αντρών που καταγονται από κοινούς προγόνους, σε πατρογραμμική καταγωγή και που είναι κληρονόμοι δικαιωμάτων πάνω σε μία περιοχή, υπάρχουν σύμμαχοι, δηλαδή αντιπρόσωποι των ομάδων που έχουν δώσει ή έχουν πάρει γυναίκες σε προηγούμενες γενιές. Μέ αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται ή δυνατότητα να χρησιμοποιούν, σε περίπτωση ανάγκης, περισσότερες περιοχές. Το σύστημα λοιπόν χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη πηγών που τις κατέχουν από κοινού ομάδες συγγενικές, οι οποίες ωστόσο δεν έχουν την αποκλειστική ιδιοκτησία τους, γιατί σε ορισμένες κρίσιμες περιστάσεις μπορούν να τις χρησιμοποιήσουν συμμαχικές ομάδες.

'Εδώ αγγίζουμε ένα πολύ βασικό σημείο: τή σχέση ανάμεσα στη φύση των παραγωγικών δυνάμεων και στη φύση των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής. Γιατί, καταβάθος, στο σύστημα τής από κοινού και ωστόσο μη αποκλειστικής ιδιοκτησίας των πηγών δεν ανακαλύπτουμε μόνον ότι τό άτομο δεν μπορεί να αναπαραχθεί μόνο του αλλά κατά ομάδες, ανακαλύπτουμε ακόμη ότι και οι ομάδες δεν μπορούν να αναπαραχθούν μόνες τους αλλά κατά σύνολα. 'Εδώ βρίσκεται τό σημείο επαφής ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις κοινωνικές μορφές των σχέσεων παραγωγής. Θά ξαναγυρίσουμε σ' αυτό τό σημείο παρακάτω, ωστόσο τό συμπέρασμα που ήδη επιβάλλεται είναι ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση οι σχέσεις συγγενείας λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής, και μάλιστα *έκ των έσω*. 'Η διάκριση ανάμεσα σε ύποδομή και έποικοδομήματα δεν είναι μία διάκριση ανάμεσα σε θεσμούς· είναι αντίθετα μία διάκριση λειτουργιών στο έσωτετικό του ίδιου θεσμού.

Γκουρό: εργαλείο.

Δεύτερο παράδειγμα, και έδω θά ακολουθήσω τις αναλύσεις των Frankfort, Oppenheim, Adams κτλ. σχετικά με τήν οργάνωση των Σουμεριών. Φαίνεται ότι στις πόλεις-κράτη τής Μεσοποταμίας ή γή παρουσιαζόταν έξαρχής ως ιδιοκτησία κάποιου θεού, του θεού που ο ναός του ύψωνόταν στο κέντρο τής πόλης. 'Η οικονομία λειτουργούσε ως ένα τεράστιο συγκεντρωτικό σύστημα όπου οι κοινότητες τής πόλης και τής γειτονικής υπαίθρου ήταν κάτω από τήν έξουσία των ιερέων του θεού κυρίου του εδάφους, στους οποίους και όφειλαν ένα μέρος τής εργασίας τους και των προϊόντων τους. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι έδω οι θρησκευτικές σχέσεις είναι αυτές που αναλαμβάνουν *έκ των έσω* τις λειτουργίες των σχέσεων παραγωγής. 'Αντίθετα, τό παράδειγμα μίας ελληνικής πόλης-κράτους θά έδειχνε ότι ο έλεύθερος πολίτης, έπειδή άνηκε *έκ γενετής* σε μία πόλη, είχε ιδιωτικά και δημόσια δικαιώματα πάνω στη γή τής. Σ' αυτήν τήν περίπτωση, ή πολιτική - με τήν αρχαία ελληνική σημασία τής λέξης - λειτουργούσε *έκ των έσω* ως σχέση παραγωγής.

Προτού δγάλουμε γενικότερα συμπεράσματα από αυτήν τήν ανάλυση, θά ήθελα να ξαναγυρίσω σ' ένα κείριο σημείο, που είναι πηγή μεγάλης σύγχυσης για τους μαρξιστές: στη διάκριση ανάμεσα σε διαδικασία εργασίας και διαδικασία παραγωγής. 'Ορισμένοι άνθρωπολόγοι, όπως ο Terray και ο Rey, έχουν ονομάσει «τρόπο παραγωγής» διάφορες μορφές τής διαδικασίας εργασίας τις οποίες ανακάλυπταν στην περιγραφή μίας κοινωνίας, στη συγκεκριμένη περίπτωση στην περιγραφή που έκανε ο Meillassoux για τις μορφές κυνηγιού, γεωργίας και τεχνικής (*artisanat*) στους Γκουρό τής 'Ακτής του 'Ελεφαντοστού.⁷ Από κει προέρχονται κυνηγητικοί, γεωργικοί, κτηνοτροφικοί κτλ. τρόποι παραγωγής. 'Ομως έτσι συγχέονται μορφές καταμερισμού τής εργασίας και τρόποι παραγωγής. 'Οστόσο μπορεί κανείς στο πλαίσιο των ίδιων σχέσεων παραγωγής, να ασχολείται με τή γεωργία συνδυασμένη με τήν κτηνοτροφία και τήν υφαντική. χωρίς αυτό να συνεπάγεται τήν ύπαρξη διαφόρων τρόπων παραγωγής των οποίων τήν άρθρωση χρειάζεται να βρούμε στη συνέχεια. 'Ακριβώς σ' αυτό τό σημείο στρεφόμαστε στην έννοια του «οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού». Στην πραγματικότητα, αυτό που προσδιορίζει ουσιαστικά έναν τρόπο παρα-

[6. Μέ αυτήν τήν περιγραφή αποδίνεται ο ανθρωπολογικός όρος *bande*.]

[7. Πληθυσμός στην περιοχή Μπαουλέ τής 'Ακτής του 'Ελεφαντοστού που περιλαμβάνει κάπου 40 φυλές και περίπου 100.000 άτομα (1958). 'Ο πληθυσμός ασχολούνταν με τό κυνήγι, τις καλλιέργειες και τήν κτηνοτροφία, ενώ σήμερα ή γεωργική τους παραγωγή κατευθύνεται από τήν αγορά, γεγονός που επέφερε σημαντικές μεταβολές στην κοινωνική τους οργάνωση. Τους Γκουρό μελέτησε ο Κλώντ Μεγιάσου που έγραψε, εκτός από διάφορες μικρές μελέτες, και μία θαυμάσια μονογραφία με τίτλο *Anthropologie économique des Gouro de Côte-d'Ivoire* (Mouton) τό 1964. 'Επίσης με τήν κοινωνική οργάνωση των Γκουρό και τήν επανάληψη του έθνογραφικού υλικού του Μεγιάσου ασχολήθηκε και ο 'Εμανουέλ Τερέ στο *L'Anthropologie devant les sociétés primitives* (Maspero) 1969.

Σουμέριοι: «Ὁ τὰ πάνθ' ὄρων θεός», ἀπό προδιναστική σφραγίδα τῆς Οὐρούκ (τέλος 4ης χιλιετίας).

Αἴγυπτος: «Ἀγροτικές ἐργασίες», ἀπό τὸν τάφο τοῦ Μέννα στίς Θήβες (μέσα 2ης χιλιετίας).

γωγῆς εἶναι οἱ διαφορετικές μορφές ἰδιοποίησης τῶν πηγῶν, τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τοῦ προϊόντος. Ἐπομένως, μπορεῖ νά υπάρχουν διάφορες μορφές διαδικασίας ἐργασίας ὅπως καὶ διάφορες μορφές συνεργασίας κατὰ τὴν ἐργασία οἱ ὁποῖες συνδυάζονται στή βάση τῶν ἰδίων μορφῶν ἰδιοκτησίας. Φαντάζεται κανεῖς τώρα ὅλα ὅσα θά μπορούσε νά συναγάγει ἡ σκέψη ἀπὸ μιάν ἐξονυχιστική ἀνάλυση τοῦ τεράστιου ἀνθρωπολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ υἷλιου. Βλέπει ὅμως ἀκόμη ὅτι δέν ἔχει κλείσει ἡ συζήτηση σχετικά μέ τίς ἀφηρημένες ἐννοιες, ὅπως λ.χ. ἡ ἐννοια «παραγωγική δύναμη», καὶ ὅτι υπάρχουν τεράστιες σκοτεινές περιοχές στό ἐσωτερικό αὐτῶν τῶν ἐνοιῶν πού μόνο μιὰ θεωρητική ἀνάλυση θά μπορέσει νά τίς ἀποκαλύψει.

Ὅστόσο τό γενικότερο συμπέρασμα πού μπορούμε ἀπό τώρα νά συναγάγουμε εἶναι τοῦτο: ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ὑποδομή καὶ ἐποικοδομήματα δέν εἶναι μιὰ διάκριση θεσμῶν ἢ ἐπιπέδων ἀλλά μιὰ διάκριση λειτουργιῶν. Μόνον σέ ὀρισμένες κοινωνίες, ἰδιαίτερα στήν καπιταλιστική, αὐτή ἢ διάκριση τῶν λειτουργιῶν ἐπικαλύπτει ταυτόχρονα καὶ μιὰ διάκριση θεσμῶν. Αὐτή εἶναι ἄλλωστε, κατὰ τὴν ἄποψή μου, ἡ πραγματική αἰτία τῆς «ἐπιστημολογικῆς τομῆς»⁸ πού ἐπέτελεσε τό ἔργο τοῦ Μάρξ, τομῆς πού οἱ πρωταρχικές τῆς αἰτίας βρισκόνταν ὄχι μέσα στή σκέψη τοῦ Μάρξ, ἀλλά μέσα στήν πραγματικότητα τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ὁ ὁποῖος γιά πρώτη φορά διέκρινε ὡς ξεχωριστούς θεσμούς τό οικονομικό, τό πολιτικό, τό θρησκευτικό, τὴ συγγένεια, τὴν τέχνη κτλ.

Βλέπουμε λοιπόν νά ἀνοίγεται μπροστά μας ἕνα ἀπέραντο πεδίο πού πρέπει νά τό ξεχειρώσουμε, δηλαδή νά διερευνήσουμε τούς λόγους καὶ τίς συνθήκες πού ἐπέφεραν μέσα στήν ἱστορία τίς μετατοπίσεις καὶ, κατὰ συνέπεια, τίς μεταμορφώσεις τῶν σχέσεων παραγωγῆς. Γιά νά προσεγγίσουμε αὐτὴν τὴν ἐρευνα πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τὴν ἰδέα ὅτι μπορούμε νά συναγάγουμε ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἀφηρημένη θεωρητική σκέψη τὴ θέση καὶ τὴ μορφή τοῦ οικονομικοῦ στοιχείου στή μία ἢ τὴν ἄλλη κοινωνία. Χρειάζεται, κι αὐτό ἰσχύει τόσο γιά ἕναν μαρξιστὴ ὅσο καὶ γιά ὁποιοδήποτε, νά δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ κοντά. Ὁ

[8. Ἄλτουσεριανός ὄρος δανεισμένος ἀπὸ τὸν Μπασελάρ. Δηλώνει τὴ μετατροπὴ μιᾶς προεπιστημονικῆς προβληματικῆς σέ ἐπιστημονική, δηλαδή τὴ θεμελίωση μιᾶς ἐπιστήμης].

μαρξισμός ἀσφαλῶς δέν εἶναι μιὰ παραλλαγή τοῦ ἐμπειρισμοῦ, εἶναι ὅμως σίγουρα ἡ θεωρητική προσέγγιση πού θά ὀφείλε νά υποβάλλεται ὅσο γίνεται πρὸ ὀκκληρωτικά στή συγκεκριμένη ποικιλία τῆς ἐμπειρίας.

Σ' αὐτὴν τὴν ἐρευνα ἕνας μαρξιστὴς δέν εἶναι ὀλοτέλα ἄοπλος. Τό ἔργο τοῦ Μάρξ τοῦ προτείνει τὴν ὑπόθεση κάποιας «ἀνταπόκρισης» ἀνάμεσα στή φύση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ στή φύση τῶν σχέσεων παραγωγῆς. Φύση σημαίνει ἐδῶ: τόπος, μορφή καὶ ἀποτέλεσμα. Ὅσο δέν θά ἀποκρύψω ὅτι δέν εἶναι εὐκόλο νά χειριστεῖ κανεῖς αὐτὴν τὴν ὑπόθεση – καὶ αὐτό γιά πολλαπλούς λόγους. Ὁ ὄρος «ἀνταπόκριση» δέν εἶναι σαφές. Δείχνει μιὰ σχέση αἰτιότητας, μιὰ σχέση συμβατότητας; Ἐπιπλέον, μᾶς λείπουν γιά νά προχωρήσουμε σοβαρές ἀναλύσεις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐξέλιξής τους. Μόνον αὐτὴ ἡ ἀνάλυση θά ἐπιτρέψει νά ξεπεράσουμε τό στάδιο ὅπου βρισκόμαστε, στάδιο ὅπου ἐπαναλαμβάνεται πῶς, ἂν εἶναι εὐκόλο νά δοῦμε αὐτό τό ὁποῖο οἱ συγκεκριμένες παραγωγικές δυνάμεις ἀπαγορεύουν νά γίνει, εἶναι ὥστόσο ἀδύνατο νά δοῦμε καθαρά αὐτό πού ἐπιτρέπουν καὶ ἀκόμη λιγότερο αὐτό πού ἐπιβάλλουν. Παρόλο πού ἀποκλείεται νά μπορούμε νά συναγάγουμε κοινωνικές μορφές ἀπὸ τίς παραγωγικές δυνάμεις, θά πρέπει παρ' ὅλ' αὐτὰ νά γνωρίζουμε τόσο τὰ ὅρια τοῦ πεδίου δυνατοτήτων πού προσφέρουν αὐτές οἱ παραγωγικές δυνάμεις ὅσο καὶ τούς μηχανισμούς ἐπιλογῆς μιᾶς ἀπὸ τίς δυνατότητες πού ἐπιφέρουν. Θά ξαναγυρίσουμε σ' αὐτὰ τὰ προβλήματα στό τέλος τῆς ἐπόμενης ἐνότητας ὅπου θά

Γκουρό: Κορίτσια «προσφέρουν» τογισία στο ἄλτσιμα τοῦ καφέ ἐνός ἄσζοντα.

προσπαθήσουμε, ξεκινώντας από την ανάλυση της έννοιας «υποδομή» που κάναμε, να εξετάσουμε τη διένεξη που αντιθέτει μαρξιστές και μη μαρξιστές (καθώς και τούς μαρξιστές μεταξύ τους) σχετικά με τις βάσεις της κυριαρχίας σε οποιαδήποτε κοινωνία αυτού που οι μαρξιστές θεωρούν ως εποικοδομήματα και που μπορεί να είναι ή συγγένεια σε ορισμένες πρωτόγονες κοινωνίες, τό πολιτικό – θρησκευτικό στοιχείο στη φαραωνική Αίγυπτο κτλ.

Πώς μπορούν λοιπόν οι μαρξιστές να συμβιβάσουν την υπόθεση του καθοριστικού σε τελευταία ανάλυση ρόλου της υποδομής με τό γεγονός του κυριαρχικού ρόλου του εποικοδομήματος στη μία ή την άλλη ιστορική κοινωνία;

II. Οικονομικός καθορισμός και κυριαρχία ενός εποικοδομήματος

Είναι συνηθισμένο φαινόμενο να γράφεται από πολλούς ανθρωπολόγους και ιστορικούς ότι τά ίδια τά πράγματα με τά όποια αυτοί ειδικά ασχολούνται απορρίπτουν τόν μαρξισμό. Για τόν Radcliffe-Brown, λογουχάρη, τό γεγονός ότι ή συγγένεια είναι κυρίαρχη στους αυστραλούς ιθαγενείς άρκοϋσε για να ισχύει αυτή ή άπορριψη. Για τόν Louis Dumont αυτή ή άπορριψη του μαρξισμού δικαιολογείται από τήν κατάφωρη κυριαρχία της θρησκείας στις Ίνδιες και από τήν όργάνωση του κατά κάστες συστήματος πάνω στον άξονα της ιδεολογικής αντίθεσης άνάμεσα στο καθαρό και τό άκάθαρο. Για τόν ιστορικό D. Will ή κυριαρχία του πολιτικού στοιχείου στους άρχαίους Έλληνες άποδεικνύει δλοφάνερα ότι τό οικονομικό δέν έπαιξε σ' αυτούς τόν καθοριστικό ρόλο και ούτε καν άποτελοϋσε ένα σύστημα. Τί συμβαίνει όμως στην πραγματικότητα;

Αν αναλύσουμε τά παραπάνω παραδείγματα κάτω από τό φως του όρισμού που δώσαμε για τίς σχέσεις παραγωγής, διαπιστώνουμε ότι σε κάθε μία περίπτωση τό «εποικοδομήματα» που είναι κυρίαρχη λειτουργεί ταυτόχρονα ως σχέση παραγωγής. Και στίς τρεις κοινωνίες ή συγγένεια ρυθμίζει τήν καταγωγή και τήν επιγαμία, όπως τό κάνει και σε όλες τίς κοινωνίες, ώστόσο σε μία μόνον περίπτωση κυριαρχεί, στην περίπτωση των αυστραλών ιθαγενών. Και στίς τρεις περιπτώσεις ή θρησκεία όργανώνει τίς σχέσεις του ανθρώπου με τό υπερφυσικό, αλλά κυριαρχεί μόνον στην ίνδική κοινωνία. Μπορούμε έπομένως να διατυπώσουμε τήν υπόθεση ότι οι φανερές λειτουργίες της συγγενείας ή της θρησκείας (δηλαδή τό γεγονός ότι ρυθμίζουν κοινωνικά από τή μία μεριά τήν άναπαραγωγή της ζωής, ρυθμίζοντας τό γάμο και τίς γεννήσεις, και από τήν άλλη τίς σχέσεις με τίς άόρατες δυνάμεις οι όποιες υποτίθεται ότι όρίζουν τήν άναπαραγωγή του σύμπαντος), αυτές οι οικουμενικές λειτουργίες δέν άρκοϋν για να κάνουν να κυριαρχήσει τό ένα ή τό άλλο από τά συγκεκριμένα «εποικοδομήματα» – έστω και όταν τό κάνουν. Προτείνουμε να δεχτούμε ως υπόθεση εργασίας τήν ακόλουθη ιδέα:

Μία κοινωνική δραστηριότητα – και μαζί, οι

ιδέες και οι θεομοί που ανταποκρίνονται σ' αυτήν και τήν όργανώνουν – για να παίξει έναν κυριαρχικό ρόλο στη λειτουργία και τήν εξέλιξη μιάς κοινωνίας, και άρα στη σκέψη και τή δράση των ομάδων και των άτομων που συνθέτουν αυτήν τήν κοινωνία, δέν άρκει να αναλάβει πολλές λειτουργίες· πρέπει άναγκαστικά, πέρα από τόν τελικό της στόχο και τίς φανερές της λειτουργίες, να αναλάβει άμεσα και εκ των έσω τή λειτουργία της σχέσης παραγωγής.

Αυτή ή υπόθεση δέν μας λείπει τίποτε για τή φύση των κοινωνικών σχέσεων που μπορούν να λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής. Θέτει μόνον κάποιο πρόβλημα που άφορά τίς αιτίες του σχετικού βάρους και της άνισης σημασίας των διάφορων μορφών κοινωνικών δραστηριοτήτων για τή λειτουργία και τήν εξέλιξη των κοινωνιών· τό βάρος όμως αυτό έξαρτάται λιγότερο από αυτό που είναι οι κοινωνικές σχέσεις (συγγένεια, θρησκεία κτλ.) παρά από αυτό που κάνουν άμεσα ή έμμεσα. Αν είχε έπαληθευτεί ότι όρισμένες κοινωνικές σχέσεις κυριαρχούν έφόσον λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής, θά είχαμε ξαναβρεί τήν υπόθεση που διατύπωσε ό Μάρξ σχετικά με τόν σε τελευταία ανάλυση καθοριστικό ρόλο των εποικοδομημάτων. Θά καταλαβαίναμε αυτήν τήν υπόθεση ως εξής: υπάρχει οικουμενικά μία *ιεραρχία άνάμεσα στις λειτουργίες* τίς όποιες πρέπει να αναλάβουν οι κοινωνικές σχέσεις ώστε μία κοινωνία να υπάρχει ως κοινωνία και να άναπαράγεται, αλλά από αυτήν τήν υπόθεση δέν θά μπορούσαμε να συναγάγουμε τίποτε σχετικά με τή φύση και τή μορφή των σχέσεων παραγωγής στη μία ή τήν άλλη κοινωνία. Έτσι όμως θά ήταν άδύνατο να άπορριφθεί ό μαρξισμός από αυτούς που αντιτάσσουν ως επιχείρημα τό γεγονός της κυριαρχίας κάποιου εποικοδομήματος. Υπογραμμίζω ότι αυτός ό τρόπος θεώρησης αντιτίθεται στον τρόπο με τόν όποίο ό Άλτουσέρ, ό Μπαλιμπάρ και όσοι από τούς ανθρωπολόγους ή τούς ιστορικούς τούς άκολουθούν, έχουν συλλάβει τήν σε τελευταία ανάλυση αιτιότητα της οικονομίας. Κατά τήν άποψη τους ή οικονομία *επιλέγει* ένα από τά έπίπεδα (instances) και του δίνει κυριαρχική θέση. Αυτή ή διττή ενεργεια συνιστά τόν μηχανισμό αιτιότητας της υποδομής. Δυστυχώς αυτή ή αντίληψη δέν είναι δυνατό να εξηγήσει τό γεγονός ότι ό ίδιος θεσμός, για παράδειγμα ή συγγένεια, μπορεί να παίζει ταυτόχρονα τό ρόλο της σχέσης παραγωγής και εποικοδομήματος. Όποια κι αν είναι τελικά ή έκβαση αυτής της συζήτησης, θά πρέπει να άναζητήσουμε τίς αιτίες που κάνουν τή συγγένεια (ή τή θρησκεία) να λειτουργεί ως σχέση παραγωγής, και γι' αυτόν ακριβώς τό λόγο να κυριαρχεί. Μπορούμε να φανταστούμε σχετικά με τή συγγένεια ότι στίς πρωτόγονες κοινωνίες ή ζωντανή εργατική δύναμη είναι ισχυρότερη από τή συσσωρευμένη εργασία που μπορεί να έχει τή μορφή εργαλείων ή κατάλληλα προετοιμασμένων για χρήση πηγών κτλ. Έτσι ή άναπαραγωγή της ζωής σε όλες τίς κοινωνίες γίνεται με τή μορφή των σχέσεων συγγενείας. Έπομένως οι τελικές αιτίες που οι σχέσεις συγγενείας λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής και που, κατά συνέπεια, κάνουν να κυριαρχεί ή συγγέ-

νια, θά μπορούσαν νά ἀναζητηθοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς δεδομένης κατάστασης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, δηλαδή μιᾶς σχέσης ἀνάμεσα σέ ζωντανή καί νεκρή ἐργασία.

Μποροῦμε λοιπόν, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀναλύσεις, νά προσεγγίσουμε τὸ ζήτημα τῆς διάκρισης ἀνάμεσα σέ ἰδεολογικὸ καί μὴ ἰδεολογικὸ;

III. Τὸ ἰδεατὸ κομμάτι τοῦ πραγματικοῦ καί τὸ πρόβλημα τῆς ἰδεολογίας

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἰδεατὲς πραγματικότητες, πού ἀποτελοῦν τμῆμα κάθε κοινωνίας, εἶναι ἄραγε δυνατό νά συναγάγουμε ἀπὸ τὴ μέθοδο πού ἀκολουθήσαμε καί ἀπὸ τὶς θέσεις πού ἀναπτύξαμε ἕναν καινούριο τρόπο γιὰ νά προσεγγίσουμε τὸ πρόβλημα τῆς διαφορᾶς πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ αὐτὲς πού εἶναι ἰδεολογικὲς καί σ' ἐκεῖνες πού δὲν εἶναι; Προφανῶς δὲν θά ἀλλάζαμε τίποτε στὴν κοινὰ ἀποδεκτὴ ὡς μαρξιστικὴ ἀντίληψη σχετικὰ μὲ τὶς ἰδεολογίες καί τὸν κυριαρχικὸ τοῦ ρόλο. Καί πραγματικὰ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἰδέα πού ὑποστηρίξαμε παραπάνω – ὅτι δηλαδή οἱ κυρίαρχες κοινωνικὲς σχέσεις μέσα σέ μιὰ κοινωνία εἶναι ἐκεῖνες πού, ὅποιες κι ἂν εἶναι, λειτουργοῦν ὡς σχέσεις παραγωγῆς – μποροῦμε νά διατυπώσουμε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ ἰδέες πού παριστάνουν καί νομιμοποιοῦν αὐτὲς τὶς κυρίαρχες κοινωνικὲς σχέσεις ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, δηλαδή σχέσεις συγκεκριμένες ἀνάμεσα σέ ξεχωριστὲς κοινωνικὲς ομάδες οἱ ὁποῖες (λειτουργώντας ὡς σχέσεις) κατέχουν διαφορετικὲς θέσεις μέσα στὶς σχέσεις παραγωγῆς – εἴτε πρόκειται γιὰ σχέσεις κυριαρχίας τῶν ἀνδρῶν πάνω στὶς γυναῖκες στὶς ἀταξικὲς κοινωνίες εἴτε πρόκειται γιὰ σχέσεις κυριαρχίας μιᾶς κάστας ἢ μιᾶς τάξης πάνω στὶς ἄλλες –, μποροῦμε προκαταβολικὰ νά ὑποστηρίξουμε ὅτι οἱ ἰδέες πού νομιμοποιοῦν αὐτὴν τὴν κυριαρχία ἐνὸς φύλου, μιᾶς κάστας ἢ μιᾶς τάξης θά εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἢ σχεδόν αὐτόματα οἱ κυρίαρχες ἰδέες. Προεκτείνοντας αὐτὸν τὸ συλλογισμὸ μποροῦμε ἐπίσης νά ὑποστηρίξουμε προκαταβολικὰ ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐδικῶν ἀντιφάσεων πού ἐμπεριέχονται σέ διαφορετικῶς τύπου σχέσεων παραγωγῆς καί κοινωνικῶν σχέσεων, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά θά ἐπιφέρει μεταβολὲς στὶς σχέσεις ἀνάμεσα σέ ἐξουσιαστὲς καί ἐξουσιαζόμενους, πού εἶναι σχέσεις ἰσχύος καί σχέσεις ἰδεολογικῆς, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, θά μετασχηματίσει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συνειδητοποιοῦν οἱ ἐξουσιαζόμενοι τὴν πραγματικότητα πού τοὺς ἐξουσιάζει.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού θά ξαναθεθοῦν αὐτὲς οἱ γνωστὲς μαρξιστικὲς θέσεις, ἀρχίζουν οἱ δυσκολίες. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, σ' αὐτὲς τὶς προτάσεις δὲν βρίσκουμε κανένα συγκεκριμένο κριτήριον γιὰ αὐτὸ πού κάνει μιὰν ἰδέα νά εἶναι «ἰδεολογικὴ» παράσταση. Φαίνεται ὅτι εἶναι ἰδεολογικὴ κάθε ἰδέα ἢ ὁποῖα νομιμοποιεῖ μιὰ ὑπάρχουσα κοινωνικὴ κατάσταση καθὼς καί τὶς σχέσεις κυριαρχίας, καταπίεσης πού αὐτὴ ἡ κατάσταση ἐμπεριέχει. Τελικὰ, τὸ περιεχόμενο τῆς ἰδέας, τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀληθινὴ ἢ πλαστὴ, ἢ λιγότερο ἢ περισσότερο ἀληθινὴ, φαίνεται ὅτι δὲν παίζει ρόλο, καί ὁποιαδήποτε ἰδέα γίνεται ἰδεολογικὴ ἀπὸ τὴν στιγμή πού λειτουργεῖ στὴν ὑπηρεσία μιᾶς κυρίαρχης κοινωνικῆς ομάδας καί παρουσιάζει αὐτὴν

Γκουρό: «Φούα» (=ἄρχοντες, πλούσιοι).

τὴν κυριαρχία ὡς τάξη πραγμάτων. Ταυτόχρονα, μήπως μιὰ ἰδέα δὲν γίνεται αὐτομάτως ἐνμέρει πλαστὴ ἀπὸ τὴ στιγμή πού παρουσιάζει μιὰ ἰδιαίτερη κοινωνικὴ κατάσταση ὡς τὴ μόνη δυνατὴ καί ἀμετάβλητη; Ἔτσι ὅμως ἕνα ἱστορικὸ ψεῦδος γίνεται θεωρητικὸ σφάλμα.

Ἄς προχωρήσουμε περισσότερο. Τὸ νά υποθέσουμε τὴν ὑπαρξὴ κυρίαρχων ἰδεῶν στὴν ὑπηρεσία τῶν κυρίαρχων τάξεων σημαίνει ὅτι υποθέτουμε πὺς ὑπάρχουν αὐτομάτως κυριαρχούμενες ἰδέες στὶς κυριαρχούμενες τάξεις; Οἱ κυρίαρχες ἰδέες δὲν εἶναι αὐτὸ πού εἶναι ἐπειδὴ τὶς *συμμερίζονται* σέ μεγάλο βαθμὸ οἱ κυριαρχούμενες τάξεις; Βέβαια ἡ ἐμπειρία μᾶς δείχνει ὅτι, σέ κάθε κοινωνικὸ σύστημα, ἕνα τμῆμα τῶν ἐξουσιαζομένων ἔχει ἰδέες οἱ ὁποῖες τοὺς ἀντιτάσσουν στὴν κυρίαρχη ομάδα. Θά ἔπρεπε λοιπὸν νά συμπεράνουμε, ξαναγυρνώντας στὴν προηγούμενη ἐπιχειρηματολογία, ὅτι αὐτὲς οἱ ἰδέες τῶν ἐξουσιαζομένων, πού εἶναι ἰδέες ἀντίθετες, συνιστοῦν μιὰν ἀντι-ἰδεολογία, καί ἄρα μιὰν ἄλλη ἰδεολογία; Ἦ πρέπει νά δεχτοῦμε ὅτι δὲν ἀποτελοῦν ἰδεολογία γιὰ τὴν δὲν νομιμοποιοῦν τὴν ὑφιστάμενη κατάσταση καί δὲν συμμετέχουν στὸ ψεῦδος τῆς; Ὅμως κάθε ἰδέα πού νομιμοποιεῖ εἶναι μήπως παραπλανητικὴ; Καί παραπλανητικὴ γιὰ ποιόν; Ὅχι βέβαια γι' αὐτοὺς – ἐξουσιαστὲς καί ἐξουσιαζόμενους – πού τὴν *συμμερίζονται*. Ἐπομένως γιὰ τοὺς ἄλλους, πού δὲν ἀποδέχονται αὐτὴν τὴν κοινωνικὴ κατάσταση καί θέλουν νά τὴν ἀλλάξουν, ἢ γιὰ μᾶς – ξένους παρατηρητὲς. Ὅμως τί σημασία μπορεῖ νά ἔχει ἡ δικὴ μᾶς συνειδητὴ ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νά ἔχει καμία ἐπίπτωση στὴν ἱστορία τῆς ἐνλόγου κοινωνίας.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά ὀρίσουμε μιὰν ἰδέα ὡς ἰδεολογικὴ χρησιμοποιώντας ἕνα μόνον κριτήριον (τὸ κριτήριον τῆς πλαστότητας ἢ τῆς γνησιότητας, τὸ κριτήριον τῆς

νομιμοποίησης ή της μη νομιμοποίησης) ή το άθροισμα ή τη διασταύρωση των δύο, γιατί τα δύο αυτά δεν συμπίπτουν. Κάθε φορά όμως ο συλλογισμός χωλαίνει. Στην πραγματικότητα, για να ξεφύγουμε από το δίλημμα των φορμαλιστικών ή λειτουργικών ορισμών του ιδεολογικού, πρέπει να επεξεργαστούμε τη θεωρία που αφορά τις συνιστώσες της δύναμης έξουσίας και καταπίεσης, δηλαδή τη θεωρία για τις σχέσεις ανάμεσα στη βία και στη συναίνεση.

Όσοσο αυτή η θεωρία δεν μπορεί, πιστεύω, να αναπτυχθεί αν συνεχίσουμε να θεωρούμε τις ιδέες αποκλειστικά ως την παθητική αντανάκλαση μέσα στη σκέψη κοινωνικών σχέσεων που έχουν δημιουργηθεί έξω από αυτήν, χωρίς αυτήν και πριν από αυτήν. Βρισκόμαστε εδώ απέναντι σ' ένα βασικό πρόβλημα, σ' ένα στρατηγικό σημείο για την ερμηνεία των κοινωνικών γεγονότων και της ιστορίας, και για την πράξη. Πράγματι βρισκόμαστε στο σημείο όπου διασταυρώνονται οι διάφοροι τρόποι του να είναι κανείς υλιστής. Και εδώ θα έπωφεληθούμε από τη συνοπτική ανάλυση που επιχειρήσαμε προηγουμένως του ιδεατού στοιχείου το οποίο εμπεριέχεται σε κάθε υλική σχέση με την υλική φύση που μας περιβάλλει. Διαπιστώσαμε ότι κάθε υλική παραγωγική δύναμη περιέχει εκ γενετής ένα ιδεατό στοιχείο το οποίο δεν είναι μιά παθητική και a posteriori παράσταση αυτής της παραγωγικής δύναμης μέσα στη σκέψη, αλλά είναι έξαρχης μιά ενεργητική συνιστώσα αυτής της παραγωγικής δύναμης, ένας εσωτερικός όρος για να εμφανιστεί. Και δεν είναι δύσκολο να δείξουμε ότι μπορούμε να επεκτείνουμε αυτήν την ανάλυση σε κάθε κοινωνική σχέση. Θα δώσουμε ένα μόνο παράδειγμα, το παράδειγμα των σχέσεων συγγενείας. Δεν μπορούν να υπάρξουν σχέσεις συγγενείας που να δημιουργούνται και να αναπαράγονται από γενιά σε γενιά χωρίς να ορίζεται μιά έννοια για το τί είναι και τί δεν είναι συγγένεια· όροι, κανόνες και έννοιες που δεν είναι εκ των υστέρων αντανάκλασεις των σχέσεων συγγενείας, αλλά μιά συνιστώσα που πρέπει να υπάρχει έξαρχης. Βέβαια οι σχέσεις συγγενείας δεν περιορίζονται μόνο στις διάφορες ιδεατές συνιστώσες τους, αλλά δεν μπορούν να υπάρχουν και χωρίς αυτές. Και μπορούμε να γενικεύσουμε και να προβάλλουμε την άποψη ότι κάθε κοινωνική σχέση δημιουργείται και υπάρχει ταυτόχρονα μέσα στη σκέψη και έξω από αυτήν, ότι κάθε κοινωνική σχέση εμπεριέχει έξαρχης ένα ιδεατό στοιχείο που δεν είναι ή εκ των υστέρων αντανάκλασή της, αλλά ένας όρος για την εμφάνισή της που γίνεται τελικά απαραίτητη συνιστώσα. Αυτό το ιδεατό στοιχείο υπάρχει όχι μόνο με τη μορφή του περιεχομένου της συνείδησης αλλά και με τη μορφή που παίρνουν όλες οι όψεις των κοινωνικών σχέσεων οι οποίες μετατρέπουν αυτές τις τελευταίες σε σχέσεις σημειοδότησης και αποκαλύπτουν την ή τις σημασίες τους.

Ένας ορισμένος μαρξισμός παρα πολλές φορές ξέχασε ότι η σκέψη δεν «αντανάκλα» παθητικά την πραγματικότητα αλλά την ερμηνεύει ενεργητικά. Το χειρότερο όμως είναι ότι ξέχασε επίσης πως η σκέψη δεν ερμηνεύει μόνο την πραγματικότητα αλλά και ό-

γανώνει όλες τις κοινωνικές πρακτικές σε σχέση με αυτήν την πραγματικότητα και, επομένως, ανεισφέρει στην παραγωγή καινούριων πραγματικοτήτων. Αυτό είναι που κάνει να διαφέρουν τελείως μεταξύ τους οι διάφοροι τρόποι του να είναι κανείς «υλιστής» στην επιστημονική και πολιτική πράξη. Και οι διαφορές γίνονται ακόμη πιο έντονες όταν μπερδεύει κανείς τη σχέση ανθρώπου και φύσης με τη σχέση ανθρώπου και ιστορίας. Γιατί, αν η φύση υπάρχει, υπήρξε και θά υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο και ανεξάρτητα από τη σκέψη του και – τουλάχιστον όσον αφορά την μη εξημερωμένη της πλευρά – χωρίς τον άνθρωπο, αντίθετα μιά κοινωνική σχέση δεν μπορεί ποτέ να υπάρξει παρά μόνο σε δυαδική μορφή: ταυτόχρονα έξω από τη σκέψη και μέσα σ' αυτήν, πραγματικότητα ταυτόχρονα υλική και ιδεατή.

Για να καταλήξουμε σ' ένα συμπέρασμα, θά επιχειρήσουμε να χρησιμοποιήσουμε αυτές τις αναλύσεις για να διασαφηνίσουμε τα προβλήματα της γένεσης των τάξεων και του Κράτους. Υπενθυμίζω ότι υπάρχουν, όπως τό έδειξε ο Bonté σε σχέση με τους Τουαρέγκ Κέλ Γκρέ στη Δημοκρατία του Νίγηρα, κοινωνικές ταξικές αλλά χωρίς Κράτος, χωρίς δηλαδή έναν ξεχωριστό και συγκεντρωτικό θεσμό που να εκφράζει την εξουσία της κυρίαρχης τάξης.

IV. Βία και συναίνεση: τά παράδοξα της γένεσης των τάξεων και του Κράτους

Όποιαδήποτε δύναμη εξουσίας συντίθεται από δύο αδιάρηχτα στοιχεία: τη βία και τη συναίνεση, που αναμειγμένα αποτελούν την ισχύ της. Με κίνδυνο να ξενίσω ορισμένους θά εκφράσω την άποψη ότι από τις δύο συνιστώσες της εξουσίας ή ισχυρότερη δύναμη δεν είναι ή βία των εξουσιαστών, αλλά η συναίνεση των εξουσιαζομένων στην ύποταγή τους. Άς μ'ην παρερμηνευτεί αυτό που θέλουμε να πούμε, ώστε να μη δημιουργηθούν άσκοπες παρεξηγήσεις. Γνωρίζουμε πόση διαφορά υπάρχει ανάμεσα σε μιά αναγκαστική συναίνεση, μιά παθητική αποδοχή, μιά επιφυλακτική συγκατάθεση και μιά διχασμένη πεποίθηση. Δεν αγνοούμε ότι ακόμη και σε μιά άταξική κοινωνία δεν υπάρχει συναίνεση – ούτε καν παθητική – όλων των ατόμων ή όλων των ομάδων στην κοινωνική οργάνωση. Άκόμη και όταν είναι ενεργητική ή συναίνεση δεν είναι ανεπιφύλακτη και δίχως αντιφάσεις. Η αίτια αυτού του πράγματος βρίσκεται πέρα από τη σκέψη, στο γεγονός ότι οποιαδήποτε κοινωνία – και εδώ συμπεριλαμβάνονται όλες οι πρωτόγονες κοινωνίες, ακόμη και οι κοινωνίες πλήρους ισότητας – εμπεριέχει κοινά ή ατομικά συμφέροντα τά όποια αντιτίθενται και συντίθενται καθημερινά. Χωρίς αυτό δεν θά είχε υπάρξει ποτέ ιστορία. Άλλά παρόλο ότι έχει μεγάλη σημασία, για την εξέλιξη μιάς κοινωνίας καθώς και για το ατομικό ή συλλογικό πεπρωμένο των μελών της, να υπάρχει στον εξουσιαζόμενο είτε μιά βαθιά πεποίθηση για τη νομιμότητα του συστήματος όπου ζει, είτε μιά χλιαρή συγκατάθεση, είτε μιά πειθήνια αποδοχή, είτε μιά λανθάνουσα αντίθεση, είτε, τέλος, μιά εκδηλη εχθρότητα, παρ' όλα αυτά βρισκόμαστε μπροστά σε ισάριθμες ξεχωριστές

μορφές που παίρνει μία ανώτατη ιστορική δύναμη συντήρησης ή μετασχηματισμού των κοινωνιών, δηλαδή ή δύναμη των ιδεών και των ιδεολογιών, δύναμη που δεν ηγάζει μόνο από το περιεχόμενο τους αλλά και από το γεγονός της από κοινού συμμετοχής σ' αυτές.

Τό θεωρητικό πρόβλημα που τίθεται λοιπόν είναι να ανακαλύψουμε, προκειμένου για τις εξουσιαζόμενες ομάδες, τους όρους συμμετοχής τους στις ερμηνείες του κόσμου, οι οποίες νομιμοποιούν, όχι μόνο στα μάτια των εξουσιαστών αλλά και στα μάτια των ίδιων των εξουσιαζομένων, την κοινωνική τάξη πραγμάτων στην οποία υποτάσσονται. Μερικοί φιλόσοφοι και ανθρωπολόγοι, όπως ο Deleuze και ο Guattari στον *Αντι-Οιδίποδα* και ο Lefort και ο Clastres στην ανάλυσή τους για τον *Λόγο περί εκουσίας υποταγής* (Discours sur la servitude volontaire) του La Boétie, επικαλούνται ορισμένα παραδείγματα από άγριες φυλές, επιλεγμένα αυθαίρετα αλλά επανερμηνευμένα προσεκτικά, για να υποστηρίξουν ότι οι τάξεις, δηλαδή τό Κράτος (ώστόσο όμως δεν είναι τό ίδιο πράγμα) γεννήθηκαν από τή σύζευξη των σκοτεινών επιθυμιών ορισμένων ατόμων να υπηρετούνται και άλλων να υποδουλώνονται.⁹ Η εμφάνιση του Κράτους, του δεσπότη, του Ένός, παραμένει ωστόσο ένα ανεξήγητο σύστημα μέσα στην εσωτερική εξέλιξη των πρωτόγονων κοινωνιών. Δεν νομίζω ότι οι τάξεις είναι μία μεταμόρφωση της επιθυμίας, μολονότι δεν αρνούμαι τή δύναμη που έχουν οι επιθυμίες, τα συναισθήματα και τα εσωτερικά κίνητρα στην ιστορική κίνηση των κοινωνιών και των ατόμων. Αλλά όλο και περισσότερο πιστεύω ότι θρισκόμαστε απέναντι σέ ένα διαμετρικά αντίθετο στίς απόψεις των Κλάστρ, Γκουαταρί, Λεφόρ, κτλ. παράδοξο: τό παράδοξο ότι οι τάξεις δεν είναι δυνατό να γεννηθούν παρά μέσα από μία διαδικασία νομιμοποίησης στό εσωτερικό άταξικών κοινωνιών. Η, τουλάχιστον, σέ μία άργόρροθυμη διαδικασία μετασχηματισμών, ό νομιμοποιημένος χαρακτήρας τής διαμόρφωσής τους πρέπει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα να επικρα-

τησε στό παιχνίδι τής βίας, των σφετερισμών, των προδοσιών κτλ.

Ας πάρουμε τό παράδειγμα των Σό τής Ουγκάντα, ενός γεωργικού πληθυσμού που μελέτησαν ό Charles και ή Elizabeth Laughlin. Από τά 5.000 άτομα που αριθμούσε ή φυλή, ή πολιτική και θρησκευτική εξουσία θρισκόταν στα χέρια πενήντα περίπου ενήλικων, ηλικιωμένων ανδρών που αντιπροσώπευαν τά διάφορα πατρογραμμικά γένη (clans) και ανήκαν σέ μία μυστική εταιρεία που λεγόταν *κενισάι*. Αυτοί μόνον είχαν τή δύναμη να επικοινωνούν με τους προγόνους και μέσω αυτών με τόν θεό που είναι κύριος τής θρησκείας, τής υγείας, τής εθιμείας. Έξετάζοντας τις δραστηριότητες τους τους βλέπουμε να παρεμβαίνουν σέ όλες τις τελετουργίες για να προκαλέσουν βροχή, να εύλογήσουν τό σόργο,¹⁰ να διώξουν τις αρρώστιες, να σταματήσουν τους εχθρούς στα σύνορα, με δύο λόγια για να κάνουν να βασιλεύσει ή δικαιοσύνη, ή ειρήνη και ή εθιμεία. Καμία αστυνομική δύναμη, μόνον ή διαρκής *άπειλή* που βάραινε πάνω σέ κάθε μη μνημένο να χτυπηθεί από τρέλα ή να φάει τά άπορρήματά του, αν επιχειρούσε να επικοινωνήσει με τους προγόνους και να αφαιρέσει έτσι τό μονοπώλιο των μνημένων. Βλέπουμε εδώ ότι δεν υπάρχει *συναίνεση χωρίς βία, ακόμη και όταν αυτή ή τελευταία παραμένει ως άπειλή στόν ορίζοντα*. Αλλά είναι επίσης λάθος να φανταστούμε ότι θά μπορούσε να διαρκέσει μία δύναμη εξουσίας και καταπίεσης που θά στηριζόταν μόνο στην καθαρή βία και τόν τρόμο ή μόνο σέ μία καθολική συναίνεση όλων των μελών τής κοινωνίας. Πρόκειται για άκραίες περιπτώσεις που δεν αποτελούν παρά εφήμερη ή μεταβατική πραγματικότητα στην ιστορική εξέλιξη. Ακόμη και κοινωνίες που στηρίζονται στην κατάκτηση, όπως τό βασίλειο των Μόσι Γιατένγκα (που ανέλυσε θαυμάσια ό Michel Izard) λειτουργούν, ύστερα από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, μέσω των θεσμών οι οποίοι απαιτούν τή μερική συναίνεση των εξουσιαζομένων στό να εξουσιάζονται. Πρόκειται για όλη τήν τελετουργία τής ενθρόνωσης ενός καινούριου βασιλιά και για τό περι-

[9. Τό ερώτημα που θέτει ό LaBoétie είναι (χρονολογικά) πολύ παλιό και άφορα τό χαρακτήρα και τή φύση τής δύναμης: γιατί πρέπει οι πολλοί να ύπακούν τόν Ένα, και γιατί όχι μόνον ύπακούν αλλά και Τόν ύπηρετούν, και όχι μόνον Τόν ύπηρετούν αλλά και θέλουν να Τόν ύπηρετούν; Διατυπωμένο μ' αυτόν τόν τρόπο τό ερώτημα στοχεύει στην ίδια τήν ουσία του πολιτικού στοιχείου· γι' αυτό ακριβώς γίνεται ένα πρόβλημα 'διστορικό', όπως τό χαρακτηρίζει ό Clastres. Ο ίδιος ό Κλάστρ σέ μία σειρά πρόσφατων μελετών του επιχειρεί να απαντήσει στό διστορικό πρόβλημα σχετικά με τή δύναμη εξουσίας σέ συνάρτηση με τόν Πόλεμο χρησιμοποιώντας όρους ιστορικούς. (Βλ. P. Clastres (1974) *La Société contre l'Etat* (Minuit)· του ίδιου (1976) 'Liberté, malecontre, innommable' σσ. 229-246, στην καινούρια έκδοση του *Le Discours de la servitude volontaire* του Etienne de LaBoétie (Minuit)· και του ίδιου (1977) 'Archéologie de la violence: la guerre dans les sociétés primitives' *Libre 1*, 137-173 και 'Malheur de guerrier sauvage' *Libre 2*, 69-109.)]

[10. Φυτό με δύο τύπους, έναν αφρικανικό και έναν ευρασιατικό. Οι ειδικοί μελετούν τόν ιδιαίτερο ρόλο που φαίνεται να έπαιξε αυτό τό φυτό στην ιστορία τής καταγωγής και τής εξέλιξης τής γεωργίας.]

Μόσι Γιατένγκα: Ο «οινηζού» περιστοιχοποιημένος από σκλάβους ντυμένους γυναικεία.

φημο ταξίδι του ριγκού στη διάρκεια του οποίου ο βασιλιάς, εκλεγμένος από τους εξουσιαστές, ξεκινά ρακένδυτος να επισκεφτεί χωριό με χωριό τους εξουσιαζόμενους και να αναγνωριστεί από αυτούς ως βασιλιάς. Και ως βασιλιάς, στολισμένος με τά εμβλήματα του λειτουργήματός του και καθάλα σε λευκό ύλογο, μπαίνει πιά στο τέλος του ταξιδιού στην πρωτεύουσα του.

Κάνουμε λοιπό την ακόλουθη υπόθεση: για να διαμορφωθούν μέσα σε άταξικές κοινωνίες και για να αναπαράγονται σταθερά οι σχέσεις κυριαρχίας και εκμετάλλευσης θα πρέπει να παρουσιάστηκαν ως ανταλλαγή και ως ανταλλαγή υπηρεσιών. Αυτό είναι πού τις έκανε αποδεκτές και πού επέφερε την παθητική ή ενεργητική συναίνεση των εξουσιαζόμενων. Κάνουμε ακόμη την υπόθεση ότι, ανάμεσα στους παράγοντες πού μόρρεσαν να επιφέρουν την εσωτερική διαφοροποίηση των κοινωνικών θεσμών και την λίγο πολύ αργόρρυθμη διαμόρφωση των καινούριων ιεραρχιών οι οποίες στηρίζονται σε διαιρέσεις κατά στρώματα (ordres), κατά κάστες ή κατά τάξεις, τό γεγονός ότι οι υπηρεσίες των εξουσιαστών αφορούσαν πρίν απ' όλα άόρατες πραγματικότητες και δυνάμεις πού έλεγχαν (στην αντίληψη αυτών των κοινωνιών) την αναπαραγωγή του σύμπαντος και της ζωής, τό γεγονός αυτό πρέπει να 'παίξε έναν ουσιαστικό ρόλο.

Θεωρούμε ότι τό μονοπώλιο των (για μās φανταστικών) μέσων αναπαραγωγής του σύμπαντος και της ζωής πρέπει να προηγήθηκε από τό μονοπώλιο των ορατών υλικών μέσων παραγωγής, μέσων πού ο καθένας μπορούσε και όφειλε να παραγάγει για να αναπαραχθεί δεδομένου ότι χαρακτηρίζονταν από σχετική απλότητα. Στην ισορροπία πού θεσμοθετείται

Νιγηρία: Ο αρχηγός ενός χωριού δηλώνει υποταγή στο βασιλιά.

ανάμεσα στις (επ' ανταλλαγή) υπηρεσίες, οι υπηρεσίες των εξουσιαστών εμφανίζονται ως ουσιαστικές επειδή αφορούν τό άθέατο τμήμα του κόσμου και οι υπηρεσίες των εξουσιαζόμενων ως χυδαίες επειδή είναι πιά υλικές και πιά όρατές. Τελικά, ή διαμόρφωση των τάξεων μόρρεσε να πάρει τή μορφή μιάς άνισης ανταλλαγής πού είναι επωφελέστερη για τους εξουσιαζόμενους παρά για τους εξουσιαστές, και αυτό είναι ίσως πού ονομάζεται έσχατη άλλοτρίωση. Όσοσο οι εξουσιαστές όφειλουν να προσφέρουν «τίς αποδείξεις» ότι από αυτούς εξαρτάται ή ζωή των εξουσιαζόμενων. Και για να αναφέρω μία μόνον από αυτές, θα υπενθυμίσω τό παράδειγμα όρισμένων αφρικανών βασιλιάδων πού τους θανάτωναν όταν γερνούσαν ή άρρώσταιναν γιατί ή κατάσταση τους έκανε να βαραινεί πάνω στο βασίλειο ή άπειλή κακής σοδειάς, επιδημιών ή άλλων καταστροφών.

Θά τολμούσα να διατυπώσω την πρόταση ότι τέτοιου είδους μετασχηματισμοί έχουν συμβεί μέσα σε συγκεκριμένες συνθήκες, δηλαδή στην περίπτωση της διψιμης έγκατάστασης πληθυσμών κυνηγών-ψαράδων και, μετά, κατά τή διάρκεια της ανάπτυξης της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Γιατί, στην τελευταία αυτήν περίπτωση, εμφανίστηκε μιά καινούρια έξάρτηση. Όχι μόνο πιά ή έξάρτηση του άγριου ανθρώπου από τή άγρια φύση, αλλά σιγά σιγά και ή έξάρτηση της εξημερωμένης φύσης από τόν «πολιτισμένο» άνθρωπο πού τήν αναπαρήγαγε. Ίσως μέσα σ' αυτές τις συνθήκες τό θρησκευτικό στοιχείο γνώρισε μιά ανάπτυξη ή όποια επέφερε σταθεροποιημένες κοινωνικές ιεραρχίες, δηλαδή άριστοκρατίες, και δημιούργησε έναν από τους όρους για τή έξαγωγή ύπερ-εργασίας από τους κοινούς ανθρώπους. Θά μπορούσαμε να βρούμε στο έργο του Firth σχετικά με τήν Τικοπία ένα σημαντικό παράδειγμα πού δίνει άφορμή για διάφορους συλλογισμούς. Ο Φέρθ μās δείχνει ότι ή άριστοκρατία εκεί διατηρούσε τό άπόλυτο μονοπώλιο της επικοινωνίας με τους θεούς και τους προγόνους, αλλά είχε σχετικά μόνον προνόμια στο επίπεδο των υλικών αγαθών και της θέσης στη διαδικασία παραγωγής.

Κι ένα τελευταίο πρόβλημα για να καταλήξουμε: δέν είναι κατάχρηση να χρησιμοποιούμε τους όρους τάξη και Κράτος προκειμένου για προκαπιταλιστικές ιεραρχημένες κοινωνίες, άρχαιες ή έξωτικές;

Πρώτ' απ' όλα θα θυμίσω ότι ένας μαρξιστής θα 'πρεπε να ξαναδιαβάσει προσεκτικότερα τή Γερμανική Ίδεολογία του Μάρξ. Θά διαπίστωνε ότι ο Μάρξ ξεχωρίζει με πολύ μεγάλη προσοχή τό κοινωνικό στρώμα (ordre) ή έννομη τάξη (état), όπως στην έκφραση «τρίτη τάξη» (tiers-état), από τήν τάξη (δηλαδή τις κοινωνικές ομάδες πού καθορίζονται αποκλειστικά από τή θέση τους σε σχέση με τά μέσα παραγωγής). Άλλά δέν πρόκειται βέβαια για τήν περίπτωση των ιεραρχιών σύμφωνα με τήν κοινωνική θέση (status) ή τή «σειρά» στις έξωτικές άριστοκρατικές κοινωνίες ούτε και για τήν περίπτωση των στρωμάτων πού κυριαρχούσαν στην άρχαία ελληνική ή ρωμαϊκή πόλη. Ο καπιταλισμός άπλοποίησε τις κοινωνικές σχέσεις όρίζοντας τήν κοινωνική θέση των ατόμων με βάση, πρώτα και πρίν απ' όλα, κάποιο οικονομικό κριτήριο. Τί ήθελε λοιπόν να πει ο Μάρξ όταν χρησιμοποιούσε τόν όρο «τάξη» για να χαρα-

κτηρίσει αυτό που γνώριζε ότι ήταν στρώματα στην αρχαιότητα ή το μεσαίωνα; Σίγουρα όχι ότι πρέπει να αναζητηθούν πίσω από τα στρώματα κρυμμένες τάξεις, τάξεις τις οποίες μόνο μαρξιστές θα μπορούσαν να ανακαλύψουν και που δεν θα μπορούσαν να τις διακρίνουν οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι, δηλαδή τα δρώντα πρόσωπα της ιστορίας. Αυτό που ήθελε να πει ο Μάρξ είναι ότι έπρεπε να έρμηνευτούν αυτές οι κοινωνικές διαφορές με την αναζήτηση των αιτίων τους στις υλικές βάσεις, στις σχέσεις παραγωγής, και με την αποκάλυψη του καταπιεστικού χαρακτήρα των σχέσεων εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Μήπως λοιπόν μπορούμε να συνδέσουμε την παραπάνω ανάλυση με τα δύο πρώτα μέρη αυτής της μελέτης; Δηλαδή να τη συνδέσουμε με τον τρόπο που εμείς ορίζουμε τις σχέσεις παραγωγής και εξηγούμε την κυριαρχία των εποικοδομημάτων; Πιστεύω ότι μπορούμε να το κάνουμε, και το παράδειγμα της αρχαίας Αθήνας θα μας βοηθήσει σ' αυτό. Γιατί διαπιστώνουμε πώς το γεγονός ότι στην αρχαία πόλη οι πολιτικές σχέσεις λειτουργούσαν ως σχέσεις παραγωγής και κυριαρχούσαν πάνω στη σκέψη και τη δράση των μελών της κοινωνίας, τόσο των ελευθέρων πολιτών όσο και των δούλων, εμπόδιζε την άμεση εμφάνιση στο πολιτικό επίπεδο των αντιφάσεων ανάμεσα σε ελεύθερους και δούλους. Κατά κάποιον τρόπο, ο τόπος και η μορφή των σχέσεων παραγωγής και η στενή τους σχέση με το πολιτικό στοιχείο έκαναν ώστε ήταν άδιανοητο και αδύνατο να συνειδητοποιήσουν οι δούλοι πολιτικά τα προβλήματά τους και να αναλάβουν άμεσους πολιτικούς αγώνες για να βάλουν τέλος στην υποδούλωση και την καταπίεσή τους. Όμως το δουλοκτητικό σύστημα θα συσώρευε σιγά σιγά εσωτερικά εμπόδια που

έμελλαν να το εξασθενήσουν μακροπρόθεσμα και να το κάνουν λίγο λίγο να αποτελματωθεί. Άλλά χρειάστηκε να συμβούν πολλά πράγματα ακόμη, όπως οι επιδρομές των βαρβάρων, ώστε οι σχέσεις δουλείας να παραχωρήσουν τη θέση τους σε άλλες μορφές κυριαρχίας. Επομένως το νοητό (le pensable) και το δυνατό (le faisable) ξεπερνούν τη σκέψη, αλλά δεν ξεπερνούν τη φύση των σχέσεων παραγωγής και των παραγωγικών δυνάμεων που υπάρχουν μέσα σε μία κοινωνία. Ίσως αυτό σημαίνει ή έκφραση «ιστορική αναγκαιότητα»***.

*** Σέ σχέση με το νοητό (δηλαδή αυτό που είναι δυνατό να συλλάβει ή σκέψη μιās συγκεκριμένης κοινωνίας σε συγκεκριμένο χωροχρόνο, κατά κάποιον τρόπο: τα όρια της νόησης, της γνώσης) και το δυνατό (δηλαδή αυτό που είναι δυνατό να γίνει, κατά κάποιον τρόπο τα όρια της πράξης) θα ήθελα να διευκρινίσω ένα σημαντικό σημείο. Λογονόητος, το γεγονός ότι σε μία κοι «νία κυριαρχεί ή συγγένεια κάνει ώστε οποιοδήποτε πρόβλ. μα ή οποιοδήποτε συμβάν να παίρνει τη μορφή προβλήματος συγγενείας ή, στην περίπτωση των αρχαίων Έλλήνων, τό γεγονός ότι κυριαρχεί τό πολιτικό στοιχείο κάνει ώστε οποιοδήποτε πρόβλημα, για να μπορέσει να τό συλλάβει ή σκέψη, να χρειάζεται να πάρει «πολιτική» μορφή. Άνάλογα με τόν τρόπο και τη μορφή των σχέσεων παραγωγής υπάρχει λοιπόν κάθε φορά για τά δρώντα πρόσωπα της ιστορίας μία ειδική μορφή αυταπάτης σχετικά με τις συνθήκες της υπάρξής τους. Κάθε τρόπος παραγωγής γεννά επομένως αυτόματα, για την αυτόματη συνείδηση των μελών της κοινωνίας, έναν ειδικό τρόπο απόκρυψης του περιεχομένου και των θεμελιακών αρχών των κοινωνικών τους σχέσεων. Η δική μας θεωρητική προσέγγιση απέχει πολύ από τόν να «θεωρεί ως πραγματικότητα τις αυταπάτες που έχει μία κοινωνία για τόν εαυτό της»: αντίθετα, προσφέρει τά μέσα για τήν κατανόηση αυτής της πραγματικότητας.

Βιβλιογραφία

- Adams, R. McC., 1965: *Land behind Baghdad: A History of settlement in the Diyala Plains*, Chicago.
- Adams, R. McC., 1966 *The Evolution of Urban Society*, London (Weidenfeld & Nicolson).
- Althusser L., Balibar E., Establet R. 1965: *Lire le Capital*, Paris (Maspero).
- Bonte, P.: "Le problème d'État chez les Touareg Kel Gress" *Cahiers du CERM No 121*, pp. 42-62.
- Bonte, P., 1975: "L'organisation économique des Touareg Kel Gress" στο R. Cresswell (ed) *Éléments d'ethnologie*, Paris (A. Colin).
- Clastres P. και Lefort C., 1977: *Εισαγωγή στη νέα έκδοση* (Miguel Abensour, ed.) του *Discours...* του Etienne de la La Boétie (16ος αι.) Paris
- Deleuze G. και Guattari F., 1972: *Capitalisme et schizophrénie: L'Anti-Oedipe* (Minuit).
- Dumont L., 1964: *La civilisation indienne et nous*, Paris.
- Dumont L., 1966: *Homo hierarchicus*, Paris (Gallimard).
- Dumont L., 1977: *From Mandeville to Marx: the Genesis and Triumph of Economic Ideology*, Chicago.
- Firth R., 1936: *We, The Tikopia*, London.
- Firth R., 1940: *The Work of Gods in Tikopia*, London.
- Firth R., 1965: *Primitive Polynesian Economy*, London (RKP).
- Frankfort H., 1932: *Archaeology and the Sumerian Problem*, Chicago.
- Frankfort H., 1948: *Kingship and the Gods*, Chicago (Univ. of Chicago Press).

- Haudricourt A., 1962: "Domestication des animaux, culture des plantes et traitement d'autrui" *L'Homme* 2(1), pp 40-50.
- Haudricourt A. και Brunhes-Delamarre M.-J., 1955: *L'homme et la charrue*, Paris (Gallimard).
- Izard M., 1966: "Mission chez les Mossi du Yatenga" *L'Homme* 5(1):
- Izard M., 1970: *Introduction à l'histoire des royaumes Mossi*, Paris.
- Laughlin C. και Laughlin E., 1972: "Kenisian: Economic and Social Ramifications of the Ghost Cult among the So of north-eastern Uganda", *Africa* 42.
- Marx K., 1958: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin (Dietz).
- Meillasoux C., 1964: *Anthropologie économique des Gouro de Côte d'Ivoire*, Paris/La Haye (Mouton).
- Needham J., 1954-76: *Science and Civilisation in China*, 5 vols., Cambridge (CUP).
- Oppenheim I., 1964: *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilisation*, Chicago (Univ. of Chicago Press).
- Radcliffe-Brown A.R., 1930-31: "The Social Organisation of Australian Tribes", *Oceania* 1(1-4).
- Rey P.-P., 1971: *Colonialisme, néo-colonialisme et transition au capitalisme*, Paris (Maspero).
- Terray E., 1969: *Le marxisme devant les sociétés primitives*, Paris (Maspero).
- Will E., 1966: *Histoire politique du monde hellénistique*. Nancy.
- Will E., 1972: *Le monde grec et l'Orient*, Paris (PUF).

καί γράμματα γνωρίζω

«Σχολείο, Τάξη και πάλη των τάξεων»

του Georges Snyders

Έκδόσεις Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, μεταφρ. Ν. Μακρή, Αθήνα 1981.

Κυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος και σε μετάφραση του Ν. Μακρή το αναμφισβήτητο σημαντικό βιβλίο *Σχολείο, τάξη και πάλη των τάξεων* (Ecole, classe et lutte des classes) του Georges Snyders (Ζώρζ Σνυντέρς), καθηγητή της Φιλοσοφίας της Έκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού.

Πρόκειται, όπως αναφέρεται και στον υπότιτλο τς έκδοσης, για την «κριτική ανάγνωση» του έργου τεσσάρων Γάλλων κοινωνιολόγων: Christian Baudelot (Κριστιάν Μπωντελό), Roger Establet (Ροζέ Έσταμπλέ), Pierre Bourdieu (Πιέρ Μπουρντιέ) και Jean-Claude Passeron (Ζάν-Κλώντ Πασερόν) καθώς και του γνωστού θεωρητικού Ivan Illich (Ίβάν Ίλλιτς) των οποίων οι επιστημονικές προσεγγίσεις του σχολικού μηχανισμού αποτελούν σταθμό για την Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης.

Η μετάφραση του βιβλίου είναι λιγάκι πρωθύτερη αφού οι τέσσερις (από τους πέντε συγγραφείς στους οποίους αναφέρεται είναι άγνωστοι στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, μιά που τίποτα δικό τους δεν έχει μεταφραστεί ως τώρα. Σ' αυτή την αντικειμενική δυσκολία κατανόησης του βιβλίου έρχεται να προστεθεί κι άλλη μιά, μή-αντικειμενική αλλά εξίσου σημαντική: η κακή μετάφραση που συχνά κάνει το κείμενο τελείως άκατανόητο (θα δώσω μερικά παραδείγματα στο τέλος).

Ο πρωτότυπος χαρακτήρας της μελέτης του Ζ. Σνυντέρς βρίσκεται στο ότι δεν έχουμε να κάνουμε με την παράθεση των απόψεων του συγγραφέα για το σχολείο αλλά για «άντι-θέσεις» που παίρνουν σιγά-σιγά τη μορφή ανακατασκευαστικών «θέσεων» για να καταλήξουν σε προτάσεις.

Το πρωτότυπο κείμενο κυκλοφόρησε στη Γαλλία τό 1976 (P.U.F.). Δεν είναι λοιπόν «άμοιρο» ούτε της ιστορικής στιγμής που περνάει η γαλλική κοινωνία, ούτε των εκτιμήσεων που κάνει γι' αυτήν τό Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας, του οποίου μέλος είναι ο συγγραφέας εδώ και πολλά χρόνια.

Η ιδιότητά του αυτή αναφέρεται κυρίως επειδή κεντρικός πυρήνας της εργασίας του είναι και η εξειδίκευση στο σχολικό χώρο των τότε θέσεων του ΚΚΓ για την ένότητα των προοδευτικών δυνάμεων και τή μεταρρύθμιση της γαλλικής κοινωνίας. Θερμός οπαδός της μεταρρύθμισης ο Ζ.Σ. χρησιμοποιεί στην «πολεμική» του δύο βασικά όπλα: τό ένα επιστημονικό τό άλλο πολιτικό: την όρθόδοξη μαρξιστική ανάλυση για την ταξική κοινωνία και την πάλη των τάξεων, και την εκπαιδευτική πολιτική του ΚΚΓ όπως εκφράστηκε στο Κοινό Πρόγραμμα της γαλλικής άριστερας.

Κριτική των θέσεων του Ίβάν Ίλλιτς

Θ' αναφερθώ αρχικά πολύ σύντομα στην κριτική του Ζ.Σ. κατά του Ίλλιτς μιά που οι απόψεις του δεύτερου δεν μās είναι ολότελα άγνωστες (τά βιβλία του *Μιά κοινωνία χωρίς σχολείο* και *Νά ελευθερώσουμε τό μέλλον* έχουν μεταφραστεί και κυκλοφορούν εδώ και κάμποσο καιρό).

Ο Ζ.Σ. θά αναγνωρίσει την προσφορά του Ίλλιτς όταν επίσημαίνει τούς κινδύνους που έλλοχεύουν αν εγκαταλείψουμε τό σχολείο στην κυρίαρχη ιδεολογία. Θά του την άμφισβητήσει όμως και μάλιστα πολύ έντονα (έπιστρατεύοντας, όπως λέει ο Ίδιος, «όλο τό μαρξισμό») στο βαθμό που η θεωρία του Ίλλιτς για τό σχολείο οδηγεί σε άδιέξοδο. Γιατί αν παραδεχτούμε πώς αυτός ο «συστηματικά όργανωμένος» θεσμός που είναι τό σχολείο χρησιμεύει μόνο στο να «άλλοτριώνει» και να «σκλαβώνει», δεν έχουμε παρά να καταθέσουμε τά όπλα και να φωνάξουμε μαζί με τον Ίλλιτς «Θάνατος στο Σχολείο», στο οποιοδήποτε σχολείο, οποιασδήποτε κοινωνίας. Άλλά τότε βρισκόμαστε πραγματικά σε άδιέξοδο.

Αυτό τό άδιέξοδο άρνεϊται ο Ζ.Σ. προτείνοντάς μας συστηματικά να δούμε τό σχολικό χώρο σε «χώρο άντιθέσεων» που έμπεριέχει έπομένως άναγκαστικά και τά στοιχεία άνατροπής όλων εκείνων των «κακών» που τό καταλογίζει ο Ίλλιτς.

Τό σχολείο «σκλαβώνει», «τυφλώνει», «άλλοτριώνει», λέει ο Ίλλιτς. «Έλευθερώνει όμως ταυτόχρονα», τονίζει ο Σνυντέρς. Έτσι στο «τέλος» του Σχολείου με κεφαλαίο Σ θά προτείνει τό τέλος του συγκεκριμένου σχολείου της συγκεκριμένης καπιταλιστικής κοινωνίας.

Οι Μπωντελό και Έσταμπλέ: ο μύθος του ενός και ενιαίου σχολείου

Θά σταθώ λίγο περισσότερο στην κριτική που επιχειρεί ο συγγραφέας μας κατά των τεσσάρων κοινωνιολόγων της εκπαίδευσης γιατί η δουλειά τους και πάρα πολύ σημαντική είναι και άγνωστη παραμένει στο ελληνικό κοινό.

Ο Ίδιος ο Ζ.Σ. δεν άμφισβητεί ούτε τίς βασικές τους υποθέσεις ούτε την επιστημονική μεθοδολογία που χρησιμοποιούν για να τίς άποδείξουν. Άποφεύγοντας συστηματικά να τούς βάλει όλους «στο Ίδιο τσουβάλι» θά

κριτικάρε τις συνέπειες των συμπερασμάτων τους στο πολιτικό κυρίως επίπεδο.

Οι Μπωντελό και Έσταμπλέ σε μία υποδειγματική για την κοινωνιολογική έρευνα μελέτη (*L' école capitaliste en France*, Ed. Maspéro, Paris, 1971) αποκαλύπτουν τό μυθευτικό χαρακτήρα μιάς πολύ τρέχουσας ιδεολογίας για τό σχολείο: πώς τό σχολείο δέν είναι ένα και ένια, ούτε ένοποιητικό όπως διακηρύσσουν με πολύ υπερηφάνια οί επίσημοι ιδεολόγοι του. Αντίθετα τό σχολείο είναι διαιρεμένο σε δύο διαφορετικά, έτερογενή και στεγανά μεταξύ τούς δίκτυα, πού χαρακτηρίζονται σάν τέτοια από τις διαφορετικές παιδαγωγικές πρακτικές, τό περιεχόμενο τής ιδεολογίας τους και τήν κοινωνική καταγωγή τής μαθητικής τους πελατείας. Στην πραγματικότητα δηλ. έχουμε νά κάνουμε με δύο σχολεία: ένα για τά παιδιά τών εργατών κι ένα για τά παιδιά τών άστών.

Η διαίρεση αυτή αντιστοιχεί στόν κοινωνικό καταμερισμό τής εργασίας από τόν όποιο τό σχολείο ξεκινάει και στόν όποιο καταλήγει «φυσιολογικά». Αφού στό τέλος του «κύκλου» αυτό πού περιμένει τούς μαθητές είναι ή αγορά εργασίας με δύο ανταγωνιστικούς πόλους: άπ' τή μιά μεριά οί «θάρβαρες» δουλειές τής χειρωνακτικής άπασχόλησης (στις όποιες «προορίζονται» τά παιδιά τής εργατικής τάξης), άπ' τήν άλλη τά «ύψηλά» και «εύγενή» επαγγέλματα τής διανοητικής άπασχόλησης. Μ' αυτό τόν τρόπο τό σχολείο αναπαράγει τόν έαυτό του και τή διαίρεση τής κοινωνίας σε δύο ανταγωνιστικές τάξεις.

Ο Ζ. Σνυντέρς θα κατηγορήσει τούς Μπωντελό και Έσταμπλέ πώς μ' ένα τέτοιο «άπλοϊκό» σχήμα κινδυνεύουν νά άπομονώσουν τούς εργάτες στήν κοινωνία και τά παιδιά τους στό σχολείο. Όπως ή εργατική τάξη έχει ανάγκη από συμμάχους για νά φτάσει στό σοσιαλισμό έτσι και τά παιδιά τους χρειάζονται τήν υποστήριξη όλων τών προοδευτικών δυνάμεων μέσα κι έξω άπ' τό σχολείο. Όχι βέβαια για νά επαναστατικοποιήσουν τό δεδομένο σχολείο αλλά για νά τό «βελτιώσουν», νά τό «μεταρρυθμίσουν», νά τό κάμουν «προοδευτικό».

Μένει βέβαια στόν αναγνώστη του βιβλίου νά θγάλει τά συμπεράσματά του και νά κρίνει άν τό δίλημμα «Επανάσταση ή Μεταρρύθμιση» είναι πάντα λειτουργικό.

Μπουρντιέ και Πασερόν: οί μορφωτικές ανισότητες

Οί Μπουρντιέ και Πασερόν έχουν άσχοληθεί με τό πρόβλημα τών σχολικών ανισοτήτων, κυρίως σε δύο σημαντικότερες εργασίες τους: *Η αναπαραγωγή* (La reproduction, Ed. de Minuit, Paris, 1970) και *Οί κληρονόμοι* (Les héritiers, Les Éditions de Minuit, Paris, 1964) πού συγκρότησαν μιά όλόκληρη Σχολή στή γαλλική κοινωνιολογία.

Η έννοια-κλειδί τών Μπουρντιέ και Πασερόν για τήν έρμηνεία τών σχολικών ανισοτήτων είναι τό «μορφωτικό κεφάλαιο», ή «παιδεία» (= «μόρφωση») πού ή οικογένεια και τό κοινωνικό περιβάλλον μεταδίδουν στό παιδί. Και είναι φανερό πώς δέν είναι ή ίδια για όλες τις κοινωνικές τάξεις. Έτσι οί ανισότητες υπάρχουν πριν και έξω από τό σχολείο. Ο σχολικός μηχανισμός, θα άποδείξουν οί Μπουρντιέ και Πασερόν, άπλά τις νομιμοποιεί μιλώντας στή γλώσσα ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων και περιφρονώντας τή γλώσσα τών κατωτέρων. Τό σχολείο νομιμοποιεί τις ανισότητες όταν, στό όνομα τής ισότητας, δέχεται πώς τά παιδιά περνώντας τήν πόρτα του σχολείου για νά γίνουν μαθητές ή φοιτητές παύουν νά είναι κοινωνικά και πολιτικά καθορισμένα. Έτσι όταν τό σχολείο βρίσκεται μπροστά στά διαφορετικά σχολικά αποτελέσματα και χρειάζεται ν' αντιμετώπισει τήν έπιτυχία ή τήν άποτυχία τών μαθητών καταφεύγει σε μιά άλλη μυθευτική ιδεολογία: εκείνη τών «φυσικών χαρακτηρισμάτων», του «έμφυτου ταλέντου», του «θείου δώρου».

Οί Μπουρντιέ και Πασερόν μέσα από τήν έπιστημονική άποδείξη τής άνυπαρξίας «φυσικών» ανισοτήτων θα δείξουν και μιά βασική λειτουργία τής ιδεολογίας: ακόμα κι όταν ή ιδεολογία έμπεριέχει τήν πραγματικότητα (π.χ. εδώ τις σχολικές ανισότητες) ό ρόλος της είναι νά τήν «άποκρύπτει» (έτσι τούς φοράει τή μάσκα τών «φυσικών» ανισοτήτων).

Δέν είναι ή έγκυρότητα αυτών τών άπόψεων πού άμφισβητεί ό Ζ.Σ. στους Μπουρντιέ και Πασερόν. Είναι τό μέρος τής εθύνης πού καταλογίζουν στους ίδιους τούς καταπιεσμένους και άδικημένους στό μέτρο πού στις έπιλογές, τις φιλοδοξίες και άργότερα στήν πραγματοποίησή τους (όσον άφορά τό σχολείο) δέν κάνουν τίποτ' άλλο από τό νά «παίρνουν για όνειρά τους τήν πραγματικότητα», μ' άλλα λόγια νά εκπληρώνουν τό «πεπρωμένο» τής κοινωνικής κατηγορίας στήν όποία άνήκουν.

Ο Σ.Ζ. θα άρνηθεί τήν άπομόνωση του σχολείου από τούς συνολικούς θεσμούς και μηχανισμούς τής κοινωνίας.

Θά άπαντήσει όμως στο «θλιβερό άδιέξοδο» τής έπιστημονικής ανάλυσης με τήν πολιτική ύπέρβαση: «ή ή κοινωνία μας και τό σχολείο της είναι καταδικασμένα, δέν έπιδέχονται βελτιώσεις ούτε μεταρρυθμίσεις, ή αυτό δέν είναι σωστό όποτε οί προοδευτικές δυνάμεις θα ένωθούν και με άλλους αντίστοιχους εκείνων του 19ου αιώνα για τό αστικό («λαϊκό») σχολείο, θα επιβάλουν τό «προοδευτικό σχολείο».

Τό καπιταλιστικό σχολείο μπορεί νά γίνει «προοδευτικό»;

Ο Γκράμσι αναρωτιόταν κάτω από ποιές συνθήκες ή διδασκαλία τών έπιστημών γίνεται τό αντίδοτο τής μαγείας. Ο Σνυντέρς θα ξαναθέσει τό έρώτημα με άλλους όρους: κάτω από ποιές συνθήκες και με ποιους όρους τό συγκεκριμένο σχολείο τής καπιταλιστικής κοινωνίας μπορεί νά είναι ένα «προοδευτικό» σχολείο.

Μένει στόν αναγνώστη νά κρίνει, νά συμφωνήσει ή νά διαφωνήσει. Θάθελα μόνο νά προσθέσω ένα πράγμα (κι όχι για νά «συμφιλιάσω» τήν Έπιστήμη με τήν Έπανάσταση ή τήν Μεταρρύθμιση): άν όμως ό σκοπός τής Έπιστήμης δέν είναι ούτε ή Έπανάσταση ούτε ή Μεταρρύθμιση αλλά ή γνώση τής αναγκαιότητας μήπως τότε αυτή ή τελευταία δέν οδηγεί στο «άδιέξοδο», στήν άρνηση ή τήν έγκατάλειψη αλλά στήν αύξηση τών πιθανοτήτων τής έλευθερίας.

Δυό λόγια για τή μετάφραση

Αξίζει ωστόσο ν' άσχοληθούμε λίγο με τή μετάφραση. Θά δώσω μόνο μερικά χτυπητά παραδείγματα.

Έτσι για παράδειγμα τό *aussi bien... que* = τόσο... όσο μεταφράζεται «τόσο καλά... όσο» (σελ. 11) ενώ τό *mot d'ordre* πού σημαίνει σύνθημα μεταφράζεται σάν «λέξη τάξης» (σελ. 87). Στην ίδια σελίδα ή *lucidité* = οξύδερκεια γίνεται «έχεφροσύνη».

Τό *faire date* πού σημαίνει αποτελεί σταθμό άποδίδεται: «σημειώνει οριστικό όρόσημο χρόνου» (σελ. 19) και τό *pronόμιο* μεταφράζεται «άτου» (σελ. 25). Στην ίδια πάλι σελίδα θα βρούμε και τό *ταξικό έθος* σάν «συνήθεια», ενώ τό *réseau* = δίκτυο, μεταφράζεται «διακλάδωση» (σελ. 28 κ.έ.).

Εκτός όμως από τά λάθη και τις «κατά λέξη» μεταφράσεις θάθελα νά έπισημάνω και μερικά άλλα πραγματικά πού δέ μās βοηθάνε καθόλου στήν ανάγνωση: έτσι για παραδείγματα ή *acculturation* πού σημαίνει τήν άπουσία κουλτούρας, άποτέλεσμα τής μετάβασης από

καί γράμματα γνωρίζω

ένα πολιτιστικό σύνολο σ' ένα άλλο (π.χ. ο αγρότης που μεταναστεύει στη βιομηχανική μεγαλούπολη, ή ο μαύρος Αφρικανός στη Δυτική Ευρώπη) ονομάζεται «απόκτηση μόρφωσης» δηλ. τό αντίθετο (σελ. 25). Δέν κατάλαβα επίσης γιατί ο γνωστός Ίβαν Ίλλις έγινε «Ίλλιχ» και ο

Λένιν γράφεται μέ λατινικό αλφάβητο και γαλλική ὀρθογραφία (σελ. 32, 67 κ.έ.).

Παρακάτω θά δώσω μερικά παραδείγματα μετάφρασης ὀρισμένων παραγράφων πού διάλεξα στήν τύχη, ἀρχίζοντας ἀπό τήν εἰσαγωγή:

ὁ συγγραφέας (δική μου μετάφραση)

Τό ἀναμφισβήτητο ἐλάττωμα τῶν δύο προηγούμενων βιβλίων μου εἶναι ὅτι θέλησα νά στοχαστώ πάνω στήν προοδευτική παιδαγωγική, μέ ἀφετηρία μου ἕνα προοδευτικό περιεχόμενο και παιδαγωγικές σχέσεις προοδευτικές. Καί τοῦτο δίχως νά θέσω τό πρόβλημα τῶν δομῶν τῆς ἐκπαίδευσης και τῆς διαφοροποιημένης μαθητικῆς πελατείας πού ἔχουν τά διάφορα εἶδη σχολείων. Ἔχει ἐπομένως μεγάλη σημασία τῆ στιγμή αὐτή ἡ συνάντηση και ἡ ἀντιπαράθεση μέ τήν κοινωνιολογία τῆς ἐκπαίδευσης.

ὁ συγγραφέας

Τό βιβλίο αὐτό εἶναι κριτική ἀνάλυση πέντε συγγραφέων. Δέ σκοπεύω πάντως καθόλου νά βάλω και τούς πέντε «στό ἴδιο τσουβάλι» και ἐλπίζω ὅτι οἱ διαφορές μεταξύ τους θά φανοῦν, ὀλοκάθαρα, τόσο ἀπό τό περιεχόμενο τῆς κριτικῆς μου, ὄσο και ἀπό τόν τόνο τῶν παρατηρήσεων και τοῦ σχολιασμοῦ.

Ὅσοι ἀσχολοῦνται μέ τήν ἐκπαίδευση χρωστᾶνε στους συγγραφείς Μπουρντιέ και Πασερὸν ἀναλύσεις ἀπολύτως θεμελιώδεις τόσο γιά τόν ἄμεσα σχολικό χώρο, ὄσο και γιά τήν ἐλεύθερη παιδεία ἢ τήν ἰδεολογία τοῦ φυσικοῦ χαρίσματος.

Ἡ ἐργασία τῶν συγγραφέων Μπωντελό και Ἐσταμπλέ ἔχει τό τεράστιο θετικό ὅτι ἐφάρμοσαν τῆ μαρξιστική ἀνάλυση στήν παιδαγωγική, πετυχαίνοντας ἔτσι ν' ἀποκαλυφθοῦν οἱ αὐταπάτες και οἱ παγίδες πού χαρακτηρίζαν τόν προβληματισμό πάνω στό θέμα τοῦ ἐνιαίου σχολείου.

Ἀπό τούς τέσσερις αὐτούς συγγραφείς διδαχθήκαμε πολλά, και πολλά ἐνστερνιζόμαστε, παρά τό γεγονός ὅτι θά προσπαθήσουμε νά τά ἐρμηνεύσουμε διαφορετικά, νά τοποθετήσουμε τίς ἀνακαλύψεις πού μᾶς βοήθησαν νά κάνουμε σ' ἕνα ἄλλο πλαίσιο.

(Γαλλικό κείμενο 6,72)

ὁ συγγραφέας

Μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι ὄλες οἱ παραπάνω ἀναλύσεις ὀδηγοῦν στήν ἔννοια τοῦ ἀναπαραγωγικοῦ σχολείου και οἱ πέντε συγγραφείς μας, παρά τήν τεράστια διαφορά τῶν ἀντιλήψεων, συναντιοῦνται σ' αὐτόν τόν ἀφορισμό.

Διαβάζοντας Μπουρντιέ και Πασερὸν εἶναι λίγο νά πείς ὅτι συμπεραίνουμε πῶς τό σχολεῖο ἐξυπηρετεῖ τήν κυρίαρχη τάξη. Τό σχολεῖο δέν εἶναι ἀπολύτως τίποτ' ἄλλο ἐκτός ἀπό ἐξυπηρετικό τῆς κυρίαρχης τάξης. Εἶναι ὀλοκληρωτικά δοσμένο σ' αὐτό τό ρόλο, δηλ. τό συντηρητισμό: «Τό ἐκπαιδευτικό σύστημα συμβάλλει μέ τρόπο ἀναντικατάστατο στή διαιώνιση τῆς δομῆς τῶν ταξικῶν σχέσεων και συγχρόνως στή νομιμοποίησή τους». Τό σχολεῖο συγχέεται μέ ἕνα «θεσμό ἀναπαραγωγικό τῆς

ὁ μεταφραστής

Ἡ θέβαιη ἔλλειψη τῶν δύο προηγούμενων βιβλίων μου βρίσκεται στό ὅτι θέλησα ν' ἀσχοληθῶ μέ τήν προοδευτική παιδαγωγική ἔχοντας σά βάση τήν προοδευτική διδασκαλία και τίς μορφωτικές προοδευτικές σχέσεις, χωρίς νά θέσω τά προβλήματα πού προκύπτουν ἀπ' τούς τύπους τῆς διδασκαλίας κι ἀπ' τίς διαφορές πελατείας οἱ ὄποιες ἀνήκουν ἀποκλειστικά στους ποικίλους τύπους διδασκαλίας. Ἔτσι προκύπτει ἡ σπουδαιότητα, τώρα, μιᾶς συνάντησης και μιᾶς σύγκρισης μέ τήν κοινωνιολογία τῆς παιδείας.

ὁ μεταφραστής

Πρόκειται γιά ἕνα κριτικό ξαναδιάβασμα πέντε συγγραφέων: κι ὄμως πρόθεσή μου δέν εἶναι καθόλου νά τούς «βάλω σὸν ἴδιο σάκκο» – και πιστεύω πῶς οἱ διαφορές θά φανοῦν, θά πηδήσουν σά μάτια, τόσο καλά ἀπό τό περιεχόμενο τοῦ ὄ,τι θά εἰπωθεῖ γι' αὐτούς, ὄσο και ἀπό τό ὄψος τῶν παρατηρήσεων ἢ τῆς συζήτησης.

Ὅλοι ὄσοι ἀσχολοῦνται μέ τό σχολεῖο εἶναι ὀφειλέτες ἀπόλυτα θεμελιωδῶν προσφορῶν στους Μπουρντιέ και Πασερὸν: ὀφειλέτες και στό ἄμεσα σχολικό πεδίο και στό στοχασμό σχετικά μέ τήν ἐλεύθερη παιδεία ἢ τήν ἰδεολογία τῶν δώρων.

Οἱ Μπωντελό και Ἐσταμπλέ ἀξίζουν τά μέγιστα γιὰ τῆ ἐφάρμοσαν στήν παιδαγωγική μιᾶ μαρξιστική ἀνάλυση κι ἔτσι ἐρίξαν φῶς στίς πλάνες και στίς ἀπάτες πού παίζονται γύρω ἀπ' τό θέμα τοῦ ἐνιαίου σχολείου.

Ἀπ' αὐτούς τούς τέσσερις συγγραφείς μάθαμε πολλά, θά συκρατήσουμε πολλά κι ἄν ἄκόμα προσπαθοῦμε νά τά ἐρμηνεύσουμε ἄλλιῶς, νά τά βάλουμε σ' ἕνα ἄλλο πλαίσιο, σ' αὐτό πού μᾶς ἔκαναν ν' ἀνακαλύψουμε.

ἔλληνικό 6.78).

ὁ μεταφραστής

Θά μποροῦσε νά πεί κανένας ὅτι ὄλες οἱ προηγούμενες ἀναλύσεις συγκλίνουν πρὸς τήν ἔννοια τοῦ ἀναπαραγωγικοῦ σχολείου και ὅτι οἱ πέντε συγγραφείς μας, παρά τήν ἄκρα διαφορά τῶν ἀπόψεῶν τους, συναντιοῦνται σ' αὐτή τῆ διαθεβαίωση.

Διαβάζοντας τούς Μπουρντιέ και Πασερὸν εἶναι πάρα πολύ λίγο νά ποῦμε ὅτι τό σχολεῖο ὄπηρετεῖ τήν κυρίαρχη τάξη: δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπ' τήν ὄπηρεσία τῆς κυρίαρχης τάξης, ὄδηγεῖται ξανά σ' αὐτή τήν ὄπηρεσία, σὸν συντηρητισμό δηλαδή: «Τό διδακτικό σύστημα συμβάλλει μέ τρόπο ἀναντικατάστατο στό νά διαιωνίζει τῆ δομῆ τῶν ταξικῶν σχέσεων και πάραυτα στό νά τίς μονιμοποιεῖ». Τό σχολεῖο συγχέεται μ' ἕνα «καθίδρυμα ἀναπαραγωγῆς νόμιμης κουλτούρας», κι ἔτσι, τοῦ κατεστημένου.

καί γράμματα γνωρίζω

επίσημης παιδείας (κουλτούρας)» και επομένως της κατεστημένης τάξης πραγμάτων.

Όλοι όσοι συνήθως εμφανίζονται ως οι άποτυχημένοι του συστήματος, ή τουλάχιστον σαν οι αδυναμίες του, τα δίκτυα που αποκαλούνται αδιέξοδα, όλοι εκείνοι οι μαθητές που δεν θα έχουν παρά άσημαντο κέρδος από τόσες ώρες σχολείου, όλ' αυτά αποτελούν τό πραγματικό νόημα, δείχνουν τόν αποφασιστικό ρόλο του σχολείου: «είναι τό τίμημα που πρέπει να πληρωθεί για να παραμείνει άθεατη ή σχέση ανάμεσα στην κοινωνική προέλευση και τα σχολικά αποτελέσματα».

Αυτοί τούς οποίους παρουσιάζουν συχνότατα σαν άποτυχημένους του συστήματος ή τουλάχιστον σαν αδυναμίες του, αυτοί οι τύποι για τούς οποίους λένε ότι είναι σέ αδιέξοδα, αυτοί οι μαθητές που δέ θα ώφεληθούν παρά ισχνά από τόσες ώρες διδασκαλίας, συνιστούν τήν πραγματική σημασία, ορίζουν τόν αποφασιστικό ρόλο τής σχολής: είναι «ή τιμή που πρέπει να πληρώσουμε ώστε ή σχέση ανάμεσα στην κοινωνική καταγωγή και τα σχολικά αποτελέσματα να μένει κρυμμένη».

Στά στραβά τής μετάφρασης ήρθε να προστεθεί κι ό «δαίμονας» του τυπογραφείου. Πλήθος τά τυπογραφικά λάθη. Έτσι στη σελ. 33 ή γνωστή Κρούσκαγια, (μέ λατινικό αλφάβητο) παρά τό φανερά θηλυκό σλαβικό όνομα της, γίνεται άντρας.

Μέχρι πότε οι Έλληνες εκδότες μέ τίς πρόχειρες μεταφράσεις θα καταστρέφουν, κυριολεκτικά, σημαντικά έργα τής παγκόσμιας πνευματικής παραγωγής;

Άλέκα Κορωναίου

Κυκλοφόρησε
από τίς
εκδόσεις
ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

Έκδοτικός οίκος ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ,
ΠΡ. ΚΟΡΟΜΗΛΑ 38, τηλ. 277-350
264-958 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ ΑΘΗΝΑΣ:
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ,
ΣΟΛΩΝΟΣ 96, τηλ. 3610589

Π Λ Ε Θ Ρ Ο Ν
Ε Κ Θ Ο Σ Ε Ι Σ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ / ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

E. M. FORSTER
Ταξίδι στην Ίνδία

JACK LONDON
Γραφείο Δολοφονιών, Ε.Π.Ε.

Τριαντάφυλλος Πίττας
ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΓΥΜΝΩΝ

Τ Ο Σ Ι Τ Σ Α Ια • τηλ 88 34 6 9 2

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

Ι Ζ Α Κ Κ Ε Ρ Ο Υ Α Κ

Σ Τ Ο Δ Ρ Ο Μ Ο

Ἀθλητικογράφων αὐτονόητα

Ὅποιοι τυχαίνει νά ἀνοίγουν τίς πολιτικές ἐφημερίδες στήν ἀθλητική σελίδα θά ἔχουν προσέξει ὅτι ἐκεῖ φυσάει ἕνας ἄλλος ἄνεμος, καθόσον οἱ ἀθλητικογράφοι εἶναι φανερό ὅτι ἔχουν τά δικά τους αὐτονόητα. Σκοπός ἱερός ὅποιοιδήποτε γράφει σέ ἀθλητική σελίδα εἶναι τό «καλόν τοῦ ποδοσφαίρου», ἀφοῦ κατά τά φαινόμενα τό ποδοσφαίρο εἶναι ἀπό μόνο του... ἀξία γιά τόν ἀνθρώπο. «Τό καλόν τοῦ ποδοσφαίρου» βέβαια προϋποθέτει παράγοντες καί ἰσοδοσφαιριστές (ἄνευ ἤ μετά κοσμητικῶν ἐπιθέτων) γι' αὐτό καί δέν εἶναι ὑπερβολή νά παρατηρηθεῖ ὅτι μέσω τῶν ἀθλητικῶν σελίδων οἱ ἄγνοοί αὐτοί κύριοι ἐξυψώνουν τίς μετοχές τους στήν κοινωνία τοῦ θεάματος. Κατά προτίμηση ὅμως οἱ ἀθλητικογράφοι τῶν πολιτικῶν ἐφημερίδων ἐξυμνοῦν τά φοβερά καί τρομερά προτερήματα τῶν κ.κ. Νταϊφᾶ, Ζαφειρόπουλου καί Βαρδινογιάννη, κ.ἄ.

Φωρίς νά εἶναι τό περισσότερο ἐξυμνητικό, ἰδού δημοσίευμα τῶν Νέων (20-7-81):

»Ὁ κόσμος τοῦ Ὀλυμπιακοῦ – ἀπό τούς πῖο πιστούς στό χώρο τοῦ ποδοσφαίρου, μ' αἰσθήσεις πού λένε πάντα «ναί» – δέν μπόρεσε ἀκόμα τώρα, δηλαδή ὕστερα ἀπό δύο χρόνια, νά πλησιάσει τή σκέψη τοῦ κ. Νταϊφᾶ, πού μᾶς θυμίζει τήν πλῆρη πολεμικοῦ, καθῶς κόβει τό κύμα σάν μαχαίρι.

Κλειστός τύπος ὁ ἴδιος, ξέροντας καλά, ὅτι ἡ πυξίδα δέν μᾶς δείχνει τίποτε ἄλλο, παρά μόνο τό βοριά, ἐκτινᾶ τίς καταστάσεις μέ ἀριθμούς, ἀφαιρεῖ τά κρατούμενα τῆς προσδοκίας, πού μπαίνουν στό λογαριασμό, βγάζει τά συμπεράσματά του κι ὕστερα χαράζει πορεία. Τοῦ ἀρέσει νά σκέπτεται χωρίς θιάση, ἀλλά νά ἐκτελεῖ γρήγορα. Παλιός ναυτικός, ἔχει μέσα του ριζωμένο τό αἰσθημα τῆς δικαιοσύνης, γιατί, ὅπως χιλιάδες ἄλλοι, πιστεύει πώς ἄν ἀδικήσει, θά τόν βρεῖ κακό. Γι' αὐτό συζητᾶ, ἀκούει, ἐξετάζει καί μετά παίρνει ἀπόφαση. Ἀπ' τή στιγμή ἐκείνη ὅμως, θέλει ὅλους τούς γύρω του, ἔτοιμους γιά ὅλα, ἀποφασισμένους γιά ὅλα, μέ τευτωμένα νεῦρα καί τήν τόλμη ν' ἀνάβει στά μάτια.

Ὅποιος δέν πιστεύει στά κοινά ἰδανικά, δέν ἔχει θέση κοντά του.

Κατόπιν τούτων, ἐκτιμώντας στό ἔπακρο τίς ἀρετές τοῦ κ. Νταϊφᾶ καί ἐπικαλούμενος τήν μαρτυρία τῶν ΑΘΛΗΤΙΚῶΝ ΝΕΩΝ, σύσσωμοι οἱ συνεργάτες καί ἀναγνώστες τοῦ ΠΟΛΙΤΗ ὀφείλουν νά προπαγανδίσουν τήν ὑποψηφιότητα τοῦ κ. Νταϊφᾶ γιά τήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας.

«Γιά τό καλόν τοῦ ποδοσφαίρου» πάντοτε...

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Οἱ προηγούμενες γραμμές ἀφοροῦν τίς ἀθλητικές σελίδες τῶν πολιτικῶν ἐφημερίδων. Γιά τίς ἐκδιδόμενες ἀθλητικές ἐφημερίδες ἀπαιτεῖται ἀπό ὅποιοιδήποτε ἀσχοληθεῖ μαζί τους νά διαθέτει τό ἴδιο ἐνημερωμένο μέ αὐτές ὀπλοστάσιο κοσμητικῶν ἐπιθέτων, σέ ἄλλο ἐπίπεδο προφανῶς...

Ἡ ἐξέγερση τῶν «ζηλιάρηδων»

Μετά τήν κ. Θάτσερ, ὁ ὑπουργός Ἑσωτερικῶν τοῦ Ἠνωμένου Βασιλείου κ. Οὔαιτ δῆλωσε κι αὐτός πώς τά πρόσφατα γεγονότα τῶν ὁδομαχιῶν στό Λονδίνο καί σ' ἄλλες πόλεις ὀφείλονταν ὄχι στήν ἀνεργία καί στίς ἄθλιες κοινωνικές συνθήκες τῶν ἐξεγερμένων (Λευκῶν καί ἔγχρωμων), ἀλλά στό φθόνο (12/7/81). Τώρα αὐτή εἶναι μιά συμβολή στήν ἱστορία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Μετά τήν ἐξέγερση τῶν «κουρελιάρηδων», τῶν «ξεβράκωτων», τῶν «λυσασμένων», τῶν «μοιρασιάρηδων», τῶν «πεζοδρομίων», τῶν «ληστῶν» καί ἄλλων ἄν οὐκ ἔστιν ἀριθμός στήν πρόσφατη ἱστορία τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀποικιοκρατίας, ἡ ὑποπτη ἀπορία τῶν κατεχόντων καί ὁ ἐντιμότητος κ. ὑπουργός λανσάρουν τήν ἐξέγερση τῶν «ζηλιάρηδων». Γιά νά δοῦμε, φτάνει νά τό ὀνοματίσεις γιά νά τό ξορκίσεις;

Τό τουριστικό πρόβλημα τῆς Ἀθήνας

Ἡ κρίση τοῦ τουρισμοῦ στήν Ἀθήνα ἀνηυχεῖ πολύ τούς ξενοδόχους καί ἄλλα συναφή ἐπαγγέλματα τοῦ «τουριστικοῦ κόσμου». Κανείς δέν ξέρει πιά γιατί οἱ τουρίστες κάνουν μοῦτρα στήν Ἀθήνα. Μάλλον φταίει ἡ ἀγνοιά τους καί κάποιες καθυστερήσεις στό ἀεροδρόμιο (τελωνεῖο, ἀστυνομία, ταξί...): ἔτσι πρέπει νά εἶναι τά πράγματα ἀφοῦ σέ πρόσφατη σύσκεψη τῆς συμπαθοῦς αὐτῆς τάξεως μέ τήν κυβέρνηση (Πρωθυπουργός, Ἀστυνομία, ΕΟΤ κ.λπ.) ἀποφασίστηκε νά γίνει διαφήμιση τῆς Ἀθήνας καί νά ἐνισχυθοῦν οἱ ὑπηρεσίες τοῦ ἀεροδρομίου. Καλά πληροφορημένοι κύκλοι τοῦ Πολίτη δῆλωναν, τήν ἐπόμενη μέρα, ὅτι τά μέτρα αὐτά εἶναι χαρακτηριστικά τοῦ εὐρους καί τοῦ θάθους τῶν ἀναλύσεων πού ἔγιναν στή σύσκεψη, καί τῆς νοημοσύνης τῶν συμμετασχόντων. Ὅτι, ἐπίσης, τό τουριστικό πρόβλημα τῆς Ἀθήνας, (στό βαθμό πού εἶναι πρόβλημα, γιατί τούς κύκλους αὐτούς τούς ἀφήνει «παγερά ἀδιάφορος») εἶναι κλασική περίπτωση διαλεκτικῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στό μέρος καί τό ὅλο. Ὅτι, βέβαια, κάθε τέτοια διαλεκτική ἀντίφαση δέν λύνεται παρά μόνο μέ τήν ὑπέρβασή της. Καί ὅτι ἡ λύση στό τουριστικό «πρόβλημα» τῆς Ἀθήνας ἐγκεῖται στή λύση τῶν προβλημάτων τῶν Ἀθηναίων πού ὕφιστανται 365 (ἢ 366) μέρες τό χρόνο τά προβλήματα πού οἱ τουρίστες μοιράζονται μαζί τους γιά πολύ λιγότερο χρόνο καί μέ πολύ περισσότερη, προφανῶς, ἀπροθυμία.

Ἄσπρα θά φορέσω...

«Οἱ ὠραίες ἐμφάνσεις δέν ἔλειψαν. Μέ λευκό κι ἔξωμο ἢ κ. Ν. Π., πράσινο σμαραγδί ἢ κ. Τ. Σ., μέ παλιά δαντέλλα κρέμ καί ντεκολτέ ἢ νεαρή κ. Ε. Α., μέ ζωηρόχρωμο ἐμπριμέ ἢ κ. Ν. Κ., καί ἡ πανύψηλη νιόνυμφη κ. Μ. Ξ.».

Τμήμα ἀπό τό ρεπορτάζ τῆς «Καθημερινῆς», 26-7-81, γιά τό γιορτασμό τῆς ἀποχουνοποίησης.

Ἐρώτηση 1η: Γιατί αὐτός ὁ ἀπαράδεκτος φεμινισμός; Οἱ κύριοι τάχα τί φοροῦσαν;

Ἐρώτηση 2α: Καί ἡ φουστανέλα; Εἶναι μόνο γιά τήν «παραδοσιακή γωνιά» τοῦ σπιτιοῦ μας;

Ἐρώτηση 3η: Ἀλήθεια, τί γίνεται μέ τούς «ξεβράκωτους»;

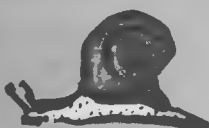
Πῶς θά πολιτικοποιηθεῖ ὁ χῶρος τῆς ἀριστερᾶς

Ἐρώτημα πρὸς Μαρξιστές-Λενινιστές

Στό περιοδικό τοῦ ΚΚΕ μ-λ *Γιά μιάν ἀριστερή ΠΟΛΙΤΙΚΗ* ὁ Γ. Μαρκάκης ἀναφέρεται στό κείμενο τῶν 150 «Μιά πρόταση γιά τήν ἀριστερά» (*Ἄντι*, ἀρ. 178). Μέ ἐπιχειρήματα πού μᾶς θρῆσκουν ἀπόλυτα σύμφωνους σκιαγραφεῖ τήν ἀνάγκη ἑνός ἀναγεννημένου κομμουνιστικοῦ κινήματος, μιᾶς ἀριστερᾶς πού «πρέπει νά περιλαμβάνει ὅλους τούς χῶρους πού ἐπαγγέλλονται τήν ἀναγέννηση. Πρέπει νά ξέρει νά κινεῖται καί μέσα στό κοινοβούλιο ἀλλά καί ἔξω ἀπ' αὐτό. Πρέπει νά πολιτικοποιεῖ τό χῶρο... νά ἔχει νοῦ καί πάθος... νά καταχτᾷ καί νά ἐλπίζει... νά μελετᾷ τό παλιό καί νά δέχεται τό νέο.» Συμφωνοῦμε ἀκόμα ὅτι «τό ΚΚΕ (ἔσωτ.) εἶναι ἀδύνατο στή σημερινή του διάσταση νά ἀναλάβει αὐτό τό ρόλο. Τά καθόλου ἀνανεωτικά «ἐθνικοενωτικά» κατάλοιπα καί στοιχεῖα του τό καθιστοῦν ἀνίκανο νά προωθήσει μιάν ἐνεργητική ἀριστερή πολιτική». Γι' αὐτό καί «μονοσήμαντη (χωρίς ὄρους μάλιστα) ὑποστήριξή του θά ἔχει ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στήν ὑπόθεση τῆς ἀριστερᾶς».

Ἐπειδή ὅμως σύντροφε Μαρκάκη καί ἡ μὴ ὑποστήριξή του θά ἔχει ἐξίσου (ἂν ὄχι χειρότερες) ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στήν ὑπόθεση τῆς ἀριστερᾶς, ἐπειδή λοιπόν τά πράγματα εἶναι τόσο ἀντιφατικά, καί ἡ δική μας πρακτική θά εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντιφατική, καί ὄχι... μονοσήμαντη. Γιατί ἂν θέλουμε νά εἴμαστε μονοσήμαντοι σήμερα, δέν ἔχουμε τίποτ' ἄλλο νά κάνουμε ἀπὸ νά «περιμένουμε», λέξη μέ τήν ὁποία ἀκριβῶς τελειώνει καί τό κείμενό σου. Ὅποτε, καθαροί καί ἀσπιλοι θά ὀδεύσουμε στούς τάφους πού ἔσκαψαν οἱ ἄλλοι γιά μᾶς.

Τί νά κάνουμε λοιπόν; Σὺ εἶπας: «Νά πολιτικοποιήσουμε τό χῶρο, ... νά ἔχουμε νοῦ καί πάθος, νά καταχτοῦμε καί νά ἐλπίζουμε...».

Τά σήριαλ τῆς ἀστικῆς αἰκוניότητος

Τό καταθλιπτικά μεγάλο ποσοστό τῶν σήριαλ ἀμφοτέρων τῶν καναλιῶν τῆς τηλεόρασής μας ἀναφέρονται στό παρελθόν μας. Ξεκινώντας ἀπ' τό μεσοπόλεμο καί περνώντας ἀπ' τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα προχωροῦν ἀκόμη πῶ πίσω, σά νά ξεσκαλίζουν τά θάθη τῆς καταγωγῆς μας.

Ἱστορική μνήμη λοιπόν; Λάθος! Παραποίηση τοῦ παρελθόντος, μιά καί τό παρόν εἶναι κάπως δύσκολο νά τό δούμε μέ ἄλλο μάτι. Τό ὄλο σκηνικό τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος περιορίζεται ἔτσι κάπου στά Ἐπτάνησα μέ τά κρινολίνα καί τίς καπελαδοῦρες, τούς κόντηδες καί τίς κοντέσσεσες, τά ἀμαξάκια καί τ' ἀρχοντικά περίπτερα. Στά εὐλογημένα νησιά μέ τό ἀρχοντικό παρελθόν ἀπ' ὅπου θά πρέπει νά πειστοῦμε ὅτι ὄλοι ἔλκουμε τήν καταγωγήν. Γιά νά περάσουμε μετά στήν Ἀθήνα τοῦ 1900 γεμάτη νεοκλασικά κτίρια, κοσμικές ἐκδηλώσεις, λουστραρισμένα γοθίνια, μεταξωτά μαντιλάκια καί παθιασμένους ἔρωτες στά ψηλοτάβανα κτίρια.

Εὐλογημένοι ἀστοί. Δέν ἔχετε θέβαια καί πολύ μεγάλο παρελθόν σέ τοῦτο τόν τόπο. Ὅσο κι ἂν ἡ εἰκόνα τῆς τηλεόρασης προσπαθεῖ νά μᾶς πείσει γιά τήν αἰωνιότητα τῆς παρουσίας σας στόν τόπο καί τό χρόνο, στό παρελθόν καί τό μέλλον, εἶστε ἐφήμεροι. Ἀλλά αὐτό δέν θά ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ σᾶς, ἀλλά ἀπὸ τούς σημερινούς ἀπογόνους ἐκείνων πού ἔχουν τόν ἰδρώτα τους γιά νά λουστράρουν τά γοθίνια σας καί νά χτίσουν τά νεοκλασικά σας.

Ἡ ἡμερομηνία τῶν ἐκλογῶν

Θά ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρουσα μιά στατιστικὴ πού θά ἔδειχνε πόσες φορές ὁ Ἄνδρέας Παπανδρέου, ἐπικαλούμενος τῇ δυσαρμονίᾳ Βουλῆς καὶ ἐκλογικοῦ σώματος μέ βάση τὰ στοιχεῖα πού παρέχουν οἱ «δημοσκοπήσεις», ἐδῶ καὶ δύο τουλάχιστο χρόνια ζήτησε νά γίνουν «ἀμέσως τώρα» ἐκλογές, πόσες φορές πρόβλεψε, μάλιστα μέ συγκεκριμένη ἡμερομηνία, ὅτι οἱ ἐκλογές θά γίνουν τὸ Μάρτη, τὸν Ἀπρίλη ἢ τὸν Ὀκτώβρη τοῦ '79 τοῦ '80 ἢ τοῦ '81, πόσες φορές διαφεύστηκε, πόσες φορές σύμπασα ἡ δημοκρατικὴ ἀντιπολίτευση δι' ἐπίσημων ἐκπροσώπων τῆς ἔκανε τὴν καφετζοῦ προετοιμάζοντας τὸ λαὸ γιὰ τὴ μάχη τῶν ἐπερχόμενων ἐκλογῶν, πόσοι πρωτοσέλιδοι γιγαντότιτλοι, ἰδιαίτερα τῶν *Νέων* καὶ ἢς *Ἐλευθεροτυπίας* εἶδαν τὸ φῶς, πόσες ἐμβριθεῖς ἀναλύσεις μᾶς ἐξήγησαν γιὰτί καὶ πᾶς οἱ πρόωρες ἐκλογές.

Ἡ στατιστικὴ αὐτὴ, εἴμαστε σίγουροι, θά ἔδειχνε ὅτι τὸ πῶ ἀγαπημένο θέμα τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας ἀλλὰ καὶ τὸ φαβορί ἄλλογο τῆς δημοκρατικῆς πολιτικῆς τάξης στὴ διετία πού διέρρευσε ἦταν οἱ πρόωρες ἐκλογές.

Ἄλλὰ δὲν πρόκειται νά διαβάσουμε τὴ στατιστικὴ αὐτὴ στὶς ἐφημερίδες. Τὸ σχετικὸ μάρκετινγκ τούς ἔδειξε ὅτι ἓνα τέτοιο θέμα δὲν μπορεῖ οὔτε νά πουλήσει φύλλα οὔτε νά γίνει γιγαντότιτλος. Ἡ κολοκυθιά λοιπὸν συνεχίζεται: στίς 5, στίς 11 ἢ στίς 18 Ὀκτωβρίου; Στίς 27 στίς 13 Δεκεμβρίου; «*Νέα ἐμπλοκὴ στὴν ἡμερομηνία τῶν ἐκλογῶν*» (ΒΗΜΑ, 2 Αὐγούστου), «*Ἀναζητεῖται μεθόδευση...*» (Καθημερινή, 2 Αὐγούστου). Καὶ γιὰτί ὅλα αὐτά; Ἐξαιτίας τοῦ «τυπικοῦ» συνταγματικοῦ κωλύματος πού ἀνέκυψε (ΒΗΜΑ) «καθὼς ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Κ. Καραμανλῆς φαίνεται ἀμετακίνητος στὴν ἀρνήσή του νά παρεκκλίνει ἔστω κατὰ κεραία ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ Συντάγματος πού ἀπατῆι τὸ φυσιολογικὸ τεματισμὸ τοῦ βίου τῆς Βουλῆς στίς 20 Νοεμβρίου» (Καθημερινή)!

Τὸ συνταγματικὸ, λοιπὸν, θέμα πού ἀνέκυψε εἶναι ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας πού θέλει νά σεβαστεῖ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος, νά μὴν κάνει κάποια μικρὴ παρέκκλιση ξέροντας ὅτι οἱ μικρές παρεκκλίσεις εἶναι ἀπλοῦστατα παρεκκλίσεις, ὅπως καὶ οἱ ὀλίγον ἔγκυες εἶναι ἀπλοῦστατα ἔγκυες. Πίεση λοιπὸν, ἀπ' ὅλες τίς μεριές γιὰ λόγους προεκλογικοῦ μάρκετινγκ νά παρανομήσει ὥστε νά ξεπεραστεῖ τὸ συνταγματικὸ κώλυμα μέ ἐγγυητικὲς ἐπιστολές, ἢ συμφωνία τῶν μεγάλων κομμάτων (δηλαδή συμπαιγνία). Νά καὶ μερικά πολὺ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα: οἱ ἐκλογές πρέπει νά γίνουν στίς 18 Ὀκτωβρίου γιὰτί στίς 26 γίνεται παρέλαση στὴ Θεσσαλονίκη καὶ πρέπει νά παρίσταται ὁ νέος πρῶθυπουργός. Ἡ, δὲν μπορεῖ γίνου ἐκλογές τὸ Δεκέμβρη γιὰτί κάνει πολὺ κρύο.

Στὸ μεταξὺ ὁ καθηγητὴς Δημ. Τσάτσος, ἐξηγοῦσε στὴν Αὐγὴ (2.8) πολὺ καθαρά ὅτι πειστικὰ ὅτι ἂν ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας διαλύσει μὲν πρόωρα τὴ Βουλὴ, ἀλλὰ, βασιζόμενος σὲ ἐγγυητικὴ ἐπιστολὴ τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, θεωρήσει στὸ μέλλον τὴν πρόωρη διάλυση ὡς ἐκπνοὴ τῆς τετράχρονης θητείας «εἶναι ἐρμηνεία ἀνατριχιαστικὴ καὶ πάντως καταρρακωτικὴ τοῦ κύρους τοῦ Συντάγματος». Παρὰ ταῦτα – ἀχ αὐτές οἱ ὑπερεξουσίες τοῦ Προέδρου – συγχρονίζεται κι αὐτὸς μέ τὴ λύση τῶν πρόωρων ἐκλογῶν, θεωρώντας ὅτι δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀναγκαῖο νά ἐκπνεῖται ἡ τετράχρονη θητεία τῆς Βουλῆς.

Ἄλλὰ γιὰτί τὸσος θόρυβος; Ἐκεῖ πού ἔχουν φτάσει τώρα τὰ πράγματα αὐτὸ τὸ τρισάθλιο παζάρι γιὰ ἓνα μῆνα μπρὸς ἓνα μῆνα πίσω ἔχει ἓνα καὶ μόνον στόχο: νά μὴν ἔχει ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας τὴ δυνατότητα νά διαλύσει τὴ Βουλὴ τὸν πρῶτο μετὰ τίς ἐκλογές χρόνο, πλὴν κι ἂν ἡ Βουλὴ αὐτὴ καταψηφίσει 2 κυβερνήσεις (ἄρθρο 41, παρ. 2 τοῦ Συντάγματος). Ἐτσι ἀνέλαβον ὅλοι ἀγῶνα λαϊκὸ, ἐναντία στίς ὑπερεξουσίες τοῦ προέδρου παζαρεύοντας τὸν κρίσιμο μῆνα. Αὐτοὶ πού δημιούργησαν προεκλογικὴ ἀτμόσφαιρα ἐδῶ καὶ δύο χρόνια, τὸ λιγότερο πού τούς ἐνδιέφερε ἦταν ἡ σταθερότητα τῶν θεσμῶν. Γιὰ συνταγματικὴ τάξη θά μιλάμε τώρα;

Μπράβος Μπορντόκας, Μπαλακάκης: Ἐμπρός γιὰ τὸ 17%!

Οἱ κ. κ. Bravos, Bordokas καὶ Balakakis, τὸ ἀναφυκτῆριον Ἑρμῆς, ἢ ἐπιχείρηση Athens Furs, τὸ γραφεῖο θαλάσσιων λουτρῶν «Ὁ Τάκης», τὸ νυχτερινὸ κέντρο «ΕΛΑ ΜΑΝΑ ΜΟΥ» καὶ οἱ ἐπαγγελματικὲς σχολές διαμετακομιστικῶν ἐπαγγελμάτων, εἶναι μετὰξὺ τῶν πρώτων πού ὑπέγραψαν τὸ μανιφέστο ἐναντία στὰ ντόπια καὶ ξένα μονοπώλια καὶ τίς σκοτεινὲς ἀντιλαϊκὲς δυνάμεις πού μεθόδευσαν τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀφισκοκόλλησης καὶ τὸ πέρασμά τῆς στὴν ἀρμοδιότητα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης μέσα στὰ πλαίσια τῆς παγίδευσης τῶν δημοκρατικῶν, ἀντιιμπεριαλιστικῶν δυνάμεων καὶ κάτω ἀπὸ τὸ πρόσχημα τῆς μὴ ρύπανσης καὶ τῆς μείωσης τῆς κουρελαρίας στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας. Τὸ μανιφέστο συμπληρώνεται μέ κάλεσμα στὸ λαὸ τῆς Ἀθήνας νά ἀντιπαθεῖ στὰ ὑποπτα σχέδια τῆς ἀντίδρασης καὶ τῶν ξένων ἀφισκοκολλητικῶν πολυεθνικῶν συγκροτημάτων, παλεύοντας ἔτσι μέσα ἀπὸ συγκεκριμένους στόχους γιὰ τὴ μεγάλη ἀλλαγὴ, τὴ βελτίωση τῆς ποιότητας τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς, τὴν ἐμβάθυνση τῆς δημοκρατίας, τὴ ρῆξη μέ τὸ σημερινὸ τρόπο διαφήμισης καὶ τὸ 17%...

Ὁ βίος μας ὁ ἀνθόσπαρτος

Πανρεύεται ὁ κόσμος. Βρετανικός γάμος στὸ Λονδίνο μέ τρικουβερτο βρετανικὸ γλέντι, ὅπως εἶδαμε ἀπὸ τὴν ΕΡΤ. Σεμνὸς ἑλληνικός γάμος στὸ Καλέντζι μέ ἑλληνικά νταούλια, ἑλληνικούς χορούς καὶ ἑλληνικὲς τούρτες, ὅπως ἐξουχιστικὰ μᾶς παρουσίασαν ἡ *Ἐλευθεροτυπία* καὶ τὸ *Συγκρότημα* ἐν εἶδει πολιτικοῦ γεγονότος. Γάμοι πού φτιάχνουν πολιτικὴ καὶ πολιτικὴ πού φτιάχνει γάμους. Δημοσιοποίηση τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ ἰδιωτικοποίηση τοῦ δημόσιου. Γάμοι καὶ πουρνάρια σὲ διαλεκτικὴ σχέση.

Τυπικά ήθη

«*Ἡ Σοφία Κυρίτση σώθηκε (ἀν τελικά σωθεῖ) χάρις στήν εὐαισθησία τῆς κοινῆς γνώμης, πού ξεκίνησε μέ πρωτοσέλιδο δημοσίευμα τῶν "Νέων"*».

Αὐτή είναι ἡ γνώμη τοῦ Γιάννη Κάτρη, στά *Νέα*, 20-7-81. Κι ἔτσι παραγράφεται ἡ ἴδια ἡ ἀπεργία πείνας τῆς Κυρίτση καί τῶν συγκρατουμένων της κι ἀκόμα οἱ ἀλλεπάλληλες διαδηλώσεις πού ὀργάνωσε ἡ «Ἐπιτροπή συμπαράστασης στόν ἀγῶνα τῶν φυλακισμένων» στόν Κορυδαλλό καί στά Προπύλαια. Διαδηλώσεις πού, ἐκτός τῶν ἄλλων, ὀδήγησαν στή φυλακή καμπόσους διαδηλωτές.

Ἐκτός ἀπό τά «αὐθεντικά, πρωτοπόρα καί μοναδικά» κόμματα, ἰδοῦ λοιπόν καί οἱ ἰσάξεις τους ἐφημερίδες. Μόνο πού κι ἐδῶ ἐμφανίζεται σαρκάζων ὁ πληθωρισμός: Κατά πῶς εἶναι παγκοίνως γνωστό, ἀπό τό νέφος μᾶς γλίτωσε ἡ Ἐλευθεροτυπία, ἀπ' τῆς λακόστ ἡ *Αὐριανή*, ἀπ' τό Βαλέσα ὁ *Ριζοσπάστης*, ἀπ' τίς αὐτοκτονίες τῶν ἐγκλείστων τοῦ Κορυδαλλοῦ ἡ *Απογευματινή* κι ἀπό τήν ντροπή τοῦ γιουγκοσλάβικου 5-1 τό *Φῶς τῶν σπόρ*. Εὐτυχῶς πού τό τελευταῖο, καί μόνον αὐτό, δέν τό ἔκανε θέμα καί δέν γύρεψε ἀποζημίωση.

Ἀνάκαμψη στή Μ. Βρετανία

Οἱ κατά κεφαλήν θάνατοι ἀπό ἀπεργία πείνας στή Μ. Βρετανία αὐξήθηκαν τό τελευταῖο τρίμηνο κατά 147% σέ σχέση μέ τό ἀντίστοιχο τρίμηνο τοῦ περασμένου ἔτους. Ἡ κάποια ὕφεση πού γνώρισε ἡ ἀνοδική αὐτή πορεία στίς παραμονές τῶν βασιλικῶν γάμων ἦταν ἀπλῶς συγκυριακό φαινόμενο, δήλωσε μέ φανερό ἱκανοποίηση στήν προχθεσινή συνέντευξή της πρὸς τόν οικονομικό τύπο ἡ κ. Μάργκαρετ Θάτσερ.

Novum organum

Ἐξασφάλιση τῆς ἰσότητος ἀνδρῶν καί γυναικῶν: «... Θά ληφθοῦν μέτρα γιά τήν ἐπιμόρφωση τῆς οἰκογένειας σέ θέματα πού ἔχουν σχέση μέ τή δομή καί τή λειτουργία της. Γιά τό σκοπό αὐτό θά ἐνεργοποιηθοῦν ἡ κυβέρνηση, ἡ Τοπική Αὐτοδιοίκηση, οἱ λαϊκές ὀργανώσεις καί τά μαζικά μέσα ἐνημέρωσης...» (Τῆ νέου περιεχομένου μόρφωση ὑπέρ τῆς ἰσότητος) «... θά βοηθήσει ὁ θεσμός τῆς παράλληλης Παιδείας (σχολές γονέων, ἐλεύθερα Ἀνοιχτά Πανεπιστήμια, ἐκπαιδευτική τηλεόραση κλπ)» – ἄρθρο 182 τοῦ Κυβερνητικοῦ Προγράμματος τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Ἐπίσης θά ἐξασφαλιστεῖ ἡ πραγμάτωση τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος (...) θά δημιουργηθεῖ ἕνα εἰδικό ὄργανο πού θά ἐλέγχει τή σωστή ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος. Αὐτό τό ὄργανο θά εἶναι ὑπεύθυνο γιά τή διαμόρφωση τοῦ Ἐθνικοῦ Προγράμματος σέ θέματα σχετικά μέ τήν ἰσότητα τῶν φύλων, γιά τόν προγραμματισμό ἔρευνας σέ γυναικεία θέματα καί γιά τή διαφύση τῆς κοινῆς γνώμης» – ἄρθρο 183.

Ἡ μεγαλόπνοη αὐτή ὀργανωτική καί διοικητική παρέμβαση τῆς Πασοκικῆς κοσμοθεωρίας στό γυναικεῖο πρόβλημα (ἔστω κι ἂν περιορίζεται, γιά λόγους τακτικῆς, στήν οἰκογένεια καί τήν ἐργατική νομοθεσία) πρόκειται, κατά ἀποκλειστικές πληροφορίες μας, νά συμπληρωθεῖ σύντομα μέ συγκεκριμένα μέτρα γιά τή στελέχωση καί τίς πρακτικές κατευθύνσεις της. Εἰδικά σεμινάρια θά ὀργανωθοῦν γιά τούς δημάρχους καί κοινοτάρχες ὥστε ἡ «ἐνεργοποίησή» τους, μέ στόχο τήν ἐπιμόρφωση τῆς οἰκογένειας, νά εἶναι πιό ἀποτελεσματική ἀλλά καί σέ ἀρμονία μέ τίς γνήσιες ἐλληνικές, κατά περιφέρειαν μάλιστα (δεδομένου τοῦ στόχου τῆς ἀποκεντρωσης), παραδόσεις. Τά εἰδικά προγράμματα τῆς ἐκπαιδευτικῆς τηλεόρασης θά προωθηθοῦν πρὸς τίς ζώνες ἀκρόασης πού προσφέρονται καλύτερα γιά τή μεγιστοποίηση τῆς ἐπαφῆς τους μέ τούς ἀποδέκτες τους (μετά τό νυχτερινό δελτίο εἰδήσεων).

Τό «εἰδικό ὄργανο», πού θά ἐλέγχει κλπ, θά στελεχωθεῖ μέ εἰδικούς, ἀπό τούς Ἑλληνες τῆς διασποράς (ἤδη μιά εἰδική σύσκεψη προβλέπεται τό Σεπτέμβριο τοῦ 1981 στή Μάνη), γιά νά τεθοῦν οἱ πρῶτες βάσεις τοῦ Ἐθνικοῦ Προγράμματος. Τό τελευταῖο θά ὑπαχθεῖ στήν ΥΕΕΤ ὡς πρὸς τή σύζευξή του μέ τή γενικότερη ἔρευνα, ἀλλά καί στό ΚΕΠΕ ὡς πρὸς τή σύλληψή του. Ἦδη εἶναι γνωστό ὅτι περιλαμβάνει στούς στόχους του τή μείωση τοῦ μέσου ἐτήσιου ρυθμοῦ αὐξησης τῶν θιασμών, τή δραστηκὴ ἀποκεντρωση τῶν καμακιῶν καί τήν κοινωνικοποίηση τῆς ἀντισύλληψης καί τῶν ἀμβλώσεων.

Μετά ταῦτα τρόμος μέγας κατέχει τούς, ἐλάχιστους ἐξάλλου, μεγαλοφαλλοκράτες, ντόπιους καί ξένους. Προσοχή ὅμως: ἔχουν πάντα τή δυνατότητα εἰσοδισμοῦ στίς «λαϊκές ὀργανώσεις» πού θά μᾶς ἐκπαιδεύσουν. Μήπως χρειάζεται καί ἡ δημιουργία ἐθνικοῦ φορέα περιφρούρησης, μέ συμμετοχή ὄλων τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων;

— ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ —

ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Από τόν Πάνο Θασίτη λάβαμε τήν ακόλουθη επιστολή γιά τό άρθρο του Χριστόφορου Λιοντάκη, «Τά όρια τής κριτικής», που δημοσιεύτηκε στό τεύχ. 42 του Πολίτη.

Αγαπητέ «Πολίτη»,
Κανένας δέ θά είχε τή σκληρότητα νά διακόψει τίς υπερβατικές και παραδείσιες ανταποκρίσεις, ανάμεσα σ' έναν αυτοτιμωρούμενο νέο ποιητή που θέλοντας νά υψωθεί ταπεινούμενος φορά τόν τρίχινο χιτώνα του απλού «αναγνώστη» και σ' έναν υποθετικό Άγιατολάχ, Μάντη και Πατέρα τής νεοελληνικής Κριτικής, αν ο κ. Χριστόφορος Λιοντάκης, στήν προσπάθειά του νά ξεάρει τό άπόλυτο κύρος των κριτικών Κωδίκων του - άμέτοχου υποβέτω - κ. Μαρωνίτη, δέν «έξαφάνιζε» από προσώπου γής κι ολόκληρη τήν πρίν και μετά τόν κ. Μαρωνίτη νεοελληνική Κριτική, γράφοντας τά εξής συντριπτικά:

«... Η νεοελληνική κριτική, έδώ και πολλά χρόνια, κινείται κατά κανόνα ανάμεσα στή θεματική και λεκτική

κοινοτυπία των παλαιών και στους άγύμναστους λεκτικούς άκροβατισμούς των νεότερων... Η άποτυχία όφείλεται στήν έλλειψη σχετικής ύποδομής και στήν άγλωσσία των περισσότερων...» (Βλ. 'Ο Πολίτης, τεύχος 42, Άπρίλης-Μάης 1981, σελ. 94-95).

Γιατί οι μέν προσευχές και τά θυμιάματα, καθώς και ή παραίτηση από τή χρήση του λογικού (ό.π.π.), είναι προσωπική υπόθεση του κ. Λιοντάκη. Η νεοελληνική όμως Κριτική δέν είναι.

Θέλει δέ θέλει ο κ. Λιοντάκης, νεοελληνική Κριτική, άξια του ονόματος, ύπήρχε και πρίν από τόν κ. Μαρωνίτη και συνεχίζει νά ύπάρχει και μετά. Κι αυτό δέ μειώνει τήν όποια συμβολή του κ. Μαρωνίτη, αν φυσικά τήν άπαλλάξουμε άπ' τό σύδρομο τής Άποκάλυψης του κ. Λιοντάκη.

Νά θυμίσω έδώ κείμενα και ονόματα; Είναι γνωστά σ' όλους. Άλλωστε, αυτό θά μάς πήγαινε πολύ μακριά και πολύ βαθιά και σέ κάθε κατεύθυνση, πράγμα που γιά τήν ώρα είναι έξω άπ' τίς προθέσεις μου.

Πολύ φιλικά
Πάνος Θασίτης

'Ο Χριστόφορος Λιοντάκης ύπόψη του όποιου θέσαμε τήν επιστολή του Π. Θασίτη μάς έστειλε τήν εξής απάντηση.

Δέν περίμενα ότι ο κ. Θασίτης, μέ τήν ηλικία, τήν πείρα και τή νοημοσύνη που διαθέτει θά παρεξηγούσε σέ τέτοιο βαθμό τήν ανάγνωσή μου του βιβλίου του Δ.Ν. Μαρωνίτη 'Οροι του λυρισμού στον 'Οδυσσέα Έλύτη.

Είναι δικαίωμα του κ. Θασίτη νά καταφρονεί τήν ανάγνωση αυτού του τύπου και νά υπερασπίζεται τήν παραδοσιακή κριτική. Νομίζω όμως πώς δέν είναι δικαίωμά του νά παρερμηνεύει, μέ τήν κατάχρηση ενός παραθέματος, τίς προθέσεις, τούς όρους και τούς στόχους τής αναγνωστικής μου συγκίνησης. Η παρερμηνεία φθάνει δυστυχώς στό σημείο νά επιτρέπει ο κ. Θασίτης στον έαυτό του τή μεταφορά του Άγιατολάχ και του αυτοτιμωρούμενου αναγνώστη μέ τόν τρίχινο χιτώνα. Ο κ. Θασίτης ξέρει τά πολιτικά και πνευματικά πράγματα αυτού του τόπου και δέν του συγχωρείται νά δημαγωγεί μέ τόσο εύκολες παρομοιώσεις.

Τό κείμενό μου είχε, πιστεύω, εύδιάκριτη ειλικρίνεια και δήλωνε στά κρίσιμα σημεία του τούς αναγκαίους περιορισμούς οι όποιοι άπαγορεύουν σαρωτικές και μανιακικές κρίσεις όπως αυτές που εφηύρε ο κ. Θασίτης - ίσως ο καθένας έφευρίσκει ό,τι του χρειάζεται. Όταν γράφω «κατά κανόνα» έννοώ «κατά κανόνα», δέν

χρησιμοποιώ τήν έκφραση ως σχήμα λόγου και σαφώς δέν αναφέρομαι στήν ιστορία τής νεοελληνικής κριτικής αλλά στή γνωστή σύγχρονη κρίση της. Σέ περίπτωση ωστόσο που ο κ. Θασίτης μέ λανθάνοντα τρόπο ένδιαφέρεται νά μάθει αν βρίσκεται έντός ή έκτός του κανόνας, μπορώ νά τόν καθησυχάσω - πάντα μέ τήν ιδιότητα του αυτοτιμωρούμενου αναγνώστη - ότι ως κριτικός περιέχεται στο έκτόπισμα τής επίμαχης έκφρασης «κατά κανόνα». Ο λόγος που δέν άνέφερα συγκεκριμένα ονόματα γιά νά δηλώσω τίς ύπονοούμενες εξαιρέσεις είναι ο ίδιος που κάνει τόν κ. Θασίτη νά άποφεύγει κατάλογο ονομάτων στήν επιστολή του. Εν πάση περιπτώσει, συμφωνεί νομίζω ο κ. Θασίτης ότι τά ήθη τής νεοελληνικής κριτικής δέν κινδυνεύουν μέ κείμενα όπως τό δικό μου: ένδέχεται όμως νά ύπονομεύονται από κείμενα όπως τό δικό του: έννοώ τήν επιστολή του στον Πολίτη.

Όσο γιά τόν ύπαινιγμό του περί συμμετοχής ίσως του κρινόμενου στο είδωλοποιητικό μου παραλήρημα, άρνούμαι νά τόν παρακολουθήσω στις επικίνδυνες φαντασιώσεις του - αυτό έξάλλου θά καταργούσε κι ένα μίνιμουμ ήθικής ευαισθησίας.

Έδώ τελειώνει - γιά μένα τουλάχιστον - αυτή ή ιστορία. Ο τρίχινος χιτώνας μέ ζεσταίνει καλοκαιριάτικά.

Χρ. Λιοντάκης
21/7/81

ΚΑΘΕ ΠΡΟΙ

αφραζε

διαβαζε

διαδιδε

την ΑΥΓΗ
τη ΔΙΚΗ 68
ΦΩΝΗ

Η ΝΟΥΒΕΛΑ ΤΟΥ ΗΡΟΔΟΤΟΥ

Αγαπητέ «Πολίτη»,

Στή μετάφρασή μου τής νουβέλας του Ηρόδοτου «Η καταδίκη τής τυραννίδας» που δημοσιεύτηκε στο προηγούμενο τεύχος ύπάρχουν δύο μικρές άθλεψίες που θά παρακαλούσα γιά ενημέρωση των αναγνωστών νά διορθωθούν:

α) στή σελίδα 48, σειρά 14, ή δυσανάγνωστη λέξη νά διαβαστεί νεκρομαντείο και

β) ή λέξη κυμέλη, σελ. 47, που επαναλαμβάνεται δύο φορές (άραδα 14 και 22) θά πρέπει νά διαβαστεί σαν σέ εισαγωγικά, διότι έδώ πρόκειται γιά τήν αρχαία λέξη κυφέλη που σημαίνει λάρνακα, κασέλα.

Μ' εύχαριστίες,
Δ. Ν. Μαρωνίτης